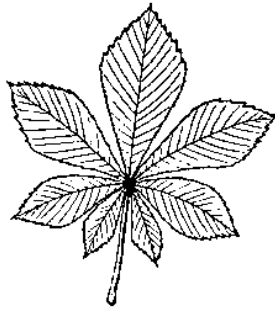

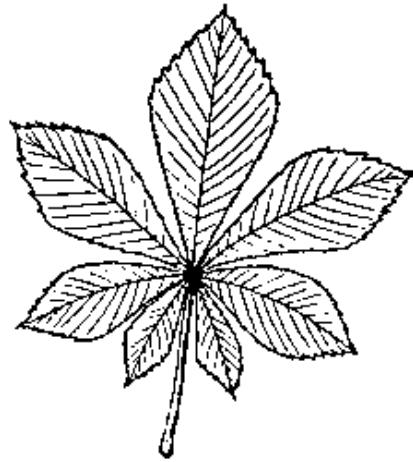
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet

10.-11. oktober 2002

ISBN 87-91134-12-9

9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
10.-11. oktober 2002

Redigeret af
Peter Widell og Mette Kunøe

Århus 2003

Støtte til konferencen
er modtaget fra
Aarhus Universitets Forskningsfond

Trykt af
Den Juridiske Faggruppes Trykkeri
Aarhus Universitet

2003

F O R O R D

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På 9. møde, der fandt sted i oktober 2002, deltog 72 forskere fra ind- og udland med 32 foredrag, hvoraf 26 udgives her.

Vores motto "Ingen lingvistik uden humor" blev også holdt i ære ved 9. møde.

Århus, november 2003

Peter Widell Mette Kunøe

INDHOLD

Forord		5
Program		9
Deltagere		12
Gunnstein Akselberg	Er dei danske dialektane døyande eller døde? Dialektsituasjonen i Danmark sett med norske augo	21
Margrethe Heidemann Andersen	Engelsk i dansk: Sprogholdninger i Danmark – Helt vildt sjovt eller wannabeagtigt og ejendomsmæglerkækt?	34
Eckhard Bick	Morfosyntaktisk opmærkede korpora for Dansk: Korpus90/2000 og arboretum	43
Simon Borchmann	Udgangspunkt er emnet ikke: Meddelelsesstruktur fra et funktionelt, proceduralt synspunkt	55
Kurt Braunmüller	Akkommodationsstrategier i interskandinavisk kommunikation	70
Lars Brink	Letled	80
Randi Benedikte Brodersen	Perciperet og selvrapporeret forståelse: Hvad beretter danskere i Norge om nordmænds forståelse af dansk og deres egen forståelse af norsk	105
Cathrine E. Brouwer og Ditte Laursen	Helt hen i vejret: Interaktionen mellem vært og meteorolog i nyhedsudsendelser på DR1 og TV2	117
Jeppe Bundsgaard	Forestillinger om kommunikationssituationer	129
Mette Vedsgaard Christensen	Etnolekt i Århus Vest: Morfologiske, syntaktiske og pragmatiske træk	141
Tanya Christensen	Hjelmslev og modusparadigmet	152
Anders Damgaard-Højen	Derfor kunne Girte Stallone nærsten erke talle dønsk! – Om hvordan andetsprogligt input kan påvirke modersmålet	162
Gunhild Damsager	Kan jobsamtalers udfald vurderes på den minimale respons?	171

Inger Schoonderbeek Hansen	Om rigssprogstendenser kontra dialektalt præg i retstekster fra 1600-tallet	181
Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson	Ikke-nominative subjekter i det danske sprogs historie	188
Niels Haastrup	Noter vedr. et ikke-holdt indlæg: Noget om oversættelse og parafrase fra mine studier i skoletraditionen	198
Holger Juul	Stavefejl og stavefærdigheder hos skoleelever i 4. til 6. klasse	200
Mikala Jørgensen	Danske efterkrigsemigranter i Californien: Fortællinger om årsager til emigration	203
Mie Femø Nielsen	Orkestrering af tv-debatter	214
Jette Bundgaard Pedersen	Danske produktionsordbøger	231
Aldis Sigurðardóttir	Dansk postkolonial diskurs	239
Flemming Smedegaard	Verden i sproget	249
Sune Vork Steffensen	Modalitet som medium for subjekt-tempusrelationer	261
Rita Therkelsen	”Hvad laver de der <i>her</i> 'ere og <i>der</i> 'ere egentlig?	273
Torben Thrane	Gradsudtryk	285
Ole Togeby	Metaforens konceptuelle tolkning	298

PROGRAM

Torsdag den 10. oktober 2002

Lokale 340

10.00 Mødet åbnes

Ordstyrer: Mette Kunøe

10.05-10.35 Kurt Braunmüller: Akkomodationsstrategier i interskandinavisk kommunikation

10.35-11.05 Flemming Smedegaard: Verden i sproget

Kaffepause

Sektion 1, lokale 340

Ordstyrer: Ole Ravnholt

11.30-12.00 Cathrine E. Brouwer og Ditte Rasmussen: Helt hen i vejret

12.00-12.30 Gunhild Damsager: Jobsamtaler og minimale respons

Frokost

Ordstyrer: Karen Margrethe Pedersen (Aabenraa)

13.30-14.00 Mie Femø Nielsen: Talevilkår i tv-debatter

14.00-14.30 Jakob Ladefoged: Om gentagelser – især i medicinske interviews

14.30-15.00 Ole Togeby: Metaforens konceptuelle tolkning

Sektion 2, lokale 342

Ordstyrer: Torben Thrane

Elin Fredsted: Perifere former og perifere sprog

Jakob Steensig: Nogle observationer om faldende intonation i danske samtaler

Ordstyrer: Finn Køster

Hans Gøtzsche og Susanne Anniki Kristensen: "Jeg har haft ringet til lægen"

Torben Thrane: Gradsudtryk

Rita Therkelsen: "Hvad laver de der *her'*ere og *der'*ere egentlig?"

Kaffepause

	<i>Ordstyrer: Ib Ulbæk</i>	<i>Ordstyrer: Niels Erik Wille</i>
15.30-16.00	Jon Milner: Michel Foucault og sproglig normering	Jørgen Chr. Bang og Jørgen Dør: Den dialektiske sprogteori og kognitiv lingvistik
16.00-16.30	Tanya Christensen: Hjlemslev og modusparadigmet	Sune Steffensen: Modalitet som medium for subjekt-tempus-relationer
18.30-???	Spisning i kantinen på Trøjborg	

Fredag den 11. oktober 2002

Sektion 1, lokale 340

Ordstyrer: Ruth Mulvad

9.00-9.30	Susanne Kjærbeck: Narrativer i interaktion
9.30-10.00	Mette Vedsgaard Christensen: Et-nolekt i Århus Vest
10.00-10.30	Jeppe Bundsgaard: Internettet og forestillede kommunikationssituationer

Kaffepause

Ordstyrer: Henrik Jørgensen

11.00-11.30	Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson: Ikke-nominative subjekter i det danske sprogs historie
11.30-12.00	Inger Schoonderbeck Hansen: Rigssprogstendenser kontra dialektpræg i 1600-tallet
12.00-12.30	Randi Brodersen: Om perciperet og rapporteret forståelse i en nabo-sprogskontekst

Sektion 2, lokale 342

Ordstyrer: Jørgen Schack

Anders Damgaard Højen: Derfor kunne Gitte Stallone næsten erke talle dansk!
Margrethe Heidemann Andersen: Engelsk i dansk
Mikala Jørgensen: Fortællingen om det gode liv i Amerika

Ordstyrer: Niels Haastrup

Eckhard Bick: Morfosyntaktisk opmærkede korpora for dansk
Carsten Hansen og Stig W. Jørgensen: Automatisk genrebestemmelse
Lars Brink: Vægtprincippet

Frokost

Lokale 340

Ordstyrer: Peter Widell

- 13.30-14.00 Jette Pedersen: Danske produktionsordbøger
- 14.00-14.30 Holger Juul: Stavetilegnelse hos skoleelever i 4. til 6. klasse
- 14.30-15.00 Simon Borchmann: Udgangspunkt er emnet ikke- informationsstruktur fra et funktionelt, proceduralt synspunkt
- 15.00-15.30 Aldis Sigurðardóttir: Danske oversættelser af islandsk litteratur i et postkolonialistisk perspektiv
- 15.30-15.45 Afslutning

DELTAGERNE

9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Gunnstein Akselberg
Nordisk institutt
Universitetet i Bergen
Sydnesplass 9
5007 Bergen
Norge

Er dei danske dialektane døyande eller
døde? Dialektsituasjonen i Danmark sett
med norske augo

Asger Albjerg
Nordica
Helsingfors Universitet
Universitetsgatan 4
SF-00100 Helsingfors
Finland

Edith Aller
Danmarks Pædagogiske Universitet
Støvringgårdsvej 73 A
8900 Randers

Margrethe Heidemann Andersen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S

Engelsk i dansk: Sprogholdninger i Dan-
mark – Helt vildt sjovt eller wannabeagtigt
og ejendomsmæglerkækt?

Nina Møller Andersen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

Jørgen Chr. Bang
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense M

Daniël Bauwens
Toegepaste:Taalkunde
Erasmus School Brussel
Trierstraat 84
1040 Brussel
Belgium

Ulla Henriette Bentzen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

Inger Bévort
Nitivej 20, 1. tv
2000 København F

Eckhard Bick
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense M

Morfosyntaktisk opmærkede korpora for
Dansk: Korpus90/2000 og arboretum

Simon Borchmann
Institut for Sprog og Kultur, dansk, hus
3.2.3.
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde

Udgangspunkt er emnet ikke: Meddelel-
sesstruktur fra et funktionelt, proceduralt
synspunkt

Kurt Braunnüller
Institut für Germanistik I (Skandinavistik),
Universität Hamburg
Von-Melle-Park 6
D-20146 Hamburg
Germany

Akkommodationsstrategier i interskandi-
navisk kommunikation

Lars Brink
Elmevænget 30
2800 Bagsværd

Letled

Randi Benedikte Brodersen
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Njalsgade 136,4 (Bygning 27)
2300 København S

Perciperet og selvrapporeret forståelse:
Hvad beretter danskere i Norge om nord-
mænds forståelse af dansk og deres egen
forståelse af norsk

Cathrine E. Brouwer
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense

Helt hen i vejret: Interaktionen mellem
vært og meteorolog i nyhedsudsendelser
på DR1 og TV2 (sammen med Ditte Laur-
sen)

Jeppe Bundsgaard
Danmarks Pædagogiske Universitet
Emdrupvej 101
2400 København NV

Forestillinger om kommunikationssituati-
oner

Birgit Christensen
Forskningsstipendiat, mag.art.
Billesborgvej 6 A
2720 Vanløse

Mette Vedsgaard Christensen
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Etnolekt i Århus Vest: Morfologiske, syn-
taktiske og pragmatiske træk

Tanya Christensen
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3.
Postboks 260
4000 Roskilde

Hjelmslev og modusparadigmet

Jens Cramer
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Gunhild Damsager
Rødtjørnevej 26
2720 Vanløse

Kan jobsamtalers udfald vurderes på den
minimale respons?

Marc de Kegel
Toegepaste:Taalkunde
Erasmus School Brussel
Trierstraat 84
1040 Brussel
Belgium

Jette Drost
Institut for Datalogistik
Handelshøjskolen
Bernhard Bangs Allé 17B
2000 Frederiksberg

Jørgen Døør
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense M

Elin Fredsted
Institut für dänische Sprache und Literatur,
Universität Flensburg
Mürwiker Str. 77
D-24943 Flensburg
Germany

Carlo Grevy
Tankegangen 10
7100 Vejle

Hans Götzsche
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Langagervej 8, 45
9220 Aalborg Øst

Karin Guldbæk-Ahvo
Språkcentret
Helsingfors Universitet
Privat: 3. Linjen 32 A 12
FIN-00530 Helsingfors
Finland

Carsten Hansen
Søndermarksvej 13, Ore
4760 Vordingborg

Inger Schoonderbeek Hansen
Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Aarhus N

Om rigssprogstendenser kontra dialektalt
præg i retstekster fra 1600-tallet

Annette Hartnack
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet Amager
Njalsgade 120
2300 København S

Lars Heltoft
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde

Henrik Hovmark
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Njalsgade 136,4 (Bygning 27)
2300 København S

Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Ikke-nominative subjekter i det danske
sprogs historie

Anders Damgren Højen
Engelsk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C

Derfor kunne Girte Stallone nærsten erke
talle dærnsk! – Om hvordan andetsprogligt
input kan påvirke modersmålet

Niels Haastrup
Stenstykkevej 51
2650 Hvidovre

Noter vedr. et ikke-holdt indlæg: Noget
om oversættelse og parafrase fra mine stu-
dier i skoletraditionen

Anette Jensen
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Njalsgade 136,4 (Bygning 27)
2300 København S

Jørgen Nørby Jensen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S

Holger Juul
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Njalsgade 136,4 (Bygning 27)
2300 København S

Stavefejl og stavefærdigheder hos skole-
elever i 4. til 6. klasse

Knud Jordal
Holmevej 109
8270 Højbjerg

Henrik Jørgensen
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juels Gade 84
8200 Århus N

Mikala Jørgensen
Institut for lingvistisk
Aarhus Universitet
Villaen, Willemoesgade 15D
8200 Århus N

Danske efterkrigsemigranter i Californien:
Fortællinger om årsager til emigration

Stig W. Jørgensen
Institut for Datalogistik
Handelshøjskolen
Bernhard Bangs Allé 17B
2000 Frederiksberg

Susanne Kjærbeck
Institut for Sprog og Kultur, dansk, hus
3.2.3.
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde

Lars Kramer Kristensen
Institut for Datalogistik
Handelshøjskolen
Bernhard Bangs Allé 17B
2000 Frederiksberg

Susanne Annikki Kristensen
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Kroghstræde 3
9220 Aalborg Øst

Mette Kunøe
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Finn Køster
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Njalsgade 136,4 (Bygning 27)
2300 København S

Jakob Ladefoged
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense M

Erik Vive Larsen
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Ditte Laursen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense

Helt hen i vejret: Interaktionen mellem
vært og meteorolog i nyhedsudsendelser
på DR1 og TV2 (sammen med Cathrine E.
Brouwer)

Lis Lomholt
Knuds Allé 64
2800 Lyngby

Jon Milner
Institut for Pædagogisk Antropologi
Danmarks Pædagogiske Universitet
Emdrupvej 101
2400 København NV

Ruth Mulvad
Københavns Dag- og Aftenseminarium
Ejbyvej 23-43
2740 Skovlunde

Mie Femø Nielsen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

Orkestrering af tv-debatter

Rikke Buch Nielsen
Willemoesgade 56, 4.
2100 København Ø

Annette Lysdal Pedersen
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Aarhus N

Jette Bundgaard Pedersen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Danske produktionsordbøger

Karen Margrethe Pedersen
Institut for grænseregionsforskning
Persillegade 6
6200 Aabenraa

Karen Margrethe Pedersen
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Njalsgade 136,4 (Bygning 27)
2300 København S

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S

Jørgen Schack
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S

Aldis Sigurdardottir
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense M

Dansk postkolonial diskurs

Flemming Smedegaard
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M.

Verden i sproget

Sune Vork Steffensen
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juels Gade 84
8200 Århus N

Modalitet som medium for subjekt-
tempus-relationer

Rita Therkelsen
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3.
Postboks 260
4000 Roskilde

”Hvad laver de der *her*’ere og *der*’ere
egentlig?”

Torben Thrane
Engelsk Institut
Handelshøjskolen i Aarhus Universitet
Fuglsangs Allé 4
8210 Århus V

Gradsudtryk

Ole Togeby
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Metaforens konceptuelle tolkning

Ib Ulbæk
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

Sten Vikner
Institut for Lingvistik
Aarhus Universitet
Ndr. Ringgade, Bygning 327
8000 Århus C

Peter Widell
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Aarhus N

Niels Erik Wille
Kommunikation
Roskilde Universitetscenter
Universitetsvej 1
Postboks 260
4000 Roskilde

ER DEI DANSKE DIALEKTANE DØYANDE ELLER DØDE? DIALEKTSITUASJONEN I DANMARK SETT MED NORSKE AUGO¹

Av Gunnstein Akselberg (Universitetet i Bergen)

1 Innleiing

I artikkelen diskuterer eg om dialektane i Danmark er *døyande* eller *døde*. I mange år har vi i Noreg høyrte at dei danske dialektane både er *døyande* og *døde*, og det same høyrer vi framleis. Dødslegjetilstanden ser såleis ut til å vara ved, men no vert det kanskje lagt større vekt på at dei danske dialektane *er* døde. Vi har også i mange år fått høyra at dialektane i Danmark er erstatta med regionalspråk. Kva tyder dette?

I den faglege debatten om regionaliseringsprosessar i Noreg, viser ein ofte til den tilsvarende danske, men referansane vert nytta utan at ein tek særleg omsyn til at omgrepa *talemålsregionalisering*, *regionaltalemål* (*regionalmål*, *regionalspråk*) og *dialekt* vert nytta ulikt i dei to landa. Av di dansk regionaliseringstenking har fått eit visst nedslag i Noreg, vil ei jamføring av *dialekt-* og *regionalmålførståinga* kunna få fram særtrekk ved termbruken i dei to landa. Jf. Akselberg 2002a, 2002b.

2 Ulike kontinuum

2.1 Det danske dialektkontinuumet

I Danmark ser fagfolka ofte talemålsutviklinga langs eit kontinuum mellom dei to ytterpunkta '*klassisk*' *dialekt* og *standardtalemål*. Sjå fig. 2 bak i artikkelen. Talemålet er helst *dialektnært* eller *standardnært*, men i mellomrommet kan det finnast *mellomspråk*, *regionalmål*, som kan vera '*variationskontinuum*' eller '*blandingssprog*' (jf. Brink 1986, Brink og Lund 1975, Kristiansen 1992, Kristensen 1977, 1979). Standardnært talemål tyder i dansk samanheng oftast eit københavnskprega talemål.

Tore Kristiansen (t.d. 1999, 2003) meiner forresten at det er lite fruktbart å operera med omgrepet *regionalsprog* i Danmark.

Det er råd å tolka han slik at mest alt talemål i Danmark, helst mellom dei yngre, er ein variant av riksspråket. Appellativet *regionalsprog* er forresten, interessant nok, ikkje brukt som term i *Den Store Danske Udtaleordbog* (red. Lars Brink m.fl. 1991).

2.2 Dei norske dialektkontinuuma 1 og 2

I Noreg ser fagfolka ofte utviklinga av dialektane i eit kontinuum mellom ytterpunktet ‘*tradisjonell*’ og ytterpunktet ‘*moderne*’, ‘*utvatna*’ eller ‘*endra*’ dialekt (dialektkontinuum 1), eller i eit kontinuum mellom *to ulike dialektar*, dialekt A og dialekt B (dialektkontinuum 2).

Ein ‘*moderne*’, ‘*utvatna*’ og ‘*endra*’ dialekt er ikkje identisk med verken eit standardtalemål eller eit bymål. Norske dialektar ligg ein stad i kontinuumet mellom dei to ytterpunkta, ‘*tradisjonell*’ og ‘*moderne*’ (‘*utvatna*’, ‘*endra*’), og påverknaden kan gå i begge retningar. Dialektane kan også vera identiske med det eine ytterpunktet, altså ‘*tradisjonelle*’ eller ‘*moderne*’. Dette er dialektkontinuum 1. Sjå fig. 3 bak i artikkelen.

Ein kan også sjå dialektendringa i eit kontinuum mellom *to forskjellige dialektar*, A og B, der dei to dialektane kan påverka kvarandre gjensidig. Ofte ser ein dialektane i eit slikt perspektiv når ein skal karakterisera den eine i høve til den andre, t.d. ved bruk av ein kombinasjon av forskjellige målmerke. Dette er dialektkontinuum 2. Sjå fig. 4 bak i artikkelen.

I Noreg er det ei forståing om at det finst ulike varietetar av ein dialekt som ‘lever’ samstundes side om side, både i byane og på landsbygda. Om to forskjellige dialektar skulle bli meir like for einskilde variablar, t.d. ved utjamning eller forenkling, treng ikkje det tyda at den eine dialekten er i ferd med å bli identisk med den andre. Utjamning (‘levelling’) og forenkling (‘simplification’) i einskilde språklege sektorar (fonologi, morfologi, syntaks, leksikon og prosodi) og for einskilde språklege variablar treng ikkje vera eit steg mot dialekt døden. I dansk talemålsforskning kan det derimot finnast ein unyansert dikotomi mellom ein ‘*tradisjonell*’ dialekt og ein variant av

¹ Artikkelen er eit forsøk på å framstilla forskjellige danske dialektsyn og den rolla dei kan ha. Framstillinga presenterer viktige hovudtrekk og byggjer på sentral faglitteratur som er representert i teksten med eit utval referansar. Artikkelen gjev smakebitar av eit tema som treng ein breiare presentasjon seinare.

rikstalemålet eller københavnsk, der *døds-* og *dødslægjemetamorikken* kan ha ein sentral plass.

2.3 Det norske dialektkontinuum 3

Einskilde norske talemålsforskarar, til liks med ein del av den norske allmenta, ser rett nok den norske talemålsutviklinga i eit liknande kontinuum som ein gjer det i Danmark, med ein '*tradisjonell*' *dialekt* som det eine ytterpunktet og ein eller annan '*landsgyldig*' *norsk* '*standarddialekt*' som det andre. Nokre vil meina at bak all norsk talemålsending lurar eit nasjonalt 'standardtalemål' (dvs. ein søraustnorsk 'standard' eller ein varietet av Oslo-målet). I dette kontinuumet går talemålsendinga berre i éi retning. Sjå fig. 5 bak i artikkelen.

Det er truleg dei færraste nordmennene som har ei mental førestelling om at det finst ein 'landsgyldig' standarddialekt, og som meiner at ein slik standard er identisk med ei sentralaustnorsk talemålsnorm eller ein varietet av Oslo-målet, men somme kan ha ei førestelling om at eit talemål som ligg nær opp til skriftforma bokmål, kan fungera slik. Standardomgrepet er i det heile problematisk i norsk talemålssamanheng både av di vi ikkje har noka 'offisiell' landsgyldig talemålsnorm, og av di også lokale dialektar kan ha ein standard. – I Danmark ser standardtalemålet alltid ut til å vera identisk med rikstalemålet, og rikstalemålet er vanlegvis identisk med ein variant av københavnsk.

3 Dialektavgrensing – statikk eller dynamikk

3.1 Fire sentrale dialektdimensjonar

Det er fire hovudskilnader i forståinga av *dialektomgrepet* mellom fagfolk i Danmark og Noreg. Den eine skilnaden gjeld oppfatninga av *kven* som *snakkar dialekt* (*brukardimen-sjonen*). Den andre skilnaden gjeld oppfatninga av korleis ein skal *avgrensa* ein dialekt, dvs. kvar dei språklege og geografiske dialektgrensene går (*avgrensingsdimensjonen*). Den tredje skilnaden gjeld oppfatninga av *endringspotensialet* i ein dialekt (*endringsdimensjonen*), og fjerde skilnaden gjeld *språkleg identitet og haldning* (*identitets- og haldningsdimensjonen*). Sjå fig. 1 nedanfor.

Brukar- dimensjon	Avgrensings- dimensjon	Endrings- Dimensjon	Identitets- og haldnings- dimensjon
----------------------	---------------------------	------------------------	---

Fig. 1. Fire aktuelle dialektdimensjonar

3.2 Dialektforståing mellom norske fagfolk

Innom den norske dialektologien og sociolingvistikken er det i dag ein nokså utbreidd konsensus om at *alle*, i byane som på landsbygda, i Noreg som i andre land, snakkar dialekt. *Dialektar* er *variantar* innafor den større eininga *språket*, t.d. norsk språk, og variantane kan representera geografiske eller sosiale skilnader, dvs. dei kan vera *geolektar* eller *sosiolektar*. Omgrepet *dialektar* er såleis eit samleomgrep for geolektar og sosiolektar. (Jf. Sandøy 1996: 11, 19 f., 22.)

Norske granskarar er ikkje særleg opptekne av kvar dei ‘eksakte’ *språklege* og *geografiske grensene* mellom dialektane går. Det er vanleg at ein gjev ei beskriving av dialektane i by og bygd, og det er ikkje av særleg interesse for avgrensinga av norske dialektar om dei språklege skilnadene mellom to dialektar er ‘store’ eller ‘små’, mange eller få. I Noreg er ein heller ikkje særleg oppteken av kvar den ‘eksakte’ geografiske utbreiinga av ein dialekt går.

Mange norske talemålsgranskarar har dessutan den oppfatninga at dei einskilde dialektane heile tida er i *endring*. At dialektar endrar seg, tyder ikkje at dialektane forsvinn eller døyr. Dialekt- og talemålsendringar er heilt naturlege prosessar. Innom ein eller fleire av dei språklege sektorane skjer det stendig ei eller anna endring, men endringar er ikkje like frekvente innom alle sektorane. Dialektane har forandra seg til alle tider, men endringsprosessane kan ha ulikt tempo. For nokre trekk tek det uhorveleg lang tid før dei slår i gjennom (jf. t.d. Sandøy 2000). Innom leksikonet t.d. skjer det endringar heile tida, medan brigde innom det prosodiske feltet finn stad mykje sjeldnare.

I Noreg kan eigen dialektbruk og positiv *haldning* til dialekt(ar) ha nær samanheng ein (sterk) *lokal identitet*, men slik er det ikkje alltid. Eigen dialektbruk og positiv haldning til dialekt(ar) har derimot ofte (sterk) samanheng med eins *personlege identitet* og med heller svak eller til og med *negativ lokal identitet* knytt til staden som dialekten representerer.

3.3 Dialektforståing mellom danske fagfolk

Dialektsynet varierer mykje mellom danske språkgranskarar, og særleg av di omgrepet 'dialekt' vert nytta med *ulike innhald om danske tilhøve*, kan det ofte vera vanskeleg for nordmenn å orientera seg i den danske faglitteraturen. *Grovt sett finst det to danske dialektsyn som representerer ulike tilhøve til dei fire dialektdimensjonane* (kap. 3.1). Tilhengjarane av det fyrste synet (dialektsyn 1) reknar med at det finst både danske dialektar og danske regionalmål, medan tilhengjarane av det andre (dialektsyn 2) reknar med at dei danske dialektane er døde eller døyande og stiller seg skeptiske til fenomena regionalisering og regionalsprog.

Det fyrste dialektsynet (dialektsyn 1) synest å liggja nær det norske, utan at dei to forståingane fell saman. Dette synet vert representert m.a. ved talemålsgranskarar som Bent Jul Nielsen (t.d. 1991), Karen Margrethe Pedersen (t.d. 1991) og Inger Ejsskjær (t.d. SDE 1996), og fonetikarar som Steffen Heger (1981) og Jørgen Rischel (t.d. 1996). Kjenneteiknet ved dette synet er at dialektane vert avgrensa frå kvarandre på grunnlag av ein kombinasjon av dialekttrekk. Dette er den vanlege danske dialektdefinisjonen.

Inger Ejsskjær si framstilling av *danske dialektar* i *Den Store Danske Encyklopædi* (SDE) band 4 (1996: 107–09), representerer ei erkjenning om at det *finst* danske dialektar i dag:

[...] stedbundne talte varianter af dansk sprog. Disse lokale talesprog kendetegnes ved bestemte kombinationer af sproglige træk; hvert enkelt træk vil teoretisk set også kunne forekomme i andre dialekter. (*Den Store Danske Encyklopædi*, band 4, 1996: 607, spalte 1.)

Ho avsluttar artikkelen med å skriva at

[k]lassisk dialekt som ovenfor beskrevet kan formentlig nu kun undtagelsesvis høres med alle træk bevaret hos den samme person. Udyndet dialekt eller regional dialekt har færre træk bevaret, og de er ikke så stabilt repræsenteret som i klassisk dialekt. Det samme gælder for såkaldt regionalsprog [...]. (*Den Store Danske Encyklopædi*, band 4, 1996: 609, spalte 1.)

Det er vanskeleg å tolka dette annleis enn at ho meiner det finst danske dialektar i dag i alle aldersgrupper, sjølv om det er få som nyttar 'tradisjonell' dialekt. Måten omgrepet *dialekt* vert avgrensa på ein annan stad i *Den Store Danske Encyklopædi* t.d., kan gje rom for at det eksisterer *mange* dialektar i Danmark:

Når det gælder et sprog som dansk, der har en standardiseret skriftlig norm og en forholdsvis standardiseret rigsmålsudtale, betegner man ofte *enhver lokal afvigelse* fra denne *rigsmålsudtale* som dialekt. Det kan her være *ret små afvigelser*, fx i *tonegang*, i udtale af visse vokaler, fx a-kvaliteten i et ord som *bakke*, eller i brugen af bestemte grammatiske konstruktioner [...] [mine uthevingar]. (*Den Store Danske Encyklopædi*, band 5, 1996: 111, spalte 3.)

Leksikonartikkelen er signert fonetikaren Jørgen Rischel, og avgrensinga ligg tett opp til den dialektforståinga som mange norske fagfolk har. Men éin skilnad er viktig: Omgrepet dialekt vert, på same måten som definisjonen av omgrepet regionalspråk, definert ‘*ovanfrå*’, dvs. med utgangspunkt i rikstalemålet. Danske dialektar og regionalmål vert ‘målte’ i høve til kor mykje dei vik av frå rikstalemålet. I Noreg vert dialektane hovudsakleg målte ‘*nedanfrå*’, dvs. i høve til nabodialektane (både bygde- og bymål).

Det andre dialektsynet (dialektsyn 2) vert representert m.a. ved Lars Brink, Jørn Lund og Tore Kristiansen. Denne retninga bryt med den danske tradisjonen som er skissert ovanfor. For fleire av dei som fell innom den Brink-Lund-Kristiansenske retninga er dialektomgrepet identisk med ‘tradisjonell’ dialekt. ‘Moderne’ danske talemålsvarietetar vert ikkje definerte som dialektar, dei er definatorisk fråverande, men vert kategoriserte som anten regionalspråk eller variantar av rikstalemålet/københavnsk. I eit slikt perspektiv vil sjølvsagt dei danske dialektane i dag vera døde. Dette synet finst mellom granskarar som studerer regionaliserings-spørsmål.

Ifylgje denne retninga (dialektsyn 2) *endrar* ikkje dei ‘tradisjonelle’ danske dialektane seg, dei døyr. Ein viktig grunn til dette synet er at situasjonen vert forstått som eit rekrutteringsproblem: Få eller ingen av dei unge held fram med å bruka den ‘klassiske’ dialekten. I eit slikt ljøs kan det berre vera København-dialekten som endrar seg. Dersom andre danske dialektar endrar seg, endrar dei seg i takt med endringar i københavnsk.²

² Eg ser her bort frå etnolektiske tilhøve med bakgrunn i språkmøte, t.d. i grenseområda mot Sverige og Tyskland og møte med ‘innvandrarspråk’ i storbyar som København og Århus.

Når det gjeld *identitets- og haldningsdimensjonen*, er meininga om at ei *positiv haldning* til dialekt(ar) må ha samband med ein (sterk) *lokal identitet* (Kristiansen 1992: 243–44), representert innom denne retninga (dialektsyn 2). Jf. kap. 3.2. Vert den lokale tilknytninga svekka eller borte, vil ikkje dialektane ha nokon lokal identitetsfunksjon, og difor døyr dei.

Forståinga av omgrepet regionalsspråk innom denne retninga (dialektsyn 2) kan tolkast som om at det eksisterer regionalmål og dialektar side om side, men ho kan òg tolkast som om det ikkje kan eksistera dialektar i eit avgrensa geografisk område der det finst regionalmål. I Danmark vert forresten både omgrepet regionalsspråk (R) og dialekt (D) karakteriserte med nøyaktig dei same språklege særtrekka: *tonegang, trykk, stød, vokalkvalitet og faste uttrykk/særtrekk ved leksikonet*. Det er *mengda* av variasjon som avgjer om vi har med R eller D å gjera (jf. Jul Nielsen og Pedersen 1991).

Granskarar som Inge Lise Pedersen og Kjeld Kristensen fell ein stad mellom desse to dialektoppfatningane, kanskje nærare den Brink-Lund-Kristiansenske enn den Ejskjær-Rischelske på grunn av deira vurdering av regionalmål og dialektar.

Det er interessant å merka seg at medan den fyrste retninga (dialektsyn 1) er oppteken av å definera termene dialekt og regionalssprog, synest dette å vera av mindre interesse inn den andre retninga (dialektsyn 2).

Mellom danske forskarar er det ei nokså allmenn oppfatning om at *ikkje alle* snakkar dialekt. I dag kan danske dialektar finnast hjå eldre, eller i område som ligg geografisk fjernt frå København, t.d. i Sønderjylland, på Bornholm og på 'isolerte' stader på Jylland.

Ein annan skilnad i dialektforståinga mellom Danmark og Noreg er danske dialektologar og sosiolingvistar er meir opptekne av å *trekkja grenser* mellom dialektane enn nordmennene. Danske dialektologar har som regel lagt mykje vekt på å skilja dei danske dialektane frå kvarandre, språkleg og geografisk. Dialektologar og sosiolingvistar har tradisjonelt hatt, og har framleis, ei førestelling om at det skal vera klare språklege grenser mellom dialektar. Kristiansen formulerer det slik:

Tradisjonelt har man inden for sproghistorien og dialektologien bestræbt sig på at lægge grænser mellem sproglige varieteter på grundlag af sproglige data alene. Det kunne også med rimelighed lade sig gøre så længe Danmark var et dialektsamfund med 'egentlige' dialekter på den ene side og rigsdansk på den anden. (Kristiansen 1992: 215.)

3.4 Døds- og dødslægjemetaforikken

I den internasjonale litteraturen vert det stundom rekna med fire typar språk- og dialektød: *gradvis*, *brå*, *radikal* og *botn-til-topp død* (Mesthrie 2000: 254). *Gradvis dialektød* tyder at eit språk eller ein dialekt gradvis vert erstatta med eit anna språk eller ein annan dialekt, med eit mellomsteg med bidialektisme. *Brå dialektød* er rask uttrykking av ein dialekt utan eit mellomsteg med bidialektisme. Den siste dialektbrukaren er éindialektal. *Radikal dialektød* inneber at dialektar vert utrydda ved politisk undertrykking. Dialektbrukarane sluttar å bruka sitt eige språk for å verna seg sjølv mot forfølging. *Botn-til-topp dialektød* er situasjonar der ein dialekt sluttar å verta brukt i dagleg kommunikasjon, men der han derimot vert nytta i særlege samanhengar som i folkesongar, folkeeventyr og til religiøse føremål.

Desse dødsmaatane er svært problematiske å nytta på nordiske dialekttilhøve, primært av di modellen ikkje diskuterer kva for språklege felt ein opererer med og det er uklart korleis ein skal 'mæla' språk- og dialektød. Sett i ljøs av slike problematiseringar er ingen av dei fire dødsmaatane særleg karakteristiske for dei nordiske dialektendringsprosessane i dag. *Radikal språkød* er heilt uaktuell i Norden i dag, noko dei tre andre dødsmaatane òg er, med mindre ein definerer eit '*nyare endringssteg*' som ein annan dialekt, som eit 'mellomspråk' eller som ein variant av eit riksspråk. *Gradvis språkød* kan forresten nyttast om den danske og svenske situasjonen der dialekt vert nytta i den private sfæra og riksspråk i den offentlege.

4 Regionalmål – statikk eller dynamikk?

Vi kan tenkja oss at regionalmåla kan endra seg på to hovudmåtar. Dei kan anten endra seg *som ein heilskap*, eller dei kan endra seg ved å *bli splitta opp*. Den fyrste endringsmåten kan resultera i eit slikt scenario: Dersom språkendringsmodellen om at også regionalsspråka er på retur (Kristiansen 2003), er gyldig, må standardiseringsprosessen i Danmark no vera så kraftig og komen så langt at dansk ungdom berre har svært få lokale og regionale talemålstrekk, dvs. at dei aller fleste

danske ungdomane no snakkar meir eller mindre riksdansk eller københavnsk med litt variasjon. Ein slik situasjon må tyda at alle endringar i københavnsk nokså raskt når ut i heile kongeriket, og at talemålsendringar i København stendig blir overtekne (kopierte) i provinsen, medan lokale talemålsendringar anten ikkje vil finna stad eller bli konstant undertrykte.

Den andre endringsmåten kan føra til fylgjande scenario: Dersom det er blitt etablert eit regionalmål i ein eller annan geografisk region, t.d. i regionen ‘heile Sørøstlandet’ eller regionen ‘heile Danmark’, vil det etter ei tid visa seg *regionale avvik* som fører til at det utviklar seg nye regionalmål (Danmark) og nye geolektar eller regionalmål (Sørøstlandet). Etter ein slik modell kan eit ‘*tjukt*’ regionalmål råda grunnen åleine ein viss periode, medan eit ‘*tynt*’ regionalmål vil dominera i oppbyggingsfasen og i avviklingsfasen. I Noreg er det mest rimeleg at vi i fyrste omgang kan få utvikla mange ‘tynne’ regionalmål.

For at den fyrste situasjonen skal kunna haldast ved like, må det sterke standardiseringskrefter til, sjølv i ein virtuell tidsalder. Det er lite truleg at ein slik situasjon vil vara ved. Den andre situasjonen er i tråd med allmenne språkhistoriske utviklingstendensar. – Også her ser eg bort frå etnolektar språkmøtesituasjonar, jfr. note 2.

5 Folkelingvistiske normførestellingar – dialekt og regionalmål

Vi har sett at det er ulike normførestellingar mellom fagfolk i Danmark og Noreg både når det gjeld dialektomgrepet og regionalmålomgrepet. Men det er òg viktig å vita korleis desse førestellingane høver med dei ‘folkelege’ førestellingane, av di det er med å kasta ljøs over dialekt- og regionalmålsforståinga i eit land. Dette tilhøvet veit vi ikkje så mykje om, hovudsakleg av di vi manglar (empiriske) granskingar, men i Danmark er det gjort mindre granskingar om *folkelingvistiske* tilhøve. Her har vi difor mest berre intuisjonen å byggja på.

I Danmark er det nok langt på veg god samanheng mellom fagfolka og allmenta sine førestellingar om dialekt både innom *brukardimensjonen*, *endringsdimensjonen*, *avgrensingsdimensjonen* og *identitets- og haldningsdimensjonen* som eg presenterte i kap. 3.1. Dei fleste danskane meiner i dag at dei ikkje snakkar dialekt, men at dei nyttar ein eller annan variant av riksdansk. Når det gjeld regionalmål, har dei vanlege danskane inga eller ei svært vag førestelling om kva dette omgrepet måtte dekkja (jfr. Ladegaard

1999). Mange meiner også at dialektane anten er døde eller ligg på dødslægjet. Dessutan meiner truleg mange at det er vanskeleg å trekkja grenser mellom dei talemålsvarietetane som finst, bortsett frå avgrensinga av sønderjysk, andre jyske og øydanske varietetar. Gjennom mykje av litteraturen får vi inntrykk av at dei fleste har ei negativ haldning til dialekt(ar). Positiv respons på riksdansk/københavnsk treng likevel ikkje tyda at ein vurderer denne varietetten meir positivt, og at ein finn seg betre til rette med den enn med andre danske talemål, men positiv respons kan derimot vera uttrykk for at ein gjennom sosialisering i heim og skule er opplærde til at denne varietetten har ein spesiell funksjon og status.

I Noreg er det truleg relativt god samanheng mellom den folkelege og faglege oppfatninga av *brukardimensjonen* og *identitets- og haldningsdimensjonen* ved talemålet, men det finst ei større eller mindre gruppe yngre og eldre nordmenn særleg i byane og i dei øvre sosiale laga som meiner at dei ikkje snakkar dialekt og som kan ha ei negativ haldning til dialekt(ar), t.d. i Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger og Kristiansand. Når det gjeld *endringsdimensjonen*, er det derimot ein del nordmenn som i dag meiner at dialektar kan døy dersom dei endrar seg for mykje. Den *statiske normførestellinga* kan vera heller sterk. Nordmenn flest har dessutan ei temmeleg klar oppfatning av korleis norma for eigen dialekt skal vera (*avgrensingsdimensjonen*). Mange har også klare oppfatningar av korleis talemålsnormene for nabodialektane og ein del av dei 'kjende' norske dialektane skal vera.

Omgrepet 'regionalisering' er noko dei aller fleste nordmennene ikkje har noko tilhøve til. Termen er svært ny i Noreg, særleg i den offentlege sfæren, slik at mange aldri har høyrte om fenomenet og langt mindre kjenner dei termen.

6 Avslutning

Det finst fleire og ikkje eitt enkelt svar på spørsmålet i overskrifta. Sett med faglege norske augo finst det både danske dialektar og regionalmål i dag, også hjå dansk ungdom. Københavnsk er også ein dialekt. Sett frå ein norsk folkelingvistisk ståstad finst det også danske dialektar. Sett med danske faglege augo finst det fleire svar på spørsmålet. Med bakgrunn i Rischel sin definisjon finst det mange dialektar i dag også mellom dei unge, noko som også stemmer for Ejskjær si dialektavgrensinga, men Ejskjær sin definisjon er ikkje så vid som Rischels. Ho fokuserer på 'klassiske' dialektar, og hjå ho har dessutan regionalmåla ein stor plass. Kristiansen erklærer

derimot dialektane og delvis regionalmåla for døde. I eit forskningskontinuum representerer såleis Rischel det eine ytterpunktet og Kristiansen det andre, medan dei andre talemålsgranskarane fell ein stad i mellom.

Om alle danske ungdomar under 20–25 år i dag skulle snakka ein variant av riksspråket eller københavnsk, ville det likevel ta minst 50–75 år til før dei danske dialektane var døde dersom situasjonen elles var den same. Dialektar finst så lenge nokon har dei som ‘normalspråk’ Ein dialekt er ikkje død før den siste dialektbrukaren er det.

Problemstillinga om døde, halvdøde eller levande dialektar illustrerer godt kva for avgjerande tyding val av *modellar* og *terminnhald* får på *analyseresultat*, *faglege normer* og vår *oppfatning av (talemåls)verda*. I tillegg til at kulturelle og faghistoriske skilnader kan vera årsak til den ulike *dialektforståinga* mellom fagfolk i Danmark og Noreg, mellom fagfolk i Danmark, og dels mellom fagfolk i Noreg, kan det òg liggja forskjellige *talespråklege syn* og dessutan *språkpolitiske*, *kulturpolitiske* og *politiske interesser* bak.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. 2002a: Gransking av regionaltalemål i Noreg – Bakgrunn og særtrekk. *Nordica Bergensia* 28. 3–33.
- Akselberg, Gunnstein. 2002b: Talespråkleg regionalisering i Noreg – Keisarens nye klede? *Nordica Bergensia* 28. 35–59.
- Brink, Lars m.fl. (red.). 1991: *Den Store Danske Udtaleordbog*. [København] : Munksgaard, 1991.
- Brink, Lars og Jørn Lund. 1975: *Dansk Rigsmål. 1–2. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. København: Gyldendal.
- Brink, Lars 1986): Om begreberne rigssprog, standardsprog og dialekt. *Nysvenska Studier* 66. 5–42.
- Den Store Danske Encyklopædi*. 1996: Band 4; 1996. Band 5. København: Danmarks Nationalleksikon/Gyldendal.
- Ejskjær, Inger. 1965: Regionalsprog og lokalt vestjysk regionaldansk. *Dialektstudier* 1. 7–50. København: Akademisk forlag.
- Heger, Steffen. 1981: Sprog og lyd. Elementær dansk fonetik 2. udg. København: Akademisk Forlag.
- Jul Nielsen, Bent og Karen Margrethe Pedersen. 1991: *Danske talesprog. Dialekter, regionalsprog, sociolekter*. København : Gyldendal.
- Kristensen, Kjeld. 1977): Variationen i vestjysk stationsby-mål. I: *Dialektstudier* 4:1. 29–109. København: Akademisk forlag.
- Kristensen, Kjeld. 1979: Kvantitative blandingsprogsstudier. I: *Dialektstudier* 4:2. 161–236. København: Akademisk forlag.

- Kristiansen, Tore. 1992: Har regionalsprog en fremtid i Danmark? *Danske Folkemål* 34, 203–47.
- Kristiansen, Tore. 1999: *Unge sprogholdninger i Næstved 89 og 98. Danske Folkemål* 41. 139–62.
- Kristiansen, Tore. 2003: Sproglig regionalisering i Danmark. I: *Rapport frå 7. nordiske dialektologkonferansen på Voss 14.–18. august 2002*. Under prenting.
- Ladegaard, Hans J.. 1999: Dansk rigsmål i et socialpsykologisk perspektiv. En diskussion og empirisk analyse af rigsmålsbegrebet. *International Journal of Language and Communication* 11. 3–44.
- Mesthrie, Rajend, Joan Swann, Andrea Deumert og William L. Leap. 2000: *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Pedersen, Inge Lise. 1985: Dialektudtynding på Fyn. Et forsøg med implikationsanalyse. *Danske Folkemål* 27. 83–102.
- Sandøy, Helge. 1996: *Talemål*. Oslo: Novus Forlag.
- Sandøy, Helge. 2000: Utviklingslinjer i moderne norske dialekter. *Folkmålsstudier* 39. 345–84.

Fig. 2. Det danske talemålskontinuum

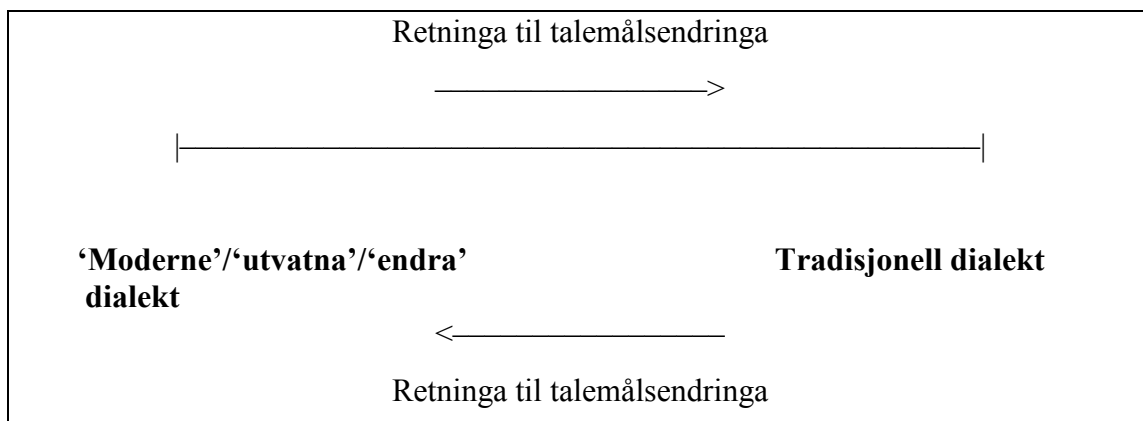

Fig. 3. Det norske dialektkontinuum 1

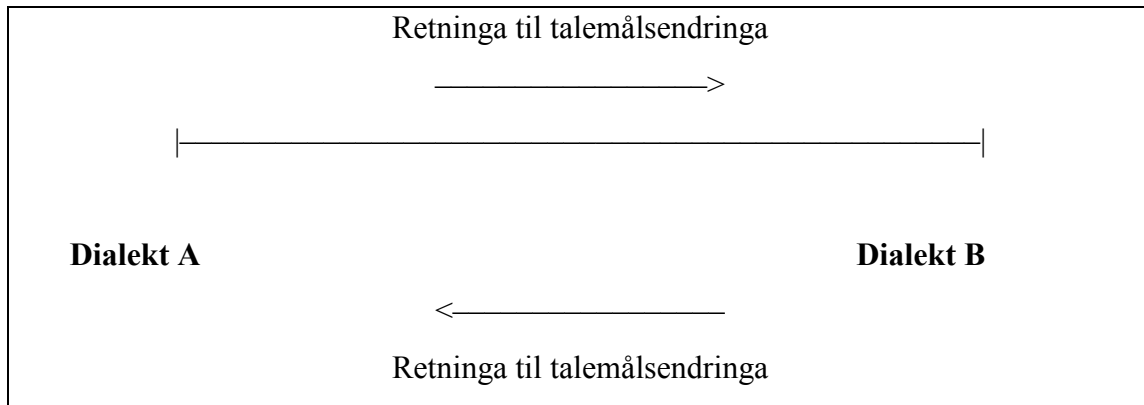

Fig. 4. Det norske dialektkontinuum 2

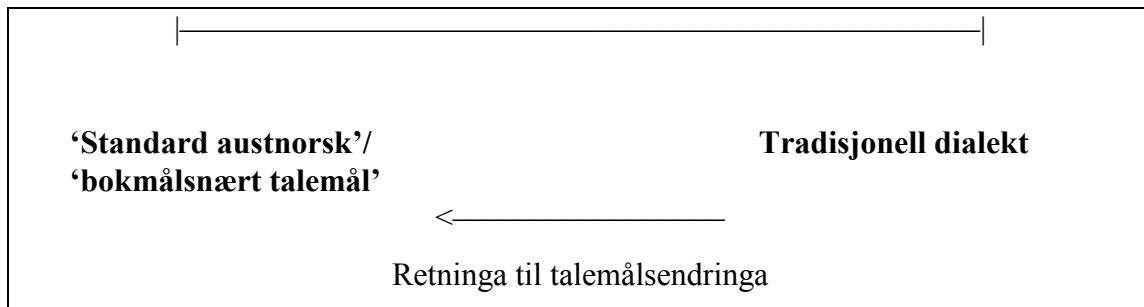

Fig. 5. Det norske dialektkontinuum 3

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

ENGELSK I DANSK. SPROGHOLDNINGER I DANMARK – HELT VILDT SJOVT ELLER WANNABEAGTIGT OG EJENDOMSMÆGLERKÆKT?

Af Margrethe Heidemann Andersen (Dansk Sprognævn)

Ovenstående overskrift er ikke blot titlen på mit foredrag på det 9. MUDS-møde. Det er også titlen på den ph.d.-afhandling som jeg afleverede i sensommeren 2002. I denne artikel vil jeg præsentere og diskutere nogle af resultaterne af min afhandling.

Som titlen viser, handler min afhandling om sprogholdninger, nærmere bestemt om holdninger til brugen af (nyere) engelske¹ lån i dansk. Det skal præciseres at jeg i afhandlingen først og fremmest har undersøgt holdninger til direkte lån, og at låneordene primært tilhører det neutrale eller det uformelle sprog.

I afhandlingen indgår 2 empiriske undersøgelser: en spørgeskemaundersøgelse og et såkaldt matched guise-eksperiment. Informanterne er i begge undersøgelser folkeskole- og gymnasieelever fra forskellige kommuner i Storkøbenhavn. Med andre ord handler afhandlingen (bl.a.) om hvad unge storkøbenhavnere mener om brugen af direkte lån fra engelsk i dansk.

Om spørgeskemaundersøgelsen

Der er knap 250 informanter der har medvirket i spørgeskemaundersøgelsen. De har svaret på spørgsmål om deres køn, alder og etnicitet, om deres kontakt med engelsk (bl.a. om de taler, skriver og læser engelsk i deres fritid) og om deres holdninger til brugen af engelske lån. Her er de nærmere bestemt blev bedt om at angive deres holdning til engelske lån generelt, til brugen af engelske lån i en konkret reklametekst, de skal angive hvilke fordele og hvilke ulemper de mener der er ved at bruge engelske lån i dansk, og de skal svare på om de mener at man bør oversætte engelske lån til dansk. Spørgeskemaet består primært af lukkede spørgsmål, men ved en del af spørgsmålene har informanterne ved hjælp af åbne spørgsmål fået lov til at begrunde

¹ Termen engelsk bruges i artiklen om såvel britiskengelsk som amerikanskengelsk.

deres holdninger med deres egne ord. Det vil sige at de åbne spørgsmål fungerer som en slags supplement til de lukkede spørgsmål.

Informanternes holdninger

Det overordnede resultat er at informanterne er positive over for de engelske lån. 48 % er således generelt positivt indstillet over for de engelske lån, mens 10 % generelt er negativt indstillet. 35 % er positive over brugen af engelske lån i reklameteksten, og 28 % er negative. Desuden er der 45 % der mener at der er flest fordele ved at bruge engelske lån i dansk, og 11 % der mener at der er flest ulemper. 41 % mener ikke at vi skal oversætte engelske lån til dansk, mens 18 % mener at vi skal oversætte engelske lån til dansk. De resterende informanter er i alle tilfælde neutrale, eller også har de svaret “ved ikke”

Hvad der måske er mere interessant end hvor mange procent der er positive og hvor mange procent der er negative, er hvordan de unge argumenterer for deres holdninger. Kigger vi først på hvilke argumenter de unge bruger for deres positive indstilling til de engelske lån, er et af de mest brugte argumenter at engelske lån gør det lettere at kommunikere med folk fra andre lande. En dreng fra 9. klasse skriver fx: *Jeg synes da at det er OK at der kommer nye engelske ord fordi Internettet er jo internationalt og det godt hvis man taler “nogenlunde” ens sprog.* Et andet ofte brugt argument er at vi bliver bedre til at tale og forstå engelsk når vi bruger engelske lån. En pige fra 1. g. skriver: *Der er den fordel [ved at bruge engelske lån] at man lærer at tale bedre engelsk, fordi det bliver en naturlig del af ens hverdag.* Og en dreng fra 3. g. skriver: *At man bliver bedre [sic] til engelsk og at man på den måde nemmere kan forklare ting i udlandet (i nogle lande).* En del af informanterne mener at det er nemmere at udtrykke sig ved hjælp af engelske lån end ved blot at bruge “danske” ord. De opfatter det engelske ordforråd som større end det danske og mener derfor at engelsk er et mere præcist sprog end dansk. En dreng i 2. g skriver fx at man med engelske ord *kan præcisere ens budskab. Engelsk er trods alt det sprog der har flest ord i verden. Det åbner muligheder,* mens en pige fra 2. g skriver: *Det engelske sprog har flere nuancer end det danske. Der er derfor større mulighed for at finde det rette ord på engelsk da ét engelsk ord ofte erstatter flere danske ord med samme betydning.* Der findes også informanter der bare mener at det lyder bedre, smartere og mere moderne når man bruger engelske låneord end hvis man ikke gør. En pige fra 3. g skriver: *det er smart –*

lyder mere tjekket, mens en pige fra 9. klasse skriver at sproget bliver lidt mere spændende istedet for dansk, dansk hele tiden.

Ekskurs: Engelsk og ungdomssprog

Som tidligere nævnt bliver informanterne spurgt om hvor tæt deres kontakt er til engelsk. Det vil bl.a. sige at de bliver spurgt om om de taler engelsk i deres fritid, og det har en stor del af informanterne svaret ja til. På spørgsmålet om *hvorfor* de gør det, er der en meget stor del der angiver at det simpelthen er sjovt. En pige fra 3. g. skriver: *Det er helt vildt sjovt. Det er en form for ungdomssprog. Hvis de "ældre" begyndte på det, ville det nok miste det "cool" der er i det.* Man kan gætte på at grunden til at de engelske lån ville være knap så "coole" hvis "ældre" begyndte at bruge dem, er at de engelske lån dermed ikke længere ville signalere ungdom og ungdomsidentitet. Det er nemlig sådan at en stor del af de unge har givet udtryk for at brugen af engelsk – og her tænkes altså ikke på engelske lån, men på sproget engelsk som sådan – er forbundet med leg og med leg med identitet. Det engelske sprog bruges til at prøve nogle forskellige roller af med og til at teste omgivelsernes reaktion på disse forskellige roller. Fx er der en informant der angiver at han sammen med sine venner ynder at udgive sig for at være amerikansk turist, og at det er en "leg" som de har stor morskab ud af. I det hele taget er brugen af engelsk forbundet med noget der sjovt og morsomt. Desuden er det en leg som kun finder sted sammen med informanternes venner eller søskende. Det vidner om at brugen af engelsk er forbundet med det at være ung og med at være en del af gruppen "unge". Ved at slå over i engelsk (eller bruge engelske lån) når de taler sammen, kan de unge skabe et fællesskab omkring deres sprog, et fællesskab som udgør en vigtig del af de unges sociale netværk.

De negative informanternes holdninger

Ser vi på hvilke argumenter informanterne bruger for at begrunde deres negative indstilling til de engelske lån, er et af hovedargumenterne at i Danmark taler man dansk, og at engelske låneord ikke hører hjemme i det danske sprog. En dreng fra 1. g. skriver: *Fordi jeg synes at i Danmark taler man dansk! Jeg synes det totalt latterligt at man bruger sådanne ord fordi at det skal lyde smart! Jeg synes også at det ligesom [sic] om at engelsk overtager medierne. I hvert program man ser i fjensynet er det konstant engelske ord og vendinger!* Andre begrundes deres holdninger med at det er kunstigt og

uægte at bruge engelske lån. En pige fra 3. g udtrykket det således: *Det er "wanna-be" agtigt (!). Prøver at erstatte sit eget sprog m. engelsk.* En del informanter er bange for at brugen af engelske lån betyder at det danske sprog ødelægges og glemmes. Derved ødelægges den danske kulturarv, og vi mister vores danske identitet. En pige fra 2. g skriver fx at risikoen ved at bruge engelske lån i dansk er at *dansk nærmest mister sin værdig* [sic; fejl for værdi] *og betydning og bliver fuldstændig erstattet af engelsk*, mens en pige fra 9. klasse skriver: *Det danske sprog bliver totalt ødelagt.* Mange informanter anfører også at de engelske ord kan være en ulempe for især ældre mennesker der ikke kan engelsk. En pige fra 2. g skriver: *Mange danskere (mest ældre) har aldrig lært engelsk og har derfor en kæmpe ulempe når de støder på engelske ord.* Andre anfører at det nogle gange lyder dumt eller grimt når man bruger engelske lån. En dreng fra 9. klasse skriver at *man kommer til at lyde som en smart bums*, mens en pige, også fra 9. klasse, skriver at *nogen gange er der nogen der synes at man er dum, eller at man spiller sejr* [sic; fejl for sej].

Delkonklusion: Spørgeskemaundersøgelsens resultater

Min spørgeskemaundersøgelse har vist at unge generelt er positive over for engelske lån, og at de unge betragter det som en fordel at bruge engelske lån fordi de letter kommunikationen med folk fra andre lande, fordi vi bliver bedre til engelsk når vi bruger engelske lån, fordi engelske låneord opfattes som mere præcise end danske, og fordi det lyder bedre, smartere og mere moderne når man bruger engelske lån i stedet for blot at bruge "danske" ord. Samtidig har undersøgelsen dog også vist at en del af de unge opfatter det som kunstigt, popsmart og wannabeagtigt at bruge engelske lån, at de unge frygter at dansk vil blive ødelagt af de engelske lån, og at relativt mange af de unge opfatter det som en ulempe at en del af den danske befolkning ikke kan forstå samtaler eller tekster hvori der bruges engelske lån.

Undersøgelsen har altså vist at unge nogle gange forbinder brugen af engelske lån med noget smart, og andre gange med noget popsmart. Min næste undersøgelse har vist at det bl.a. er sprogbrugeren og sprogbrugssituationen der afgør hvornår brugen af engelske lån er smart, og hvornår den er popsmart.

Matched guise-eksperimentet

Ca. 1 år efter spørgeskemaundersøgelsen udførte jeg et såkaldt matched guise-eksperiment. I eksperimentet blev de knap 290 informanter bedt om at lytte til en båndoptagelse hvor 5 yngre mænd genfortalte den samme tekst med deres egne ord. Efter hver genfortælling skulle informanterne ved hjælp af krydser på en række vurderingsskalaer angive hvad de syntes om den person de havde hørt på båndet. Hvad informanterne ikke vidste, var at den første og den sidste person de hørte på båndet, var den samme person, og at forskellen mellem de to genfortællinger var at i den ene version blev der brugt mange engelske lån, mens de engelske lån i den anden version var byttet ud med danske ord. Da testpersonen var den samme i de to versioner, da han talte på nogenlunde samme måde, og da tekstens indhold var uændret, kunne eventuelle forskelle i informanternes reaktioner kun være forårsaget af forskellen i ordvalget, dvs. brugen af engelske lån. At den første og den sidste taler på båndet var den samme person, havde jeg sløret ved at lægge 3 “fyldstemmer” ind mellem de to testversioner.

Talerne er alle er mænd, og på optagelsestidspunktet var de 29 år og ansat på Københavns Universitet.

Teksten

Den tekst der er brugt i eksperimentet, stammer fra et ungdomsblad. Stilen er ungdommelig og uhøjtidelig, og den er et uddrag fra en længere artikel hvor en journalist er taget med en politibetjent på natpatrulje i en fattig, sort forstad til Los Angeles. Teksten er bl.a. valgt fordi der er en del engelske lån i den hvilket betyder at det er nemmere at tilføje engelske lån (og derved gøre teksten mere engelskpræget) end hvis der ingen engelske lån var i den. Desuden er tekstuddraget neutralt i den forstand at der ikke diskuteres nogen kontroversielle emner, og at der ikke finder nogen kontroversielle handlinger sted.

De semantiske skalaer

Det skema som informanterne blev bedt om at udfylde, ser således ud:

1. velbegavet						ubegavet
2. umoderne						moderne
3. usikker						selvsikker
4. tiltalende						utiltalende
5. uinteressant						interessant
6. gammel						ung
7. upålidelig						pålidelig
8. dygtig						udygtig

Lignende skalaer har i Danmark især været brugt inden for dialektforskningen hvor man inspireret af internationale undersøgelser (se fx Giles & Powesland 1975) har undersøgt folks holdninger til forskellige dialekter i mere eller mindre “ren” form (Pedersen 1986; Kristiansen 1991; Kristiansen 1997; Ladegaard 1993; Ladegaard 1994), men har så vidt jeg ved aldrig tidligere været brugt i forbindelse med undersøgelser af danskeres holdninger til engelske lån i dansk.

Jeg har konstrueret 8 semantiske skalaer som jeg mener er relevante og interessante at anvende i forbindelse med unges holdninger til engelske lån i dansk. Skalaerne er konstrueret så de med fordel kan kombineres 2 og 2 i 4 dimensioner der tegner et billede af personens formodede *kompetence* (begavethed og dygtighed), *sociabilitet* (pålidelighed og tiltalende), *dynamik* (selvsikkerhed og interessanthe) og “*nutidighed*” (modernitet og alder).

7 af ordparrene er sammensat således at de ord der starter med præfikset *u-*, er negativt ladet, fx usikker og udygtig. Ved det sidste ordpar, nemlig ung/gammel, er det ikke entydigt hvad der er positivt, og hvad der er negativt ladet, men det er vel i unges – og måske også andres – øjne mere positivt at være ung end at være gammel. Hver anden af informanterne har fået et skema der er spejlvendt i forhold til det viste skema.

Resultaterne af matched guise-eksperimentet

Nedenstående tabel viser middelværdierne for hhv. den engelskprægede og den danske version for de 8 semantiske skalaer. Vurderes den talende meget positivt, gives han karakteren 1; vurderes han meget negativt, gives han karakteren 5. Tallet med fed angiver den mest positive vurdering af taleren i de to versioner:

	Engelskpræget	Dansk	Signifikansniveau (Wilcoxon-testen)
Begavethed	3,59	3,34	Z = -2,975 p = 0,003*
Dygtighed	3,55	3,51	Z = -0,477 p = 0,634
Tiltalenhed	3,54	3,63	Z = -1,011 p = 0,312
Pålidelighed	3,38	3,04	Z = -3,908 p = 0,000*
Selvsikkerhed	2,91	3,08	Z = -1,739 p = 0,082
Interessanthed	3,57	3,97	Z = -4,365 p = 0,000*
Modernitet	2,39	3,03	Z = -6,368 p = 0,000*
Alder	1,90	2,15	Z = -3,874 p = 0,000*

* $p \leq 0,05$

Som det ses, vurderer informanterne at testpersonen er mere kompetent og mere pålidelig når han kun bruger danske ord. Bruger han også engelske ord, er han mere tiltalende, mere dynamisk og mere “nutidig”. Imidlertid er forskellene mht. dygtighed, tiltalenhed og selvsikkerhed ikke statistisk signifikante, dvs. at vi ikke kan lægge noget særligt i forskellene. Derimod kan vi med stor sikkerhed sige at hvis man bruger engelske lån i sit sprog, bliver man af unge opfattet som mere interessant og mere “nutidig” end hvis man ikke bruger engelske lån. Undgår man engelske lån, kan vi til gengæld med stor sikkerhed sige at unge opfatter en som mere begavet og som mere pålidelig end hvis man bruger engelske lån.

Konklusion

Undersøgelsen har vist at unge forbinder brugen af engelske lån i en ellers dansk sammenhæng med interessantheit, modernitet og ungdom. Undersøgelsen har også vist at undgår man at bruge engelske ord, virker man i unges øjne mere begavet og mere pålidelig end hvis man bruger engelske ord.

Man kan imidlertid også tolke resultaterne af undersøgelsen i forhold til nogle andre dimensioner end dem jeg har anvendt her. Disse dimensioner er på dansk grund blevet introduceret af Tore Kristiansen (Kristiansen 2001) og benævnes *superioritydimensionen* og *dynamikdimensionen*. Superioritydimensionen indeholder skalaer som tiltalende-utiltalende, pålidelig-upålidelig og begavet-ubegavet, mens dynamikdimensionen indeholder skalaer som selvstændig-uselvtændig og interessant-uinteressant. Kristiansen bruger de to dimensioner til at forklare forskellene mellem unges vurderinger af hhv. konservativt og moderne københavnsk. Den konservative københavnske sprogbrug scorer højt i forhold til superioritydimensionen, mens den moderne københavnske sprogbrug scorer højt i forhold til dynamikdimensionen. Denne forskel beror ifølge Kristiansen på at unge har to forestillinger om hvad standardsprog er (i den udstækning at såvel moderne som konservativt københavnsk er standarddansk eller rigsmål for de unge). Konservativt københavnsk er standardsprog i den traditionelle offentlighed, dvs. i skolen, i arbejdslivet osv. Moderne københavnsk er standardsprog i den mere moderne medieoffentlighed. Maegaard skriver i en undersøgelse om unge sønderjyders sprogholdninger at de to dimensioner (altså superiority- og dynamikdimensionen) for de unge kunne tænkes at "være forbundet med hhv. en voksen- og en ungdomsverden, og dermed hhv. voksen og ung sprogbrug, ældre og yngre standard" (2001:146).

Det er nærliggende at tolke unge storkøbenhavneres holdninger til brugen af engelsk i forhold til de samme dimensioner. Det vil sige at det traditionelle standardsprog, de voksnes sprog, er et sprog hvori der ikke indgår engelske lån – i hvert fald ikke af den uformelle (og i visse tilfælde slangprægede) type som er blevet brugt i min undersøgelse. Denne sprogbrug forbindes med kompetence og pålidelighed. Det moderne standardsprog er et sprog hvor der indgår engelske lån. Det er de unges sprog, og det sprog der bruges i mange medier og i de unges verden. Denne sprogbrug er forbundet med interessantheit, modernitet og ungdom.

Det interessante er at man som voksen ikke uden videre kan tilegne sig træk fra det moderne standardsprog uden at virke popsmart, wannabeagtig og – som en informant udtrykte det – “ejendomsæglerkæk”. Min undersøgelse har ikke vist om man som ung kan tilegne sig træk fra det traditionelle standardsprog uden at virke umoderne og “nørdet”. Men ét er i hvert fald sikkert: for unge er det først og fremmest “helt vildt sjovt” at bruge engelske lån.

Litteratur

- Giles, Howard & Powesland, Peter F. 1975: *Speech Style and Social Evaluation*. European Monographs in Social Psychology 7. London, New York and San Francisco: Academic Press
- Kristiansen, Tore. 1991: *Sproglige normidealer på Næstvedegnen. Kvantitative sprogholdningsstudier*. Upubliceret ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Kristiansen, Tore. 1997: Language Attitudes in a Danish Cinema. I: Coupland, Nikolas & Jaworski, Adam: *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook*. Modern Linguistics Series:291-305.
- Kristiansen, Tore. 2001: Two Standards: One for the Media and One for the School. *Language Awareness* 10:1: 8-24.
- Ladegaard, Hans Jørgen. 1993: Sprogholdninger og sproglig adfærd hos skoleelever på Fyn. I: Kunøe, Mette & Larsen, Erik Vive (udg.): *4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet:177-197.
- Ladegaard, Hans Jørgen. 1994: Sociale stereotyper som determinative faktorer i evalueringer af dansk talesprog. *Danske Folkemål* 36. Institut for Dansk Dialektforskning. C.A. Reitzels Forlag:105-120.
- Mægaard, Marie. 2001: Jeg er da stolt af at jeg er sønderjyde – altså sådan forholdsvis! Om sprogbrug og sprogholdninger hos sønderjyske unge. I: *Danske talesprog* 2. Institut for Dansk Dialektforskning. C.A. Reitzels Forlag:77-166.
- Pedersen, Inge Lise. 1986: Bondsk og ligefrem eller moderne og byagtig. En undersøgelse af holdninger til dialekt og dialekttalende på Fyn. I: *Danske Folkemål* 28. Institut for Dansk Dialektforskning. C.A. Reitzels Forlag:11-39.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

MORFOSYNTAKTISK OPMÆRKEDE KORPORA FOR DANSK: KORPUS90/2000 OG ARBORETUM

Af Eckhard Bick (Syddansk Universitet)

1. Introduktion

En lang række lingvistiske applikationsområder, herunder statistisk baseret sprogbeskrivelse, leksikografi, informationssøgning og maskinoversættelse, efterlyser stadig større tekstkorpora til forskning og programudvikling. Imidlertid er kvaliteten af disse korpora ikke kun afhængig af deres størrelse og kompileringsparametre som sproglig variation og tekstuel-sociologiske kildeoplysninger, men også af graden af lingvistisk bearbejdning af materialet. Man kan her skelne mellem simple strukturelle parametre (fx markering af ord- og periodegrænser), morfologisk *tagging* og syntaktisk *parsing*, samt evt. opmærkning af semantiske og pragmatiske forhold. Inspireret af tilsvarende materiale for andre sprog, indgik VISL-projektet ved Syddansk Universitet (<http://visl.sdu.dk>) og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (<http://www.dsl.dk>) i 2001 en aftale om automatisk grammatisk opmærkning af DSL's korpusmateriale, det nuværende Korpus90 og Korpus2000 (Asmussen 2002), i alt ca. 60 millioner ord, der som sætningsrandomiserede citatkorpora begge tillader internetbaseret tilgængeliggørelse uden større ophavsretlige problemer.

2. Korpus-opmærkning

Opmærkningen blev gennemført på det morfosyntaktiske niveau med DanGram-systemet (Bick 2001), en flerniveau-parser baseret på Constraint Grammar-paradigmet (Karlsson 1995, Bick 2000) – en metode der tillader automatisk opmærkning af løbende tekst med stor robusticitet og en forholdsvis lille fejlprocent¹. Hvert ord i teksten tildeles ud over ordklasse- og fleksionsoplysninger en syntaktisk *tag*, der angiver dels en gram-

¹ Regelkompileringen blev gennemført med Pasi Tapanainens cg2 (Tapanainen 1996) og Martin Carlsens beslægtede GNU-version, vislcg (frit tilgængelig på <http://visl.sdu.dk/download/>).

matisk funktion (fx subjekt @SUBJ, adverbial @ADVL), dels ordets dependensrelation (fx venstre/højre nominaldependent eller verbalkomplement). Nedenstående tabel viser en statistik over samtlige funktionstags i Korpus2000. Pilespidserne angiver dependensen, @SUBJ> “peger” således på et verbum til højre (“**Julemanden** kommer i dag.”), @<SUBJ peger til venstre (“I dag kommer **julemanden.**”). En dobbelt pilespids til højre angiver “raising”, fx @>>P for styrelsen (“**Hvem** danser hun med?”).

tag	kategori	Ord		finitte sætninger		infinite sætninger		averbal sætn.	alle
		N	%	n FS	%	n ICL	%		
<ACC	akkusativ-objekt	1.483.771	5,2	251.932	0,9	98.603	0,3		6,4
<ADVL	adverbial	2.433.163	8,5	230.451	0,8	1.608	0,0	247	9,3
<DAT	dativ-objekt	58.555	0,2						0,2
<OA	objektsrel. arg.-adverbial	124.335	0,4			23.120	0,1		0,5
<OC	objektsprædikat	53.156	0,2			1.845	0,0		0,2
<PIV	middelbart (præp.) objekt	428.072	1,5						1,5
<PRED	frit (subjekts-)prædikat	47.550	0,2			880	0,0		0,2
<SA	subjektsrel. arg.-adverbial	294.245	1,0	1.062	0,0	198	0,0		1,0
<SC	subjektsprædikat	761.732	2,7	27.780	0,1	11.818	0,0	301	2,8
<SUBJ	subjekt	844.611	3,0	96.006	0,3	50.502	0,2		3,5
>>A	adverbial depend., raised	603	0,0						0,0
>>P	styrelse, raised	47052	0,2	287	0,0				0,2
>A	adverbial dependent	391.585	1,4						1,4
>AUX	auksiliardependent	0	-			55	0,0		0,0
>N	adnominal dependent	4.392.546	15,3						15,3
>P	præpositionsfokus	73.892	0,3						0,3
>S	subordinatorfokus	8561	0,0						0,0
A<	adverbial dependent	148.463	0,5	2.031	0,0	8.631	0,0	27	0,5
A<<	adverbial dep., forskudt	0	-			1.142	0,0		0,0
ACC>	akkusativ-objekt	89.765	0,3	101.371	0,4	68	0,0		0,7
ADVL	adverbial (uden sætning)	145.505	0,5			7	0,0		0,5
ADVL>	adverbial	955.348	3,3	104.326	0,4	1.230	0,0	46	3,7
ADVL>>	adverbial, raised	2	0,0						0,0
APP	apposition	61.992	0,2						0,2
AS<	sætn.-stamme i averbal s.	445	0,0	1	0,0	2	0,0		0,0
AUX<	auksiliardependent	0	-			1.115.394	3,9		3,9
CO	koordinator	1.150.098	4,0						4,0
DAT>	dativ-objekt	2.953	0,0						0,0
F-<ACC	formelt akkusativobjekt	2.519	0,0						0,0
F-<SUBJ	formelt subjekt	73.089	0,3						0,3
F-SUBJ>	formelt subjekt	166.853	0,6						0,6
FAUX	finit hjælpeverb	501.099	1,8						1,8
FMV	finit hovedverb	1.442.917	5,0						5,0
FOC>	fokus-markør	35.268	0,1						0,1
IAUX	infininit hjælpeverb	596	0,0						0,0
IMV	infininit hovedverb	10.426	0,0						0,0
INFM	infininitivmarkør	461.741	1,6						1,6
KOMP<	komparativargument	39.255	0,1	17.624	0,1	7	0,0		0,2
MV<	verbalpartikel	148.111	0,5						0,5

N<	postnominaldependent	1.392.561	4,9	515.538	1,8	36.331	0,1		6,8
N<FUSE	substantivkompositum	23.295	0,1						0,1
N<PRED	prædikativ, np-niveau	216.255	0,8			283	0,0	60	0,8
NPHR	nominal (uden sætning)	193.538	0,7						0,7
OA>	objektsrel. arg.-adverbial	144	0,0						0,0
OC>	objektsprædikativ	92	0,0						0,0
P<	styrelse	3.449.268	12,0	157.836	0,6	292.854	1,0		13,6
PIV>	middelbart (præp.) objekt	1.128	0,0						0,0
PRED>	frit (subjekts-)prædikativ	18.409	0,1			237	0,0		0,1
S<	sætningsdependent	0	-	12.658	0,0				0,0
S<SUBJ	situativt subjekt	4.801	0,0						0,0
S-SUBJ>	situativt subjekt	15.113	0,1						0,1
SA>	subjektsrel. arg.-adverbial	3.518	0,0						0,0
SC>	subjektsprædikativ	19.188	0,1						0,1
STA	fremsettende ytring	0	-	8.309	0,0				0,0
SUB	subordinator	705.646	2,5						2,5
SUBJ>	Subject	2.493.997	8,7	9.663	0,0	18.004	0,1		8,8
SUBJ>>	subjekt, raised	3.126	0,0						0,0
TOP	Topic	227	0,0			14	0,0		0,0
VOK	vokativ-led	1.271	0,0						0,0
X	dummy-funktion	1.310	0,0						0,0
i alt: 28.623.149 tokens		25.422.761	88,8	1.536.874	5,4	1.662.833	5,8	681	100

En egentlig evaluering af dataene i tabellen ligger hinsides denne artikels rammer, men tallene kan hjælpe at sætte det opmærkede korpus i et kvantitativt relief. Eksempeltvis fremgår det tydeligt, at dansk – statistisk set – har en SVO-struktur, men også, at VSO er langt mere almindelig end OVS, idet ca. hver 4. subjekt er efterstillet, mens venstrestilling af objekter er sjælden og i øvrigt begrænset til bestemte kontekster, især citeret tale, relativ- og interrogativpronominer (Bick 2002). For substantivisk @ACC> (i alt under 0,3% af alle syntaktiske tags) var distributionen – i et korpusudsnit på 1.1 millioner ord – følgende:

Subtype	n	Frekvens	Definition
interrogativ	79	29.0 %	at se, hvilken interesse kineserne skulle <i>have</i>
topic	74	27.2 %	Denne interesse overførte han på virksomheden De problemer har jeg slet ikke.
fokus	55	20.2 %	Blot 6-7 kr. vil sparekassen <i>se</i> som betaling Sin spillefilmsdebut fik han i 1962 med ...
frontstilling i verbalkæde	43	15.8 %	... få tyvekosterne bragt hjem ... får man billeder at <i>se gratis</i> ... at lære de nødvendige redskaber at <i>kende</i>
raised	12	4.4 %	Den slags er vi jo nogle stykker der kan <i>lide</i>

faste vendinger	7	2.6 %	Hvad udvalget af værker angår, har ...
negativt inde i vp	2	0.7%	... at min søn ingen huller havde ... hun har ingen kage bagt

Den beskrevne ordbaserede opmærkning tillader en forholdsvis enkel filtrering til alternative notationssystemer, samt til html- eller sgml-opmærkning (jf. konkordansformatet på <http://corp.hum.sdu.dk>), men det strukturelle informationsindhold i korpuset kan yderligere øges, visualiseres og tilgængeliggøres ved at bruge CG-output som input til en særlig PSG-grammatik, der leverer en egentlig konstituentanalyse med eksplicit specificering af syntagmegrænser. Resultatet er en “skov” af syntaktiske træer (arbejdsnavn for dette korpus: “Arboretum”), der dels tillader manipulation med de grafiske VISL-redskaber, dels søgning/ekstraktion af fx hele substantiv- syntagmer eller bestemte syntagmesekvenser (<http://corp.hum.sdu.dk/arboretum.html>).

En automatisk opmærkning kan dog i sagens natur aldrig være fejlfri², og jo større distinktionsniveauet, desto større behovet for “manuel” korrektur. Et nyligt påbegyndt projekt er derfor, som led i det tværnordiske projekt PaNoLa (*Parsing Nordic Languages*), med lingvistøjne at revidere dele af det automatisk opmærkede Korpus90/2000, der herefter vil kunne bruges som en slags *gold standard* til evalueringsformål, parserudvikling (herunder også statistiske systemer), dokumentation og undervisning. Den lingvistiske revision følger den automatiske opmærknings to trin, således at der opnås to versioner af samme korpus, en dependensgrammatisk og en konstituentgrammatisk.

3. Leksikografiske muligheder

Den syntaktiske opmærkning tillader bl.a. at søge for sekvenser af nominalt subjekt (N @SUBJ>) – hovedverbum (@MV) – nominalt akkusativobjekt (N @<ACC). En enkel grep-søgning med efterfølgende filtrering af leksemformerne i konstituentkernerne tillader et tre-ordsformat af typen “hest – æde – hø” med verbet i infinitiv og substantiverne i singularis nominativ (med mindre det fx netop er numerus der ønskes undersøgt). Ved at ordne ekscerpterne efter verbet og sekundært objekt eller subjekt, fås leksisk information mht. selektionsrestriktioner i verbets valensmønster.

² DanGram leverer p.t. analyser af løbende tekst med ca. 99% korrekte ordklasselæsninger, og ca. 96% korrekte syntaktiske funktioner (dog alt efter finkornetheden i det anvendte tag-sæt).

DanGram-parseren arbejder med et tag sæt af ca. 200 forskellige semantiske prototyper for substantiver (en oversigt over disse kategorier fås på <http://visl.sdu.dk/visl/da/info>³). Disse tags disambigueres ikke selv, men indgår som kontekstoplysning i disambigueringen af syntaktiske tags, valensinstantiering etc. I forbindelse med leksikografisk korpusarbejde tillader de semantiske tags at løfte ovennævnte selektionsrestriktioner fra det rent leksiske til et mere generelt plan. Bemærk at de semantiske tags i nedenstående statistikker blev optalt isoleret, og at den manglende disambiguering på dette niveau derfor betyder at sjældne komplementer skal ignoreres idet de kunne stamme fra semantisk flertydige ord. Eksemplet “aflyse” viser at dette verbum foretrækker arrangementer, foranstaltninger og aktiviteter som direkte objekt.

- 21 aflyse <occ> (arrangementer)
- 19 aflyse <act-c> (tællelige handlinger og aktiviteter)
- 4 aflyse <ac> (tællelige abstrakta)
- 4 aflyse <act> (handling og aktiviteter)
- 4 aflyse <sem-l> (musikstykker m.m.)
- 3 aflyse <event> (hændelser)
- 3 aflyse <sit> (situationer)

Med endnu et filterprogram opnås en egentlig ordbogsformatering. Bemærk at selektionsrestriktionen “mennesker” (Hprof, H, HH) ved “forhindre” skyldes den syntaktisk korrekte konstruktion “forhindre ngn i at ...”.

- forflytte <Hprof>_2 (professionelle mennesker)
- forfægte <pp>_3 (tankeprodukt)
- forfølge <ac>_8 <Hprof>_6 <H>_4 (aktiviteter og mennesker)
- forføre <H>_3 (mennesker)
- forgylde <H>_4 <Hprof>_3 (professionelle mennesker)
- forhale <act-c>_3 <act>_3 (handling og aktiviteter)
- forhandle <ac>_17 <sem-r>_9 <conv>_8 (tællelige abstrakta, “readables”, aftaler)
- forhaste <pp>_3 <sem>_3 (tankeprodukter)
- forhindre <act>_35 <Hprof>_23 <ac>_18 <act>_18 <H>_17 <HH>_14 <event-c>_9
- forhøje <ac>_13 <mon>_7 <mon-c>_5 ... (abstrakta og pengebeløb)
- forkaste <pp>_5 <Hprof>_4 <ac>_3 <conv>_3 .. (tankeprodukter, professionelle, aftaler)
- forklare <ac>_39 <act-c>_7 <act>_6 ... (abstrakta og handlinger)

³ Prototypeopmærkningen af substantivleksikonnet blev gennemført af Lone Hegelund i 2001 under min supervision. Kategoriinventaret tog udgangspunkt i et lignende system for portugisisk (Bick 2000) og er i store træk kompatibel med de semantisk-ontologiske kerne kategorier i ker i det europæiske SIMPLE projekt.

forkorte <per>_4 (perioder)

Med en mindre ændring i filteret opnås en tilsvarende liste for subjekt-selektionsrestriktioner:

advare <Hprof>_44 <HH>_10 <ac>_6 <inst>_6 ... (professionelle, grupper, institutioner)
afblæse <HH>_3 <Hprof>_2 ... (grupper og professionelle)
afbryde <Hprof>_28 <HH>_10 <H>_8 <ac>_6 <Hfam>_4 ... (professionelle og almindelige mennesker)
afdække <act-c>_7 <sem>_6 <Hprof>_5 <ac>_4 (handlinger, intellektuelle frembringelser, professionelle)
affyre <H>_8 <Vair>_7 <inst>_7 <HH>_5 ... (mennesker, fly og grupper)
affærdige <Hprof>_3
afføde <ac>_12 <act-c>_10 <act>_8 ... (abstrakta, handlinger og aktiviteter)
afgive <Hprof>_34 <HH>_24 <inst>_17 ... (professionelle, grupper og institutioner)
afgøre <ac>_25 <HH>_14 <act-c>_11 <H>_6 ... (abstrakta, grupper, handlinger)

Tilsvarende kan en ekstraktion af subjekt – subjektspredikativ-sekvenser eller prænominale attributter levere kollokationel information for substantiver og adjektiver. Således er en PC med faldende sandsynlighed bærbar (28), ny (14), stationær (9), kraftig (6), billig (5) eller fabriksny (4), mens man omvendt kan sige at hvad der kan være akut, er sandsynligvis et behov (49), et problem (47), en mangel (14) eller prototypen sygdom <sick>: skade (20), delirium (16), psykose (12), sygdom (9), leukæmi (7), hepatitis (6), smerte (5), rygsmerter (4) eller terapi: indlæggelse (12), behandling (11), hjælp (11), operation (8). En af kollokationerne stammer fra metaforisk transfer fra <sick>- til <act>-prototypen: *en akut indlæggelse* (12).

Det er ikke altid kernekollokationerne der er hyppigst. For adjektivet *ambitiøs*, for eksempel, overhales <H>-prototypen (+HUM, *politiker 6, menneske 4, kvinde 3, mor 3*) således af den metaforiske brug i forbindelse med <pp>-prototypen (kognitive frembringelser, *plan 59, projekt 50, mål 42, målsætning 15*).

Man kan i øvrigt skelne mellem “grammatiske kollokationer” som ovennævnte, fra et opmærket korpus, og rent statistiske kollokationsfrekvenser for naboord, der også kan opnås med et ikke-opmærket korpus, især når kollokationsfrekvensen sættes i forhold til (læs: divideres med) hyppigheden af de involverede ord isoleret set i hele korpuset.

4. Teksttypologi: Passivkonstruktioner

Passivkonstruktioner bruges i vid udstrækning uden passivagent, til at “anonymisere” ytringer ved at gøre dem subjekt/agent-løs, svarende til konstruktioner med “man” som subjekt og “én” som objekt eller “éns” som possessiv. I dansk menes en høj passivfrekvens at være et stilmærke for abstrakte, videnskabelige tekster og det såkaldte kancellisprog, og man kunne forestille sig at type-klassificere opmærkede tekster ud fra deres “passivprocent”⁴. Bruger man det gennemæssigt blandede Korpus2000 som standard, er en normal passivprocent 3.1% for alle former, 2.3% for finitte former (inkl. aktive participier) og 5.9% for infinitiver. Det er imidlertid ikke ligegyldigt hvilke ord der bøjes i passiv, og om det er s-passiv eller blive-passiv der bruges, og man burde ved korte tekster med få passiv-tokens (og tilsvarende statistisk usikkerhed) sætte selve passivprocenten i relation til ordenes individuelle passivtendenser:

- (a) Børnene flokkedes omkring ismaskinen. *Børnene blev flokket.
- (b) Løgene svitset. Løgene bliver svitset.
- (c) Aktieudbytte beskattes med 25%. Aktieudbytte bliver beskattet med 25%.
- (d) Minimælk fås kun fra Arla. *Minimælk bliver fået.
- (e) Der arbejdes på en løsning. Der bliver arbejdet. *Den bliver arbejdet.
- (f1) Bøgerne er solgt d. 10. oktober (=er blevet). *Bøgerne er solgte d. 10. oktober.
- (f2) Tallene er vist (=vises) med rød skrift. *Tallene er viste med rød skrift.

Således er (a) et eksempel på et verbum der stort set kun forekommer som s-passiv, og ikke *kan* sættes i blive-passiv. Mange ord af denne type vil ligefrem være leksikaliseret i ordbøgerne med passiv-formen som grundform (*synes, slås*), og betydet således lidet for teksttypologien. “Svitse” (b) er typisk for madopskrifter, der som bekendt er rige på imperativer og s-passiver. Det er således interessant at ord som *svitse, purere, aftørre, udbløde, rengøre* ikke kun har en høj s-passivprocent, men også en høj s/blive-procent. Ord som *dømme, formene, føde* derimod, der ikke kun har en høj s-passivprocent, men en endnu højere blive-passivprocent (brøk under 50 i tabellen), er mere typisk for en rapporterende teksttype.

De bedste markører for kancellistil er imidlertid måske de ord, der ikke har en leksisk alt for høj s-passivprocent, men en s/blive-procent på over 50, noget der indikerer s-passivering af intransitive verber (e) eller transitive verber med ikke-agentivt subjekt

(d). Bemærk at (e) nok tillader blive-passiv, men kun med formelt subjekt, ikke nominelt subjekt, en distinktion, der ligeledes kan kvantificeres i opmærkede korpora. Eksempler på (d-e) fra nedenstående data-liste er *fås*, *ønskes*, *menes*, *forventes*, *ventes*, *anses* (med stigende passivtendens).

Bemærk i øvrigt at dansk kan benytte ubøjelige passiv-participier også efter 'være', og at dette ikke altid er ækvivalent til en konstruktion med 'blive' (f1-2).

I nedenstående tabel indgår kun finitte verber og participier, ikke infinitiver. Bemærk at listen i princippet selvfølgelig dækker hele verballeksikonet, som dog ikke kan vises her. For de mest passiviske verber er forekomster under 10 udelukket, for de moderat passiviske verber er forekomster under 1000 udelukket, og for de mindre passiviske verber gives der kun eksempler med over 10.000 forekomster.

Verbum (n)	Spas/akt	Spas/Bpas	afkøle 82	74	63	tage 29355	3	32
flokke 93	96	98	purere 14	73	78	mene 24368	2	73
forefinde 31	96	98			skrive 12730	2	15
besværliggøre 23	92	96	Udsætte 2632	53	20	vise 18573	2	43
synliggøre 25	91	95	Anvende 2019	50	68	fortælle 13126	1	53
afvaske 20	90	95	føde 2501	43	12	ønske 11297	1	62
fastgøre 10	88	93	afgøre 1422	39	43	begynde 13383	0	0
færdiggøre 17	88	93	anse 1516	34	73	blive 62820	0	50
klargøre 13	88	93	fremstille 1204	30	40	finde 16358	0	0
væmme 25	88	97	behandle 2349	29	34	få 62192	0	96
ælde 33	87	66	vente 7109	29	96	gå 58406	0	13
afbøje 14	84	75	Forvente 3974	28	91	have 149945	0	0
mistænkeliggøre 16	84	91	offentliggøre 1542	27	30	komme 58846	0	6
rengøre 43	84	80	omtale 1132	26	45	ligge 18166	0	0
omgå 132	83	96	...			se 32252	0	0
tydeliggøre 21	82	95	Dømme 1426	18	9 (PA)	sidde 11519	0	2
aftørre 18	81	90	Etablere 1376	18	35	ske 14729	0	5
udbløde 11	81	90	fjerne 2066	18	38	stå 28094	0	0
beskatte 222	79	56	forhandle 1095	18	55 (IA)	synes 13146	0	50
pristalsregulere 10	78	75	...			tro 13604	0	2
umuliggøre 32	77	87	bruge 12892	17	49	vide 24255	0	50

⁴ For Korpus90/2000 vil dette kunne gøres, så snart forfatter-, kilde- og teksttypekoderne er tilgængeliggjort.

formene 35	76	22	sætte 17565	8	22	være 703308	0	0
svitse 34	76	81	lægge 13834	7	28			
aflønne 59	75	61	holde 13845	6	50			
desinficere 36	75	74	spille 11082	6	51			
henregne 16	75	89	give 26077	3	50			

5. Foranstillede adverbier i præpositionsstyrede infinitiver og i verbalgruppen

En dansk infinitivmarkør er en næsten sikker sætningsgrænse (for infinitte sætninger). I modsætning til tysk, fx, kan infinitivsætningers objekter ikke stå til venstre for ‘at’. Imidlertid findes der konstruktioner med adverbier i denne position. En distributionel statistik over hvilke adverbier der tillades, vil dels være af almen typologisk interesse, dels hjælpe en automatisk parser, både med at disambiguere adverbiet og ‘at’ mht. ordklasse, og med at slå adverbialets dependens fast som højrevendt (mod infinitiven) eller venstrevendt (mod verbalet i en evt. hovedsætning). For at sikre netop dependensen som vendt mod infinitiven, undersøgte jeg først sekvensen PRP ADV+ INFM @ICL-P<, altså tilfælde for infinitiven er præpositionsstyret, og adverbiet dermed “præpositionsisoleret” fra hovedsætningen. Af i alt 6.485 tilfælde havde følgende adverbier en præ-infinitiv-frekvens over 10 i Korpus2000:

ikke 2039		aldrig	46	ikke blot	13
selv 789		dog 43		frit 13	
også 468		straks	41	eksempelvis	13
slet ikke	216	atter 39		effektivt	12
blot 211		yderligere	34	reelt 11	
derefter	169	virkeligt	32	bevidst	11
tidlig 168		i dag 26		officielt	10
først 150		frivilligt	26	med det samme	10
overhovedet	130	for alvor	24	dels 10	
fx 117		pludselig	22	automatisk	10
både*	103	måske	22		
bl.a. 99		dermed	22		
altid 93		stadig	20		
fortsat	84	alligevel	20		
så 79		aktivt	19		
hurtigt	58	ulovligt	14		
for eksempel	50	således	14		
i stedet	48	i går 14			
til sidst	47	fremover	14		
samtidig	47	ligefrem	13		

Den mest almindelig adverbiumsklasse på positionen synes at være **fokusadverbier**, der også forekommer prænominelt (*ikke, selv, også, blot, fx, bl.a.*), med tillæg af de mere konjunktionelle *både* og *dels*. Man kan dog diskutere om *selv* her har den samme betydning som prænominalt i “selv Peter måtte indse ...”.

Den næste store gruppe er **tidsadverbier** (*derefter, tidlig, først, altid, fortsat, hurtig, til sidst, samtidig, aldrig, straks, atter ...*). **Bøjede adverbier** er mere sjældne (*hurtigt, virkeligt, frivilligt, aktivt*), og præpositionssyntagmer eller substantivsyntagmer er gerne fasttømrede udtryk fra især tidsdomænet (*år efter år, ad åre, i går, i givet fald, i hvert fald*). Kombinationer af flere adverbier eller adverbium plus pp forekommer, men sjældent og som regel i et gensidigt dependensforhold (*lige præcis, ikke i tide, først og fremmest*). Sjældne eksempler på flere end 2 adverbier er:

*for så først derefter at ...
ved ikke blot passivt at ...
for derefter alligevel straks at ...*

At *overhovedet* og til en vis grad *dog* kan indgå i konstruktionen, er i øvrigt et argument for at infinitivsætninger i nogen henseender kan ligestilles finitte ledsætninger, idet hverken hovedsætninger eller gruppesyntagmer tillader disse ord som konstituenten.

6. Pronominal-ellipse i relativsætninger

Ud over den almindelige ledsætningsordfølge er syntaksen i danske relativsætninger topologisk karakteristisk ved at frontstillingen af relativpronominerne resulterer i OSV- og ASV-ordstilling, samt at relativpronomen (i modsætning til fx tysk og de romanske sprog) i nogle tilfælde helt kan udelades. Jeg har benyttet 938 løbende relativsætninger (svarende til ca. 70.000 ord) fra det opmærkede Korpus2000 til at undersøge fordelingen af de enkelte danske relativpronominer, herunder ellipseprocenten, i forhold til forskellige syntaktiske relationer. Leksisk er det interessant at ‘der’ udfylder halvdelen af alle relativpladser (49%), og at ordets brug er begrænset til subjektpladsen, mens ‘som’ (27%) dækker – foruden subjektet – alle andre “nominale” syntaktiske funktioner, og ‘hvor’ (12%) de adverbielle funktioner:

Syntakt. Funktion	Der		Som		zero (udeladt)		Samlet	
	antal	%	Antal	%	antal	%	antal	%
SUBJ	421	44,9	175	18,7	15	1,6	611	65,1
raised	-	-	3	0,3	-	-	3	0,3
det-fokus	33	3,5	10	1,1	-	-	43	4,6
ACC	-	-	34	3,6	37	3,9	71	7,6
raised	-	-	7	0,7	2	0,2	9	1,0
det-fokus	-	-	-	-	6	0,6	6	0,6
>>P	4	0,4	16	1,7	12	1,3	32	3,4
raised	-	-	7	0,7	1	0,1	8	0,9
det-fokus	-	-	-	-	5	0,5	5	0,5
DAT	-	-	1	0,1	-	-	1	0,1
CS	-	-	2	0,2	-	-	2	0,2
CO	-	-	2	0,2	-	-	2	0,2
	458	48,8	257	27,4	78	8,3	793	84,5
	hvor		Når		zero (udeladt)			
ADVL-adv	111	11,8	10	1,1	10	1,1	131	14,0
	PRP + hvor		PRP + hvilken		88	9,4	924	98,5
P< (ADVL)	7	0,7	1	0,1			8	0,9
	hvis		At		hvilket			
>N (SUBJ)	1	0,1					1	0,1
SUB			4	0,1			4	0,4
S<					1	0,1	1	0,1
							938	100,0

Tabellen viser, at ‘der’ generelt er mere almindelig som relativsubjekt end ‘som’, og at bias’en er endnu større i forbindelse med fokuskonstruktioner (“Det er Anne der har lavet aftensmad”). Mens subjekter i almindelighed kun er dobbelt så hyppige som direkte objekter (jf. kap. 2), er relationen i relativpositionen snarere 8:1. Dette skal imidlertid ses i lyset af at relativpronominer udgør *venstrestillede* objekter, og som sådanne er frekvente (Bick 2002), idet “som” udgør 2/3 af alle venstrestillede akkusativobjekter (hvis man ser bort fra citerede sætninger) og er hele 6 gange mere almindelig end venstrestillede *substantiviske* akkusativobjekter.

Pronominalellipsen, undersøgelsens primære sigte, viser sig uden videre at kunne konkurrere med det eksplicite ‘som’ for både direkte objekter (@ACC> – 3,9 mod 3,6%) og frontstillede styrelser (@>>P – 1,3 mod 1,7%). Kun ved *raising* foretrækkes det eksplicite ‘som’ (“tegningen viser en løsning *som* jeg ikke tror *han selv har fundet på*”). Pronominalellipse bruges ikke for relativsubjekter (tilfældene stammer fra sideordnede sætninger), og er ualmindelig for adverbialer (“det år [hvor] han blev født”, “den konference / det sted [hvor] vi skal mødes). I nogle tilfælde forekommer valget mellem hhv. brug eller ellipse af ‘som’ og ‘hvor’ at være grammatikaliseret til fordel for

den ene eller den anden løsning, og det store antal relativsætninger i Korpus2000 (ca. 400.000) vil da også gøre en fremtidig, mere kvalitativ undersøgelse attraktiv.

Litteratur

- Asmussen, Jørg (DSL). 2002: 'Korpus 2000, et overblik over projektets baggrund, fremgangsmåde og perspektiver'. I: *Nys30 – Korpuslingvistik*. København: Akademisk Forlag
- Bick, Eckhard. 2000: *The Parsing System 'Palavras' – Automatic Grammatical Analysis of Portuguese in a Constraint Grammar Framework*. Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Bick, Eckhard. 2001: 'En Constraint Grammar Parser for Dansk'. I: Widell, Peter & Kunøe, Mette (udg.): *8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Århus Universitet.
- Bick, Eckhard. 2003: 'PaNoLa, The Danish Connection'. I: *Årbog 2002 for Nordisk Sprogteknologisk Forskningsprogram 2000-2004*. Forthcoming.
- Karlsson, Fred & Voutilainen, Atro & Heikkilä, Juka & Anttila, Arto (eds.). 1995: *Constraint Grammar, A Language-Independent System for Parsing Unrestricted Text*, Berlin: Mouton de Gruyter
- Tapanainen, Pasi. 1996: *The Constraint Grammar Parser CG-2*. Helsinki: University of Helsinki, Department of Linguistics, Publications no. 27

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

UDGANGSPUNKT ER EMNET IKKE – MEDDELELSSESSTRUKTUR FRA ET FUNKTIONELT, PROCEDURALT SYNSPUNKT

Af Simon Borchmann (Roskilde Universitetscenter)

I det følgende vil jeg præsentere en informationsstrukturel beskrivelse der er funderet på en funktionel, procedural semantik (Harder 1996). Jeg vil koncentrere beskrivelsen om den meddelelsesstrukturelle konstituent der kaldes *emne*.

Slår man op under *tema* i *Grammatisk talt*, en udgivelse af Dansk Sprognævn, kan man læse følgende: ‘Den del af en sætning som der fortælles noget om, sætningens ‘emne’’. Her beskrives emnet på den ene side som en del af en sætning og på den anden side som det der fortælles noget om. Det er måske de færreste grammatikere der opfatter dette som problematisk; inden for grammatikken er det jo vitterligt dele af sætninger der fortælles noget om. Det er imidlertid kontraintuitivt for elever og studerende med fødderne solidt plantet i dagligsproget: I dagligsproget er det børn, husleje, fester, vasketøj, cykler, SU osv. der fortælles noget om.

Det der sker i *Grammatisk talt*, er en sammensmeltning af udtrykssyntaktiske, indholdssyntaktiske og pragmatiske konstituentter. I en funktionel, procedural semantik forsøger man netop at holde disse adskilt. For det første skelnes der mellem udtrykssyntaktiske og indholdssyntaktiske konstituentter, og for det andet skelnes der mellem indholdssyntaktiske konstituentter og deres meningskorrelater (Harder 1996). Disse skel vil jeg vende tilbage til. En beskrivelse af emnet der er funderet på en sådan semantik, antages at være i overensstemmelse med sprogbrugerens intuitioner.

Min interesse i en beskrivelse af emnet er først og fremmest pragmatisk tekstanalytisk og -diagnostisk. Beskrivelsen skal indgå i et tekstanalytisk og -diagnostisk beskrivelsesapparat der skal kunne anvendes af elever, studerende og andre der beskæftiger sig med tekster som kommunikationsform. På dansk foreligger der allerede et stort og nuanceret tekstanalytisk og -diagnostisk beskrivelsesapparat der omfatter en beskrivelse af teksters informationsstruktur, nemlig Ole Tøgebys *PRAXT – Pragmatisk tekstteori*. I denne beskrivelse er det faktisk også muligt at adskille udtrykssyntaktiske, indholdssyntaktiske og

pragmatiske konstituent. Når jeg ikke desto mindre har noget at tilføje, er det fordi det tekstmateriale jeg har beskæftiget mig med, er informativt organiseret på måder der ikke er redegjort for i *PRAXT*. Jeg har beskæftiget mig med fortællende tekster; og for denne teksttypes informative organisering gælder det bl.a. at emnet realiseres på måder der falder uden for *PRAXT*'s emnedefinition. Det har motiveret mig til at modificere emnedefinitionen således at den kan håndtere disse realiseringer. I modificeringen støtter jeg mig bl.a. til nogle af de synspunkter der kommer til udtryk i Hansen & Heltofts *Grammatik over det Danske Sprog* (foreløbig udgave).

Når jeg i denne sammenhæng fremhæver den funktionelle, procedurale semantik, er det for det første fordi jeg anser den for den mest plausible i kraft af at den er kompatibel med en konstruktivistisk redegørelse for tekstforståelsen (Garnham & Oakhill 1996). Den konstruktivistiske redegørelse stemmer nemlig overens med elevers, studerendes og andre sprogbrugeres intuitioner; og der er da også empirisk evidens for den (f.eks. Bransford et al. 1972). For det andet er det fordi Tøgebys definition af emnet netop synes at antage en tættere forbindelse mellem udtrykssyntaktiske, indholdssyntaktiske og pragmatiske konstituent end man kan begrunde med henvisning til realiseringer af emnet i fortællende tekster. Og da den funktionelle, procedurale semantik netop skelner skarpt mellem disse konstituent, er den formentlig også det bedste fundament for en definition der kan håndtere disse realiseringer.

Først følger Tøgebys definition af emnet, så følger en problematisering af denne definition, så følger en modificering af emnedefinitionen, og så følger et forslag til en semantisk emneanalyse. Endelig følger en afsluttende bemærkning om den syntaktiske realisering af emnet.

1. Tøgebys definition

I *PRAXT* defineres emnet således:

Den, som regel nævnte, information som frontstilles, er markeret som ytringens **emne**, dvs. det som ytringen tager udgangspunkt i og som meddelelsen handler om. Ved først at nævne et stykke information som meddelelsens **emne**, **henviser** afsenderen modtageren til tid, sted, personer og omstændigheder for en situation som er den baggrund på hvilken meddelelsen er forståelig, fordi det forudsættes kendt og anerkendt af modtageren (Tøgeby 1993:444f).

I denne definitionen indgår der tre slags kriterier: pragmatiske, semantiske og udtrykssyntaktiske.

De pragmatiske kriterier er *udgangspunkt* og *handler om*. Jeg forstår udgangspunkt således at det er det der er først i bevidstheden på afsenderen (Halliday 1998). Det er altså en funktion der vedrører processeringsrækkefølgen. Det kalder jeg kronologisk struktur i det følgende. Det meddelelsen handler om, er derimod noget der vedrører tekstens meddelelsesfunktion; det er det ikke-sproglige som der fortælles noget om med ytringen. F.eks.:

K.E.1: Det ligner kaffe

Her er det som pronominet henviser til, det der fortælles noget om. Og det er da også muligt at det der ligner kaffe, er det der er først i bevidstheden på modtageren i konstruktionen af meningen.

Det indholdssyntaktiske kriterium er at emnet er en meddelelsesstrukturel konstituent (Hansen & Heltoft 1999). Meddelelsesstrukturen består grundlæggende af et emne og en kommentar, f.eks.:

K.E.2: Jeg skyder fra hoften

Her realiserer *jeg* emnet, og *skyder fra hoften* kommentaren (udtryk noteres med kursiv). Ifølge Togeby gælder det endvidere at emnet er ansats til et kendt situationelt element, dvs. et umiddelbart identificerbart element. Det vedrører modtagerens viden og er således en forudsætningsstrukturel status (Hansen & Heltoft 1999). Dvs. at forudsætningsstruktur og meddelelsesstruktur ifølge Togeby er sammenfaldende på dette punkt.

Det udtrykssyntaktiske kriterium i Tgebys definition er følgende: Det led der realiserer emnet, er frontstillet. Kriterierne frontstilling og udgangspunkt er givetvis nøje sammenknyttet for så vidt det frontstillede led er det der processeres først, og udgangspunktet er det der er først i bevidstheden. Både K.E.1 og K.E.2 kan tjene som eksempel på frontstilling af emneled.

2. Problematisering af definitionen

Først skal vi se på nogle eksempler der problematiserer de semantiske og udtrykssyntaktiske kriterier:

E.1.: Et par sultne krager holdt til på en sort oppustet genstand dernede. (M.A. Nexø: *Pelle Erobreren*)

E.2.: En stor lods i islænder og bælgvanter fór uroligt rundt med en råber i hånden og brummede som en nervøs bjørn. (M.A. Nexø: *Pelle Erobreren*).

E.3.: Børn kan være ubarmhjertige, men forældre er nok alligevel værre. (K. Sørensen: "Forsikringen")

Hvis man lokaliserer emnet i E.1 ud fra kriteriet om frontstilling, så viser det sig at det frontstillede led ikke realiserer en ansats til et kendt element. Denne analyse opfylder altså ikke det semantiske kriterium. Hvis man lokaliserer emnet ud fra det semantiske kriterium, så er *dermede* emneled, dvs. det led der realiserer den indholdssyntaktiske konstituent emne. Og det forekommer i øvrigt også rimeligt at karakterisere meningskorrelatet til 'dermede' som det informationssegmentet handler om. Denne analyse opfylder altså både et semantisk og et pragmatisk kriterium. Men den problematiserer kriteriet om frontstilling.

I E.2 er der slet ikke led der realiserer ansatser til et kendt element (man kan se bort fra den ansats *hånden* realiserer, da elementet kun er kendt via meningskorrelatet til et ubestemt led). Men i lyset af den foregående analyse der tog udgangspunkt i tekstforståelsen, synes E.2 ikke desto mindre at kunne beskrives meddelelsesstrukturelt, nemlig som en realisering af en kommentar til et emne som er realiseret ved et led i en foregående sætning. Det forholder sig faktisk også sådan at det afsnit sætningen stammer fra, indledes med følgende sætning:

E.2.F: På havnepladsen holdt der allerede en del bøndervogne, og hvert øjeblik kom en ny rullende oppefra i fuld fart. (M.A. Nexø: *Pelle Erobreren*).

Her er 'På havnepladsen' emneled og således er PÅ UMIDDELBART IDENTIFICERBAR HAVNEPLADS emne (betydning noteres med store bogstaver). Den rigtige meddelelsesstrukturelle analyse må da også være at betragte dette emne som emne for den kommentar der realiseres med E.2.

Emner der som PÅ UMIDDELBART IDENTIFICERBAR HAVNEPLADS er ansats til noget umiddelbart identificerbart, kan kaldes **forudsættende emner**. Emner der som MIDDELBART IDENTIFICERBAR STOR LODS I ISLÆNDER OG BÆLGVANTER

er ansats til noget middelbart, dvs. gennem beskrivelsen, identificerbart, kan kaldes **introducerende emner**.

Der gælder nu følgende: Hvis man antager at meddelelsesstrukturen fordrer forudsættende emner, så følger det at den ikke nødvendigvis er bundet til sætningen. Og så kan vi ikke bruge kriteriet om frontstilling.

I E.3 er der slet ikke realiseret nogen ansatser til et identificerbart element. Hvis definitionen tages for pålydende, foreskriver den således at ytringen ikke handler om noget. Det er imidlertid kontraintuitivt; det stemmer i det mindste ikke overens med en dagligsproglig brug af termen handler om. Her tillader jeg mig at stole på den intuition at meddelelsen handler om børn i al almindelighed. Tekstmeningskorrelatet til emnet er med andre ord en prototype (eller almenbegreb eller kategori om man vil). Det element som *Børn* realiserer ansatsen til, er altså ikke kendt situationelt, men må hentes i det Togeby kalder det mentale lager (Togeby 2002). Emner der er ansats til sådanne elementer, kan kaldes **generiske emner** (Togeby opererer da også med generiske emner i *PRAXT*, men det fremgår altså ikke af definitionen).

Disse tre eksempler problematiserer altså dels det udtrykssyntaktiske kriterium om frontstilling og den hermed forbundne antagelse om meddelelsesstrukturen som sætningsbaseret, og dels kriteriet om emnet som ansats til et kendt situationelt element og den hermed forbundne antagelse om sammenfald mellem meddelelsesstruktur og forudsætningsstruktur.

De pragmatiske kriterier *udgangspunkt* og *handler om* kan også problematiseres. Det fremgår af følgende eksempler.:

E.4.: Dummere er jeg trods alt ikke (J. Sonnergaard: *Sidste søndag i oktober*)

E.5.: Snerle hed han... (Storm P.: "Artistliv")

E.6.: Nej, menneske bliver han aldrig (H. Kirk: *Slaven*)

E.7.: Som en statue stod hun deroppe med frynser og søljer og stirrede tomt ud i rummet (H. Scherfig: *Den døde mand*)

I disse eksempler realiserer *Dummere*, *Snerle* (der her er prædikativt), *menneske* og *Som en statue* ganske rigtigt udgangspunktet i kraft af frontstillingen. Men de realiserer ikke ansatserne til det ytringerne handler om; det gør hhv. *jeg*, *han*, *han* og *hun*. De pragmatiske kategorier *udgangspunkt* og *handler om* er altså ikke sammenfaldende. Og således er

meddelelsesstrukturen ikke sammenfaldende med den kronologiske struktur og det hermed forbundne udtrykssyntaktiske kriterium om frontstilling.

Altså: For så vidt som der findes såvel introducerende og generiske emner som forudsættende emner, må man adskille meddelelsesstruktur og forudsætningsstruktur. Og for så vidt som emnet ikke nødvendigvis er frontstillet, må man adskille meddelelsesstruktur og kronologisk struktur. Det udelukker vel at mærke ikke at frontstilling kan bruges meddelelsesfunktionelt. I beskrivelsen af emnet må man således se bort fra det syntaktiske kriterium; man må operere med det modificerede semantiske kriterium; og med hensyn til de pragmatiske kriterier så kan man altså begrænse sig til kriteriet *handler om*.

3. Den funktionelle, procedurale tilgang til en semantisk definition af emnet

Som nævnt skelner den funktionelle, procedurale semantik dels mellem udtryks- og indholdssyntaktiske konstituentter, og dels mellem indholdssyntaktiske konstituentter og deres meningskorrelater. I det følgende skal der kort redegøres for den tankegang der ligger bag.

Under det funktionelle aspekt betragtes indholdsstørrelser (semantiske enheder) som systeminternt, dvs. semantisk, bestemt ved den overordnede funktion de indgår i. Men denne funktion må så betragtes som systemeksternt, dvs. pragmatisk, bestemt ved den kommunikative funktion den varetager. Under det procedurale aspekt betragtes semantiske enheder som instruktioner i at processere tekstmening. Og der gælder nu det helt afgørende forhold at man kun har adgang til tekstmeningen (Harder 1996). Indhold (betydning) omsættes til tekstmening; det er med andre ord et dynamisk fænomen. Den semantiske viden sprogbrugere besidder, må således betragtes som en know-how snarere end en deklarativ viden (Harder 1996).

Det har nogle metodologiske implikationer. Når man fra i en funktionel, procedural tilgang skal definere emnet, gælder følgende forhold: 1) Der må skelnes konsekvent mellem betydning og mening, dvs. mellem semantiske funktioner og tekstlige, pragmatiske funktioner; 2) emnet er en semantisk funktion; 3) emnefunktionen er systeminternt bestemt af den funktion den indgår i, dvs. af meddelelsesfunktionen; 4) meddelelsesfunktionen er systemeksternt, dvs. pragmatisk, bestemt af substansen, dvs. meningskorrelatet; 5) meningskorrelatet kan analyseres i elementer; 6) princippet om udtrykkelighed (the prin-

principle of expressibility) foreskriver at elementerne kan føres tilbage til et udtryk; 7) det må netop ske via elementernes semantiske korrelat; men 8) man kan ikke forudsætte et strukturelt sammenfald mellem meningskorrelatets struktur og sætningsstrukturen.

Denne tilgang fordrer altså at man tager udgangspunkt i tekstmeningskorrelatet til meddelelsen og i første omgang leder efter det der tilfredsstillende kriteriet *handler om*. For at definere emnets funktion må man således besvare spørgsmålet: Hvad er det som noget handler om? Spørgsmålet kan stilles intensionelt, dvs. *hvad er det karakteristiske for det som noget handler om?*, og det kan stilles extensionelt, dvs. *hvad kan være det som noget handler om?*. Og spørgsmålene kan besvares i den rækkefølge de er nævnt.

Det der er karakteristisk for det som noget handler om, kan anskueliggøres med følgende to simple konstruerede eksempler:

K.E.3: Jørgen maler huset i morgen

K.E.4: I morgen maler Jørgen huset

Fra et repræsentationsorienteret – og det vil sige sandhedsorienteret – synspunkt er de repræsentationer (eller sagforhold) der kan konstrueres på grundlag af disse to sætningskonstruktioner, ækvivalente. Konstruktionerne realiserer med andre ord samme udsagn.¹

Fra et kognitivt, saliensorienteret synspunkt er meningskorrelaterne til konstruktionerne imidlertid ikke ækvivalente. I meningskorrelatet til K.E.3 har meningskorrelatet til *Jørgen* højere aktiveringsgrad end meningskorrelatet til *i morgen*; i K.E.4 har meningskorrelatet til *I morgen* højere aktiveringsgrad end meningskorrelatet til *Jørgen*. Forskellen i aktiveringsgrad er grundlaget for at hævde at K.E.3 handler om Jørgen, mens K.E.4 handler om dagen efter dagen for kommunikationen. Konstruktionerne adskiller sig således også semantisk; der er så at sige lagt et betydningsmæssigt lag oven på udsagnet således at K.E.3-konstruktionen markerer *Jørgen* som det led der realiserer ansatsen til det ytringen handler om, mens K.E.4-konstruktionen markerer *I morgen* som det led der realiserer ansatsen til det ytringen handler om. Når der som her ikke er andre tekstlige støttepunkter, er forskellen i aktiveringsgrad antageligvis foranlediget af frontstilling, angivelse af bekendthed og det at subjektet ofte er emneled (se afsluttende bemærkning om syntaktisk realisering).

¹ I den funktionelle, procedurale tilgang er et udsagn en indholdssyntaktisk struktur, og det vil sige at det ikke er en repræsentation, men en instruktion om repræsentation.

At begge konstruktioner er mulige på dansk, kan forklares ud fra to forhold. For det første at en modtager ikke får meddelt al den information der indgår i den informationelle helhed der skal konstrueres på grundlag af teksten, men selv må inferere en stor del af informationerne. For det andet at en meget stor mængde uddybende inferens er mulig på grundlag af en repræsentation. Det er således hensigtsmæssigt for forståelsen at kunne tilordne det element der spiller den mest centrale rolle i forhold til det informationelle formål, en særlig status. Hypotesen er så at den mulige uddybende inferens indskrænkes til det ytringen handler om. Det er konstateret i forsøg (Sanford & Garrod 1985, 1990). Det forhold at der er mere uddybende inferens hvis det en tekst handler om, opretholdes, end hvis det hele tiden skiftes ud (Schnotz 1985), er også en indikation på at uddybende inferens knytter sig til det der fortælles noget om med en tekst.

Med aktiveringen af et element, aktiveres et vidensområde (Graesser 1981). Den relevante uddybende inferens antages at begrænse sig til det vidensområde som ansatsen til det ytringen handler om, aktiverer. I forståelsen af E.3 kan det være relevant for modtageren at inferere noget om den (hvem) der maler, men ikke om den dag (hvornår) der bliver malet. I forståelsen af E.4 kan det være relevant at inferere noget om den dag (hvornår) der bliver malet, men ikke om den (hvem) der maler.

Det der adskiller meningskorrelatet til meddelelsen fra meningskorrelatet til udsagnet, er altså at de repræsentationelle elementer har forskellige statusser, bl.a. meddelelsesfunktionelle. Repræsentationen er med andre ord organiseret med hensyn til kognitiv saliens. En repræsentation der er organiseret med hensyn til kognitiv saliens, kan kaldes et informationssegment. Et informationssegment kan fra et meddelelsesfunktionelt synspunkt analyseres i to overordnede konstituenten: det der meddeles noget om, og som den elaborative inferens indskrænker sig til, og det der meddeles. Det første kan kaldes **det behandlede**, det sidste **behandlingen**.

At det behandlede også har repræsentationelle karakteristika, kan anskueliggøres med følgende eksempler fra mit eget korpus (det led som det behandlede – via ansatsen – kan føres tilbage til, er markeret med kantede parenteser):

Det behandlede opretholdes:

E.8: Konen kom ind med kaffen. [Hun] havde små hurtige bevægelser trods tyngden, (K. Sørensen: "Forsikringen")

E.9: I Kina betaler man sin Læge for hver Dag man er rask og ikke en Øre i de Dage, man er syg – [Dér] er orden i tingene (Storm P.: “Takt og Tone”)

E.10: I gamle dage var det anderledes. [Så] kom folk kørende langvejs fra til kirkens store rejsestald og fik en dram efter gudstjenesten (H. Scherfig: *Den døde mand*)

Det behandlede er forbundet inferentielt med det behandlede i foregående informationssegment:

E.11: og nummeret om “Frankie Teardrop” varede i over 12 minutter, og [rytmeboksen] kørte uanfægtet videre i baggrunden selv da Frankie Teardrop blæste hovedet af sig selv, ... (J. Sonnergaard: “Gilleleje”)

E.12: Henne i Forstavnen sad to unge, sommerklædte Piger med hinanden om Livet og saa drømmende op paa et krumt Stykke Maane, der ligesom skamfuldt listede sig over Himlen med sit blege Skær, som ganske sygnede hen i Sommernattens Lysdis. [Paa en Tofte for sig selv] sværmede et Par unge Ægtefolk, Kind mod Kind og indsvøbt i samme Shawl, mens de trofast holdt hinanden i Haanden. [Midt i Baaden] sad en ældgammel Lods med langt, trevlet Skæg og hvilede Armene paa et par tunge Aarer. (H. Pontoppidan: “Havfruens Sang”)

E.13: Han var noget lille, men kraftig, næsten trækdyrkraftig af Bygning; bredbringet, højskuldret, duknakket. [Armene] var lange, [Benene] stærke og korte, [Fødderne] brede. (J.P. Jacobsen: *Niels Lyhne*)

E.14: Der var store stærke karle imellem, som kunne slæbe jernbjælker og drive store hjul rundt, men som i stedet for digtede om vintergække og biller og alfer og sommerfugle og hejda for en skælm, den er den lille oldenborre, og hurle, hurle hej, du viltre bi. [Megen god kropskraft] gik til spilte på “Ølgården”. (H. Scherfig: *Den døde mand*)

E.15: I gamle Dage var man forlovet i mindst halvtreds Aar og endte gerne med Guldbryllup Pension og Billeder i Avisen – [nu] er der først Billeder i Avisen og [senere] hører man aldrig noget (Storm P.: “Man ved aldrig noget”)

E.16: Børn kan være ubarmhjertige, men [forældre] er nok alligevel værre

E.17: Legemet faar sit dybe Bad i Foryngelsen, og [Sjælen] ligger udstrakt i Glemslens Grube

Behandlingen eller en del af behandlingen i det foregående optages som det behandlede i det efterfølgende informationssegment. De led som den del af behandlingen der optages som det behandlede, kan føres tilbage til, er markeret med fed:

E.18: Saa stak hun af med **en Imitator** – Snerle hed [han], han **var Græker** – men [det] var ikke til at se. (Storm P. : “Artistliv”)

E.19: På nogle arbejdspladser **skiftede** de i kantinen **fra Gevalia til BKI**. Og [det] syntes hun egentlig var meget godt. (J. Sonnergaard: “Gilleleje”)

E.20: Og i starten af firserne, hvor der var RAF og Bewegung 2. Juni og alle i én uendelighed sagde: “Få et agentur”, “opfind en dims!” eller “tjen en million!”, der hørte vi kun **én plade**, og [den] var **med Alan Vegas og Martin Revs Suicide**, og [på dén plade] hørte vi kun **ét nummer**, og [det] hed **“Frankie Teardrop”**, for [Frankie Teardrop] kunne ikke klare det længere. (J. Sonnergaard: “Gilleleje”)

E.21: Så var der kun **folkeregisteret** tilbage. Og [her] kostede det 75 øre at få en adresse at vide. (H. Scherfig: *Den døde mand*)

I forståelsen af disse eksempler er det behandlede et repræsentationelt element. Det antager jeg er karakteristisk for det behandlede. Dvs. at meningskorrelater til illokutionære markører, til angivelser af afsenders subjektive relation og til angivelser af relationer mellem repræsentationer ikke kan være det behandlede. Som repræsentationelt element har det behandlede endvidere det karakteristikum at det er en definitions-mængde. Værdimængder kan ikke have status som det behandlede, men som det fremgår, kan en værdimængde optages som definitions-mængde i et efterfølgende informationssegment.

4. Definition af det behandlede og dets semantiske korrelat

Det behandlede er en pragmatisk kategori. Det element der har status som det behandlede i informationssegmentet, har fire karakteristika: 1) det er et repræsentationelt element; 2) det er en definitions-mængde; 3) det er enten en identificerbar mængde eller en veldefineret universel (eller generel) mængde; og 4) det er den definitions-mængde som har den højeste aktiveringsgrad i informationssegmentet (dvs. efter processeringen af sætningen og konstruktionen af tekstmeningen), og som den uddybende inferens indskrænker sig til.

Det behandlede kan være: 1) elementmængder i mentalt lager, dvs. begrebsligt afgrænsede vidensområder, der skal indsættes i begrebslige modeller (Johnson-Laird 1983). Det kan kaldes **det generisk behandlede**. Det omfatter f.eks. meningskorrelaterne til *Børn og forældre* som i E.3. Det behandlede kan være 2) elementmængder der a) er organiseret i situationelle modeller eller b) skal indsættes i situationelle modeller ved rekurs til mentalt lager. Det kan kaldes **det situationelt behandlede**. a) Elementmængder der er organiseret i situationelle modeller, er umiddelbart identificerbare og kan kaldes **umiddelbart identificerbare**. Det er f.eks. meningskorrelaterne til *dernede, På havnepladsen, jeg, han, i rummet, Jørgen* og *I morgen*. b) Elementmængder der skal indsættes i situationelle modeller ved rekurs til mental lager, er middelbart (dvs. gennem introduktionen) identificerbare og kaldes **middelbart identificerbare**. Det er f.eks. meningskorrelaterne til *Et par sultne krager* og *En stor lods i islænder og bælgvanter*. For så vidt som det behandlede skal være identificerbart for at kunne behandles, er middelbart identificerbare elementer kun kandidater til at blive det behandlede.

På dette grundlag kan – og må – det behandlede semantiske korrelat defineres.

Informationssegmentets semantiske korrelat er meddelelsesfunktionen. Meddelelsesfunktionen omfatter et udsagn (der kan omfatte flere underordnede udsagn). Argumenterne er ligeværdige i udsagnsfunktionen, men det er de ikke i meddelelsesfunktionen. I meddelelsesfunktionen er et – og kun et – argument markeret som ansats til den definitionsmængde som skal opretholdes i opmærksomhedsfeltet, og som den elaborative inferens skal indskrænkes til. Argumenter kan vel at mærke også være semantiske enheder der angiver tid, sted og betingelse, dvs. ansatser til mentale rum.

Meddelelsesfunktionen kan formuleres i dagligsproglige termer på følgende vis: HVAD ANGÅR X SÅ Y. Meddelelsesfunktionens konstituent kaldes emne og kommentar (Hansen & Heltoft 1999). Emnet og kommentaren er funktionelt defineret ved at være ansats hhv. til det behandlede og til behandlingen. Emnet er således det semantiske korrelat til det behandlede, mens kommentaren er det semantiske korrelat til behandlingen. Emnestatussens intension kan noteres: HVAD ANGÅR.

Følgende semantiske enheder kan være emne: 1) generiske og 2) situationelle instruktioner. 1) **Generiske instruktioner** er f.eks. dem der realiseres med *børn* og *forældre* i E.3, men også *En telefon* i ‘En telefon er en uting som burde forbydes’(Scherfig) og *Graaanden* i ‘Graaanden trak trofast tilhavs hver aften’(Paludan). Generiske instruktioner er ansats til det generisk behandlede. Det generisk behandlede er ikke identificerbart, men veldefineret. 2) **Situationelle instruktioner** er ansatser til det situationelt behandlede. Der er to typer af situationelle instruktioner: forudsættende og introducerende. **Forudsættende instruktioner** er ansatser til det umiddelbart identificerbare behandlede. Det er f.eks. dem der realiseres med *jeg* [AFSENDEREN], *han* [EN UMIDDELBART IDENTIFICERBAR PERSON AF HANKØN], *dernede* [ET UMIDDELBART IDENTIFICERBART STED SOM ER DISTALT I FORHOLD TIL KOMMUNIKATIONSSITUATIONENS NULPUNKT, OG SOM PÅ EN RUMLIG SKALA LIGGER LAVERE END KOMMUNIKATIONSSITUATIONENS ERKENDELSESPUNKT] og *På havnepladsen* [EN UMIDDELBART IDENTIFICERBAR HAVNEPLADS] (betydning noteres med store bogstaver). **Introducerende instruktioner** er ansatser til det middelbart identificerbare behandlede. Det er f.eks. dem der realiseres med *Et par sultne krager* og *En stor lods i islænder og bælgvanter*.

For så vidt som emnets meningskorrelat skal være umiddelbart identificerbart (eller veldefineret), og emnet således skal være en situationel forudsættende (eller generisk) instruktion, så er meddelelsesstrukturen ikke nødvendigvis bundet til sætningen. Det har vi set i E.2. Her var emnet realiseret i en anden sætning end kommentaren. Introducerende emner må altså betragtes som middelbare emner der ved genoptagelse kan blive forudsættende emner. Der gælder således også følgende: Hvis der i teksten optræder et led der realiserer et introducerende emne, så er der – i den tekstmening der allerede er konstrueret på grundlag af ko-teksten – altid noget umiddelbart identificerbart som meningskorrelatet til ledet behandler. Og dette umiddelbart identificerbare har alt andet lige et tekstligt korrelat i ko-teksten (som f.eks. *På havnepladsen*).

Da introducerende emner ikke desto mindre er emner, kan man operere med en meddelelsesfunktion der ikke fordrer umiddelbar identificerbarhed (eller universalitet). Den kan kaldes **introducerende meddelelsesfunktion**. Den meddelelsesfunktion der fordrer identificerbarhed, kan så kaldes **forudsættende meddelelsesfunktion**. Den introducerende meddelelsesfunktion kan noteres:

ANTAG MÆNGDEN X DER HERMED IDENTIFICERES & HVAD ANGÅR DEN NU IDENTIFICERBARE MÆNGDE X, SÅ Y.

5. Den semantiske emneanalyse

Man finder argumenter der kandiderer til at være emnet i en meddelelse, ved at indsætte den sætning der realiserer meddelelsen, i følgende funktion:

MF>>Hvad angår EMNET, så KOMMENTAREN.

Anvendelsen af formlen kalder jeg **MF-analysen**. Analysen ekskluderer prædikative instruktioner, dvs. ansatser til værdimængder. Den fordrer således følgende analyser af E.4, E.5 og E.6:

MF>> Hvad angår mig, så Dummere er jeg ikke IAF trods alt
MF>> Hvad angår ham, så Snerle hed han
MF>> Hvad angår ham, så menneske bliver han aldrig IAF Nej

Emner kan som nævnt også være generiske instruktioner. Som det fremgår, kan sætninger der realiserer generiske instruktioner, også indsættes i meddelelsesfunktionen:

MF>> Hvad angår Børn, så kan de være ubarmhjertige

Der hvor der opstår problemer, er ved de introducerende emner:

MF>> *Hvad angår En stor lods i islænder og bælgvanter, så fór han rundt med en råber i hånden og brummede som en nervøs bjørn

Her fremtvinger analysen en generisk forståelse af emnet der ikke er forenelig med kommentaren. Meddelelsesfunktionen fordrer at det forudsættende emne indsættes. Vi får så:

MF>> Hvad angår På havnepladsen, så fór en stor lods i islænder og bælgvanter uroligt rundt med en råber i hånden og brummede som en nervøs bjørn

Introducerende emner bliver altså en del af kommentaren i den forudsættende meddelelsesstruktur. Konstruktioner med introducerende emner kan imidlertid også analyseres som introducerende meddelelsesfunktioner. Formlen for den introducerende meddelelsesfunktion er:

IMF>> Antag ET MIDDELBART EMNE & hvad angår DET, så KOMMENTAREN

Vi får så følgende analyse:

IMF>> Antag En stor lods i islænder og bælgvanter, & hvad angår den store lods i islænder og bælgvanter, så fór han uroligt rundt med en råber i hånden og brummede som en nervøs bjørn.

6. Afsluttende bemærkning om syntaktisk realisering

I de ovenstående eksempler er der kun realiseret en emnekandidat. Når det er tilfældet, er der ikke noget problem at løse for syntaksen. Emnet kan således også realiseres af forskellige led og på forskellige pladser, f.eks. E.1, E.2., E.4. Følgende er også mulige:

K.E.5: men en elev har så fortalt [det] videre til en lærer...

K.E.6: En forbipasserende har måske givet [ham] et puf; vi ved det ikke

Det er først når en sætning realiserer flere emnekandidater, at der kan være problemer med at fastlægge hvad der er emne, f.eks. K.E.3 og K.E.4. Intuitionen fordrer følgende MF-analyse:

MF>> Hvad angår Jørgen, så maler han huset i morgen
MF>> Hvad angår I morgen, så maler Jørgen huset

Men hvorfor det? Det kunne se ud som om det led der realiserer emnet, er det første led der realiserer en ansats der tilfredsstiller MF-analysen. Det kan imidlertid ikke hævdes som en regel da forudsættende og generiske instruktioner der realiseres af objekt, indirekte objekt og middelbare rolleled i fundamentet, ofte har fokusstatus. E.8-E.21 er da også en indikation på at det – når fundamentet ikke er udfyldt af et adverbial der angiver bestemt tid, sted eller betingelse – typisk er subjektet der realiserer emnet. Men det er også tvivlsomt at hævde en “førsteledsregel” der ekskluderer objekt, indirekte objekt og middelbare rolleled i fundamentet. Det fremgår af følgende eksempel:

E.22: <Han havde samlet lidt penge>, dem ville han leve op til han atter blev nødt til at kvæles af skolestuens tørverøg og lugten af pøgepis og fedtemad. (P. Seeberg: “Drømmen om folket” (ko-tekst markeret med spidse parenteser))

Her er det behandlede meningskorrelatet til *dem*.

Altså: Emnefunktionen er efter alt at dømme ikke kodet i dansk syntaks, men realiseres på tekstligt niveau.

Litteratur

- Bransford, J.D., Barclay, J.R. & Franks, J.J. 1972: ‘Sentence memory: A constructive versus interpretive approach’, i *Cognitive Psychology*, 3.
- Garnham, Alan & Oakhill, Jane. 1996: ‘The Mental Models Theory of Language Comprehension.’ I: *Models of Understanding Text*. Red. B. K. Britton & A. C. Graesser. New Jersey.
- Graesser, Arthur C. 1981: *Prose Comprehension Beyond the Word*. New York. Springer-Verlag.
- Halliday, M.A.K. 1999: *An Introduction to Functional Grammar*, London 1998.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars. 1999: *Grammatik over det Danske Sprog*, 6. foreløbige udgave. Roskilde.
- Harder, Peter. 1996: *Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*, Berlin. Mouton de Gruyter.
- Johnson-Laird, Philip. 1983: *Mental models*. Cambridge.
- Sanford, Anthony & Garrod, Simon C. 1985: ‘The role of background knowledge in psychological accounts of text comprehension.’ I: *Foregrounding Background*. Red. J. Allwood & E. Hjelmquist. Lund. Doxa AB.
- Sanford, Anthony & Garrod, Simon 1990: ‘Referential processing in reading: Focusing on

- roles and individuals.' I: *Comprehension processes in reading*. Red. D. A. Balota, G.B. Flores d'Arcais & K. Rayner. New Jersey.
- Schnitz, Wolfgang 1985: 'Selectivity in Drawing Inferences.' I: *Inferences in Text Processing*. Red. G. Rickheit & H. Strohner. Amsterdam. North-Holland.
- Togeb, Ole 1993: *PRAXT- pragmatisk tekstteori*. Århus. Aarhus Universitetsforlag.
- Togeb, Ole 2002: *Fungerer denne sætning?* (Preprint) Århus.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002

AKKOMMODATIONSSTRATEGIER I INTERSKANDINAVISK KOMMUNIKATION

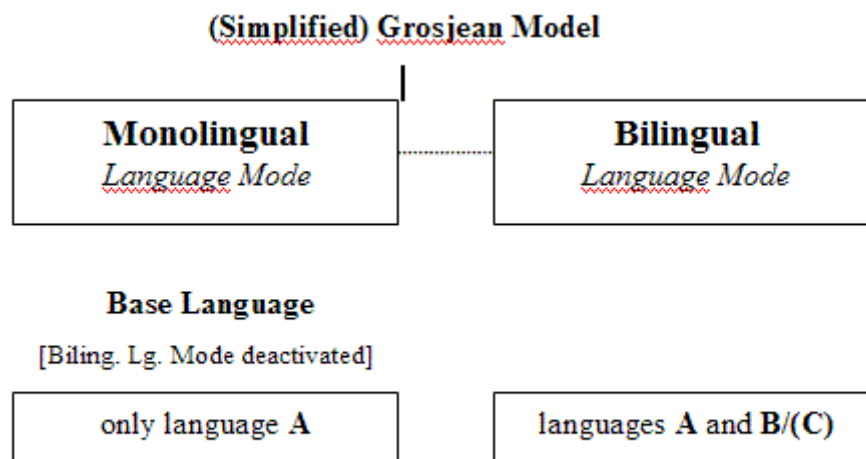
Af Kurt Braunmüller (Universität Hamburg)

Indledning

I mit bidrag vil jeg give et overblik over forskellige gensidige *tilpasningsstrategier*, som anvendes i interskandinavisk kommunikation, og dokumentere disse strategier med eksempler fra et forskningsprojekt om “Semikommunikation og receptiv flersprogethed i Skandinavien i dag“, som foregår på Universitetet i Hamborg inden for et større projekt om forskellige aspekter af flersprogethed.¹

Modeller for sproglig akkommodation og flersprogethed

I 1999 beskrev François Grosjean den mono- og bilingvale modus hos flersprogede ud fra følgende model (en forenklet udgave ses i figur 1):

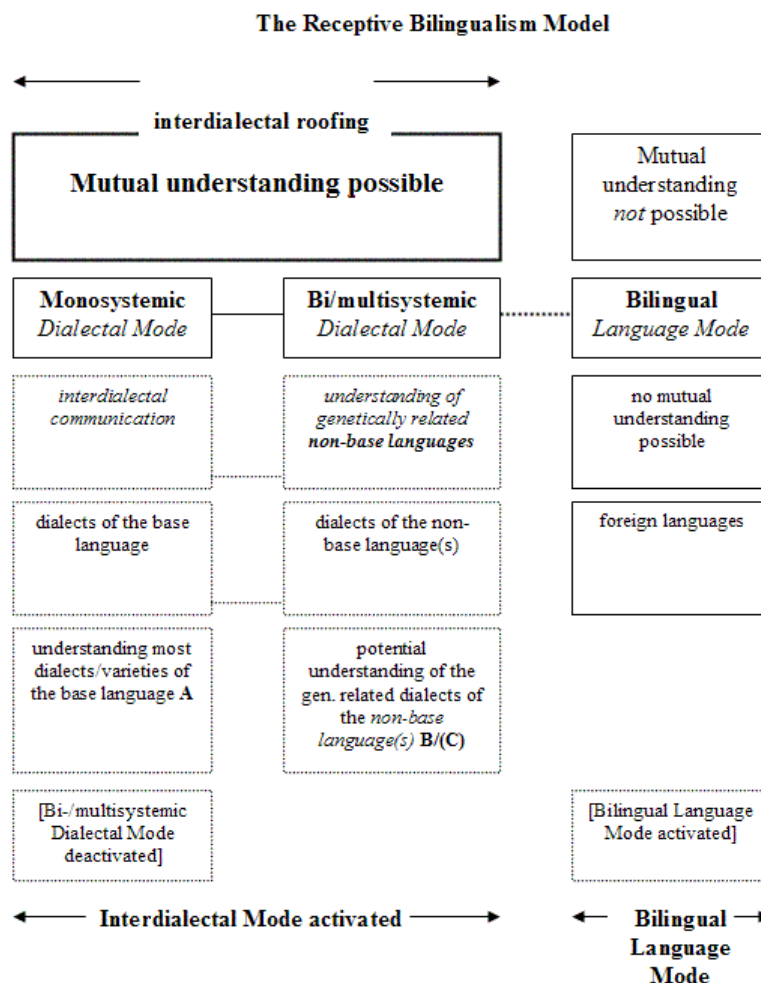

figur 1

Denne model viser, hvordan Grosjean har tænkt sig, at tosprogethed fungerer, hvis

adressaten er én- eller flersproget. I den énsprogede modus spiller den bilingvale viden om det eller de andre sprog, man behersker, stort set *ikke* nogen rolle og forbliver deaktiveret.

I interskandinavisk kommunikation er selve kommunikationsprocessen baseret på interdialektal kommunikation, selvom der er tale om såkaldte *Ausbausprachen* (jf. Kloss 1978: 25), altså nationalt selvstændige, men gensidigt forståelige sprog.

figur 2

Min teori beskriver derimod den interskandinaviske kommunikation som et spændingsforhold mellem den monosystemiske dialektale modus og den bi- eller multisystemiske

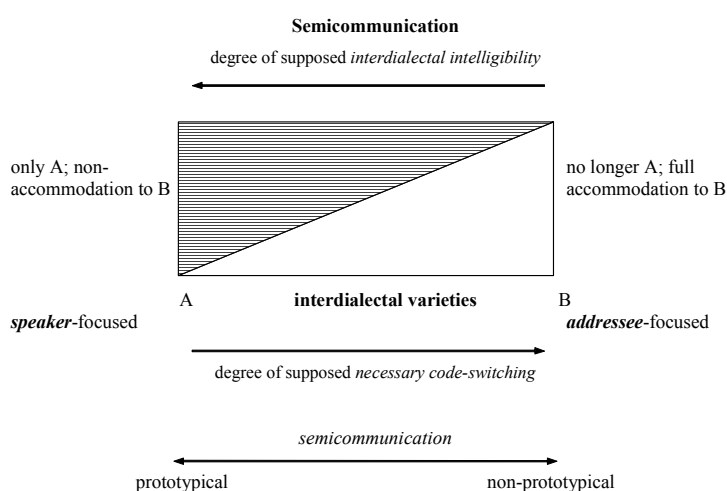
¹ Forskningsprojektet er del af Sonderforschungsbereich 538 "Mehrsprachigkeit" ved Universitetet i Hamburg og er finansieret af Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG). Jeg takker mine medarbejdere er Warter, Franziska Watzke og Ludger Zeevaert for deres arbejde på projektet og Rasmus Widell for teknisk hjælp.

dialektale modus, sådan som det fremgår af figur 2 (jf. Braunmüller 2002a, med modifikationer):

Den centrale idé, er at man ikke bliver rigtig tosproget i interskandinavisk kommunikation, men at man udnytter det faktum, at også ikke-‘base language dialects’ kan forstås, når den bi- eller multidialektale modus er aktiveret. Men denne model forklarer stort set kun den mentale repræsentation af flersprogethed eller, rettere sagt, multidialektaliteten i interskandinavisk kommunikation.

Jeg vil derfor nu forklare, hvordan selve semikommunikationsprocessen fungerer med hensyn til akkommodationsstrategier. I denne forbindelse kan jeg f.eks. henvise til min publikation „Semicommunication and accommodation” (Braunmüller 2002b; om termen ‘semikommunikation’ jf. Haugen 1966 og Börestam Uhlmann 1997).

Semikommunikation er, som figur 3 viser, en form for kommunikation mellem to poler: på den ene side kan man lade være med at tilpasse sig adressatens varietet, specielt når man tror, at ens egen dialekt bliver tilstrækkelig godt forstået, som den *er* (positioneret ved pol A). På den anden side kan det være nødvendigt at komme adressaten i møde. I dette tilfælde akkommoderer man i retning af samtalepartneren. Vil man gøre en ekstra indsats, og behersker man i et vist omfang målsproget aktivt, kan man være ‘kommunikativ venlig’ og bruge ord og faste udtryk samt lydige tilpasninger til målsproget (tilnærme sig pol B). Med andre ord findes der et kontinuum mellem den taler-fokuserede måde (ved pol A) og den mere lytter-fokuserede måde (pol B), hvorpå man kommunikerer.

figur 3

Eksempler på sproglig akkommodation i interskandinaviske samtaler

Vores projektmateriale består indtil videre af ca. 150 digitale indspilninger på md-disketter, som mine medarbejdere har optaget på de internordiske NUAS-konferencer (møder mellem folk fra universitetsforvaltninger i Norden) i løbet af de sidste tre år.

De følgende eksempler viser forskellige former for akkommodationsstrategier, og herunder de særlige *reparationsstrategier*:²

Eksempel 1

‘Self-repairs’: *intralingvalt* skift af term

Nm ((6s)) Hvis du æ har jobbet kort tid på institusjonen, bare vært sentralt, ikke vært

.....
ute på fakultetet eller æ **institutt**, eller .. ja, **institusjon** som man .. sier i Sverige
og Fin... Så er det jo ikke bra.

Sf Nej. ((1s)) Det krävs en förståelse av verksamheten. [...]

Dette eksempel indeholder endog sproginterne forandringer: Norsk *institutt* og *institusjon* betyder ikke helt det samme, men det sidste svarer i formen bedre til den svenske term *institution* og bliver derfor sikkert bedre forstået af den svenske samtalepartner.

Eksempel 2

Rettelser: *interlingvale omformuleringer*

Sf1 [...] planeringen.

Sf2 Ska vi hämta **fika** eller äh.. ska vii ... gå iväg en stund och **fika**?

Sf3 ((4s)) Vi kan väl hämta **fika**. (Och ta ..).

Sf2 Ja. Ja De sa halv fem. Ska vi chanssa

Sf2 på att (det är färdigt) och så fortsätter vi (när vi kommer tillbaka)?

Dm ((3s)) Ja, s / ja så henter vi

.....
.. **kaffen** og drikker den her. Ja, ja, ja. Det lyder fornuftigt. [...]

Sf2 Ja. Ja.

Eksempel 2 belyser tværsproglige forandringer: svensk *fika*, nærmest et slangudtryk, men alligevel ret populært i Sverige, bliver, som dialogforløbet viser, slet ikke forstået

² De transkriberede dokumenter gengives her i en meget *reduceret form* og ikke i den originale version som dialogpartitur, fordi den vil have taget for meget plads.

Forklaring: N = nordmand, S = svensker, D = dansker, m = mandlig og f = kvindelig, 1, 2, 3 ... = forskellige personer med samme køn og nationalitet. ((6s)) betyder ‘6 sekunders pause’, “.....” betyder tøven (længde afhængig af antallet af “.”), “xxx/” = selvfølgelig, “<D, N, S>” angiver kodeskift til hhv. dansk, norsk og svensk.

af de andre deltagere i samtalen. Først når en dansk deltager har fundet ud af sammenhængen mellem *fika* og *drikke kaffe* eller *holde kaffepause*, råber flere med det samme: “ja, ja!”. I modsætning til dette eksempel, bliver *fika* i eksempel 3 først ytret i form af en formodning, “<S Fi/>?”.

Eksempel 3

Bede om bekræftelse / kodeskift til adressatens sprog

Sf [...] Hinner vi hämta lite **kaffe** tror ni?
Df .. Skal vi hente **kaffe**? Ja, hvad er det, det
Sf **Fika.** **Fika.**
Sm **Fika.**
Df hedder på svensk? ... <S Fi/>? Hvad betyder det?
Sf Det är ett slang/ slangord för kafferast
Sm **Paus.** <D **Pause**> .. kaffe o/
ka/ **kaka** och
Df **Pause?** Nå?
Sm kaffe. Kaffe och kaka Det är “fika”
..... Kaffe och
Df Det betyder kaffe og [**kage**]? [*ler*]
Nf
Ja.
Sm **bullar.** Kaffe och <D
wienerbröd>.
Df Det må være sært, specielt svensk. Det kender jeg ikke.

I eksempel 4 ses en anden form for interlingval gentagelse eller omformulering, oven i købet på tre sprog, *rolig – morsomt – sjovt*.

Eksempel 4

Gentagelser

Sf [...] Så la jag in ett lösenord till henne som var .. [roligt]. [*ler*] **Roligt.** (Ja, det var
Nf **Morsomt.**
Df Hva/ Hvad? Jaja. Jaja. **Sjovt!**
Sf svårt.) Och hon blev jättearg på mig. För att/ [...]

Eksempel 5 er en såkaldt *self-repair*: Den danske deltager omformulerer udtrykket *uddannede*, fordi hun åbenbart har kunnet fastslå, at den svenske adressat ikke har forstået, hvad dette ord betyder. Derfor ‘switcher’ hun nu kort over til svensk og omformulerer sin ytring, hvor hun derimod denne gang bruger udtrykket *utbildning*.

Eksempel 5

‘Self-repair’: omformuleringer og kodeskift

Df [...] ((1s)) Men det er vi ikke **uddannede** .. til synes jeg. Det ha/ det

Sf Vad sa du? Nej

nej.

Df har vi/ det er vi ikke/ vi har ingen <S **utbildning**> i eh .. i det .. at være eh

Df .. marketingsleder, at eh være informations eh .. –medarbejder [...]

Eksempel 6a

‘Self-repair’: kodeskift til adressatens sprog

Nf [...] en fem ti år ()

Df Nej. Men det er/ det er jo den der .. **sovepuden/**

Df <S **kudden**> for .. alle forskere.

Eksempel 6b

‘Self-repair’: kodeskift til adressatens sprog

Df Hvor langt er vi med anvendelsen af IT? .. Det er jo **et** <S **f/ fråga**> eller eh

Df **spørgsmål** til alle institutterne, eller

Nf Men det betyr jo at [...]

Eksemplerne 6a/b skulle dokumentere, at reparationer med umiddelbar code-switching også er mulige (jf. dansk *sovepuden* > svensk *kudden* (6a) og svensk *fråga* > dansk *spørgsmål* (6b)).

De næste uddrag af vores materiale (eksempel 7 og 8) viser en anden mulighed, nemlig en *omformulering*, hvor samtalepartneren bygger sit svar på selve omformulering og fortsætter med dette ord som en slags ekko.

Eksempel 7

Omformuleringer (med ekkoord)

Dm Nej. Ja, altså eh/ altså vi får en bevilling/ vi får en

Sf [...] dag. Ni **hyr** dem idag, eller? .. Eller de...

Dm bevilling til Vi **låner** dem.

Sf Ni får **låna** dem. Det finns en/ det finns [...]

Df Ja. Ja. Ja.

Eksempel 8

Omformuleringer (uden ekkoord)

Sf ((5s)) Som man/ sådana här små .. **roliga** fö/ eller .. **konstiga** företeelser som ..

Eksempel 9

Sammenbrud i kommunikationen: bede om mere information

Dm Hm.
Sm men ... Och det är en tio/ tio poäng helt och hållet, alltså.
Nm || **Hvor/ hvor/**
hvor Nm **mye er ti poeng i vårs ... verds(system)?**
Sm Vi har ti veckor. En fjärdedel. [...]

I eksempel 9 kan man se, at den ene af deltagerne i diskursen må spørge: "Hvor mye er ..?". Nordmanden har åbenbart ikke forstået indholdet af budskabet, fordi *poäng* på svensk her betyder noget andet end *poeng* på norsk. Det norske akademiske vurderings-system fungerer anderledes end det svenske.

Eksempel 10

Sammenbrud i kommunikationen: emneskift

Dm Så/ så/ bliver vi mere/ mere frie eh .. og/ og dermed også mere .. private, kan man **Dmsige**, mere relaterede til det private ..
Sm || **Ha/ har vi samma princip att vi/ att vi ääh** **Sm**
äh pratar i äh intäkter och kostnader, är det någon som har/ äh använder kassapprincip?

Det sidste eksempel i materialet viser klart gennem emneskiftet, at den svenske deltager ikke har forstået, hvad hans danske kollega har sagt; han begynder derfor at tale om noget helt andet.

Konklusion

Alene disse eksempler viser, at *semikommunikation* er et meget komplekst fænomen: Hvis man ikke akkommoderer til adressatens sprog, viser man indirekte, at man enten (a) befinder sig i en dominant position og ikke synes, at der er behov for nogen som helst form for tilpasning, eller (b) at man går ud fra, at nabosproget er en slags dialekt af ens eget modersmål og at det derfor er overflødigt at tilpasse sig den andens varietet. I ganske få tilfælde (c) kan der også være tale om, at samtalepartnerne er vant til at kommunikere på denne måde, fordi de har tilstrækkelig stor erfaring med receptiv og dermed asymmetrisk, interdialektal kommunikation.

Hvis man akkommoderer meget, viser man, (a) at man er villig og i stand til mere eller mindre at gå over til adressatens varietet (i hvert fald på det leksikalske plan), fordi

man har et aktivt kendskab til nabosproget. Desuden vil man (b) vise sig ‘venlig’ og kooperativ, for enten at efterlade et godt indtryk eller for at være taktisk og dermed forhøje chancerne for at sætte sine argumenter igennem. Hvis man (c) er flyttet til et nordisk naboland, har man – i hvert fald på længere sigt – næsten ikke nogen anden mulighed end at akkommodere, specielt med henblik på ordforrådet, medmindre man tror – som mange svenskere gør – at ens eget sprog har mere prestige eller lyder pænere end naboens varietet.

Men der findes mange veje midt imellem disse to poler. I vores materiale findes der, forbavsende nok, eksempler på, at selv *forkert akkommoderede former* bliver brugt og godkendt som tegn på at komme samtalepartneren i møde: Man prøver forskellige strategier og genveje for at blive forstået bedre. Risikoen for at gøre sig latterlig består kun, hvis der er intolerante talere af ens eget sprog til stede, som synes, at man gør sig til grin ved at opføre sig sprogligt på denne uidiomatiske måde (jf. Braunmüller 2002b: 17-20).³ Men hvis man er alene med sit sprog i en interskandinavisk gruppe, vil man ikke møde negative reaktioner; tværtimod. De fleste vil sikkert være taknemmelige for, at man tager hensyn til dem og tilpasser sit sprog; også med henblik på ordforrådet.

Et basalt problem i alle former for kommunikation er spørgsmålet, om man virkelig bliver forstået. Dette gælder i endnu højere grad i forbindelse med interdialektal kommunikation – og det kan være svært at påvise, at kommunikationen er brudt sammen. Emneskift, spørgsmål eller *påfaldende* tavshed kan ganske vist være tegn på, at man ikke har forstået hinanden, dog kan tavshed ikke generelt tolkes som fejlslagen kommunikation. Man kan f.eks. også udtrykke sin ligegyldighed over for et tema eller vise at man ikke ønsker at tale med samtalepartneren i det hele taget.

Interessant er det, at der i diskursen er tilknyttet to forskellige typer reparationsstrategier (‘repairs’): (a) Folk uden praksis eller optræning i interskandinavisk kommunikation kan kun komme med omformuleringer (eller synonymer) på deres eget sprog; helt enkelt, fordi de ikke behersker en anden skandinavisk varietet ud over sit modersmål – bortset fra et lingua franca som engelsk. (b) Folk med større interskandinavisk erfaring kan derimod aktivt bidrage til en bedre forståelse, idet de anvender en partiel code-switching, f.eks. i form af citatord eller brug af ekkoord.

Det er hermed eksemplificeret, at code-switching ikke er direkte knyttet til fuld tosprogethed, men også kan forekomme i interdialektal kommunikation. Code-switching i *interlingval* kommunikation har med talerens interesse og færdigheder at gøre, idet man vælger det sprog, man som kommunikant finder bedst egnet i en bilingval situation. Code-switching og akkommodation i *interdialektal* kommunikation virker præcis omvendt: taleren vælger den varietet eller de akkommoderede former, han eller hun mener vil blive forstået bedst af adressaten eller lytteren – og dermed finder mest effektiv i situationen (jf. Braunmüller 2002b: 20f.).

Litteratur

- Braunmüller, Kurt. 1990: 'Sprachkonflikte als Sprachnormenkonflikte (am Beispiel der interskandinavischen Semikommunikation)'. I: *Language attitudes and language conflict – Spracheinstellungen und Sprachkonflikte* (Peter H. Nelde, red.). Bonn: Dümmler, 29-39.
- Braunmüller, Kurt. 2002a: 'Variation in receptive bilingualism: what is received and what is not received?'. I: *EuroCom. Mehrsprachiges Europa durch Interkomprehension in Sprachfamilien. (...)*. (Gerhard Kischel, red.). Hagen/W.: Fernuniversität, 226-237.
- Braunmüller, Kurt. 2002b: 'Semicommunication and accommodation: observations from the linguistic situation in Scandinavia.' I: *International journal of applied linguistics* 12, 1-23.
- Börestam Uhlmann, Ulla. 1997: 'Utblick för inblick – några aspekter på grannspråkskommunikation i teori och praktik.' I: *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 3, 239-254.
- Grosjean, François. 1999: 'The bilingual's language modes.' I: *One mind, two languages. Bilingual language processing* (J. Nicol, red.). Oxford: Blackwell 2001, 1-22.
- Haugen, Einar. 1966: 'Semicommunication: the language gap in Scandinavia.' I: *Sociolinguistic inquiry* 36, 259-275.
- Kloss, Heinz. 1978: *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800*. 2. udgave. Düsseldorf: Schwann (Sprache der Gegenwart, IdS 37).
- Nordenstam, Kerstin. 1979: *Svenskan i Norge. Språklig variation hos svenska invandrare i Bergen*. Göteborg: Universitetet (Nordistica Gothoburgensia 11).

³ En af vores observationspersoner sagde i en efterfølgende samtale, at han tror, at de andre [danskere] sikkert syntes, at det blandingssprog, han talte, var en slags cirkussprog (jf. allerede Braunmüller 1990).

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

LETLED

Af Lars Brink

Årsagen til letledsreglens 1. undtagelse

Hvorfor hedder det

Hun vil jo elske det.

med objektet *éfter jo*, men

Hun elsker det *jo*.

med den omvendte ordstilling? Dette gamle spørgsmål i dansk syntaks – også kaldet infinitiv-sætningers uimodtagelighed for letleds-plads – har ikke fundet sin løsning. Det agter jeg at råde bod på.

For at besvare spørgsmålet, må vi naturligvis vide, hvornår *dét*, vi vil forklare – letledsreglens 1. undtagelse – indtraf. Hvis det fx er længe siden, kan årsagerne ligge i forhold, der forlængst er forsvundet. Under alle omstændigheder skal grunden naturligvis søges i forhold, der eksisterede *før* letleds-undtagelsen. Denne elementære historiske betragtning har sært nok ikke afficeret de andre, der har søgt at løse mysteriet. Og der hersker hos dem en ildevarslende historieløshed.

Selve letleds-reglen (at tryksvagt pron. samt *oher*, *oder* “rykker” fra “S/A” til “L” lige foran “a”) synes *altid* at have rådet i vort sprog:

Hann fekk sér þar matar. (Mikkelsen p. 635)

at þeræ faþur skötæ þem æi (ledsætning, SkL B74 12,3 24, ca. 1240)

Nu var der jo ingen letleds-regel, hvis også tunge led stod før nægtelsen. Men det synes at have været en sjælden undtagelse (K.M.Pedersen p. 203). Det hedder fast:

oc hin ær sac søker wete [skal præstere] æy asværø [anklage-] eth. (B74 121)

osv. De gamle syntaktikere noterer ikke, om letleds-reglen var obligatorisk, hvad den jo er i moderne dansk. Men det vil jeg gå ud fra. Ganske vist antyder Did. p. 36, at dette kun er “normalt” i Skånske Lov, men hverken han eller Falk&Torp eller Nygaard har noget modeksempel fra oldnordisk eller gda. Hvilket eftertrykkeligt bekræftes af K. M.

Pedersens fortræffelige 1993-afh. p. 202, 204. I de gamle sprog, såvel som i nysislandsk og svensk rm., er det altså galt at sige

**Jeg 'ved 'ikke det

og i dansk rm. er det, som Erik Hansen et sted bemærker, kun børn og fulde folk, der siger sådan. Der er dog dialekter uden letleds-regel, nemlig vest- og nordnorske (Falk&Torp p. 307) samt syddanske: Møn, Falster, Lolland, Femø, Fejø, Askø, Agersø, Omø, de sydfynske øer (= Drejø og Birkholm!), Als, sydøstlige Sønderjylland (K.M. Pedersen p. 210). Disse har da nydannet ordfølgen ud fra tungtleds-placeringen, de kan ikke have arvet den fra vikingerne (ældste belæg 1834, ibid. p. 210).

Derimod er letleds-undtagelsen ikke urgammel. I oldnordisk og gda. kunne objekter og prædikativer ("S") udmærket stå fóran infinitivet:

Kuna mans ma æy mæth loghum mer sælia af bondans bo æn... (SkL B74 152)

Det opfattes normalt som, at infinitivet er slutstillet a la tysk, men det kan konstateres, at et objekt/præd. meget villigere foranstilles, når det er et tryksvagt pronomen frem for et et fuldt nomen. Der vár altså en letleds-regel på spil også ved infinit.

Mit materiale er dels Mikkelsen 1911, der i sine eksempler på hh. foranstilling i oldnordisk, p. 643-648, har flere belæg på tryksvage pronominer end på fulde objekter. Dels Diderichsen 1941 p. 41:

„blandt de [infinitivet] foranstillede [tilfælde af både verbalpartikel og obj.] dominerer dels pronomi- nelle...Objekter [= 50%]..., blandt de efterstillede finder vi et relativt højt Antal af tunge Objekter.”

Hvortil kommer, at det af K.M.Pedersen p. 203 fremgår, at letleddet normalt havner fóran nægtelsen, men tungtleddet næsten altid éfter, begge dele altså ved slutstillet infinit, a la:

Han ville ikke maden spise. Han ville den ikke spise.

Det kan dog nemt bevises, at letleds-reglen ikke var obligatorisk ved infinit:

meræ ma han æi gifæ þæm (SkL 23,2)

Således at der alligevel i middelalderen var en slags letleds-undtagelse: ““L” kun fakul- tativ ved infinit”.

Derved bliver der to ting at forklare: 1) Hvorfor er letledsreglen ikke obl. ved infinit i middelalderen? 2) Hvorfor forsvinder letledsreglen helt ved infinit i 1600-t.? (Mikkelsen og Skautrupps yngste ekss. er fra hhv. 1500-t. og 1600-t.).

1) Min forklaring på, at letleds-reglen ved infinit ikke var obl. i gda., er to:

A) De typiske trykforhold *uden "L"* er væsentlig forskellige ved infinit og enkelt-vb.:

**Jeg 'så 'ej dig

Jeg har 'ej 'set dig.

Den første er hård kost for rytmefølsomme (jambe + trokæ i dette mønstereks.), "L"-løsningen er en klar gevinst: 2 jamber. Den anden er derimod knap så slem (anapæst + trokæ), og den fører efter letleds-"transformation" til et rytmemonstrum som:

Jeg har dig 'ej 'set (typen som sagt belagt)

hvor sammenstødet mellem de to nabo-stærktryk ikke opløses.

B) Ordstilling er, som alt andet sprogligt, bevidst i forskellig grad. Det tyske finalverbal i ledsætninger må fx være bevidst for de fleste. (Man siger, at tyskerne er så grundige, fordi de er vant til at sidde og vente tålmodigt på verbet.). Den lille letledsflytning ved enkeltverbal er ikke særlig markant eller bevidst – mine elever bliver altid forbavsede, når de indser, at *Olsen* og *oham* placeres forskelligt:

Jeg så ham ikke. vs. Jeg så ikke Olsen.

Ved infinit er der imidlertid større objektiv og dermed psykisk forskel på letleds-placering og alm. objekts-placering:

Jeg har ham ikke set. (typen belagt i gda.) vs. Jeg har ikke set Olsen.

så at analogivirkningen fra sætninger med tungt objekt bliver desto stærkere.

2) Ved ca. 1600, hvor letleds-undtagelsen må antages at blive obl. i tale, virker selvfølgelig stadig de faktorer, der førte til dens frivillighed. Men der må jo ske noget mere, siden den nu bliver obl. Min forklaring er *trykstærk enklise*.

De "nye" enkliseformer (der kun er nye i den forstand, at de ikke fandtes i oldnordisk og ældste ikke-jyske gda.) er de bekendte

[_oən, _oən(ə), _oən, _oəd, _omə, _ojə] *ham, hende, den, det, mig, jer*

der alle er udviklet af de gamle akkusativer. Samt nominativerne *jeg, vi*:

[de 'ej, 'ə] *det er jeg* [de 'g'œv 'i] *det gør vi* osv.

Dvs. samtlige pers. pron. undtagen *I, os*. – *I* og *os* indgår også i enklisestød (se nedenfor): [khøj 'i, 'fɔ(r) 'ɔs] *Kan I?, for os*, men pronominerne selv er jo uantastede, da vokalen dels er for perifer til at kunne centraliseres til [ə], dels mangler en forlyds-konsonant

til at bære stød.

Jeg bruger *klisis* efter fagtraditionen om en særlig udtale, der kun findes i en vis tryksvag stilling, og som (dette dog ikke nødvendigvis) ikke kunne udgøre et lovligt trykstærkt ord, hvorfor det i nogen grad fornemmes (og skrives) som tilhørende naboordet. Klisis har vi dermed i romansk *L'amor*, fr. *il m'a dit* (proklise), *sgu'nte*, eng. *isn't*, oldlat. *-que* til roden i *qaero* (enklise), men *ikke* i [vi α 'nɔG] *vi har nok*, [min 'Ghɔ:nə] *min kone* ([ˈmin] kunne godt være et ord, og [ŋ] er ikke specielt for *min* og en evt mindre ordgruppe, men gælder generelt for ord på [n]), *Ka' du se?* (*ka'* findes også trykstærkt). Der kan ikke være nogen betydningsforskel mellem normalform og tryksvag form, thi da foreligger der to forskellige ord eller orddele så sandt, som da både lyd og tyd er forskellige: *en* art. || *'en* num./pron., eng. *a/an* || *'one*, eng. *'loose* || *-less*.

Nogle har set deres regning i at bryde begrebstraditionen og blot kræve, at formen er tryksvag og i al vaghed knytter sig til naboordet. Herved bliver fr. *Il le lui donne* til klisis, og letleddene trylles helt væk: *Senere så-jeg-dig ikke*, så de tilhører foregående ord. Derved kan ethvert tryksvagt ord kaldes klitisk, for der er jo altid en vis vag tilknytning til et naboord. Dette er hokus-pokus-lingvistik af værste skuffe.

De danske enklitiske pronominer lægger sig fonetisk (men ikke i særlig grad semantisk) til det foregående ord, og hvis dettes sidste stavelse har trykstærkt accent 1, får det i 1400-t. *stød* forudsat, at det har stødbasis, dette uanset ordets stødforhold i andre forbindelser. Fx

Hva er'ed? Det gør'en. Du gøm'me så bange (alle med stød) vs. er, gør (stødløse)

Hvis støtteordet ender på -ø, går en stavelse tabt:

Du skal gøre-t. Han gjorde-n ikke noget.

De er meget sjældne i skrift. Jeg har gennemgået langt over 100 sedler på Gammeldansk Ordbog uden at finde et eneste belæg. Men de har været uhyre almindelige i talesproget så sandt, som de findes i alle dialekter i det meste af Norden, samt i rigsmålet, herunder i min egen guldrandede idiolekt. Brøndum-Nielsen har (naturligvis) fundet dem så tidligt som ca. 1300, i hvert fald i jysk, hvor næsten alt er tidligt:

æftret 'efter det' (Flensborg Stadsret ca. 1300, GG §287)

foret 'for det' (AM 41,4°, Skånske Kirkelov ca. 1325, GG §287)

Enklisen findes også efter et tryksvagt ord:

Er-et sandt?

men har naturligvis ikke her været så markant, mere mindet om en stærkt reduceret udtale. Men trykstærkt, fx

Af ham ['ɑ'ən], elske hende ['elsk(ə)nə / 'elskən], Gør'et! ['g'ær'əd] vs. ['ɑ hɑm, 'elskə hənə, 'g'ær de]

har den ingeniørlige karakter af reduktion, men af en helt selvstændig variant: Her er der modsat ikke-markant enklise stærktryk på foregående ord og stød, og den bruges på højeste distinkthedsniveau, uden glidende overgang til ikke-enklise. Det er nu min tese, at denne trykstærke, markante enklise har virket så stærkt på sprogbrugerne, at de ved generalisation har skabt en regel: "tryksvagt pronominalt objekt/prædikatív skal så vidt muligt danne *markant* enklise", en regel der ekstraheres af enkelt-verbal-sætninger med subjektet i F (el. tomt F) og af halvdelen (kan vi for nemheds skyld sige) af infinitiv-sætningerne, samt af præp.-leddene. Selvfølgelig får vi dog ikke

**Siden 'så ham 'Knud. < 'Siden 'så 'Knud ham.

for den trods andre alt for stærke regler. Nemlig reglen om, at subjekt skal komme før objekt. (En regel, der godt kunne brydes i æmda. (Did. p. 36), hvor der faktisk var 2 "L"-pladser, nemlig lige før "s" og lige efter "s"; den første forsvinder, hvorefter obj. aldrig går foran subj., medmindre det fremhæves i "F"). Men min regel udrydder altså, hvis jeg har ret, definitivt typen

Jeg har hende ikke set.

der ikke giver markant enklise.

Mit materiale til støtte for hypotesen består af Brøndum-Nielsens og Skautrups udskrifter af enklisen. De har været grundigere end jeg, og de har formentlig fremdraget næsten alt, hvad der kan findes af det i skrift så sjældne fænomen. På forhånd var det naturligt, om der i Skautrups (se reg. u. *det* samt II 220) og Br.-N.s materiale var mange ikke-markante enkliser (efter tryksvagt ord, uden stød osv.) af typen

Er'et godt? Siden sang jeg'en. For'et første...

Men materialet rummer yderst få af dem, til fordel for trykstærk præp. eller trykstærkt verbum + enklise. I alt 27 former 1300-1807, hvoraf kun 2 ikke-markante. Vi kunne også se på de klassiske dialekter. De har alle enklise, men jeg kender kun én til gavns, vendelbomålet. Her hedder tryksvagt *det* altid [] undt. i ytringsforlyd:

De æ gått, do! 'det er fint, min ven!' vs. Ær-e muhr? 'Er det moder?'

så det bliver vi ikke klogere af. Men i rigsmålet finder vi den samme tendens som i middelalderen. Enklisen er ganske vist taget stærkt af. I fælleskøn er den således ikke

mere produktiv hos personer født efter 1900 (Da.Rm. §86), men stivnet i faste udtryk som

Går'en, så går'en. Jeg er rent på'en. På'en igen! Hvordan skær'en?

alle med den markante enklise. Her i Århus kan man dog høre den produktivt, som da min taxachauffør nylig på spørgsmålet *Fungerer badeanstalten stadig?* svarede:

Ja, 'det 'gør'en!

Derimod er den endnu produktiv i neutrum, og her finder vi, at den ikke-markante enklise står graven langt nærmere, end den markante gør. De tilhører begge mit eget repertoir, men den ikke-markante, fx

Er-et 'ikke 'svært?

er jeg vist helt holdt op at bruge – den er meget sjælden – hvorimod den markante, fx

Hvem 'var'et? La os 'se 'på'et.

endnu lever hos os midaldrende – ikke mindst hos Frans Gregersen, der må være danmarksmester også på det punkt. (Også enklitisk -'en 'ham/hende' er forsvundet fra rm., sikkert før 1850, de særlige hunkønsformer endnu tidligere.).

Enklisen synes således alle dage at have foretrukket den markante stilling, og det mener jeg har dannet nævnte mønster: at tryksvagt pronominal-objekt så vidt muligt skal indgå heri, og det kan det jo kun, hvis den fak. letleds-plads helt opgives ved infinit.

Den skarpe tilhører vil have indset, at enklise efter trykstærkt verbum ikke altid findes lige efter trykstærk stavelse og med stødtilkomst: *Du skal 'smøre-n*, men her sker så til gengæld det markante stavelsestab, der er mere iørefaldende når støtteordet er trykstærkt (sml. *Du ska smøre-n 'på*, ikke-markant; her “hører” man erfaringsmæssigt den mgl. stavelse); man må også regne med en afsmitning fra den markante stilling efter trykstærkt enstavelses-verbum til stillingen efter ethvert verbum. Typen er, betegnende, selv i neutrum næsten uddød af rigsmålet. Jeg må også nævne, at vi efter enstavet ikke-hovedtryks-ord på stemt lyd får bitryk og stødtilkomst:

'Giv 'ham'en 'Ser 'du'et? (belæg i Da.Rm. §86)

men denne type, der nu, betegnende, er helt forsvundet fra rm., skønt ganske iørefaldende, kunne ikke medvirke til at bevare “L” i infinit-sætninger, fx i *Jeg ka-et ikke se*,

for dé danner aldrig enklise-bitryk (fordi der typisk ikke er noget forudgående hovedtryk).

Årsagen til letleds-reglens 2. undtagelse

Så er der den anden gamle letleds-undtagelse, letled i ledsætning. (Vel at mærke med ledsætnings-ordstilling, "sav..."). Den er ulige nemmere at forklare, når man først har gjort sig klart, at hvis den undtagelse ikke eksisterede, ville objekt/prædikativ komme før det finitte verbum (uanset placeringen af "a"):

Hvis du hende blot elskede,...

og det kan vi selvfølgelig ikke have i moderne dansk. Objekt før finit var vel normen på Guldhornenes tid ca. 425:

Ek Hlewagastiz holtijaz horna tawiðð.

og if. min gamle latinlærer også i Rom 400 år før: Ordstillingen var meget fri, men der var dog en SOV-norm. Det var der også i germansk. Den holdt sig bedst i ledsætninger, hvor den hver dag fejrer triumfer i tysk, men allerede i ældre middeldansk var "objekt før finit" uddøende (Skautrup I 275). Jeg vil endda vove at påstå, at det i sig selv er en unaturlig ledstilling:

Som bekendt er det verbet, der sætter sætningen, fortæller, hvad det drejer sig om, og hvilke fænomener der er forudsat. Fx meddeler *svømmer*, at denne bestemte aktivitet foregår, at der er en aktiv svømmer, at der svømmes i en eller anden væske og på en eller anden måde. De andre led udfylder så rammen:

Hun svømmer ikke langt i Øresund med den rygcrawl.

Så længe jeg kun kender de andre led: *Hun, langt, Øresund* osv., er jeg ikke stort kloge-re på meddelelsen. Hvorfor begynder man så med subjektet? Fordi det foruden normalt at være aktøren el. følelsens indehaver som regel også er sætningens emne, tema, der knytter tilbage. Men et objekt herefter er fuldstændig interesseløst, indtil man har fået verbet:

Jeg Karen... ('elsker, ligner, bedøver, konverserer'??)

Det er altså ikke nogen lille tilfældig sprogregel, letleds-reglen her er oppe imod, så jeg ser intet problem i dens nederlag.

Hvornår sker dette nederlag? Ja, i gda. er ordstillingen i ledsætning stort set = ledsætningens ("Fvsa..."), så her er der ikke basis for nogen letleds-undtagelse. Man sagde

Da jeg vidste det ikke,... ganske som i helsætning. “sav” er en sjælden undtagelse (Gregeren&Pedersen p. 82). Den nye bevægelse hen mod “sav” ser ud til at sætte ind i 1400-t. og kommer ca. 1600 til at dominere i skriftsproget (ibid. p. 82-83). Jeg ser den som en talesprogsudvikling, der begynder i skånsk og bevæger sig vestpå. Det kan derfor ikke undre, at ledsætnings-undtagelsen (der jo kun gælder ledsætning med “vsa”) *altid* har eksisteret i vort sprog. Da den overhovedet kunne komme til syne, nemlig ca. 1450, var “obj. før finit” (bortset fra “F”) forlængst uddødt, en regel, man åbenbart øjeblikkelig følte som en blokering for et ***”sLav”. Har der nogensinde været sådanne ledsætninger:

??Når jeg hende nu ikke elsker, skal jeg vel ikke tvinges.

har de i hvert fald været meget sjældne og bør ikke distrahere os.

Årsagen til letleds-reglens 3. undtagelse

Letleds-reglen er også oppe mod en anden vigtig regel, som den også bukker under for, hvad der bestyrker mig i, at fundamentale regler kan blokere mindre vigtige. Hvis en sætning *både* har tryksvagt direkte objekt og trykstærkt indirekte objekt, skulle vi jo vente, at det lette direkte objekt rykkede op i “L”:

**Skænker Cæsar den [blomsten] virkelig sin hustru?

Men herved brydes den helt faste rækkeflg. “Oi + Od” (der kun får lov at brydes af nogle få refleksive forbindelser:

Han gav sig Gud i vold. Han nærmede sig byen.

hvor leddenes syntaktiske status ikke står afsender ganske klart; samt den åbenbart stærkere forfelts-fremflytning:

Dén skænkede han sin hustru.).

Og det vil sproget ikke – heller ikke gda. Mest vel, fordi man ikke ville kunne høre, hvem der fik hvad:

Cæsar skænkede ham [soldaten] jo slavinden. (uforståelig, hvis reglen om Oi + Od ikke gælder)

I tysk er der ingen undtagelse her:

Der Kaiser gab ihn der Sklavin.

men her er der jo, betegnende, altid forskel i letled mellem akkusativ og dativ. – Reglen er endnu ikke helt fast i skånsk ca. 1200, men ca. 90% gyldig (Diderichsen 1941 p. 47), hvorimod oldnordisk med sin kausdifferentiering ofte bryder den (*Gaf hann það þá ko-*

nungi). Ligesom ved infinit-undtagelsen, der skyldtes den frembrusende markante enklise, ser vi altså, at også letleds-undtagelsen ved Oi befæstes samtidig med en helt anden syntaks-ændring (dativ-ophør).

Alternativ forklaring

Vel hjemkommen fra Århus og stadig tilfreds med foredraget opdager jeg til min bestyrelse en helt anden grund til letleds-reglens 1. undtagelse. Jeg tror stadig på mit foredrag, men indser nu, at de nævnte årsager blot har fremskyndet letleds-undtagelserne, der under alle omstændigheder måtte komme. Grunden – min nye grund – hertil er den, at efterhånden, som det bliver umuligt at stille infinittet efter dets tilhørende objekter, prædikat og “A”-adverbier:

Han ville præsten høre. Han havde alt længe tåbe været. Han ønsker i morgen in den stad at være. danner den regel sig, at et verbum skål have sine faste “S/A”-led efter sig, hvad der jo må ramme letleddet foran infinit vb. Tilbage bliver kun slige led i “F” og “ku” samt benægtede led og obj. styret af *lade* (*Hende vil jeg se, hvad du jo godt ved, skønt du ellers intet ved. Vi lod huset male.*). Muligheden for fast led foran dets styrende finit var i hel-sætning uddøende allerede i æmda. (Skautrup omtaler ikke muligheden senere. Dog levn i *Hvo intet vover, intet vinder*), i ledsætning først i ænyda., men den var allerede ret sjælden i SkL (Did. p. 61). Den realiseres endnu i Jammersmindet fra 1663-1685, se fx i fortalen

..., att hand [Gud] io med ded samme mig effter Byrdens Tyngde Styrcke gaff, formentlig som germanisme; i hvert fald retter forfatterinden de fleste tilfælde til “den i normen sædvanlige” (Skautrup II p. 358). I tale er den sikkert uddød ca. 1600, men en hel del idiomer er levnet i vort sprog:

som sandt er; hvad mere/værre er; som skrevet står; det være, hvad det være vil; æres den, som æres bør; den skyr ej ilden, som over den springer; giv kejseren, hvad kejserens er; redde, hvad reddes kan.

Muligheden for fastled foran styrende infinit, er mere livskraftig (se fx det lange Vedelcitat i Skautrup II p. 229 med kun lille flertal for moderne ordstilling, dog næppe gyldigt for talesproget), men uddør dog også i ænyda. (ingen ekss. hos Holberg og Gram; egne sonderinger), omend med levn i *skik følge eller land fly* samt indirekte i *bortløben, hængemt, lamslået* osv.

Flytningen af verbum, finit som infinit, ind til “v” hhv. “V”, som er begyndt langt tilbage i urnordisk, skyldes den velkendte trang til *analytisk* eller *logisk* ordstilling omtalt ovenfor. Da den var kommet godt i gang, måtte den naturligt accelereres, idet der nu, i æmda., til den analytiske regel kommer en *analogisk* regel om, at de enkelte, konkrete verber skal have deres faste led stående efter sig, for det har de jo nu langt oftest. (Disse to tendenser kan let forveksles). Hertil kommer så den endnu mere konkrete analogi fra den tilsvarende tungtleds-placering, ikke mindst når tungtleddet er det samme ord (pronomen) i trykstærk udgave. Naturligvis var der i og for sig intet til hinder for, at letleds-reglen kunne bevares ved infinit, selvom alle infinitter herudover stod foran deres styrede led, men de 3 nævnte faktorer er altså for stærke og besejrer vægt-princippet. – Når letleds-placeringen bevares ved udelt verbum, er det selvfølgelig, fordi vi her under alle omstændigheder har analytisk ordstilling, og – som ovenfor nævnt – fordi letleds-placeringen her kun indebærer en mindre iørefaldende ombytning af et tryksvagt led med det umiddelbart følgende adverbium. *Letleds-reglens 1. undtagelse bliver da obligatorisk samtidig med, at slutstillet infinit i almindelighed opgives, dvs. i 1600-t.*

Min nyfundne årsag har næsten togebyske dimensioner (se nedenfor), for den har jo en fuldkommen parallel ved 2. og 3. undtagelse: Ved 2. undtagelse, ledsætning, er det også den generelle rækkefølge af verbum og tilhørende obj./præd., der ikke må brydes, og ved 3. er det generalforbudet “ikke Od før Oi”, der virker. Herudover kan jeg forklare en 4. undtagelse: Hvis undtagelserne ikke gjaldt, ville vi utvivlsomt også have letleds-plads i akkusativ med infinitiv:

Jeg så moderen hende [barnet] slå.

Typen kan let findes i gda., men den viger for min nye regel – og også for min gamle.

Vi finder altså, at letleds-reglens undtagelser skyldes samtidige ændringer af ældre sproglige tilstande i gammeldansk og i 1500-tallet, tilstande, der engang var livskraftige, men som nu blot forefindes i hensygnende levninger.

Basbøll og Togeby

To yngre grammatikere har i de senere år søgt at forklare letleds-undtagelserne, Basbøll 1986 (a og b) og Togeby 1995. Jeg var desværre ikke opmærksom på nogen af dem, da jeg dannede mig min mening om problemet.

Basbøll formulerer letleds-reglen på en ny måde, sådan at den hverken får infinit- eller ledsætnings-undtagelse: Hovedverbet i en sætning med udelt vb. *flytter* fra “V” til “v”, fordi tempus-morfemet (finit-morfemet) nu engang kun kan hægtes til verber, og fordi det må og skal stå så nær subjektet som muligt. Letleddene “klistrer sig op ad” deres styrende verbum – fordi de er enklitiske, dvs. står som en slags bøjningsendelse til verbet – og flytter derfor med. Når letleds-reglen er et spørgsmål om at stå tæt på, og til højre for, hovedverbet, forsvinder de to undtagelser af sig selv. – Basbølls og min (2.) forklaring er naturligvis beslægtede, men det smerter mig, at min gamle ven og studiekammerat indvikler sig i golde kontra-intuitive spekulationer om *flytning* af hovedverbum. Jeg, som altid har hørt, at det finite hovedverbum var det absolutte centrum i sætningen, planeten, hvorum alt andet drejer sig – i sandhed en kopernikansk opdagelse, H.B. bringer til torvs. I modsætning til Kopernikus er den imidlertid åndsbeslægtet med både skolastik og transformationsgrammatik. Nå, Basbøll er godt klar over det spekulative, som han i 1986b p. 176 opfordrer læseren til ikke at godtage ubeset. Heldigvis kan man uden videre skrælle det spekulative af og reformulere Basbølls letleds-regel sådan, at letleddet “klistrer sig op ad” hovedverbet, til højre herfor. En sådan regel falder imidlertid på

Så gav Knud hende heldigvis besked.

med udfyldt “s”, hvor letleddet klart nok ikke følger sit hovedverbum. Typen lader også al snak om klisis og sammenvoksede ord falde til jorden. Men denne brist i reglen kunne let udbedres ved, at man emenderede til: “..., dog aldrig foran subjekt”, hvad Basbøll selv gør (1986a p. 73). Men også den falder, nemlig på

Så gav jo Knud hende heldigvis besked.

Hvis letleds-reglen virkelig var en regel om så vidt muligt at følge hovedverbet, ville vi her anbringe *jo* lige foran *heldigvis*, hvor det oven i købet lyder meget bedre. Nej, Diderichsen og traditionen triumferer. Letleds-reglen kræver, at letleddet anbringes netop i “L”, hvorefter vi må forklare, hvorfor der ikke er noget “L” i infinit- og ledsætninger. Selve letleds-reglen er, som jeg ovenfor har udviklet den, mht. bagvedliggende psykologi tvedelt: 1) en trang til at lade lette led komme “tidligt”, jf. alle de andre udslag af denne trang, som jeg senere skal anføre; 2) en række begrænsninger: “dog altid subjekt før Oi før Od” og “altid styrende vb. før objekt”, regler, som sprogbrugerne har genera-

liseret ud af danske tekster i almindelighed. Tvedelingen forklarer både “L”’s placering og undtagelserne. – Mht. Basbølls forklaring af “ikke let Od i “L”, når Oi er tungt”, kan jeg kun glæde mig over, at jeg 16 år efter ham når samme resultat. Det må da borge for kvaliteten.

Togebys forklaring af letleds-undtagelserne ved en virkende regel, der dels er skarpsindigt udtænkt, dels imponerer ved at forklare alle 3 letleds-undtagelser samt en 4. Reglen er, at der ikke må stå noget trykstærkt ord mellem “a” og “S”, det sted, hvorfra letledet flytter. Reglen er umulig at introspicere og umulig at se årsagen til, hvad vi jo normalt kan ved grammatiske regler, dvs. Togebys selv, sympatisk nok, en forklaring – som jeg dog må afvise som fortænkt og fejlbehæftet. Den lyder:

Letledet “vil gerne” flytte frem til positionen lige efter “a” (nægtelsen), ikke fordi det er let, men fordi det gerne vil stå uden for sætningens “udsagns neksus’ virkeområde”; hérude står nemlig den slags led: fundament, subjekt, neksusadverbialer. Men hvis det står her, vil det pga. nægtelsens (neksusadv.s) “trykgennemtrængelighed” komme til at “optræde som trykovertager for tryktabsforbindelser”, og det er jo ikke meningen. Derfor søger det videre gennem den “trykgennemtrængelige” nægtelse (“a”) og havner lige til venstre herfor. Letled, der “kommer fra” position til højre for udfyldt “V” kan ikke flytte, thi infinitivet er ikke “trykgennemtrængeligt”. “Trykgennemtrængelighed” forklarer Togebys ved danske tryktabsforbindelser, hvor vi ser, at adverbialer uhindret kan anbringes midt i tryktabsforbindelse:

De sendte Ørsted 'op. De sendte efter '14 for'søg på '38 'dage a'lligevel 'ikke Ørsted 'op.

Til denne teori må jeg indvende, at et tryksvagt objekt i allerhøjeste grad er med i nægtelsens virkeområde:

Jeg elsker hende ikke

betyder jo ikke, at jeg i almindelighed ikke elsker nogen, men at jeg ikke elsker netop hende, ligesom sådanne objekter i almindelighed er en del af sætningens rema / nye information / fokus, uanset om de er nævnt før. Der er ingen anden semantisk forskel på

Jeg elsker hende ikke. og Jeg elsker ikke Anne.

end at *hende* typisk (men ikke nødvendigvis) forudsætter, at “hun” lige er nævnt, mens *Anne* typisk vil have nyindført referent. Det ser minsandten ud, som om ræsonnementet

går på melodien: Tryksvage bestemte subjekter står typisk uden for udsigelsens virkeområde (fokus); bestemte subjekter er typisk tryksvage. Ergo står alle tryksvage bestemte led uden for udsigelsens virkeområde.

Jeg kan heller ikke godkende Togeby's trykgennemtrængelighed som noget særligt for neksusadverbialer. I Ørsted-eksemplet ser det grangiveligt ud til, at Togeby har overset, at enhedstrykket etableres af *sende op*, ikke af *sende Ørsted*. I hvert fald er *Ørsted* højst trykgennemtrængelig, og dét gælder ikke blot satellitter:

Jeg *for*_o*talte* 'Ole hi'storien om de 'tre 'små 'grise *færdig*.

Under alle omstændigheder strander selve Togeby's regel på

Jeg 'så ham 'ikke 'længere. vs. Jeg 'så 'ikke 'længere 'Ole. (mere mundret end *Jeg så ikke Ole længere*)

Jeg er det 'ikke 'spor / en 'skid / for 'fem 'øre. vs. Jeg er ikke spor frelst.

Det nytter ikke, blot at ændre “nægtelsen” til “nægtelsesleddet (/hele neksusadverbiallet)”, for *længere* er et selvstændigt tidsangivende sætningsled, som *ikke* benægter (mens *spor* etc. blot forstærker nægtelsen). Imidlertid hjælper det ham slet ikke at betragte *ikke længere* etc. som ét led, for da bliver hans teori selvbærende: Der *kan* jo efter vores allesammens standard-sætningskema ikke stå noget andet led end infinittet mellem neksusadverbiallet og “S”, hvorfor hans teori da reelt bliver lig med, at der ikke må stå et infinit imellem. Teorien er principielt ufalsificerbar, hvis man ikke synes, at mit *længere/spor* falsificerer den. Ganske det samme gælder ledsætning og “Oi før Od”: Der *kan* ikke stå andet end finit (+ inf.) hhv. infinit og Oi mellem nægtelsen og Od, hvorfor den hævdede trykhindring reelt ækvivalerer med selve ledsætningsstillingen / stillingen ved Oi +Od. Og det var dem, der skulle forklares.

Togeby hævder endvidere, at der er en “L”-blokering i typen

Hun ledte ikke efter den.

en dristig påstand, *da vi aldrig i noget tilfælde har delt præpositionsled pga. letled*. Men går vi ind på hans tanke, opstår der modeksempler i typen

Hun kørte ham ikke over. vs. Hun kørte ikke over ham.

der, uanset hvad vi kårder leddene, bør behandles som *lede efter*-eksemplet. Der er vistnok tale om, at man i middelalderen tog tilløb til også at lade letleds-reglen gælde regimina, men det blev ved tilløbet og visse levn heraf. I moderne dansk kan et sætningsled

som altdominerende hovedregel kun *deles* sådan, at dets sidste underled sættes i “F”. Præpositionsled delt på anden måde, fx ***Jeg tænker ham ikke på* ville derfor være stærk kost, hvorfor deres fravær ikke kræver forklaring.

Vægtprincippet

Herefter skal vi i oversigtsform se på en række udslag af vægtprincippet. Jeg har søgt at få oversigten næsten komplet for de sprog, jeg kender, men der mangler givetvis meget. Jeg har støttet mig til Teleman 1970. Jeg vil ikke i denne omgang forklare, hvorfor vi foretrækker fremskudte led, blot vise, mere udførligt end Teleman, hvor betydningsfuldt fænomenet er, og hvor undervurderet det derfor er i sprogene.

1) Opdagelsen af vægtprincippet er tyskeren Otto Behagel i en afh. fra 1909. Hans eksempler består især af nominaler delt i sideordnede underled, altså typen

med sol og megen glæde (Kaj Munk) es tragt Verstand und rechter Sinn (Goethe)

Det drejer sig om det enkelte sætningsled og naturligt sammenhørende led, såsom

muss man leben und Menschen sehen, die sich recht lebendig bemühen. (Goethe)

såvel som det senere fundne, overraskende og berømte

At rette smed for bager

der sågar går imod Wessels mening. Behagel har gjort sig stor umage med at udelukke tilfælde, hvor rækkefølgen er logisk eller på anden måde naturlig. – I alt, i et kæmpemateriale af græsk, latin, oldhøjtysk og moderne tysk, poesi og prosa, finder Behagel over 85%’s bagvægt, og så kan de sidste knap 15% endda ofte bortforklares.

2) Subjektsvikar ved infinitiv/ledsætning som subjekt:

Det er dejligt at se dig. istf. At se dig er dejligt.

Denne bagvægts-konstruktion var allerede almindelig i oldnordisk (*Þat er upphaf þessa máls, at Okubórr fór með hafra sína...*), men formentlig havde pronominet stærktryk (og føltes henvisende), eftersom der ellers ikke findes vaskeægte subjektsvikar i dette sprog; først ca. 1800 får islandsk if. Eiríkur Rögnvaldsson (mundtlig medd.) subjektsvikar, eller “forfelt-subjektsvikar”, som det rettelig burde hedde. Vægtprincippet må således formodes at have gjort sig gældende *to gange* i dansk i denne konstruktion, ef-

tersom *det* jo i dag er obl. tryksvagt (og ikke føles henvisende); vi har dog stadig *Dét at se hende og tale med hende som i gamle dage, har været min alderdoms trøst.*

3) Man begynder normalt med gammel information og fortsætter med ny. Dette er jo ikke et fonetisk vægtprincip, men nok et psykisk, som der vel også er logiske grunde til: Hvis man begyndte med den nye, ville den gamle, der peger bagud, dels skulle “hoppe over” den nye, dels være sværere mnemoteknisk at forbinde med det foregående. Men appliceret på *der*-konstruktionen passer pengene både psykisk og fonetisk:

Der kom en soldat marcherende hen ad landevejen.

Vægt indgår ganske vist ikke i *der*-konstruktionens mekanik, kun eksistens, ubestemt-hed og rema (type 1, se Brink 1997), men bagvægten har sikkert bidraget til dens succes.

4) Relativsætning lægger sig altid efterstillet til et nomen, selv på det forbløffende rækkefølgefrie latin:

Punicis liber de bellis men Liber de bellis, quae in Karthagine gessi

Reglen er markant i dansk og tysk, hvor alt, hvad der lægger sig til et nomen, står foran, når det er et enkeltord.

5) Indirekte objekt før direkte. Det indirekte objekt er jo overvejende en personbetegnelse, oftest et let personligt pronomen, mens det direkte objekt i betydelig højere grad kan være en nyindført ting:

Jeg gav ham en marsbar.

6) Ved ekstraposition undgår man en tung start. Man sætter det tunge led uden for sætningen og begynder denne med et enstavelses-pronomen:

Viceværten i 'opgangen, 'han er 'smadder'flink.

7) Hellere sætningskløvning end sammenligningstryk-figur:

"Bilen ,væltede, "ikke "bussen → Det var "bilen, der ,væltede, (det var) "ikke "bussen.

8) Hellere vb. + adv. end sammensat vb.:

Ned,skrive → ,skrive 'ned

9) Svensk har i modsætning til dansk ikke så fri en mulighed for fremrykket *ikke* (Da.Rm §126), nemlig kun ved trykstærkt subjekt:

Om inte Klas ringer, ... men Om han inte ringer, ...

10) Letleds-reglen, se ovenfor.

11) Tungtleds-feltet. Tunge subjekter, objekter og præp.-objekter udskydes til "T":

Så kom ned fra bjerget den underligste skabning, jeg...

Jeg har længe fornemmet i samfundet en ny ånd, en ny stemning...

Jeg vil se med stor upartiskhed på alle de stile, der... VS. ?Jeg vil se med stor upartiskhed på det.

12) Paratakse pro hypotakse i uformel stil:

Da jeg gik hjem, så jeg en rotte. → Så gik jeg hjem, og så så jeg en rotte.

Vægtprincippet kan dog ikke forklare, at også efterstillet ledsætning undgås.

13) Som bekendt kan der stå mange adverbialer i "a". Først kommer en række faste, nogle, der fast hører til "a", og som oftest er sætningskommenterende. Blandt disse kommer de lette tryksvage først:

Han er jo/da/sgu/skam/,dog/,nu.....!dog/selvfølgelig/de,sværre/for,resten/!blot/!bare/!ikke..... !skør.

14) Som bekendt er der en hemmelig adverbial-plads allerede mellem "v" og "s", men den kan kun udfyldes foran et trykstærkt subjekt (Diderichsen 1962 p. 194):

!øvrigt 'troede jo 'hele 'byen, at... VS. **!øvrigt 'troede jo han, at...

Pladsen adskiller sig fra "L" ved at tillade trykstærke og lange adverbialer som *så*, *af disse grunde*, men generelt er de korte og lette. Hvis vi regner "a" for disse adverbialers normal-plads, bliver der tale om en letleds-regel, eftersom de kun flytter frem, når det derved kan undgås, at de følger lige efter et tungt subjekt.

15) *Alle* de just nævnte adverbialer i 13 og 14 har tendens til at udtales med tryksvækelse:

Jeg har de'sværre/de,sværre 'ikke 'råd.

Om en 'uge vil (?'derfor/) ,derfor 'borgerne 'klage.

Han var 'nemlig/ ,nemlig fra 'Fyn.

Han 'kørte 'sikkert/ ,sikkert 'selv. (som mådesadv. kun stærktryk)

Det kan (?således/) ,således 'ikke lade sig 'gøre.

De er ,vist for'lovede. ('vist er jysk)

16) Som bekendt kan også “A” rumme mere end 1 adverbial. Først kommer det faste, derefter de frie. Det faste består typisk af et enkelt kort, omend trykstærkt adverbium: *ned, henne*, eller som sådan fungerende præposition: *på, i*, mens de frie adverbialer typisk er hele præpositionsled: *i dag, på gaden, med den lille servitricer*:

Han slog dem ned med hård hånd

Der stikker noget under hos den prokurator.

De gik bersærk ved meddelesen om høvdingens død.

Hun var taget alene derud med sin lille niece.

Jf. også underledsrækkefølgen *henne på hjørnet* osv. Og jævnfør dansk (')*der'op(pe)*, (')*der'ned(e)* osv., hvis ledrækkefølge synes at være vægt-bestemt, hvad den modsatte engelske sikkert også er: *'up 'there, 'down 'here* osv.

17) Overhovedet er rækkefølgen “S-A” bestemt af vægten, for “A” er jo typisk meget tungere end “S”:

Hun fandt en snegl på vejen.

Hendes øjne var blå som den lyse sommerhimmel.

Jeg kunne ikke møde ham før i går.

18) Som bekendt står de pers. pron. normalt tryksvagt. Ved emfase dog trykstærkt, herunder altid, når de som ikke-subjekt forfremmes til “F” (Lund 1983 §18):

Hun 'så på ham. Hun 'så på 'ham en 'time. 'Ham 'ser hun 'aldrig 'på.

Der er dog 2 undtagelser herfra (undtagelses-undtagelser), nemlig de lette pronominer [væ] *hvad* og [Dɛ] *det* i neutrum, der turde være de almindeligste hh. De kan – selv som ikke-subjekt i “F” – frit reduceres til svagtryk, især i faste forbindelser, dog (undtagel-

se³) ikke gerne, når der følger endnu en tryksvag stavelse. Ved tryktab bliver emfasen lidt mindre udpræget:

(⁰)Hvad 'hører jeg? °Hvad i al'verden er 'det? (⁰)Hvad 'mener du? (⁰)Det 'ved jeg 'ikke.
Det 'slider, ja (¹)det 'gør det ,sgu. Er du 'sikker? (¹)Ja, (¹)det 'er jeg! (¹)Det 'håber jeg. Sml.
'Den 'kender jeg 'ikke. 'Den 'har hun. 'Jer 'håber jeg, på. 'Ham 'så vi. 'Det har du 'selv 'set.

19) I nominaler med titler, identifikatorer, kvantorer m.m. står 1. led med bi-/svagtryk *uanset den semantiske rækkefølge*:

, Flyttemand ' <u>Olsen</u>	, <u>Vølund</u> 'Smed
Min ,datter ' <u>Eva</u>	, <u>Eva</u> 'Lars ,datter
, Hotel ' <u>Fønix</u>	<u>Anders</u> 'And
Et pund ' <u>kaffe</u>	<u>tryk</u> 'seksten
Et glas 'vand (<i>uanset det sem. hovedord: ...jeg drak det / jeg knuste det</i>)	

20) Diderichsen 1941 p. 142 har fundet et højst interessant og ejendommeligt udslag af vægtprincippet i Skånske Lov (Cod.Run.): En relativsætning indskydes umiddelbart efter sit korrelat, når den er kortere end resten af hovedsætningen, men udskydes i modsat fald til slutstillet “distans-stilling”:

uarþæ þe [vilde dyr] i bandom dræpin, þa bötæ hin, ær drap, þokka [skændsels- ?] bötær fore þem,
(kap. 103)

...æn hinum [til den] skal [man] bötæ, ær sar fik. (kap. 108)

Reglen bliver vistnok endnu bedre, hvis man tæller stærktryk istf. ord.

21) I norsk er det possessive pron. ofte efterstillet, i hvert fald i folkelig stil, men det kan også, måske efter dansk, være foranstillet:

'Mannen ,min – °,min 'mann

Det foransatte poss. pron. er som i dansk helt tryksvagt, men det efterstillede har bitryk (der som sædvanlig kan reduceres til svagtryk). I islandsk – og dermed formentlig fællesnordisk – ligger det lidt anderledes. Her er efterstilling helt fast og brydes kun ved emfase:

'Maður ,minn – "minn ,maður

Jeg har altid forestillet mig, at der i sprogene gør sig en tryk-frekvensregel gældende således, at højfrekvente ord let mister deres tryk. Dansk og norsk *min far* skulle da være et eksempel. Men if. ovenstående ser tryktabet jo ud til at være et letleds-fænomen. Sandheden er vel imidlertid, at begge tendenser er på spil således, at letleds-tryktabet især rammer højfrekvente ord. *Gul* i *en gul mand/mann* mister jo ikke sit tryk. Her er den ret lave frekvens på *gul* afgørende, ligesom reduktionen **min* > *min* i *far min* turde skyldes frekvens, mens det, at *min* ikke reduceres helt til svagtryk skyldes vægtprincippet.

Bemærk, at emfase/modsætning/sammenligning åbenbart modvirker vægtprincippet (isl. *Minn pabbi er sterkari en þinn pabbi*), hvad der sikkert forklarer fx det ital. foransatte *questo* 'denne'. "Modsætnings-modvægten" finder vi også i vore komposita, *havebænk*, *husven* etc., der if. mange vidnesbyrd havde to hovedtryk i oldtiden (oldkvadsmetrik, ortografi; bevaret i eng. og delvis i isl.; rester i gldgs. da.: *fløjelskjole* o.l.).

22) I tidernes morgen må præpositioner med styrelse have haft stærktryk. Og de af dem, der er udviklet af substantiver, som *til*, *mellem*, *bag*, *hos*, må have haft det efter Kristi fødsel. Dette ændres til det nuværende system, hvorefter de 1) bevarer stærktryk foran tryksvagt pronomen, 2) mister det foran trykstærkt regimen, 3) bevarer stærktryk som adverbial, typisk finalt, 4) får bitryk ved delt præp.led, ligeledes typisk finalt:

'Se på mig. 'Se på den rare betjent. Han tog hatten på. 'Dem ser vi på.

Flere forhold spiller her sammen. Uemfatiske pronomener har vel fra tidernes morgen normalt stået tryksvagt, og et fast flerords-sætningsled må og skal have mindst 1 hovedtryk, derfor *på mig*. I præp. + sb. er der mere information i shannonsk forstand på sb. end på præp., men vægt har sikkert medvirket til tryktabet på præp. I de to finale stillinger spiller vægt sikkert en hovedrolle.

23) Også de mange verbale enhedstryk, der er så karakteristiske for dansk, har bagvægt:

I. Verbum + P-led (Brink 2001):

Du er 'sød. De ser 'gode 'ud. Han blev gene'ral. Han blev i 'tvivl. Hun kører es'cort. Hun fik dem 'rene. Jeg holdt dem på 'smalkost i en 'uge. De kaldte ham Den 'Lille Napoleon. De kræver ham 'løsladt. Hun ventes 'snart 'udskrevet. Jeg har det 'liggende i 'skuffen.

II. Verbum + nøgent (bestemmerløst) “S”-appellativ (Oi, Od, egt. subj.) eller fast præp.leds-adverbial med nøgen styrelse:

At gi 'kalve (∅: mælk; vendelbomål) At læse a'vis Der har ligget 'hvide 'næsehorn 'her. Vi venter på 'skib. Han bad om 'vand. At fiske i 'rørte 'vande Sml. Jeg skal 'først 'gi 'børnene!
At 'læse a'visen Der 'lå et hår. Vi 'venter på 'skibet. Han 'bad om noget 'vand. Han har 'fisket i 'syv 'have.

III. Verbum + en række faste præp.leds-adverbialer af uransagelig, idiomatisk, men ikke metaforisk karakter, hvor præpositionen i modsætning til II føles nært knyttet til verbet, hvorfor man da også i flere tilfælde kan udelade og underforstå styrelsen, fx i rammen *Det gælder om at (holde af, finde på osv.)*. Betegnende kan adverbialet ikke rykkes frem før verbet til “F”:

holde af '... tage sig af '... synes om '... bryde sig om '... finde på '... passe på '...
høre til '... kende til '... gøre ved '... tage i()mod '... støde til '...

IV. Translokalt verbum + fast motorisk adverbial i translokal-transformatorisk tyd, herunder i etableret metaforik:

gå ('hen) til 'købmanden komme 'ind bryde 'ud springe 'op sende 'brevet til 'Odder
hoppe 'over problemet slå sig 'op slå sig på 'flasken

V. Verbum + fast præpositions-adverbial (kan ikke foranstilles verbet):

bære sig 'ad slappe 'af slå 'til holde 'for sige 'fra hænge 'i spille 'med blive 'ved gøre det
'om

VI. Verbum + fast adverbium, der hører eksklusivt til verbet eller en lille gruppe verber, og som følgelig er semantisk uselvstændige (og ikke kan foranstilles verbet):

gå 'an få 'has på (*opr II.*) drikke 'dus stå 'bi hale 'tot (*opr. I., obj.præd.*) ligge 'tot (*opr. I., subj.præd.*) tygge 'drøv slå 'klik komme 'flot slå 'bak løbe 'sur gå gras'sat spil-
le fan'dango gå 'amok gi 'slip gi 'los

VII. Verbum + et adverbial (inkl. nægtelsesled), der er flyttet fra ledsætning til oversætning, hvorved både adverbial og ledsætningens verbal, der her er vigtigere end oversætningens, fremhæves; især fakultativt:

Jeg (')håber 'ikke, hun 'kommer. Jeg (')tror 'tit, jeg har 'set ham. Jeg syns 'ingen 'kager du 'spiser!

VIII. Særlig hyppige forbindelser af verbum + fast (mådes)adverbial; ofte også normalt tryk:

gå 'hurtigt/langsomt vare 'længe sove 'længe råbe 'højt læse 'højt spørge 'dumt læse, skrive, regne, spille *etc.* for'kert slå 'hårdt komme 'først/sidst spise (/læse *etc.*) 'færdig

IX. Verbum + fast led i visse etablerede flerordsudtryk, herunder idiomer:

ha 'overtaget (')ta 'toget være til 'rotterne ha kom'mandoen få 'ansvaret gi 'stødet til holde 'sengen se 'magen købe 'katten i 'sækken 'ligge i 'sengen gå som på 'gløder stå på 'gaden trække på 'skulderen stå på 'hovedet Når 'katten er 'ude, spiller 'musene på 'bordet. gi ham 'fingeren Sml. 'stå på 'hovedet [en andens] 'ta tyren ved 'hornene (uidiomatisk)

X. Verbum i akkusativ med infinitiv (inkl. passivvending). Fakultativt, undt. ved *lade* (der normalt kun findes her):

Jeg (')bad dig 'komme. Jeg (')så ham 'dø. Hun (')hørte 'englene 'komme. Vi lod ham 'gå. 'Her lades 'alt 'håb (*opr. være*) 'ude. De (')bedes 'ringe.

Undtagelser til disse verbal-enhedstryk ses i E. Hansen 1983 §§54-76, der har opdaget flere af typerne. – Som ved *der*-konstruktion (nærv. punkt 3) indgår vægt ikke i selve konstruktions-betingelserne, og der er flere andre, vigtigere årsager på spil: 1) Verbet indgår semantisk i særlig forbindelse med det faste led. Der er således ikke enhedstryk ved frie adverbialer, og heller ikke ved faste med mere selvstændig status, fx ved *være* = 'have sin faste plads': '*frimærkerne 'er i den 'røde 'æske.* 2) De nøgne led har institutionel og ikke-individuel tyd, så at man dårligt kan henvise til dem anaforisk:

Ole læser avis. ?Den er på 30 sider.

Betydningen kunne for så vidt rummes i ét verbum, hvorimod intet verbum kunne have betydningen 'læse a'visen' eller 'læse en 'tyk a'vis'. 3) Verbets faste led har

kontrastiv karakter: *slå 'op, slå 'ud, slå 'hjem* osv., så at der også bliver tale om et kontrast-tryk som i 21. At (bag)vægt overhovedet er en med-årsag, ses af, at tryktabet suspenderes, når det faste led står foran verbet:

'Sommer 'var det. Til 'skade 'kom han. 'Bridge har jeg 'spillet en 'del. Til pa'pir 'blev de 'begge.

24) Mange sprog har – som i hovedsagen dansk – tryk på 1. stavelse. Det må have sine, vel ikke så mystiske grunde, som ikke vedkommer os her. Talrige sprog har derimod hovedtryk på sidste stavelse, som vi kender det i fransk. Spansk har det næsten også, idet kun ord på helt let kortvokal får lov at bryde ultima-reglen (der er dog undtagelser). Latin havde trykket på penultima – men ultima var typisk lydfattig – dog på antepenultima, når ultima var kort, igen vort vægtprincip.

25) På tysk har kopula, hjælpe- og modalverbum som i de andre velkendte europæiske sprog typisk svagtryk – vel at mærke på deres normale plads tidligt i sætningen. I slutstilling “bevarer” de et bitryk:

Er ist ver'schwunden. – ...wenn er ver'schwunden ist.

Sie dürfte 'springen. – ...dass sie 'springen ,dürfte.

Er ist 'toll. – Er muss 'toll sein.

26) Oldnordisk og endnu Skånske Lovs gda. fordeler normalt to sideordnede adled sådan, at det kortere havner før, det længere efter kernen (Nygaard p. 364, Did. p. 105):

einn lítill sveinn ok fátœkr

frægr maðr ok stórættaðr

dahs rum ok natæ

göpi [ˈgoːði] mæn ok rætæ [ˈreːtːhe]

27) Svensk har et enkelt tilfælde af objekt før subjekt ud over de med dansk fælles ovennævnte, nemlig det tryksvage reflexiv, der her kun kan følges af trykstærkt subjekt (SAG 3 p. 308):

Tyvänn visade sig den stora staden inte. Tyvänn visade hon sig inte.

Sen vände sig Olsson om. Sen vände han sig om.

Den specielle ordstilling er kun fakultativ. Her er klart nok tale om svækket objektskarakter, idet objektet er vokset semantisk sammen med sit verbum. Men vægt spiller ligeså klart en rolle: Der opnås kun letleds-fordel ved at flytte *sig* hen foran tungt subjekt.

Christer Platzack meddeler mig, at han har iagttaget andre letled end reflexivet på denne plads. (Afh. herom under udg.)

28) I svensk suspenderer vb. + verbalpartikel normalt "L" ganske som sammensat vb. (SAG's "forklaring" på suspensionen både her og i ledsætning synes at være, at "L" ellers ville rykkes mere end ét ord frem, nemlig helt hen foran nægtelsen, jf. min tilsv. del-årsag ovenfor). Det hedder da normalt

De lade bort titlarna/dem
men ved reflexivet er "L" helt normalt:

[På et sindssygehospital:] Tofflor som släpade sig fram och den glupskaste aptit... (Olof Lagercrantz)

Og Christer Platzack meddeler mig, at han i et børnesprogsmateriale har fundet en del eksempler herpå med andre lette pronominer. (Begge dele uomtalt i SAG).

29) I fransk og tilsvarende romanske sprog er bagvægt efter "mølle-remsen" velkendt:

Je t'aime. J'aime Hélène.
Je le lui donne. Je le donne à lui. Je (')donne 'lui à 'lui.

30) I engelsk giver ekspressive adverbier og lydord i "F" inversion, men kun ved trykstærkt subjekt. Der må ikke slutes med tryksvagt subjekt (Steller&Sørensen 1966 §242):

Off went the bus. Off he went.
In came the prisoner. In he came.
Crack goes the whip. Crack it goes

31) Engelsk har inversion efter tids- og steds-adverbialer afhængigt af vægt: Det tunge ste led foretrækkes sidst, og det kan aldrig være et tryksvagt pronomen (ibid. §239):

There is my hand! There it is!
Here comes the bride! Here she comes!
Now and and then came a piercing yell from the bushes. Now and then it came.

And right through the window streamed the sun. And right through the window it streamed.

32) Efterstillet inquit har i engelsk bogsporg omtrent lige hyppigt inversion og ligefrem ordstilling, hvis subjektet vel at mærke er trykstærkt. Er det tryksvagt, foretrækker man at begynde hermed (ibid. §243):

"I will come," Mr. Smith said. "I will come," he said.

33) Frie enkeltords-adverbialer kan i engelsk stå på adverbial midter-plads, ikke frie flerords-adv. (ibid. §253):

He then read the book. **He during the night read the book.

He readily told me his secret. **He in a soft voice told me his secret.

34) Endelig bestemmer vægtprincippet også den fonetiske regel, der siger, at hvor lo-gikken iøvrigt tillader det, kommer i faste udtryk fortungevokal før åben midttungevokal før bagtungevokal:

Giffen gaffen guffen Lirum larum Rip, Rap og Rup Tea for two Sliddersladder
Mischmasch Tempus fugit Tingeltangel Visselulle Tik tak Tiptop Gikkengakken
Pik og pak Zigzag Skrig og skrål

Hvad har nu dette med vægt at gøre? Vel, en ting kan være tung, fordi den er lang, men også fordi den har stor vægtfylde. Det sprogligt afgørende må til syvende og sidst (logisk rækkeflg.!) være, hvor besværligt noget føles. Bagtungevokaler er klart besværligere end fortungevokaler, fordi den usmidigere bagtunge er sværere at rejse; midttungevokalerne er nemme, men hvis de er åbne og tungen altså skal sænkes en del, er de lidt besværligere end fortungevokalerne. Rækkefølge-tendensen – for selvfølgelig er det kun en tendens – er forlængst bogført, se fx Brøndal 1943, men sammenhængen med vægt er mit lille bidrag.

33) Til sidst vil jeg nævne vore hilsner. Det er næppe tilfældigt, at svensk, der var tidligst ude med *hej!* efterhånden har udvidet dette til *hej då!* ved afsked. Formen er i dag obl. hos de fleste yngre og midaldrende (undt. i telefon!). Hvilket minder slående om engelskmandens *bye-bye!* I dansk kan vi vist, ulidenskabeligt, altid fordoble til *hej-hej!*, men jeg har lagt mærke til, at dette er almindeligere dels ved afsked, dels som svar på partnerens *hej!* – *Góðan dag!* blev tidligt slidt ned til *daw!*, men *farvel!* er aldrig kommet til at hedde ***far!* eller ***vel!*, ja mange flatter sig i dag med det lange *Hav en god*

dag! ved afsked. I det hele taget ønsker vi hinanden en masse godt ved udgang, ikke ved indgang.

Litteratur

- Basbøll, Hans. 1986a: Diderichsen vs. Dik eller Feltanalyse vs. Funktionel grammatik. I: *Nydanske Studier* 16-17. Kbh.
- Basbøll, Hans. 1986b: Når genstande bliver så lette at de flyver. I: *Profiler*. Odense.
- Behagel, Otto. 1909: Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern. I: *Indogermanische Forschungen* 25. Strassburg.
- Brink, Lars & Jørn Lund. 1975: *Dansk Rigsmål* 1-2. Kbh.
- Brink, Lars. 1997: Den danske der-konstruktion. I: *Danske Studier*. Kbh.
- Brink, Lars. 2001: Salvus sis, Erice Grammaticae. I: *Sproglige Åbninger*. Kbh.
- Brøndal, Viggo. 1943: Syntaks og Fonologi. I: *In memoriam Kr. Sandfeld*. Kbh.
- Brøndum-Nielsen, Johannes. 1928-1973: *Gammeldansk Grammatik* I-VIII. Kbh.
- Diderichsen, Paul. 1941: *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. Kbh. (Did.).
- Diderichsen, Paul. 1962: *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. Kbh.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp. 1900: *Dansk-norskens syntax*. Kristiania.
- Gregersen, Frans & Inge Lise Pedersen. 1997: Hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger. *Danske Folkemål* 39. Kbh.
- Hansen, Erik & Jørn Lund. 1983: *Sæt tryk på*. Kbh.
- Mikkelsen, Kristian. 1911: *Dansk ordføjningslære*. Kbh.
- Nygaard, Marius. 1906: *Norrøn Syntax*. Kristiania.
- Pedersen, Karen Margrethe. 1993: Letledsreglen og lighedsreglen. *Jyske Studier*. Kbh.
- Skautrup, Peter. 1944-1970: *Det Danske Sprogs Historie* 1-5. Kbh.
- Steller, Poul & Knud Sørensen. 1966: *Engelsk grammatik*. Kbh.
- Teleman, Ulf. 1970: Generativ grammatik och modersmålsstudiet. *Nydanske Studier* 2. Kbh.
- Teleman, Ulf et alii. 1999: *Svenska Akademiens grammatik* 1-4. Uddevalla. (SAG).

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

PERCIPERET OG SELVRAPPORTERET FORSTÅELSE. HVAD BERETTER DANSKERE I NORGE OM NORDMÆNDS FORSTÅELSE AF DANSK OG DERES EGEN FORSTÅELSE AF NORSK?

Af Randi Benedikte Brodersen (Københavns Universitet)

1 Indledning: Emne, formål, forståelsesbegrebet, materiale og metode

Denne artikel¹ handler om nabosprogsforståelse blandt danskere der bor i Norge. De har brug for at blive forstået af nordmænd og for at forstå norsk på et andet plan end fx danske turister i Norge eller danskere i Danmark. Erfaringer og overvejelser omkring forståelsesproblematikken kommer frem i skriftlige beretninger fra og telefoninterview med danske informanter fra Bergen, Kristiansand og Oslo. De fortæller bl.a. hvordan de har oplevet mødet med norsk sprog, om de har haft problemer med at blive forstået, hvad de gør hvis de ikke bliver forstået, hvordan de oplever det ikke at blive forstået, om de selv har haft problemer med at forstå norsk og hvad de mener om forskellige norske og danske dialekter.

I artiklen forsøger jeg at sammenfatte mine informanters rapporteringer om nordmænds forståelse af dansk og deres egen forståelse af norsk. Formålet er at kaste lys over tre spørgsmål:

- 1) Hvordan er forholdet mellem nabosprogsforståelse og akkommodation i Norge?
- 2) Hvilke faktorer har betydning for den dansk-norske nabosprogsforståelse i Norge?
- 3) Hvilke forståelsesproblemer oplever danskere i Norge at nordmænd har med dansk?

I mit ph.d.-projekt, som er en sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation, sproglig akkommodation og sprogholdninger blandt danskere i Norge (Brodersen 2003), er forståelsesproblematikken et af emnerne i en indholdsanalyse. Problematikken er vigtig på grund af sammenhængen mellem forståelse og akkommodation og fordi de danske infor-

¹ Artiklen er en bearbejdet version af mit indlæg på MUDS 9 10.–11. oktober 2002. Tak til Gunnstein Akselberg, Universitetet i Bergen, for mange nyttige kommentarer og diskussioner. Også tak til både Frans Gregersen, Københavns Universitet, for at have sendt mig et inspirerende manuskript om nabosprogsforståelse i det dansk-svenske DASVA-projekt om akkommodation i en dansk-svensk kontekst, og Marianne Rat-

manter opfatter forståelse som motiverende faktor i deres sproglige akkommodation (tilpasning) til norsk. De fleste af dem siger at de akkommoderer for at blive forstået af nordmænd, men det er meget forskelligt hvordan de oplever de bliver forstået, og hvor meget de akkommoderer, og det er ikke altid de mest akkommoderende informanter der oplever færrest forståelsesproblemer.

Indledningsvis skal jeg også omtale de begreber jeg har brugt i titlen og præsentere forståelsesbegrebets indhold i denne sammenhæng. Når jeg skriver om forståelse, så drejer det sig dels om **danskeres opfattelse af nordmænds forståelse af talt dansk**, som jeg kalder *perciperet forståelse*, dels om **danskeres vurdering af deres egen forståelse af talt norsk**, som jeg omtaler som *selvrapporteret forståelse*.² Det betyder at nabosprogsforståelse her er afgrænset til talesprogsforståelse.

Pointen er her at perceptionen eller opfattelsen af hvordan vi bliver forstået, er lige så vigtig som såkaldt “faktisk” forståelse, fordi det er en oplevelse der har social betydning, idet den påvirker vores sproglige adfærd og vores holdninger. Jeg har ikke undersøgt såkaldt “faktisk” eller registreret forståelse (jf. note 2).³

Forståelse er et vidt og vanskeligt begreb. Forståelse handler meget om erfaringer, forudsætninger, forventninger, behov, holdninger og sprog, og det rummer dermed både pragmatiske og psykologiske aspekter og har både et kulturspecifikt og et sprogligt indhold. Nabosprogsforståelse handler om og rummer det samme, men også noget mere, nemlig et andet sprog, eller mødet mellem to nabosprog. Derfor er der i nabosprogssammenhæng ofte fokus på sproglige forskelle og ligheder, og forskellene får gerne skylden når forståelsen slår fejl, men problemer kan lige så vel skyldes andre faktorer, fx menneskers forskellige erfaringshorisonter – forskellige erfaringer, forudsætninger, forventninger og holdninger osv. Jf. omtalen af baggrundsfaktorer i afsnit 5.

hje, Københavns Universitet, for at have sendt mig sit speciale og givet mig nye vinkler på forståelse (Rathje 1999).

² Metodisk er både *perciperet* og *selvrapporteret* forståelse rapporteret, dvs. det drejer sig i begge tilfælde om informanternes vurdering af forståelse i autentiske situationer – og her henholdsvis danske informanternes vurdering af nordmænds forståelse af dansk og af deres egen forståelse af norsk. *Rapporteret* nabosprogsforståelse bliver ofte brugt som kontrast til såkaldt *faktisk* nabosprogsforståelse som er informanternes forståelse målt af en forsker i en konstrueret testsituation, dvs. i en ikke-autentisk situation.

³ Begrebet *faktisk forståelse* bliver ofte brugt i undersøgelser af nabosprogsforståelse eller i omtale af dem (jf. afsnit 2), men begrebet er problematisk, bl.a. af definatoriske grunde, og derfor er den mere neutrale og objektive term *registreret forståelse* at foretrække.

I filosofisk hermeneutik, som er en teori om forståelse og her er mit teoretiske udgangspunkt (Gadamer 1965), er der fokus på det pragmatiske aspekt eller erfaringsaspektet, idet forståelse bliver betragtet som et møde mellem forskellige erfaringshorisonter, hvor forforståelse eller forudforståelse spiller en vigtig rolle. Når der opnås forståelse, taler den filosofiske hermeneutik om horisontsammensmeltning. Men vi ved ofte ikke hvornår der hersker forståelse, i en nabosprogs kontekst er forståelse heller ikke en selvfølge, og ofte er der først fokus på forståelse når vi ikke forstår eller bliver misforstået, eller når der skal en særlig indsats til for at opnå forståelse, som fx i en nabosprogs kontekst. Derfor kan det være opklarende at se på situationer hvor der ikke opnås forståelse. Jf. eksemplerne på forståelsesproblemer i afsnit 6.

Mit materiale består af optagelser og transskriptioner af telefoninterview med 52 danske informanter og skriftlige svar fra 49 danske informanter (3 informanter har ikke sendt et skriftligt svar). Relevante oplysninger og svar på spørgsmål om forståelse er registreret for hver informant, og ordnet i de kategorier som ligger i materialet og kommer frem undervejs i analysen.

Det er især mine informanters beretninger om forståelse som har pirret min nysgerrighed, men også mine egne forståelsesproblemer i forbindelse med transskription og retransskription af interviewoptagelser har fået mig til at tænke over hvornår og hvorfor der opstår forståeshuller i en samtale, både for de involverede samtalepartere og for mig som analysator. Med jævne mellemrum har jeg konstateret at jeg har overhørt, ikke har forstået eller har misforstået noget af det der bliver sagt i mine interview. Hullerne i mine transskriptioner er nogle gange kulturelle huller og gælder da fx navne eller forhold i Norge som jeg ikke kender. Andre gange er det sproglige huller på grund af ukendte norske ord og udtryk, en norsk udtale af et dansk ord i en ellers dansk ytring eller en uventet dansk udtale af et norsk ord. – Nogle af forståelsesproblemerne får jeg klaring på takket være mine norske projektassistenter som kontrollytter og læser korrektur. Andre forbliver uopklaret.

2 Undersøgelser af nabosprogsforståelsen i Skandinavien

Nabosprogsforståelsen i Skandinavien er blevet undersøgt i flere omgange og med jævne mellemrum (jf. fx Vikør 2001): først i Haugen 1953, siden i Maurud 1976, Bø 1978,

Uhlmann 1985, Uhlmann 1994 og i det dansk-svenske DASVA-projekt om dansk og svensk akkommodation (Gregersen 2002). Og i 2003–2004 bliver der gennemført et stort empirisk projekt om internordisk sprogforståelse, på opdrag af Nordisk Kulturfond.

Disse undersøgelser behandler nabosprogsforståelsen enten ved at lade nordboere i deres hjemlande rapportere om deres nabosprogsforståelse eller ved at måle såkaldt “faktisk” sprogforståelse i eksperimentelle test. Uhlmann 1994 er den eneste som giver en kvalitativ vurdering af “faktisk” forståelse i en naturlig kommunikationssituation. DASVA-projektet bruger en eksperimentel test til at måle “faktisk” forståelse, og Kulturfondets projekt skal undersøge både rapporteret og “faktisk” forståelse.

Undersøgelserne er metodisk forskellige og når frem til forskellige resultater. Undersøgelser der bygger på selvrapportering, viser forholdsvis positive vurderinger af nabosprogsforståelsen (fx Haugen 1953), mens eksperimentelle undersøgelser som Maurud 1976 og DASVA-projektet (Gregersen 2002) når frem til mere negative og nedslående resultater. Når det gælder den interskandinaviske sprogforståelse, så er nordmænd i Norge bedst og bedre til at forstå dansk end danskere i Danmark til at forstå norsk (jf. Uhlmann 1994:182).

Der findes ingen nabosprogsundersøgelser af perciperet eller selvrapporteret forståelse blandt tilflyttede nordboere i andre nordiske lande. Men det er vigtigt også at undersøge forståelse i en sådan kontekst. Det kan give ny viden og forståelse at undersøge nordboeres perception af hvordan de bliver forstået, og konkrete erfaringer fra autentiske situationer hvor forståelsen bliver sat på prøve, hvordan dette opleves og takles og hvilken betydning det har. I den sammenhæng kan vi finde inspiration i fx filosofisk hermeneutik (Gadamer 1965) og sprogpsykologiske undersøgelser af forståelse (fx Rathje 1999).

3 Perciperet forståelse og sproglig akkommodation

Hvordan oplever de danske informanter at blive forstået af nordmænd? Er det nødvendigt for dem at akkommodere til norsk for at blive forstået? Hvordan er forholdet mellem deres perception af nordmænds forståelse af dansk og deres akkommodation til norsk?

Den perciperede forståelse (danskernes opfattelse af nordmænds forståelse af dansk) er registreret i skriftlige og mundtlige svar fra henholdsvis 49 og 52 danske informanter.

Svarene er inddelt i 3 kategorier: ingen/næsten ingen forståelsesproblemer, nogle/store problemer, ingen omtale af problemer. Fordelingen af de 49 skriftlige svar: 27 informanter har oplevet nogle/store problemer med at blive forstået af nordmænd, 14 omtaler ikke forståelsesproblemer, og 8 informanter har ingen/næsten ingen problemer oplevet. Analysen af de 52 interviewsvar er ikke færdig, men umiddelbart ser det ud til at mønsteret er omtrent det samme som i det skriftlige materiale.

Om nødvendigheden af at akkommodere til norsk hersker der stor enighed; næsten alle informanter mener det er nødvendigt for at blive forstået og for at få kommunikationen til at fungere uden mange og anstrengende gentagelser. Telefoninterviewet hvor de snakker med en norsk interviewer, viser både at der er stor variation i deres akkommodation og at der til dels er samsvar mellem den registrerede og den rapporterede akkommodation.⁴ Der er både den bevidste, intenderede akkommodation og den ubevidste akkommodation der kommer “af sig selv”, “snigændringerne” som en af informanterne skriver (K1), og som er et resultat af den daglige norskpåvirkning. Nogle informanter fortæller at de slet ikke har ønsket at “snakke norsk”, men i praksis er det vanskeligt at lade være. Bevidstheden er størst omkring leksikalsk og fonologisk variation, mindre omkring syntaktisk akkommodation og mindst omkring morfologisk akkommodation.

Mange informanter kombinerer deres sproglige akkommodation med andre strategier som at snakke langsommere og mere distinkt, og nogle fortæller også at de snakker et mere rigsmålspræget dansk end før de kom til Norge. Akkommodationen til rigsdansk er interessant fordi den kombineres med akkommodation til norsk, og denne dobbeltakkommodation er nok udtryk for at der hersker en forestilling om at et standardsprog er enklere at forstå end en dialekt eller et dialektpræget sprog.

Når det gælder forholdet mellem informanternes perception af nordmænds forståelse af dansk og deres egen akkommodation til norsk, så er der en tendens til at nogle af de

⁴ Når de akkommoderer til norsk, gør de fleste informanter det at de erstatter en del danske ord med norske, men udtalen kan være norsk, dansk eller en blanding. De skiller de sig af med lyd som ikke findes i norsk, bl.a. bløde konsonanter – især bløde *d*'er og andre svækkede eller forsvundne danske konsonanter – og lyse *a*'er, eller en del af dem, og siger *mat* og *dag* med både mørkt *a* og henholdsvis ustemt (eller stemt) og stemt klusil (jf. forståelsesproblemer i afsnit 6). Eller måske er det snarere sådan at de tilegner sig eller forsøger at tilegne sig norske træk som fx ikke-svækkede klusiler og mørkt *a*. Nogle forsøger også at få norske prosodiske træk ind i deres sprog, de prøver fx “at få norsk melodi på” som de siger, men det er vanskeligt. Derimod kommer en del af deres morfologiske akkommodation ind “af sig selv” og er ofte ubevidst (fx *de før-*

mest akkommoderende informanter næsten ikke oplever forståelsesproblemer, men der er også både dansktalende informanter med forholdsvis ringe akkommodation og blandingsprogtalende med stærk akkommodation som ikke eller sjældent har problemer med at blive forstået. Der er også blandingsprogtalende med stærk akkommodation som oplever at nordmænd ofte har problemer med at forstå dem.

At blive forstået af nordmænd er ikke bare et spørgsmål om hvor meget eller lidt informanterne akkommoderer, og kraftig akkommodation til norsk er ikke ensbetydende med bedre forståelse. Nok er informanternes akkommodation ofte motiveret af et ønske om bedre forståelse og ubesværet kommunikation, men der er også andre akkommodationsmotiver; bl.a. et ønske om at snakke norsk eller mest muligt norsk, egne ambitioner, pres fra omgivelserne, forventninger, mobning, drillerier, rettelser, et behov for en egen identitet snarere end kun at være dansker, afstandtagen fra norske stereotyper om “hyggelige og blide” danskere og for stærkt fokus på det danske fra omgivelserne.

Enkelte informanter fortæller at de er i tvivl om hvad deres akkommodation betyder for nordmænds forståelse, og de er usikre på hvilke sprogræk de skal tilegne sig eller skille sig af med. De forstår ikke hvornår og hvorfor nordmænd ikke forstår dem.

4 Perciperet og selvrapporteret forståelse i lyset af visse baggrundsvariabler

Hvordan er informanternes perciperede og rapporterede forståelse set i sammenhæng med *baggrundsvariabler* som køn, alder, antal år i Norge, region, civilstatus og livshistorie?

Informanternes overvejelser og opfattelser omkring forståelse vidner om at de generelt er mere optaget af nordmænds forståelse af dansk og af deres egen akkommodation til norsk end af deres egen forståelse af norsk. Måske fordi de er ekstra opmærksom på hvordan de bliver forstået af nordmænd, fordi nordmænds forståelsesproblemer har en anden betydning for dem i hverdagen.

Når det gælder perciperet forståelse og variabelen *køn*, oplever lidt flere kvinder end mænd at nordmænd har problemer med at forstå dansk, men om det er en reel forskel eller måske udtryk for at kvinder problematiserer mere end mænd, er ikke til at vide. Med hensyn til perciperet forståelse og *alder* er der en tendens til at de ældre ikke oplever for-

ste årene, manden min). Mange forsøger bevidst at tilegne sig norsk ledstilling – “de vender sætningerne om” som flere af dem siger (fx *jeg tror ikke det* i stedet for *det tror jeg ikke*).

ståelsesproblemer i samme omfang som de yngre, men de yngre giver nok generelt udtryk for flere problemer end de ældre. *Antal år i Norge* er en interessant variabel, for her har de informanter der har været i Norge i mange år, også mindre ofte problemer end de der har boet kortere tid i Norge. Men med hensyn til *region* (Bergen, Kristiansand og Oslo) er der ingen forskelle på hvordan informanter i Bergen og Oslo oplever at blive forstået, men informanter i Kristiansand oplever færre forståelsesproblemer end informanter i Bergen og Oslo. *Civilstatus* (dansk/norsk partner/enlig) er ikke en variabel der ser ud til at have nogen særlig betydning, selv informanter med en norsk partner kunne forventes at ville opleve færre forståelsesproblemer end informanter med en dansk partner. Derimod er faktoren *livshistorie* (særlig/ingen erfaring med norsk før eller efter flytning til Norge) en faktor der er værd at lægge mærke til, for informanter med særlig erfaring med norsk før de kom til Norge, oplever generelt færre forståelsesproblemer end andre informanter. Særlige erfaringer har informanter som er vokset op i en norsk-dansk familie i Danmark, som har boet sammen med sin norske kone/mand i Danmark før flytning til Norge eller som har været vant til at holde ferie i Norge fra barn af.

Med hensyn til informanternes egen forståelse af norsk har de oplevet flest problemer i deres første tid i Norge, men nu er problemerne især knyttet til situationer (fx selskaber og teaterforestillinger) og personer (fx fremmede, grædende børn og dialekttalende fra andre steder end de byer informanterne bor i). Problemer giver dialekter i Midtnorge (Sogn og Fjordane, Trøndelag og Sunnmøre), Voss, "Strilelandet" (området uden for Bergen hvor folk snakker "nynorsk"), Sætedal, Oslo-området/Østnorge og Nordland. Men som en af dem bemærker, er det dialekter som også mange nordmænd kan have svært ved at forstå.

Baggrundsvariablenes betydning for informanternes rapporterede forståelse af norsk har jeg ikke undersøgt systematisk endnu, men jeg skal nævne at informanter som fortæller at de ikke har problemer med at forstå norske dialekter, ofte er informanter som har erfaring med forskellige dialekter fordi de har boet flere forskellige steder i Norge. Eksemplet kan måske illustrere hvor stor betydning det kan have i en analyse at vi har flere oplysninger om informanternes baggrund end de traditionelle sociale faktorer som køn, alder, region og social status.

5 Selvrapporteret forståelse og holdninger

Er der en sammenhæng imellem informanternes rapporterede forståelse af norske dialekter og deres holdninger til norske dialekter (og dialekttalende)?

De fleste informanter er enige om at akkommodation til norsk er nødvendig, og mange vil gerne være bedre til at snakke norsk. De fleste skriver norsk (bokmål), selv om det har sin pris, og mange føler sig mere hjemme i norsk skriftsprog end i dansk. Informanternes holdninger til at akkommodere til norsk, at skrive norsk (bokmål), at bo i Norge og norske traditioner er overvejende positive, og det samme gælder deres holdninger til norske dialekter som bergensisk, kristiansandsk, stavangersk, osloseansk og nordnorsk. De “nære” dialekter er ofte dem informanterne vurderer mest positivt. Deres vurderinger af dialekterne er i mange tilfælde knyttet til deres forståelse af dem, sådan at de dialekter de kender eller mener at kende og siger de kan forstå, også er dem de synes bedst om.

To typer af dialekter er der påfaldende forskellige holdninger til. Det er nordnorsk og “nynorsk”. Nordnorsk udtrykker mange begejstring for. Nogle har boet i Nordnorge, har en nordnorsk partner eller kolleger fra Nordnorge. Flere kan godt lide nordnorsk mentalitet og fortæller at de oplever lighedspunkter mellem den ligefremme nordnorske omgangstone og den danske, efter enkeltes mening en kontrast til den sydnorske tone i Kristiansand. En af informanterne i Oslo siger om folk fra Nordnorge: “De taler direkte til mit hjerte” (K15).

Med hensyn til nynorsk kommer alle danske fordomme på bordet, helt uopfordret, i både de skriftlige beretninger og interviewene hvor informanterne snakker med en nynorsktalende interviewer – som nogle tror snakker bergensisk – i over en halv time. De fleste mener at nynorsk er vanskeligt at forstå (men der er i interviewene kun få eksempler på at informanterne ikke forstår intervieweren). Kun 5 af de 52 informanter er positivt indstillede over for nynorsk/nynorske dialekter, og ingen skriver nynorsk.

6 Forståelsesproblemer

Forståelsesproblemerne drejer sig om både kulturelle og sproglige forskelle og mange andre forhold, men det er især forståelsesproblemer som har at gøre med de sproglige forskelle mellem dansk og norsk som informanterne nævner og giver eksempler på.

Mange fortæller at de især har oplevet forståelsesproblemer i begyndelsen af deres ophold. Enkelte har haft så store problemer at de har måttet snakke engelsk i begyndelsen.

De fleste oplever ikke længere eller kun sjældent at nordmænd ikke forstår dem. En del oplever dog at bestemte grupper har problemer med at forstå dansk. Det gælder børn og unge, indvandrere, ældre og fremmede. Nogle fortæller at folk i Østnorge, Trøndelag, Sogn og Fjordane, dvs. folk der bor i andre områder end informanterne, har problemer med at forstå dansk. Enkelte fortæller at de oplever at nogle nordmænd ikke vil forstå dansk. Enkelte andre oplever oftere forståelsesproblemer i telefonsamtaler end i ansigt til ansigt-kommunikation. Problemerne opstår da især når de skal stave navne, opgive adresser og telefonnumre eller udtale talord på norsk.

Forståelsesproblemer giver bl.a. det danske talsystem, faste udtryk, forstærkende udtryk, kraftudtryk, talemåder, slang, høflighedsfraser, homonymer og udtalemæssige særtræk ved dansk som fx det lyse *a*, det bløde *d* og svækkede eller forsvundne konsonanter, bagtunge-*u*, dansk-norske forskelle på de tætliggende korte vokaler *e* og *æ*, *e* og *a*, *i* og *y*. Også prosodiske faktorer som trykforhold, stød og intonation spiller nok en rolle i kombination med andre sproglige forskelle. Nogle gange kan bare en enkelt lyd give problemer. Fx kan to lyse *a*'er i ordet *Fanta* gøre det umuligt for en norsk tjener at forstå hvad en dansker ønsker at få serveret (eksempel fra informant K10). Og ordparret *far* og *mor* kan blive forstået som *farmor* (eksempel fra K19 som ellers har østnorsk *r*).

Nordmænds problemer med at forstå dansk skyldes ifølge informanterne forskellige faktorer: 1) sproglige forskelle, 2) utilstrækkelig eller mangelfuld akkommodation, 3) tale tempo og diktion og 4) psykologiske faktorer: nordmænds holdninger, vilje, motivation og blokering. Selv har jeg registreret at også 5) hyperakkommodation kan give problemer. Hyperakkommodation fører til fremkomsten af former som hverken er norske eller ligner norske former og heller ikke er danske eller fælles dansk-norske former (fx udtale af en konsonant som er stum i både dansk og norsk som fx *d* i *runde tal* (i interview med M2)).

Løsningen på forståelsesproblemerne er, ifølge informanterne: at akkommodere (mere) til norsk, at gentage, at tale langsommere og tydeligere, at omformulere og at oversætte. Der er ingen tvivl om at nogle af problemerne kan ryddes af vejen ved brug af informanternes metoder, men når det gælder sproglige forståelsesproblemer, er det nødvendigt for informanterne først at vide hvilke danske træk nordmænd ikke forstår, dernæst at kende og kunne percipere de modsvarende norske træk og endelig at kunne producere den nødvendige akkommodation, i en form som nordmænd kan genkende og forstå, for hvis

deres akkommodation ligger for langt fra norsk, som fx hyperakkommodation kan gøre, forstår nordmænd alligevel ikke hvad der bliver sagt, og så skal der et nyt repareringsforsøg til – hvis ikke en af parterne har opgivet i mellemtiden.

7 Konklusion

Den dansk-norske nabosprogsforståelse er præget af gensidig velvilje, overvejende positive holdninger og nogle forståelsesproblemer. Der er en vis sammenhæng mellem perciperet og selvrapporteret forståelse på den måde at de informanter der oplever at de ikke eller sjældent har problemer med at blive forstået af nordmænd, heller ikke ofte selv har problemer med at forstå norsk.

Sprogforståelsen begge veje er præget af to til dels kontrasterende tendenser. På den ene side er der en udvikling hvor nabosprogsforståelsen bliver bedre med tiden (jf. variabelen antal år i Norge nævnt i afsnit 4) og gennem øget kontakt. Informanterne har også mere fokus på forståelsesproblemer i begyndelsen af deres ophold i Norge end senere. På den anden side er der også en større bevidsthed om at forståelse ikke er en selvfølge i mundtlig kommunikation, at den kræver en indsats af begge parter og at forståelsesproblemer ikke altid kommer frem i lyset, fordi nordmænd enten “høfligt” lader som om de forstår eller ikke tør sige at de ikke forstår, og danskere “høfligt” undlader at reagere når de fornemmer de ikke bliver forstået.

Med hensyn til perciperet forståelse og akkommodation (jf. formål 1 i indledningen) har over halvdelen af informanterne (27) skrevet om forståelsesproblemer, mens resten (22) enten ikke har problemer eller ikke nævner dem (eventuelle problemer kan være løst eller bare uomtalt). De fleste mener alligevel at akkommodationens primære funktion er at forebygge og løse forståelsesproblemer, men som sagt er der også andre akkommodationsmotiver (jf. afsnit 3). Desuden medfører den daglige norskpåvirkning en del ubevidst akkommodation, og også hyper- og overakkommodation spiller en rolle eftersom informanterne ofte ikke ved hvor problemerne i dansk ligger for nordmænd og derfor heller ikke kan vurdere hvordan og hvor meget de skal akkommodere og hvornår der dukker forståelsesproblemer op, bortset fra tilfælde hvor de får direkte tilbagemeldinger i form af metakommentarer fra nordmænd. Det betyder bl.a. at forholdet mellem perciperet forstå-

else og akkommodation er langt mere kompliceret end det umiddelbart lyder, og at bestemte former for akkommodation ikke løser, men snarere giver forståelsesproblemer.

Perciperet forståelse i sammenhæng med traditionelle baggrundsvariabler viser ingen bemærkelsesværdige tendenser, men faktoren livshistorie er interessant, for informanter med særlige erfaringer med norsk før/efter flytning til Norge (se afsnit 4), oplever færre problemer – med at blive forstået og med selv at forstå norsk – end andre, og netop disse informanternes holdninger skiller sig ud i forhold til nynorsk som næsten alle andre ellers har negative holdninger til. Dermed er holdninger en faktor som har betydning for nabosprogsforståelsen. Andre vigtige faktorer er informantbaggrund, erfaring/vane og sproginterne forhold (jf. formål 2 i indledningen). Holdningsaspektet må dog undersøges nærmere i forhold til andre holdningsobjekter (bl.a. at akkommodere til norsk, at bo i Norge og norske traditioner).

Nogle forståelsesproblemer er omtalt i afsnit 6 (jf. formål 3 i indledningen), men også her er der behov for systematiske undersøgelser af nordmænds forståelsesproblemer og danskeres erfaringer med ikke at blive forstået af nordmænd. Mit materiale rummer nogle eksempler på problemer som de danske informanter har oplevet, men kun få eksempler hvor den norske interviewer ikke forstår informanterne. Rapportering om forståelsesproblemer i en netdatabase kunne være en metode til at samle eksempler på, kombineret med deltagerobservation og optagelser af autentiske samtaler mellem danskere og nordmænd.

Litteratur

- Brodersen, Randi Benedikte. 2003: Analyse af leksikalsk og fonologisk akkommodation i ph.d.-projektet *Sproglig variation, sproglig akkommodation og sprogholdninger blandt danskere i Norge I: Rapport fra 7. nordiske dialektologkonferansen på Voss 14.–18. august 2002* (under udgivelse).
- Bø, Inge 1978: *Ungdom og naboland. En undersøkelse av skolens og fjernsynets betydning for nabospråkforståelsen*. Rogalandsforskning 4. Stavanger: Rogalandsforskning.
- Gadamer, Hans-Georg. 1965: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischer Hermeneutik*. Tübingen: Mohr (2. udgave).
- Gregersen, Frans. 2002: Manuskript om sprogforståelse i forbindelse med DASVA-projektet.
- Haugen, Einar. 1953: Nordiska språkproblemer – en opinionsundersøkelse. I: *Nordisk tidsskrift* 29:225–249.
- Maurud, Øivind. 1976: *Nabospråkforståelse i Skandinavia. En undersøkelse om gjensidig forståelse av tale- og skriftsprog i Danmark, Norge og Sverige*. Stockholm: Nordisk Råd.

- Rathje, Marianne. 1999: "*Ja, mm, okay... (jeg forstår ikke, hvad du mener)*". *Tilbage-meldingsenkeltord i et forståelsesperspektiv*. Specialeopgave. København: Københavns Universitet.
- Uhlmann, Ulla Börstam. 1985: *Dansk-svensk språkförståelse på Jyllands västkust. En punktstudie*. FUMS-rapport 120. Uppsala: Uppsala universitet.
- Uhlmann, Ulla Börestam. 1994: *Skandinaver samtaler. Språkliga och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrmänn och svenskar*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Vikør, Lars. 2001: *The Nordic Languages. Their Status and Interrelations*. Oslo: Novus (3. udgave).

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

HELT HEN I VEJRET – INTERAKTIONEN MELLEM VÆRT OG METEOROLOG I NYHEDSUDBENDELSE PÅ DR1 OG TV2

Af Catherine E. Brouwer og Ditte Laursen (Syddansk Universitet)

Nyhedsudsendelsernes vejrudsigt er traditionelt et satsningsområde for tv-kanalerne. De konkurrerer indbyrdes om det nyeste udstyr og de mest populære meteorologer, og mens de egentlige nyhedsindslag i de sidste 40 år er blevet kortere og kortere, er vejrudsigterne blevet længere og længere (Hjarvard 1999:204). For mange danskerne er vejrudsigten et fast hverdagsritual, der skaber en blid afslutning på gennemgangen af politisk og konfliktfyldt stof.

Vi vil i denne artikel fokusere på *overgangen* fra nyhedsindslag til vejrudsigt. Overgangen fra nyhedsindslag til vejrudsigt er speciel, da den indebærer talerskifte og skal skabe bro mellem to meget forskellige elementer: forproduceret nyhedsindslag og live vejrudsigt. Desuden er det her studieværten har mulighed for sætte sit personlige præg på udsendelsen. Vores data består af 99 overgange indsamlet i januar og februar 2002 klokken 18.30 (DR1), 19.00 (TV2) og 21.00 (DR1), og vi har transskriberet efter Gail Jeffersons konventioner (se fx Atkinson & Heritage 1984: ix-xvi).

Vi ser på overgangen som et emneskift, der produceres af samtaledelegerne i fællesskab, idet de former deres tur efter den foregående talers tur. Overgangen er altså ikke bare en indholdsmæssig størrelse, men skabes i en interaktion mellem studievært og meteorolog. I den forstand har overgangene lighedstræk med emneskift i almindelige samtaler. Dette er rationale bag vores valg af analysemetode, som er konversationsanalytisk. Som medieforskeren Stig Hjarvard skriver:

Samtalen mellem mennesker, der står ansigt til ansigt, udgør en kommunikativ grundform, som alle er fortrolige med. Den udgør imidlertid også en matrice for de elektroniske mediers egne kommunikationsformer [...]. Lighedstrækkene mellem den mediefremmedlede kommunikation og den interpersonelle kommunikation betyder også, at teorier og analysemetoder fra den interpersonelle kommunikations område kan anvendes til analyse af medierne (Hjarvard 1997:5).

Artiklen afspejler vores foreløbige arbejdsproces og udgør tre dele. Første del beskæftiger sig med faglitteraturen på området. Anden del analyserer overgangene som forskelligartede – i vores undersøgelse fungerer den del som betragtninger, der udgør basis for konversationsanalysen. I tredje del ser vi på, hvad der er fælles for overgangene, og her starter den egentlige konversationsanalyse altså. Denne sidste del er endnu på begynderstadiet og tjener først og fremmest til at give læseren et indblik i, hvilke forskningsinteresser vi har, og til at give et eksempel på, hvordan de endelige analyser kan komme til at se ud. Til slut diskuterer vi relevansen af undersøgelsen.

Overgange i faglitteraturen

I medieforskningen fokuseres der først og fremmest på selve indslagene i nyhedsudsendelserne og ikke på overgangene fra indslag til indslag. Således er fx vejrets fremstillings-teknik, dramaturgi og tematik blevet undersøgt – vejret er som en eventyrfortælling med forskellige agenter i en kamp mellem det gode og det onde (eller dårlige vejr) – mens behandlingen af overgangen til vejret begrænses til en omtale af skiftet i kameravinkel og sceneri (Juel 1993).

I konversationsanalytelitteraturen er 'overgange' til gengæld blevet viet en del opmærksomhed (Casey 1981, Button & Casey 1984, 1985, 1989, Jefferson 1984, Maynard 1980, Sacks 1995 [1965, 1967, 1968, 1970, 1971]). Konversationsanalysen beskæftiger sig med den form for overgange, der produceres i dagligdags samtaler, når man går fra et emne til et andet. Helt overordnet skelnes der mellem to måder at gå fra et emne til et andet på: Man kan enten lukke det ene emne, før man starter det andet, eller man kan gå trinvis fra det ene til det andet ved at knytte det man lige har talt om, til det man nu taler om (Sacks 1995 [1971]:300). Det kræver forskellige teknikker: teknikker til at signalere at et emne er slut, eller at et nyt åbnes (*closing down/opening up techniques*), og teknikker til at binde to forskellige emner sammen (*tying techniques*). I vores data benyttes begge slags teknikker. Nogle af signalerne til at lukke og åbne ser således ud:

Lukke-signaler

- pauser
- afsluttende intonation
- skift i kameravinkel

Åbne-signaler

- nulstilling af tonehøjde
- adressatskift
- annoncerer meteorolog ved navn

– skift i blikretning
...

– kompositionsmarkør
– nævner ordet *vejr*...

I det sidste indslag før vejrudsigten kan reporteren benytte småpauser og afsluttende intonation til at vise, at vi nu er ved at lukke emnet, så vel som studieværten kan benytte (turrinterne) pauser og afsluttende intonation i sit nedlæg til indslaget, fx:

Reporter: og da de igen her i niende ende scorer to point var der ikk mere at komme efter for danskerne som taber kampen (.) ni (.) fem.
Pause: (2.0)
Louise Bjerregaard: netop nu spiller det mandlige curlinghold mod Sverige stillingen efter sjette ende er (.) fjre (.) fjre. (0.5)
(13. feb.
kl. 18.30)

Også skift i kameravinkel og studieværtens skift i blikretning kan signalere, at vi nu er ved at afslutte emnet. Når til gengæld det nye emne, vejrudsigten, skal åbnes op, vil studieværten ofte nulstille sin tonehøjde og rette henvendelse til meteorologen og annoncere ham eller hende ved navn. Ved hjælp af en kompositionsmarkør (*dermed, så, nu ...*) og ordet *vejr* i en eller anden form vil studieværten desuden ofte markere, at vi er ved at starte på noget nyt:

Claus Borre: dermed nåede vi frå- frem til en vejrudsigst med (.) Birgitte Nielsen.
(4. feb. kl. 18.30)

Anette J. Kjær: og så skal vi ha en: udsigt ↓for weekendvejret Charlotte Autzen?
(25. jan. kl. 19.00)

I stedet for at lukke sit emne før man starter på noget nyt, kan man gå trinvist frem fra et emne til et andet. Når man går trinvist frem, kan man benytte forskellige *tying techniques* – teknikker til at skabe sammenhæng i samtalen (Sacks 1995 [1965]:150-156). En af disse teknikker er brugen af *co-class membership* (Sacks 1995 [1968]:757), dvs. at man kan gå fra samtale om fx cigaretter til samtale om cigarer, fordi de tilhører den samme klasse 'ting man kan ryge', eller at man kan gå fra at tale om en dreng til at tale om en hund, fordi de tilhører den samme klasse 'væsener der er frække'. En anden teknik er *term followed*

by *pro-term*, som er det at skabe sammenhæng ved at bruge en term, som substituerer eller refererer tilbage til en lignende term (Sacks 1995 [1965]:150). Disse teknikker bruges også i vores data; vi vender senere tilbage til hvordan.

Forskellige typer af overgange: strukturer, formater og personer

Overgangene kan inddeles i tre typer, alt efter hvordan studieværten inddrager det foregående indslag. I den første type inddrager studieværten slet ikke det foregående indslag, men laver blot et oplæg til vejrudsigten – og sådan et oplæg kaldes med en journalistisk term en *spib*:

Kommentar:	<i>om aflevering af skrald i nabokommunen</i>
Reporter:	de fremmede trailere skal ud (.) af byen
Pause:	(0.7)
	Anette J. Kjær: .thhh(=0.4) og så
	skal vi ha en: udsigt ↓for <u>weekendvejret</u> charlotte <u>autzen</u> ?
Pause:	(0.5)
Charlotte Autzen:	ja vi tar faktisk hul på weekenden med en gang <u>vinter</u> (25. jan. kl. 19.00)

I den anden type laver studieværten først et nedlæg, en *spab*, til det forproducerede indslag, før han/hun laver et oplæg, en *spib*, til vejrudsigten:

Kommentar:	<i>indslag om indførelsen af euroen</i>
Reporter:	i dag kom der (.) så vidt vides (.) ingen falske øjro (.) i kassen. ((latter))=(1.4)
Per Christiansen:	ja euro eller øjro det ska vi vist os lige væ:n os til. flot vejr i dag Fløng (0.2) hva med i morgen
Pause:	(0.2)
Per Fløng:	a: det blir stort set li:g så flot >det vil sige< solrigt vejr i: (.) hele landet (2. jan. kl. 19.00)

Den tredje og sidste type har vi kaldt en *spub* – og det er vores egen term – og det dækker over, at studieværten laver et kombineret nedlæg og oplæg:

Kommentar:	<i>om udstilling med O'Keeffe</i>
Ekspert:	og det er jo (0.2) det ved Georgia O'Keeffes billeder at 120

- de er sanselige (.) de er sensuelle (.) og de er erotiske .hhh og det- (0.6) de er malet sån så de damper ud af dem,
- Pause: (1.3)
Reimer Bo: og nu vil metrologen Søren Jakobsen vise si:ne nyeste billeder, .hh de handler vist mest om (.) vejret.
- Pause: (0.4)
Søren Jakobsen: det gør de ja og det fortsætter (0.8) owse (.) fugtigt sku jeg måske sige
(6. feb. kl. 21.00)

Ud over at studieværten på forskellige måder kan inddrage det foregående indslag, kan han eller hun også benytte nogle forskellige standardformater. De standardformater har vi kaldt *basis*, *i dag-i morgen*, *appetizer*, *lighed* og *kontrast*.

Basisformatet er det mest almindelige i vores data, og det indeholder en kompositionsmarkør, ordet *vejr* i en eller anden form og ofte også meteorologens navn:

- Claus Borre: og dermed (.) er vi klar (.) til en vejrudsigt med (.) Søren Jakobsen
(5. feb. kl. 18.30)

- Louise Bjerregaard: og nu er Søren Brodersen klar. (.) med en vejrudsigt
(15. jan. kl. 18.30)

I *i dag-i morgenformatet* tager studieværten afsæt i sin viden om dagens vejr ved at spørge, hvordan vejret bliver i morgen:

- Vibeke Hartkorn: .hh koldt igen i dag (0.2) er der da ikke bare en s:nerter af forår (.) i krystalkuglen.
(3. jan kl. 19.00)

- Steffen Kretz: .hh så ska vi ha en vejrudsigt (.) og (.) høre om (.) blæsevejret fortsætter Jesper Theilgaard.
(23. jan kl. 21.00)

I *appetizerformatet* demonstrerer studieværten kendskab til det kommende vejr og løfter lidt af sløret for den viden, og derved kommer overgangen til at fungere som en appetitvækker:

- Caroline Boserup: så ska vi hø:r lidt mere om din snestorm Peter Tanev
(19. feb kl. 19.00)

Trine Sick: og så ska vi ha en vejrudsigt og den er mest opløftende for dem der elsker når det ø:ser ned Jesper Theilgaard (.) sig det så
(18. jan kl. 21.00)

I *lighedsformatet* benytter studieværten noget fra det foregående indslag i sit oplæg til vejrudsigten; i konversationsanalytiske termer benytter han sig af en *tying technique*. Her i det første eksempel linker studieværten fra et indslag om Peter Brixtofte til vejrudsigten med Peter Tanev – ligheden er her navnet Peter – og i det andet eksempel består ligheden i ordet *pumpe*:

Jes Dorph-Petersen: så: det dig >Peter et eller andet .h heh<
(15. feb. 19.00)

Reimer Bo: den- ottende marts gir Sylvester koncert i Pumpehuset i- .h København? og nu er det Jesper Theilgaard der står klar ved- .h pumperne har du et godt (.) regnvejr
(30. jan. 21.00)

Bemærk at lighedsformatet benytter sig af *tying*-teknikkerne *co-class membership* og *term followed by pro-term*. Det er netop en klasse (klassen 'personer ved navn Peter'), som Jes Dorph-Petersen benytter sig af for at gå fra det forproducerede indslag til vejrudsigten, og når Reimer Bo siger *pumperne* i bestemt form, så refererer det tilbage til *Pumpehuset* og skaber dermed også sammenhæng mellem de to indslag.

Kontrastformatet bruger også noget fra det foregående indslag til at komme til vejrudsigten, men her benyttes forskellen mellem de to indslag som resurse (igen en *tying technique*). Det kan fx være 'ikke-klar' over for 'klar' og 'mange forskellige ølmærker' over for 'noget mere entydigt':

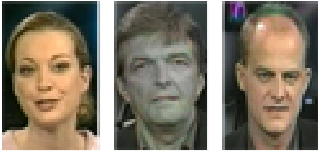

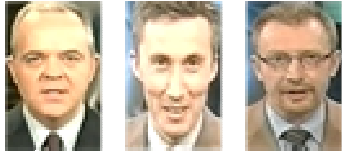
Kim Vejrup: i dag siger Gade til DR Sporten at det- at h- at han ikk ønsker at forcere noget og at chancen for at blive klar dermed er (0.3) °meget (.) lille.° (0.2) .hh Søren Brodersen er derimod (0.2) ved at være klar netop nu her i studiet med en vejrudsigt.
(15. feb. 18.30)

Morten Løkkegaard: alene belgiernes egne ølmærker tæller mellem tre og fire hundrede (0.2) forskellige. (0.7) mh .hh og så til noget der gerne sku være mere entydigt
(16. jan. 21.00)

De fem formater kan også kombineres; her kombineres eksempelvis *basis*, *appetizer* og *kontrast*:

Reimer Bo: ja: og Dogville ventes færdig om (0.2) et år .hhh så langt frem går (0.2) vejrudsigten dog næ:ppe men nu er Søren Brodersen klar med en frisk (0.3) regnudsigt
(31. jan. kl. 21.00)

Vi vil også fremhæve, at de forskellige studieværter tilsyneladende foretrækker forskellige formater. Her viser vi nogle eksempler på det; fra venstre mod højre er det Louise Bjerregård, Claus Borre, Kim Vejrup, Per Christiansen, Trine Sick, Jes Dorph-Petersen, Morten Løkkegaard og Reimer Bo.

Spib	Spab + Spib	'Spub'
– basisformat	– basisformat – i dag-i morgen – appetizer	– basisformat – i dag-i morgen – appetizer – lighed – kontrast
– åbneteknikker	– lukketeknikker – åbneteknikker	– lukketeknikker – åbneteknikker – term followed by pro-term – co-class membership
		

At se på overgangene som genkendelig praksis

Nu er vi indtil videre gået ud fra, at overgange er en genkendelig praksis. Vi antager, med udgangspunkt i vores egen forståelse af dem, at overgangene, trods deres forskellighed, kan genkendes som en betydningsfuld kommunikativ praksis af såvel dem, der producerer

dem i fællesskab, som af dem, der ser dem. Dette har gjort, at vi overhovedet var i stand til at samle dem og at kategorisere dem som ovenfor.

Ud over at vi i vores kategorisering har arbejdet ret detaljeret og har trukket på konversationsanalytisk litteratur, er sådan et analysearbejde ikke direkte konversationsanalytisk. Den overordnede forskningsinteresse i konversationsanalyse er ikke at inddеле sekvenser eller kommunikationer i forskellige kategorier. Konversationsanalyse antager i stedet, at sprogbrugere er i stand til at genkende sekvenser eller kommunikationer som betydningsfuld praksis. Analytikerens opgave er så at eksplicite, hvordan deltagerne i interaktionen forstår og skaber denne praksis. Vægten ligger på at påvise, at kommunikative praksisser er opbygget på bestemte måder, at de er systematiske. Det er konversationsanalysens forskningsinteresse at beskrive, *hvordan* de er systematiske.

Med henblik på overgangene kan vi altså konstatere, at vi som sprogbrugere har fastslået, at overgangene kan genkendes som interaktiv praksis. Vores næste opgave er så at klarlægge, hvordan de er systematiske og derved genkendelige som praksis. Vi har formuleret dette som følgende forskningsspørgsmål: *Hvordan er overgangene genkendelige som overgange? Hvad er der, trods deres forskellighed, fælles for dem?*

Hele ideen i nyhederne, vejret og derfor også overgangene mellem dem er, at det er tilrettelagt for et publikum. Det er igennem overgangenes *funktion*, at publikum kan slutte, at nu er nyhedsindslaget overstået, og vi går over til det sidste i udsendelsen: vejret. Derfor kan overgangene heller ikke bare kan betragtes som små interaktioner mellem vært og meteorolog (selv om de bliver produceret af dem) – men skal ses som interaktioner, som er tilrettelagt for en tredjepart: publikum.

Ved at formulere forskningsspørgsmålet sådan bevæger man sig væk fra beskrivelser af *teknikker* til beskrivelser af *normer*. Sådanne normer skal ikke opfattes som regler, der nødvendigvis er forudformuleret, men snarere som normer, der kan udledes af den faktuelle praksis, og som igennem den praksis skabes igen og igen. Vi betragter ikke normerne som konventioner, der *skal* overholdes – snarere kan vi observere, at deltagerne i en kommunikation *orienterer sig mod* bestemte normer ved at overholde dem, eller netop, observerbart, at lade være.

I det følgende vil vi komme ind på en enkelt af disse normer, nemlig normen *skab en klar skelnen mellem det ene og det andet* – hvor *det ene* står for nyhedsindslaget, og *det*

andet er vejrudsigten. Den går ud på, at det skal være klart for alle implicerede, at det ene element er afsluttet, og at noget nyt skal begynde. Den mest klare orientering mod denne norm kan ske ved at lade noget finde sted imellem de to elementer. Og i meget af vores data er det lige præcis det, der sker, jf. det tidligere viste eksempel på en *spib*:

Kommentar: *om aflevering af skrald i nabokommunen*
Reporter: de fremmede trailere skal ud (.) af byen
Pause: (0.7)
Anette J. Kjær: .thhh(=0.4) og så
skal vi ha en: udsigt ↓for weekendvejret charlotte aut-
zen?
Pause: (0.5)
Charlotte Autzen: ja vi tar faktisk hul
på weekenden med en gang vinter
(25. jan. kl. 19.00)

Her adskiller Anette J. Kjærs bemærkning sig tydeligvis fra såvel den foregående reportage som den efterfølgende vejrudsigt. I mange tilfælde lukkes der ned for et emne (indslag), hvorefter der finder en anden aktivitet sted af den type, som i konversationsanalyse-litteraturen kaldes *pretopical activity*. Som vi allerede har været inde på, er der ved de fleste typer overgange tale om en præsentation af vejret – og denne præsentation, en *pretopical activity*, fungerer så som det adskillende element. Vi kan altså sige, at normen bliver overholdt i langt de fleste overgange i vores data.

Nu er der i vores eksempelsamling også tilfælde, hvor normen øjensynligt ikke bliver overholdt: I stedet for en klar skelnen er der en mere glidende overgang. Sådanne eksempler kaldes *deviant cases* – afvigende eksempler. Det er udfordringen i analysen at vise, om og hvordan deltagerne i sådanne eksempler orienterer sig mod normen – selv om de måske ikke overholder den. I det følgende viser vi et eksempel på, hvordan der bliver orienteret mod normen *skab en klar skelnen mellem det ene og det andet* i sådan et afvigende eksempel. Indslaget stammer fra den 16. februar, DR1, kl. 18.30, og det handler om den særlige sne i Utah, som skulle være speciel god at stå på ski på. Herefter siger Lene Johansen:

Lene Johansen: den gode sne er også dyr at boltre sig i en enkelt dags
liftkort i området koster (.) fir hundrede (.) kroner.

Lene Johansens bemærkning her er et nedlæg, en *spab*: Hun kommenterer indslaget ved at tilføje en ekstra information. I selve indslaget kan man også se, at hun forholder sig mod det sidste, man kunne se og høre i indslaget, som var noget latter: Hun smiler nemlig. Herefter kunne Lene Johansen fortsætte på to forskellige måder. Hun kunne tilføje noget til nedlægget, eller dette kunne være det sidste, der havde med emnet at gøre, og så kunne hun gå over til næste punkt på dagsordenen. I det næste ser det umiddelbart ud til, at hun fortsætter sit nedlæg, idet hun bliver ved med at tale om sne:

Lene Johansen: .hh så meget koster det ikk at boltre sig i sneen herhjemme

Læg mærke til, at hun ikke bare taler om sne, men bruger det selv samme udtryk som i ytringen før. Det er lige præcis det, der kan få seere til at tro, at hun fortsætter indslaget. Der er også ikke-sproglige indikationer på dette: Hun holder sit blik mod kameraet (hvor vi ofte ser, at studieværter enten ser ned på deres papirer et øjeblik eller skifter til et andet kamera). Der er heller ingen pause mellem den første ytring og den næste. Derefter fortsætter hun uden pause:

Lene Johansen: til gengæld så har vi heller ikk rigtig noget af den eller er der måske- noget på vej Birgitte

Nu er der flere indikationer på, at Lene Johansen ikke rigtig fortsætter nedlægget. For det første er der i den foregående ytring allerede nogle indikationer af, at emnet muligvis er slut: Dels er der den afsluttende intonation, dels er der små pauser i sidste del af ytringen. I løbet af den næste ytring er der også indikationer på, at hun leger, at hun fortsætter med emnet: For det første bliver det klart, at selv om man kunne sige, at emnet stadigvæk er sne, så handler det ikke længere om Utah – jf. ordet *herhjemme*. Udtrykket *til gengæld* angiver også, at hun er i gang med at opbygge en kontrast til indslagets emne. For det tredje: Når hun når til at sige *så har vi heller ikke noget af den*, kan man som seer inferere, at hun ikke er længere er i gang med at give faktuel information. Når hun er nået til *eller er der* kan seere inferere ud fra syntaksen, at hun er ved at stille et spørgsmål til nogen. Omkring ordet *på* skifter billedet, seerne præsenteres for: Nu ses meteorologen Birgitte Nielsen. Til slut bliver Birgitte udpeget ved navn som den næste taler.

Man kan altså sige, at indikationerne af, at Lene Johansen er i gang med at præsentere noget nyt akkumulerer – i modsætning til de overgange, hvor det i løbet af en brøkdelt af et sekund er klart, at noget er slut, og noget andet skal begynde, får seerne ved den her overgang ét fingerpeg efter ét om, at det, der kan ses og høres, skal forstås som en overgang og ikke som et nedlæg. Denne akkumulation af indikationer, der viser, at noget er slut, samtidigt med at der er indikationer på, at noget fortsætter, har en overraskende virkning. For et kort øjeblik bliver seerne ledt til at tro, at Lene Johansen vil fortsætte med emnet. Den effekt kan kun skabes, fordi der er en norm, der siger *skab en klar skelnen mellem det ene og det andet*. Man kan sige, at normen ikke bliver overholdt – for det hun gør, er netop ikke at skabe en klar skelnen mellem de forskellige dele. Hun orienterer sig derimod mod normen, da hun ved at udnytte den skaber en overraskelseeffekt. Med andre ord spiller normen, selv om den ikke bliver overholdt, en væsentlig rolle.

Projektets fremtid og relevans

Vi har her kun vist en enkelt af flere normer, som synes at være relevant, i forhold til hvordan overgangene skabes. Analysen er langt fra færdig. For eksempel har vi her kun set på, hvad studieværten gør, og ikke været inde på, hvordan meteorologen forholder sig til det. I sidste ende vil vi beskrive flere normer og vise, ikke bare hvordan de kan opfattes som en genre for sig selv, men også hvordan de skabes i interaktionen.

Vi mener, at sådan en undersøgelse kan være relevant i flere forbindelser: For det første beskriver vi et aspekt af nyhedsjournalistik. Vi forestiller os, at dette muligvis er interessant for mediefolk, da vores analyse giver en slags opskrift på, hvordan man kan gøre. Vi argumenterer for, at overgange kan betragtes som en journalistisk genre – og i forhold til den litteratur inden for journalistik, vi har kendskab til, er det noget nyt.

Mere overordnet er vores analyse en beskrivelse af, hvordan interaktioner kan tilrettelægges for en tredje part, som ikke har indflydelse på kommunikationen. Eftersom mange fjernsyns- og radioprogrammer faktisk består af interaktioner mellem to eller flere samtalepartnere – og samtidig er tilrettelagt for en tredjepart – så kunne man forestille sig, at nogle af de normer, vi kommer til at beskrive, kunne gælde for andre typer programmer.

I sidste ende viser undersøgelser som denne aspekter af kommunikation, som kaster lys over, hvordan kommunikation som sådan virker. Ved at afklare hvordan kommunikation fungerer i bestemte kontekster, viser vi nemlig også noget om, hvad der er og ikke er muligt inden for kommunikation som sådan.

Litteratur

- Atkinson, J. M., J. Heritage. 1984: *Structures of social action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Button, G., N. Casey. 1984: Generating the topic: the use of topic initial elicitors. I: *Structures of Social Action*. Red. J. M. Atkinson, J. Heritage. Cambridge: Cambridge University Press.
- Button, G., N. Casey. 1985: Topic nomination and pursuit. I: *Human Studies* 9.
- Button, G., N. Casey. 1989: Topic initiation: business-at-hand. I: *Research on Language and Social Interaction* 22.
- Casey, N. 1981: *The social organization of topic in natural conversation: beginning a topic*. Ph.d.-afhandling, Plymouth Polytechnic.
- Hjarvard, Stig. 1999: *TV-nyheder i konkurrence*. København: Samfundslitteratur.
- Hjarvard, Stig. Simulerede samtaler. I: *Mediekultur* 26.
- Jefferson, Gail. 1984: On stepwise transition from talk about a trouble to inappropriately next-positioned matters. I: *Structures of Social Action*. Red. J. M. Atkinson, J. Heritage. Cambridge: Cambridge University Press.
- Juel, Henrik. 1993: Tager TV vejret fra os? Analyse og fortolkning af et TV-indslags form. I: *Menneske & Natur*. Arbejdsrapport 30. Odense: Odense Universitet.
- Maynard, Douglas. W. 1980: Placement of topic changes in conversation. I: *Semiotica* 30.
- Sacks, Harvey 1995 [1964-71]: *Lectures on Conversation. Volumes I & II*. Blackwell Publishers.

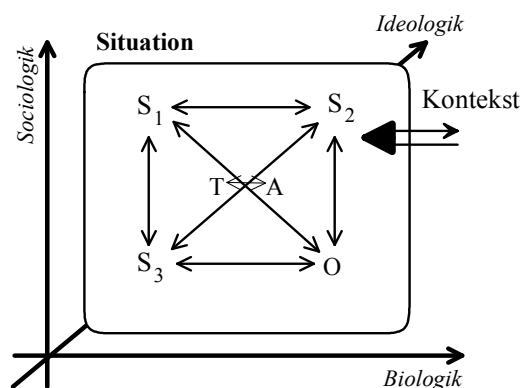
FORESTILLINGER OM KOMMUNIKATIONSSITUATIONER

Af Jeppe Bundsgaard (Syddansk Universitet)

Når internettet gør sit indtog i skolen, vil hypertexterne føre eleverne til tekster som læreren ikke har autoriseret. Det betyder at elever som ellers har kunnet hvile i tryk forvisning om at man kunne stole på det der var skrevet med maskinskrift, nu skal til selv at kunne vurdere om en tekst er til at stole på. Hvad der egentlig skal til for at eleverne kan foretage en sådan vurdering, afhænger bl.a. af hvilket udgangspunkt eleverne har. I denne artikel foretager jeg en analyse af skærm-læsningsstrategier med henblik på at vurdere elevernes forestillinger om den kommunikationssituation de indgår i for derigennem at opstille en typologi over forestillede kommunikationssituationer.

Kommunikationssituationen

En kommunikationssituation kan beskrives med nedenstående abstrakte model:

Model 1. Model over kommunikationssituation (efter
Bang og Døør 1995)

Modellen adskiller sig fra andre kommunikationsmodeller bl.a. ved at der er ikke to, men tre deltagende personer eller grupper af personer. S1 og S2 er det man traditionelt kalder afsender og modtager, mens S3 kan kaldes påvirker og påvirket. S3 er alle de personer der

på den ene eller den anden måde påvirker eller påvirkes af den dialog S1 og S2 fører. Personer har *forudsætninger* for at udtale sig om og forstå et givent emne, *institutionelle og personlige relationer, interesser* i en given konstitution af verden og et *mål* med dialogen. Endelig har S1 en intenderet modtager, en person (eller en gruppe af personer) til hvem meddelelsen er rettet. Disse faktorer står i et dialektisk forhold til hinanden.

Modellens O er det dialogen handler om, emnet. Omtalte personer henregnes til S3. O er ikke personer, medmindre dialogen er fremmedgjort: Når personer alene er midler eller omtales som genstande.

A er de *artefakter* kommunikationen medieres i og af. Artefakter består på den ene side af et medium og på den anden – eller bag ved mediet – af en teknologi med hvilken S1 og S2 frembringer mærker i mediet og får adgang til dem.

Alle faktorerne i modellen er forbundet med dialektiske pile. Det betyder at de står i et dialektisk forhold til hinanden, hvor en af faktorerne dominerer den anden (markeret ved den store pil med retningen af det store pilehoved). S2 og S1's forestilling om S2 påvirker fx hvad S1 siger og gør.

Sådan er alle kommunikationssituationer konstitueret. En konkret kommunikationssituation kan beskrives med indsættelse af de indgående faktorer i denne model, som jeg da kalder *den reale kommunikationsmodel*. I den konkrete situation har vi en mere eller mindre udfoldet og bevidst forestilling om hvem & hvad der indgår og hvordan situationen er konstitueret. Vi har i vores (betragtning af en) dialog *en forestillet kommunikationsmodel*. I denne artikel vil jeg undersøge forskellige typer af forestillede kommunikationsmodeller.

Analyse: Læse- og vurderingsstrategier

Artefaktet og planlægning af søgning

Jeg lægger fokus på en undersøgelse af S2's forestillede kommunikationsmodel og undersøger altså ikke hvordan S1 forestiller sig og intenderer kommunikationen. Det er særlig S2s forestilling om artefaktet og S1 empirien giver mig mulighed for at undersøge, men jeg vil her holde mig til S2s forestilling om S1s intention med meddelelsen¹.

¹ I en længere udgave af nærværende artikel behandler jeg også S2s forestillinger om artefaktet

De eksempler jeg anvender, stammer fra et interview jeg foretog med grupper af elever fra 6. og 9. klasse på en skole på Fyn i forbindelse med mit ph.d.-projekt om danskfagets IT-didaktik. Interviewet foregik ved at eleverne arbejdede med en række opgaver jeg havde udformet på min hjemmeside. Se www.jeppe.bundsgaard.net/phd/udkast/delprojekter/elevinterview. Opgaverne havde alle Katrine som hovedperson; i den opgave jeg citerer dialogfragmenter fra her, havde Katrines veninde Pia fortalt Katrine at Coca-Cola havde indgået en aftale med Warner Bros. om at Warner Bros. betalte Coca-Cola for at reklamere for den første Harry Potter-film. Eleverne skulle nu med Katrine undersøge om Pias oplysninger var sande og hvad der lå bag dem. Se www.jeppe.bundsgaard.net/phd/udkast/delprojekter/elevinterview/opg2. Der var flere lag af reale kommunikationssituationer. For det første var der min kommunikation med eleverne – mundtligt og gennem internetartefaktet – her var elevernes kammerater som også skulle igennem interviewet og derfor indimellem opfattede det som en konkurrence, og deres lærere centrale S3-er. Det næste lag var Katrines fiktive diskussion med Pia og informationsøgning på internettet. Og den tredje situation var den, som jeg særlig undersøger i denne sammenhæng, hvor eleverne kommunikerer med hinanden og med internetindholdsproducenter som Coca-Cola, Warner Bros., E-pressen osv. Endelig er der den nærværende kommunikationssituation hvor jeg (S1) læser elevernes (S3) dialoger (O) som tekst og skriver om dem til min læser (S2).

Søgning og surfing

Jeg havde konstrueret opgaven således at Katrine formulerer en mistillid til Pias forestillinger om sammenhængen af aftalen – og mindre mistillid til at der faktisk skulle eksistere en aftale mellem Coca-Cola og Warner Bros. Katrine undrer sig over at det skulle være Coca-Cola der var den modtagende part og ikke Warner Bros. Jeg havde på den måde lagt op til at eleverne skulle søge efter den tekst Pia havde sine oplysninger fra, vurdere kvaliteten af den side og derefter forsøge at finde andre sider om samme emne. Efter at eleverne havde forberedt deres søgning kom de til opgave 2b der angav hvordan Katrine havde tænkt sig at gå frem: Finde Pias kilde og vurdere den, finde sandheden og gøre noget. Eleverne kunne nu klikke sig ind på de tre trin og hjælpe Katrine med opgaven.

Metodisk har det vist at bl.a. en analyse af tekstlæsningsstrategier kan give mig en indsigt i elevernes forestillede kommunikationssituation.

Nedenfor har jeg skematisk fremstillet to typer læsestrategier, hver især med et antal undertyper. Typerne har jeg frembragt primært gennem analyse af elevernes dialoger, som jeg gennemgår nærmere nedenfor. Sekundært har jeg foretaget en mere fænomenologisk analyse for at få en skematik der omfatter de væsentlige træk ved både orienterings- og indholdsstrategier.

Centrallæsning	Hvor opmærksomheden orienteres mod midten af skærmen
Periferilæsning	Hvor opmærksomheden orienteres mod skærmens periferi
Lineær læsning	Hvor skærmen læses fra det øverste venstre hjørne mod nederste højre

Oversigt 1. Tre forskellige orienteringslæsestrategier

Fokuslæsning	Hvor læseren læser strategisk efter det hun søger
Overblikslæsning	Hvor læseren danner sig et overblik over teksten foran hende
Nærlæsning	Hvor læseren læser teksten
Skimming	Hvor læseren læser teksten for at fornemme af hvad den handler om
Forstyrrelse	Hvor læseren fanges af noget irrelevant i sammenhængen

Oversigt 2. Fem forskellige indholdslæsestrategier

Jeg skelner mellem orienteringslæsestrategier og indholdslæsestrategier. Orienteringslæsestrategier er måder at bevæge blikket hen over siden på. *Centrallæsestrategien* kan sammenlignes med måden vi læser et billede på (og den minder vel også om den måde vi møder verden med synet: Vi fokuserer på det der er i midten af vores synsfelt – lige frem for os). De fleste professionelle hjemmesider er bygget op omkring et centrum hvor det der af virksomheden opfattes som det væsentlige for S2 (det der kan føre til forøget salg af virksomhedens varer) er placeret. Ud mod alle fire kanter af skærmen findes links til mere perifere oplysninger i forhold til S1s interesser. Det er disse oplysninger læseren i *periferilæsningen* er ude efter. Den tredje strategi, *lineær læsning*, er den mere traditionelle orienteringsstrategi; det er den måde vi gennem vores indkulturering har vænnet os til at læse på. Måske fordi eleverne i mange sammenhænge vil opleve at de andre strategier

– som ikke er læs-det-hele-strategier – vil føre til succes for det givne læseprojekt, kan den lineære læsestrategi komme under fornyet pres. Den har altid skullet trænes, og nu nok mere end tidligere. De tre orienteringslæsestrategier kan kombineres til forskellige indholdslæsestrategier. Den lineære læsning kan fx udøves med forskellig hurtighed og vil da føre til *nærlæsning* eller *skimming*, centrallæsningen kan i sig selv være forbundet med forstyrrelse – hvis læseren hele tiden fanges af det der er midt på skærmen og “glemmer” sit projekt på grund af alle de flotte effekter, mens en centrallæsning i kombination med periferilæsning kan være indholdsmæssigt udtryk for en fokuslæsning. *Fokuslæsningen* er mit udtryk for det der sker særlig når læseren forsøger at surfe sig igennem en hypertext til en tekst med det indhold læseren søger. Fokuslæsningen adskiller sig fra *overblikslæsningen* derved at læseren ikke nødvendigvis interesserer sig for S1s intenderede budskab, men derimod for noget i den sammenhæng helt perifert, som så til gengæld *nærlæses*. I fokuslæsningen danner læseren sig altså ikke nødvendigvis et overblik over teksten.

Det er min tese og tolkning at disse strategier i kombination afspejler forskellige forestillinger om S1. I Dialogfragment 1 møder Ibs centrallæsning Elisabeth centralt og perifert orienterede læsning – og dermed deres forskellige indholdslæsestrategier.

Ib	Går bare ind på dot com. Her. (<i>Klikker på det øverste link i Altavistas søgeside. Coca Colas side kommer frem</i>). Okayyye.
Inger	Åhr, århar.
Ib	Coke music. (<i>Ib kører med musen fra den ene runde kugle der vokser og formindskes rytmisk til den næste – han og Inger læser navnene op på skift</i>)
Inger	Vanilla Coke, Oh!
Ib	American [Idol
Elisabeth	[Partnership (<i>peger på den sidste af cirklerne, der hedder Youth Partnership</i>). Uarh, jeg ved ikke (<i>lavt</i>)
Ib	(<i>klikker på Youth Partnership – og Elisabeth trækker sin tvivl i sig. Billedet kommer frem</i>). Så skal vi se.
Elisabeth	Bare lav den større nu.
Ib	Oukay. Tiger Woods. (<i>En stemme og nogle lyde</i>). [uhørligt (<i>læser op eller gentager et ord fra filmen der kører på siden</i>)]
Inger	[uhørligt]
Elisabeth	Jeg tror ikke der er så meget der. [uhørligt]

Inger	[uhørligt] (<i>Elisabeth og Ib kigger nærmere på skærmen efter andre muligheder</i>)
Ib	Ja, det er i hvert fald ikke det her vi skal bruge.
Elisabeth	Skal vi prøve at klikke på noget af det her oppe. (<i>Ib kører med musen hen over bjælken med muligheder oppe i toppen af siden, standser 3/4 henne</i>)
Ib	”What do you think?” Det kan vi godt gå ind på det her.
Elisabeth	Så prøver vi. (<i>Ib klikker</i>)
Ib	”Name”, vi skriver bare mit. (<i>går i gang med at udfylde et skema hvor man kan skrive sin mening om sitet, de specifikke sider de netop har været inde på osv.</i>)
Inger	År, skuffende.
Elisabeth	Hvad er det, hvad skal vi skrive? Hvad skal vi bruge det til at skrive noget der?
Ib	Ja men det er fordi vi sender så noget til dem og så får vi svar. (<i>Kikker på uret</i>) nej, det kan vi altså ikke nå på ... to minutter. Det kan vi vist godt glemme.

Dialogfragment 1. Læsestrategier, Elisabeth og Ib, 6. kl.

Ibs opmærksomhed fanges af de iøjnefaldende bolde der skifter form – han centrallæser. Elisabeth indleder også med at centrallæse, men hendes strategi viser sig at være fokuslæsning, idet hun bliver opmærksom på ordet partnership – et ord hun associerer til ordet partnere, som hun i forberedelsen til søgningen havde udviklet som et ord der skulle søges efter.

Elisabeth fortsætter sin fokus – og vurderer den potentielle tekst – der står nemlig “Youth Partnership” – og hun siger lavt “Uarh, jeg ved ikke”, det var jo ikke den slags partnership hun var ude efter. Men Ib klikker ufortrødent på linket og Elisabeth trækker tavst sin tvivl i sig.

På næste side fanges Ib straks af skærmens centrum igen – Han siger “Tiger Woods” (en kendt golfspiller der er afbilledet midt på skærmen), mens Elisabeth danner sig et overblik (hvordan kan jeg ikke se af videoen) og siger “Jeg tror ikke der er så meget der”. Ib erklærer sig enig – og Elisabeth foreslår at de skal periferilæse: “Skal vi ikke prøve at klikke på noget af det heroppe?”. Nu læser Ib lineært – kører musen fra den ene link til den næste – og fokuslæser tilsyneladende også, da han stopper to tredjedele henne ved “What do you think” og formoder at det kan være en anvendelig link: “Det kan vi godt gå

ind på det her” (elevernes engelsklæsekompetence er for nogens vedkommende – deriblandt Ibs – ret svag). Elisabeth indvilliger og Ib centrallæser igen – der er et skema hvor man kan skrive sin mening om sitet og om de specifikke sider de netop har været inde på. Men Ib antager at det er et spørgsmål-svar-skema hvor de kan stille et spørgsmål og få svar fra Coca-Cola: “Ja, men det er fordi vi sender så noget til dem og så får vi svar.”

Jeg tolker Ibs forestilling om S1 som meget vag og flydende, bedst metaforiseret ved læreren, der beredvilligt står klar til at svare ærligt og redeligt på de spørgsmål Ib stiller. En undersøgelse af Ibs deiksisbrug underbygger denne kategorisering. Som indledning til interviewet havde jeg forklaret eleverne at jeg havde lavet nogle sider på nettet, som de skulle arbejde med og at jeg indimellem ville spørge til det de gjorde. Alligevel opfatter Ib senere producenten af opgaverne som et ubestemt “de”, da han spørger til hvad en given opgave går ud på: “Ja, men sagde de ikke vi skulle finde en anden én” (l. 251). Denne omtale af tekstproducenter har jeg bl.a. set gymnasieelever praktisere ved arbejdet med en bog om fremmedord af Jørn Lund (jf. Lindø 2000:194-200). Selv om der kun er én forfatter, omtaler eleverne ham som et “de” – og tillægger ham ofte i samme bevægelse uimodsigelig autoritet: Det står der, ergo er det sandt.

Over for Ibs forestilling står Elisabeth. Hun er tydeligvis klar over at S1 ikke har hendes spørgsmål i centrum for sine meddelelser, at hun ikke er den intenderede modtager for meddelelsen. Og hun bruger fokuslæsningsstrategien til at finde ind i de områder af hyperteksten hvor svaret på hendes spørgsmål kunne være at finde.

Ib er bærer af en Type I-forestilling og Elisabeth af en Type II-forestilling om kommunikationssituationen i Oversigt 4 på side 10.

Vurdering af indhold og anvendelighed

Læsningen er ikke kun bestemt af orienteringen og af indholdsbestemmelsen, men afgøres også særlig i forbindelse med hypertekster af tekstvurderingsmetoder og -kriterier.

Det er en kompetence der bliver særlig central ved hypertekster, at kunne forestille sig og vurdere en potentiel tekst ud fra nogle få træk ved den (fx blot linkteksten og den sammenhæng den står i på et site eller sidens titel og de kontekster nøgleordene står i som de fremstilles på en søgemaskines linkside). En hypertekst er kendetegnet ved at den består af én tekst der faktisk er foran læseren nu og her, og derudover af en række potentiel-

le tekster, der kan nås ved klik på links. Læseren har sjældent mulighed for at læse alle sammen – og derfor er vurdering af de potentielle og faktiske tekster nødvendig.

Mangler vurderingen bliver surfing en planløs og tilfældig. Da Ib i Dialogfragment 1 kommer ind på siden “What do you think” ser han i sin centrallæsning et felt hvor man kan skrive sit navn og derunder et felt hvor der er plads til kommentarer. I forventning om at siden er lige det han har brug for, går han i gang med at udfylde felterne – og formulerer sin forestilling på Elisabeth spørgsmål om hvad han vil med det: Denne side passer lige i vores kram.

Når læseren ikke næsten ikke-vurderer som Ib, foregår vurderingen mere eller mindre efter nedenstående oversigt. Oversigten bygger delvis på mine analyser af elevernes vurdering af potentielle og faktiske tekster, men repræsenterer også min egen mere selvundersøgende, fænomenologisk udviklede kategorisering.

Vurdering af troværdighed og interesser

I denne sammenhæng nøjes jeg med at antyde hvordan eleverne vurderede S1-forudsætninger og -intentioner. Internettet adskiller sig fra hidtidige massemedier derved at selve publikationen af tekster ikke kræver særlig kapital eller store produktionsapparater. Med publiceringssites som webbyen.dk og tripod.com, hvor Pias kilde ligger, kan enhver med computer og internetforbindelse og ganske lille computerkyndighed og tid, publicere tekster. Det betyder at vi som læsere i højere grad end tidligere må være i stand til at vurdere S1s forudsætninger (og interesser og mål).

Metode. At vurdere en potentiel og evt. faktisk tekst

- 1) Læseren kommer til et hyperlink, hvor konteksten tyder på at den er relevant
- 2) Læseren opstiller en *hypotese om indholdet* af den forestillede potentielle tekst på baggrund af linkets nære og fjernere kontekst
 - På sider på et site undersøges:
 - linkets fremtræden (placering, grafik, effekter)
 - teksten på linket
 - beskrivelsen af teksten
 - linkets kontekst (den omkringstående tekst)
 - På søgemaskiners linksider undersøges:
 - sidens titel
 - nøgleordenes kontekst
 - domæne og øvrig url
- 3) Læseren vurderer den forestillede tekst ud fra sin forestilling
- 4) Læseren vurderer indledende den faktiske tekst, før hun læser den nærmere
 - kigger på form og fremtræden (herunder billeder, layout, mængden af indhold, formuleringer, stavning osv.)
 - kigger efter fremhævede ord, skimmer og overblikslæser
 - tager hensyn til den tidligere kontekst (fx “når den foregående side linkede hertil, må der være noget brugbart”)

Oversigt 3. Metode til vurdering af potentielle og faktiske tekster.

En af elevernes opgaver i interviewene var at foretage en vurdering af troværdighed. I alle tilfælde byggede vurderingerne på en analyse af teksten. I nedenstående Dialogfragment 2 har jeg netop vist eleverne den side hvor Pia har sine oplysninger fra. Michael er fra vores hidtidige samtale klar over at jeg ønsker en vurdering af troværdighed, og det er den han, i sammenhængen uopfordret, giver her hvor han læser at en engelsk boghandlerkæde har forbudt Harry Potter.

Michael Najm, det der ser ikke umiddelbart specielt sandfærdigt ud. (Læser) Der. (Griner og læser op fra siden) Naj. Det ikke sandfærdigt. Man forbyder Harry Potter på grund af er for magisk. Jaer. Den tror vi på (Smiler. Klikker vinduet med Save Harry frem igen). Men det står der jo der.

Dialogfragment 2. Michael vurderer siden “Vidste du at...”

Michael har endnu ikke set den del af teksten hvor Pia har læst at Coca-Cola får penge fra Warner Bros., så han vurderer sidens troværdighed som helhed. Michael vurdering bunder i en undersøgelse af indholdet – det er “for langt ude” at forestille sig at nogen skulle

forbyde at sælge Harry Potter fordi han er for magisk.

Flere af eleverne i interviewene vurderede troværdigheden af Pias kilde gennem en påpejning af sætningens modalitet, som Thorbjørn i dette fragment:

Thorbjørn	”Det er <i>vist</i> noget med at Coca-Cola...” De siger jo ikke...
Louise	Prøv lige at køre op igen. Jeg skal lige læse det.
Michael	Ja.
Thorbjørn	”Det er <i>vist</i> noget med at de får penge for at reklamere for Harry Potter-filmen.”

Dialogfragment 3. Thorbjørn vurderer troværdighed gennem modalitetsanalyse

Som det fremgår var elevernes vurderingskriterier indholdsorienterede. Deres vurdering kunne også have orienteret sig mod formmæssige aspekter, såsom kvaliteten af layoutet, organiseringen af teksten, åbenheden om kommunikationssituationen osv. Thorbjørn og Michaels analyser falder inden for type III-forestillingen om kommunikationssituationen i Oversigt 4 på side 10.

Ingen af de elever jeg interviewede, stillede af sig selv spørgsmål til de fremsatte udsagns troværdighed, og ingen af dem var af sig selv i stand til at stille spørgsmål til S1-forudsætninger, -interesser og -mål. Når jeg stillede dem spørgsmålet, var de dog i forskelligt omfang i stand til at tage det op og diskutere det med mig, og når jeg viste dem vej gennem en undersøgelse af hvem der er bagmanden til teksterne, kunne de fleste deltage og gennemføre en vurdering af forudsætninger og intentioner (de dannede sig en type IV-forestilling).

Jeg tolker elevernes tilgang til undersøgelse af sidernes troværdighed som et udtryk for at de i deres anvendelse af internettet uden for den situation jeg havde sat dem i, ikke forholder sig til de mere skjulte sider af S1s forudsætninger, interesser og mål. Alt overvejende bærer de således på type I og II-forestillinger om kommunikationssituationen. Der var flere elever som simpelthen ikke forstod eller accepterede mit spørgsmål om, hvorvidt man kunne stole på Pias kilde. Det stod der jo, og så måtte det passe.

Typer af forestillede kommunikationssituationer

På baggrund af ovenstående analyser – og igen suppleret med en mere fænomenologisk analyse har jeg nedenfor opstillet fire almene typer af forestillede kommunikationssituationer set fra S2s synsvinkel.

Type I

S2 forestiller sig en diffus afsender (ofte omtalt som “de” – også selv om der kun er en person som S1). O for S1 og teksten formodes at være det O S2 søger tekster om. Teksten tillægges autoritativ status – når det står der må det passe.

Type II

S2 forestiller sig hvem der er afsender og gør sig derudfra overvejelser over hvor i hyper-teksten oplysningerne skal findes. Dvs. S2 har en forestilling om dele af S1s forudsætninger og intentioner, men sikkert mindre om interesser.

Type III

Som II. Men med kritisk stillingtagen til S1s forudsætninger og interesser. Forholder sig til om teksten er troværdig ud fra en undersøgelse af indholdet på siden.

Type IV

Som III. Går tillige bag om siden og forsøger at finde sidens producent og derudfra gøre sig overvejelser over hans, hendes eller deres forudsætninger, interesser og mål.

Oversigt 4. S2: Typer af forestillede kommunikationssituationer

Typerne kan godt forstås som udtryk for niveauer i erkendelse og forståelse. Men det er min opfattelse at vi ikke for tid og evighed og altid og i alle situationer er bærere af den samme type. Den person som er bærer af type IV-forestillingen i en situation (fx den kritiske tv-seer) kan godt i en anden situation være bærer af en Type I-forestilling (fx den tilidsfulde leksikonlæser).

Men jeg er også af den opfattelse at det er en væsentlig opgave for skolen og det efterfølgende uddannelsessystem at arbejde på at gøre børnene i stand til at have type IV-forestillinger om kommunikationssituationen.

Litteratur

- Bang, Jørgen & Jørgen Døør. 1995: Sprogteori VIII. Doktrin, Modalitet & Deixis. Tre essays i dialektisk sprogteori. Odense.
- Bundsgaard, Jeppe. 2002: “Forestillinger om kommunikationssituationer”. http://www.jeppe.bundsgaard.net/phd/artikler/Real_og_forestillet_kommunikationsmodel.php4.

- Bundsgaard, Jeppe. 2002: "Notat om elevinterview". http://www.jeppe.bundsgaard.net/phd/udkast/notater/Notat_om_elevinterview.php4
- Lindø, Anna Vibeke. 2000: *Dialogisk diskursanalyse. En historisk, teoretisk og analytisk undersøgelse af sproglig opmærksomhed*. Odense.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

ETNOLEKT I ÅRHUS VEST – MORFOLOGISKE, SYNTAKTISKE OG PRAGMATISKE TRÆK

Mette Vedsgaard Christensen (Aarhus Universitet)

1. Baggrund

Etnolekt er en fælles betegnelse for de varianter af talesproget, som fortrinsvis tales af unge med en anden sproglig baggrund end majoritetssprogtalere. Eller rettere sagt: en bredere sproglig baggrund. Begrebet dækker over talere, der dels behersker majoritetssproget – i dette tilfælde dansk – men samtidig i større eller mindre grad også et andet sprog, et sprog, der i Danmark er lavstatusprog, fx tyrkisk, arabisk eller kurdisk. Begrebet etnolekt bruges til at markere, at den udgave af majoritetssproget, der er resultatet af denne sproglige blanding, dels rent konkret bærer etniske spor, altså fx indlån fra de sprog, der tales i hjemmene eller blandt venner med samme baggrund, men også at det er en del af en etnisk diskurs, at sprogbruget sætter begrebet etnicitet i fokus.

Denne artikel præsenterer nogle af de træk, der kendetegner den vestårhusianske etnolekt, som den tales på de data, jeg har optaget i forbindelse med pilotprojektet til ph.d.-projektet “Sprogbrug og sprogvvalg blandt unge i multietniske områder i Århus”. Ph.d.-projektet skal kortlægge eventuelle forskelle i talesproget mellem et- og tosprogede samt undersøge denne etnolekts anvendelse og spredning. Artiklen behandler nogle af de træk, som tosprogede anvender anderledes end etsprogede på mine data, og er altså en beskrivelse af nogle af de træk, der indtil videre kendetegner etnolekten hos mine informanter. Artiklen behandler 3 hovedemner: syntaktiske forskelle, morfologiske forskelle samt anvendelsen af trusler og fornærmelser.

Som afslutning vil jeg vise, hvordan en endog overfladisk analyse af samtalekonteksten viser, at de forskellige træk kan siges at tilhøre denne etnolekt, idet de har det tilfælles, at de hos de tosprogede forekommer på bestemte steder i interaktionen, steder, der har det tilfælles, at den normale interaktion synes suspenderet og fokus er på udtryk, sproglig leg og performance, snarere end på indhold, eller at talerens retoriske evner er i fokus som

fx under et skænderi. Så selvom jeg i gennemgangen vil bruge begreber som forsimplinger og sproglige afvigelser, så er det en vigtig pointe, at etnolekten ikke er et udtryk for sproglig utilstrækkelighed – tværtimod. De tosprogedes anvendelse af disse træk viser i stedet, at de er i stand til at veksle mellem flere stilniveauer og plukke fra et bredere repertoire alt efter formålet.

Data er optaget dels på en folkeskole, hvor halvdelen af eleverne er tosprogede, dels i en ungdomsklub, hvor 80% af medlemmerne har en anden etnisk baggrund end dansk. I alt medvirker 22 informanter på optagelserne, heraf er de 14 tosprogede. Så mange som muligt af informanterne er efter optagelserne blevet interviewet, dels for at få forklaringer på ord, jeg ikke forstår, og dels for at afdække de unges eget kendskab til ord fx fra arabisk samt deres holdninger til en talestil med fx mange arabiske indlån.

2. Sproget på båndene

Når jeg i det følgende påstår, at et bestemt sprogligt træk hører til etnolekten, er sammenligningsgrundlaget indtil videre det standardårhusiansk, der er masser af på båndene, og som både de tosprogede og de etsprogede taler. De træk, jeg her trækker frem, er altså træk, de etsprogede informanter aldrig anvender, eller anvender på kvalitativt eller pragmatisk forskellig vis.

2.1 Syntaktiske/morfosyntaktiske afvigelser:

I undersøgelser af etnolekter fra København og Sverige synes det tokønnede genussystem under pres, med en tendens til overforbrug af fælleskøn (Quist 2000; Kotsinas 2000). Denne tendens kan ikke entydigt bekræftes af min datamateriale. Der er kun et eksempel på fejlagtig brug af fælleskøn hos en tosproget informant (kursiv angiver det centrale i uddragene):

(1)

Murad: jeg er *en* heldig svin ikke også?

Til gengæld er der et eksempel på, at en etsproget informant leverer et lignende belæg:

(2)

Sanne: der hvor vi præsenterer os der har du bare *slipsen* (0.4) *slipsen*
den hænger helt dernede

Sanne: *prøv og se din slips*

Min pilotundersøgelse kan altså ikke entydigt bekræfte, at det er et typisk træk ved tosprogedes tale, at der sker et overforbrug af fælleskøn. Til gengæld synes nominalsyntagmerne at afvige fra standarddansk på andre punkter. Følgende uddrag viser nogle af afvigelserne:

- (3)
41 Marie¹: det er mig og Bahram vi har en aftale (0.2)
42 Dahlia: hvilken aftale må jeg [høre
43 Marie: [.hhh =
44 Marie: ingenting=
45 Bahram: *en meget stor aftale det gør meget ondt* (0.1)
46 Marie: [hihihih
47 Bahram: *den aftale*
48 Dahlia: [må jeg høre
49 Marie: [.hhhh
50 (0.4)
51 Marie: hold op [jeg har fanget dig nede hos mig ti gange
52 Bahram: [det er ikke så det er ikke så meget *aftale* det er mere:::

I linje 52 ville standarddansk have krævet en artikel før “aftale”. Bahrams ytring i linje 45-47 afviger fra standarddansk på flere punkter. Der mangler kongruens mellem pronominet “det” og “den aftale”, som der henvises til, men samtidig er syntagmet “en meget stor aftale” heller ikke normalt dansk. Adjektivet efterlader en upræcighed, er det en omfattende aftale, eller havde adjektivet “vigtig” evt. været mere dækkende. Adjektiver som stor/lille god/dårlig er højfrekvente adjektiver, hvis iboende værdi indeholder en vag kvantitativ sammenligning. Det kvantitative præciseres dog med “meget”, men stadig er netop valget af et kvantitativt adjektiv upræcist her – et kvalitativt adjektiv havde været mere præcist. Bahram viser med disse ytringer, hvad der sker med nominalsyntagmerne under hans behandling: forsimplinger via udeladelse af artikler og anvendelse af vage kvantitative adjektiver. Disse højfrekvente adjektiver er naturligvis også frekvente hos etsprogede informanter. Men hos de etsprogede informanter forekommer de typisk i faste udtryk, der er negative eller positive evalueringer af noget eller nogen, eller nogens handlinger eller ytringer, som fx “det var stort” eller “du er dårlig.

¹ Marie er palæstinenser. Hun valgte selv pseudonymet Marie Jensen, et pæredansk dæknavn til en informant, hvis stil er blandt de mest markante på optagelserne.

Jævnfør forrige afsnits eksempel, hvor Bahram anvendte et kvantitativt adjektiv -”stor” – anvender Marie i næste eksempel i linje 211 “lille”, hvor adjektivet “ung” havde været mere dækkende:

(4)
206 Marie: Ja: (0.1) man bliver helt vildt sur så bliver man *gammel* (ligeså
207 stille) hendes mor skal ikke blive sur over noget (0.3) bare vent
208 til hendes lillebror [bliver *ældre*
209 Sally: [jo hun er stresset nok til lillebroren =
210 (=)
211 Marie: [ja ja ja men han er *lille* (.) han er *lille* (0.2) men prøv og tænk
212 på hvis de lavede ballade (0.5) det er noget af det (0.2) fx min mor
213 hun har været i retten med min lillebror (.) prøv og tænk hvor meget
214 hun har ledt der så hun bliver *endnu mere gammel* og bliver *endnu*
215 *mere gammel*

Brugen af modsætningen lille/gammel er her interessant. Marie postulerer i dette uddrag, at mødre ældes af besværlige sønner. Gammel angiver hvor gammel man er i præcise tællelige enheder – år – men her anvender Marie adjektivet som dækkende for en subjektiv æstetisk vurdering af moderens fremtoning, nemlig det, at hun ser sur og gammel ud. En betydning, der ikke ualmindelig på dansk. Det er Maries bøjning af adjektivet, der kalder på en forklaring. I linje 208 behersker hun den uregelmæssige gradbøjning, mens hun i 214 og 215 fejlagtigt bøjer adjektivet med “mere”. Hvor der ikke er tvivl om, at “ældre” i linje 208 angiver broderens alder i år, altså hans objektive alder, så angiver “mere gammel” i linje 214 og 215 i stedet Maries perception af moderens subjektive alder – den alder hun ser ud til at have. De forskellige bøjninger kunne indikere denne betydningsforskel og dermed vise, hvordan en tilsyneladende forsimpelende brug af adjektivernes bøjning alligevel dækker over semantiske forskelle, der gør udtrykket præcist og dækkende. Marie har i linje 206 introduceret gammel i betydningen “at se gammel ud” og samme adjektiv bøjet i 2. grad, men i betydningen “at være ældre i år” i linje 208, derfor bibeholder hun indholdsforskellen via de forskellige bøjningsformer sekvensen ud. Hun er ikke dårlig til at bøje adjektiver, hun er meget dygtig til at kommunikere sproglige nuancer.

2.2 Ordstilling

Konstruktionen, hvor et adverbialt led i fundamentfeltet skubber subjektet hen på pladsen efter det finite verbal, er et punkt, hvor tidligere undersøgelser har vist at tosprogedes tale

typisk adskiller sig fra etsprogedes (Kotsinas 2000; Quist 2000). Mine tosprogede informanter leverer også belæg med eksempler på afvigende ordstilling:

(5)

Abdul: når du bor i Danmark (0.1) du er nødt til at være ligesom en dansker

(6)

Bahram: ellers jeg rykker dit hoved af

Begge talere behersker dog i andre tilfælde dansk ordstilling uden problemer:

(7)

Abdul: *I Århus har jeg boet cirka otte år*

(8)

Bahram: () *hvad fanden sker der her (0.1) så hører jeg de to*

(.) *iiii [sådan gjorde de*

Som jeg senere vil påvise ved gennemgangen af variationen af de beskrevne træk, så er de tegn på stilforskel. Men netop ved inversionen er variationen ikke konsekvent, idet der er eksempler på samtalekontekster, hvor omgivelserne indeholder etnolekt-træk, men hvor ordstillingen er korrekt. En nærmere undersøgelse af disse viser dog, at de grammatiske omgivelser også synes at spille en rolle, idet inversionen aldrig glipper efter tidskonjunktionen "så". Det er eksempel 8 et eksempel på. For helt at kunne afgøre, hvilken rolle den manglende inversion spiller i etnolekter, må en nærmere pragmatisk og syntaktisk undersøgelse af belæggene til. Mine data synes at pege på, at inversionen oftere glipper efter en foranstillet ledsætning end efter et enkelt foranstillet adverbialt led.

De tosprogede bygger altså tilsyneladende sætningerne anderledes op i forhold til et-sprogede netop med hensyn til, hvad der placeres i fundamentfeltet, og forskellene betinges dels af samtalekonteksten – om det sagte er en del af en bestemt kode – dels af, hvad der står i konjunktionsfeltet. Fundamentfeltet afgiver information om sætningens interaktionelle og informative rolle, og de tosprogede synes at afstå fra at give denne information til fordel for en pragmatisk information om kodevalg.

3. Morfologiske træk

De mest iørefaldende træk ved de unge tosprogedes sprog er indlånene fra arabisk. Her adskiller deres sprogbrug sig fra de etsprogede unges, idet der aldrig forekommer indlån fra andre sprog end tysk og engelsk i deres sprog. Der er i alt 28 belæg med arabiske indlån og til sammenligning 7 belæg med engelske indlån, mod ingen arabiske indlån hos de etsprogede informanter, der dog viser samme anvendelse af engelske indlån.

Blandt de arabiske indlån er *wallah* topscoreren med 15 belæg, *fuck* står i sine forskellige udformninger til sammenligning for 6 belæg. Men disse indlån er ikke ligeligt fordelt blandt informanterne. Af samtlige 27 arabiske indlån står Marie for de 10. Hun leverer også 6 ud af 8 belæg med *fuck*. Jeg har valgt at kalde de her nævnte arabiske ord for indlån og ikke for kodeskift eller kodemiks. Der er naturligvis også eksempler på, at de unge kodeskifter mellem dansk og arabisk, men da indlånene viser en relativ lille spredning (de 27 belæg fordeler sig på 7 forskellige arabiske ord, ord som er kendt af alle informanterne, inklusive de etsprogede), antager jeg, at disse ord har opnået en vis form for integration i en bestemt variant af dansk, og jeg mener derfor ikke, eksemplerne på disse arabiske ord kan kaldes kodeskift eller kodemiks. Eksemplerne nedenfor viser denne integration i det danske sprog:

(9)

Marie: okay jeg lover det. *hhabibi qalbi* ((oversættelse: min skat hjerte))jeg siger det aldrig mere ikke også?²

(10)

Abdul: hvems politi er der inde i Libanon ikke lyve

(1.1)

Abdul: er der ikke syrisk politi

Salah: det var der (pause på under 0.2 sekund) ikke mere

Murad: ikke mere *bassa bassa* ((oversættelse: nu er det nok, sig ikke mere))

(11)

Esther: er det- hvem skal s- skal din storebror ind og sidde

Marie: naha

(0.9)

Marie: jeg hå- *inshallah* ((oversættelse: om gud vil)) ikke hihhi

(12)

Int: hvor gammel er du Achmed?

Murad: jeg kan sige hvad dit rigtige navn er jeg sværger *wallah*

² .h = aspiration.

(13)

Murad: jamen det er ham der han ligger den helt op i min røv jo

()

Murad: *jalla* ((oversættelse: kom)) kom (0.7) *jalla* kom

(0.4)

Mikkel: jeg havde været der allerede

Indlånene kan enten erstatte (eksempel 9, 10 og 11), eller fordoble danske elementer (eksempel 12 og 13).³ Som nævnt står Marie for en stor del af belæggene, og derfor er der grund til at se nærmere på netop hendes brug af arabiske indlån. I længere passager, hvor hun samtaler med pigerne, er der et fuldstændigt fravær af arabiske indlån, de forekommer i stedet, når Bahram er en del af samtalen. Det kunne forklares med, at Bahram er arabisktalende i modsætning til pigerne omkring bordet, men det er ikke forklaring nok, dels fordi pigerne under det retrospektive interview viser, at de kender betydningen af ordene, ligesom de klart kan forklare, hvilken stil disse ord er et udtryk for, men det tilbagevises også af, at en af disse ikke-arabisk talende piger faktisk leverer et enkelt af de arabiske indlån. Maries brug af de arabiske indlån viser snarere, at brugen af disse ord har en bestemt pragmatisk og symbolsk betydning. Med Marie som en markant undtagelse er anvendelsen af de arabiske indlån et maskulint fænomen på mine optagelser, noget, der også blev bekræftet af de retrospektive optagelser, hvor alle medvirkende vurderede pigers brug af en talestil med arabiske indlån som grimt, og i særdeleshed grimmere end drenges brug af samme stil. At et sprog med arabiske indlån vurderes negativt ses af følgende uddrag:

(14)

Marie: Bahram ([]) habibi ((oversættelse: min kære))

Bahram: [nej]

Bahram: ne:j (0.3) du taler ordentligt til mi:g

Marie: habibi ae[ini ((oversættelse: min kære øjne))()

[(SMS-lyd fra mobiltelefon)]

Bahram: ikke noget med samleje dig o:g

Maire: nej okay

³ Der forekommer på mine data yderligere to arabiske indlån, der ikke er behandlet i artiklen. Det er *agrash*, der i etnolekten betyder "vogtere" som fx lærere, politi og klubmedarbejdere, det andet er *taieb*, der fx får betydningen "okay".

Marie har kort forinden bedt om lov til at låne Bahrams mobiltelefon, og han svarer nej. Og en af betingelserne for overhovedet at begynde interaktionen synes at være, at Marie taler ordentligt til ham. Han vil ikke høre hendes *fuck dig*, hverken på dansk eller engelsk som hun ellers bruger flittigt, men denne gang er hans kommentarer til hendes sprogbrug foranlediget af det arabiske indlån *habibi*. Der er ikke noget seksuelt anmassende i *habibi* på arabisk, hverken i den første eller den anden version. Det er et harmløst udtryk for at sige “min ven” eller “min kære”. Men integreret i dansk bliver det udtryk for en bestemt stil, en stil Bahram ikke ønsker, at pigen skal anvende, når hun taler til ham. Dette eksempel viser, hvad informanterne sagde under de retrospektive interviews, nemlig at en talestil med mange arabiske indlån er “grimt sprog”, de sejes sprog, et gadesprog, som sender bestemte signaler, og som især bliver vurderet negativt, hvis det tales af piger. At der er forskel på normerne for drenge og pigesprog viser næste eksempel, hvor Marie citerer Bahram for, hvad han vil gøre ved hende, hvis hun ikke kan tale ordentligt, og der er vel at mærke intet sarkastisk eller ironisk over hendes citat i linje 81:

(15)

76 Marie: fra nu af skal jeg snakke pænt til ham (jeg) plejer altid og

77 bande så[dan fuck dig og alt det der

78 Esther: [hallo hallo Dahlia

79 Marie: så han er bare blevet træt [af det

80 Esther: [Dahlia:::

81 Marie: nej nu skal du kraftedme snakke pænt [til mig eller jeg slår dig

4. Trusler og fornærmelser

Fornærmelser skal normalt returneres, selve meningen med en fornærmelse kan være at få en ping-pong i gang med modstanderen. Det er aldrig tilfældet på mine optagelser, på trods af mange eksempler på trusler og fornærmelser. Nogle gange bliver de ligefrem accepteret:

(16)

Murad: Mikkell du er en luder

Mikkell: haha det er jeg nemlig.

Murad: hvad er han så (0.5) han er en ludvig så.

I rituel sounding er fornærmelser pakket ind i en symbolsk distance, således at fokus flyttes væk fra det semantiske indhold i fornærmelserne og til deltagernes retoriske evner

og sproglige fantasi. Eksempel 16 er fra en optagelse, hvor deltagerne spiller computer mod hinanden, et spil, hvor de fra hver sin skærm hver styrer en figur, der skal kæmpe mod den anden. Hermed er en symbolsk distance til stede via de dobbelte deltagerprofiler. Murad er med som sig selv – men også som en figur på Mikkels skærm. Da fokus er vendt mod selve spillet kan fornærmelserne ikke blive kerneaktiviteten, som det er i sounding. Det er Mikkell, der vinder, og Murads fornærmelser er en ros til Mikkels evner som spiller, derfor accepten af fornærmelserne. Hans accept er ikke sarkastiske svar, der har til formål at lukke sekvensen, men er accept af rosen. Men trusler og fornærmelser optræder i flere kontekster hos de tosprogede informanter:

(17)

318 Marie: det ved jeg ikke hende der hun siger bare vi skal snakke hun
 319 skal vide hvordanø:h (0.3) .hhvordan unge de snakker her i Århus
 320 (0.4)
 321 Marie: hæ: hæhæ .hh wallah ma::nd (0.1)
 322 ?: [biu
 323 ?: [(latter))
 324 Marie: [vi snakker såhån her
 325 ?: [(latter))
 326 Marie: jeg sværger vi boller jer (0.1) Bahram nå undskyld Bahram er til
 327 stede

(18)

477 Bahram: du skal slet ikke sige det der fuck dig mand
 478 Marie: .hhokay okay [okay okay samleje dig
 479 Bahram: [ellers jeg rykker dit hoved af) ((smiling voice))
 480 Marie: [(griner))
 481 Dahlia: [(griner))

Kotsinas forbinder også trusler med etnolekt. hun kalder dem for semantisk tømte oversættelser fra modersmålet (Kotsinas 2000). At det er almindeligt at true på arabisk uden at mene det bogstaveligt, har min arabiske konsulent bekræftet. Disse trusler i eksempel 17 og 18 er nok mere eller mindre semantisk tømte, men de er alligevel et vigtigt træk i de tosprogedes tale. I Eksempel 17 er Marie ved at forklare, hvorfor der ligger en båndoptager på bordet, og fokus kommer derfor på sproget, hvilket afføder en stiliseret parodi på en bestemt talestil indeholdende en trussel. Eksempel 18 er igen et eksempel med sproget som emne, her har Bahram afbrudt Marie med henvisning til hendes dårlige talesprog og truer med at rykke hendes hoved af, hvis hun ikke holder op. Især de sidste to

eksempler viser, hvordan talerne parodierer sig selv, og det med et stort glimt i øjet. Det forekommer der, hvor der er fokus på sprog, leg og performance, snarere end på indhold.

5. Variation

Alle disse ovenfor beskrevne træk hører med til kendetegnene ved den vestårhusianske etnolekt på mine optagelser. Den er altså karakteriseret dels ved syntaktiske/morfosyntaktiske afvigelser fra det århusianske, der også tales på optagelserne, men også ved morfologiske afvigelser via arabiske indlån og de hyppige trusler og fornærmelser. Alle sammen elementer, de etsprogede enten ikke anvender eller anvender anderledes end de tosprogede. Men da ikke alle tosprogede informanter anvender trækkene, og da ingen anvender dem konsekvent, er et overblik over variationen nøglen til at afdække denne etnolekts pragmatiske betydning.

Trækkene forekommer fx når der spilles computer (eksempel 13 og 16), under skænderier (eksempel 5 og 10), når der gives eksempler på stiliseret etnolekt (eksempel 17), hvilket er situationer, hvor den normale samtale er suspenderet: Under computerspillet er det spillet, og ikke samtalen, der er i fokus. Når kommunikationen bliver metasproglig som i eksempel 17, er det talerens kreative sproglige evner, der er i fokus, ligesom under skænderier, hvor den retorisk dygtige får overtaget. Alt dette synes etnolekten at være velegnet til. Etnolekten synes at være specielt velegnet til de momenter, hvor sproglig kreativitet og effektivitet er påkrævet. Etnolekten viser således taleren som en kreativ og kompetent sprogbruger. Etnolektens træk forekommer især i tokønnede samtaler (eksempel 3, 5, 6, 9, 14 og 18). På mine optagelser bruges etnolekten i de tokønnede optagelser – takket være dens maskuline konnotation – til at lege med de sproglige kønsroller og til at overskride dem.

Variationen viser, at etnolekten hører visse situationer til og visse talere – og bestemt ikke andre. På mine optagelser anvender de etsprogede alene etnolekten, når de parodierer tosprogede og deres tale, men aldrig når der faktisk er tosprogede til stede. De anvender ikke alle træk, fx aldrig de arabiske indlån. De etsprogedes parodier fremstiller de tosprogede negativt, som aggressive, via truslerne og fornærmelserne. De anvender altså etnolekten til etnisk stereotypisering.

Etnolekten er på mine optagelser først og fremmest et maskulint fænomen – med Marie som en markant undtagelse, men som en bevidst normbryder. De overfladiske karakteristika af de samtalekontekster, etnolekten anvendes i af de tosprogede, viser, at den forekommer i situationer, hvor den normale interaktion enten momentvis er sat ud af spillet. Fx når kommunikationen er metasproglig, eller fokus er på noget andet, som under computerspillet, og den anvendes parodisk med et selvironisk glimt i øjet. De unges anvendelse af etnolekten viser, at de er bevidste om den som udtryk for en bestemt stil og med nogle bestemte konnotationer af fx maskulinitet og sejhed. Især Marie er et godt eksempel på, hvordan den kreative sprogbruger kan anvende etnolekten effektivt til at opnå noget bestemt – fx reaktion fra en arabisk dreng.

Litteratur

- Ulla-Britt Kotsinas. 2000: Rinkebysvenskan – en dialekt? In: Gunnarsson et al. (red.): *Kontakt, variation och förändring – studier i Stockholmspråk*. Almqvist & Wiksell International: Stockholm.
- Ben Rampton. 1998: Language crossing and the redefinition of reality. In: Auer (red.): *Code-switching in conversation*. Routledge: London.
- Ben Rampton. 1995: *Crossing – Language and ethnicity among adolescents*. Longman: London.
- Pia Quist. 2000: Ny københavnsk “multietnolekt”. In: *Danske Talesprog*. Bind 1, C.A. Reitzel: København.
- Roger Hewitt. 1986: *White talk black talk*. Cambridge: Cambridge University Press.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

HJELMSLEV OG MODUSPARADIGMET

Af Tanya Christensen (Roskilde Universitetscenter)

Louis Hjelmslev blev i 1934 ansat som docent i sammenlignende sprogvidenskab på Aarhus Universitet, og samme efterår afholdt han en række forelæsninger “over Forholdet mellem Sprogsystem og Sprogforandring”¹. Hele forelæsningsrækken har som tema at “bane vejen for en afklaring” (1972: 19) af det vanskelige forhold mellem sproget betragtet som tilstand og sproget betragtet som evig forandring, og denne afklaring ligger ikke overraskende i at betragte forandringerne som (delvist) bestemte af systemet selv.

Det er også inden for disse rammer at den såkaldte ‘teori for morfemkategorier’ præsenteres. Termen ‘morfemkategori’ kan bedst jævnføres med bøjnings- eller fleksivparadigme eftersom Hjelmslev skelner mellem *semantemer* (de forbundne og betydningsbærende dele af ordene) og *morfemer* (de forbindende og betydningsformende dele af ordene). Morfembegrebet dækker egentlig over både derivativer og fleksiver, men det er kun de morfemer som “paa een gang [er] paradigmatiske og syntagmatiske” (1972: 60) – altså fleksiverne – han interesserer sig for i denne sammenhæng. Teorien sigter mod at afdække hele systemet bag morfemkategorierne; både hvad angår den strukturelle opbygning, den diakrone udvikling og betydningsindholdet.

For det er en pointe i sig selv at morfemkategorierne (herefter: paradigmerne) *har* et indhold. Det kan godt være meget abstrakt, men det er der, og det udgør den egentlige kerne i ethvert (lukket) paradigme: det er jo ikke vilkårlige størrelser der vælges og fravælges paradigmatiske når man skal danne det syntagmatiske forløb. Disse størrelser har noget tilfælles, de bidrager på en særlig måde til betydningen af det samlede udsagn.

¹ Rasmussen (1992: 16). Forelæsningsmanuskriptet er senere blevet udgivet i lettere redigeret form under titlen *Sprogsystem og sprogforandring* (Hjelmslev 1972), og det er primært denne udgivelse jeg bygger på i artiklen her.

I denne artikel vil jeg give en kort introduktion til hvad vi kan kalde Hjelmsslevs paradigmatheori, og dernæst se nærmere på den beskrivelse han giver af modusparadigmet inden for rammerne af denne teori.

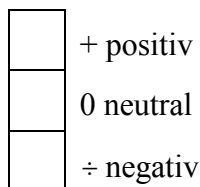
Begrebszonen

Hjelmsslev bruger ikke selv ord som indhold eller indholdssiden, men taler derimod om den *begrebszone* som et paradigmes former dækker. Begrebszonen er et lingvistisk konstrukt: Ud fra en samlet betragtning af sprogets forskellige anvendelser af paradigmes former abstraherer man paradigmes *grundbetydning* og afgrænser hvilket område ledernes indbyrdes modsætninger udspiller sig indenfor. I *La Catégorie des cas* (1935: 127) præciseres det til at dreje sig om et særligt ‘sublogisk’ niveau der kan mediere mellem sprog og tanke. Inspireret af Lévy-Bruhl forstår Hjelmsslev sproget som ‘prælogisk’ hvilket vil sige at en logisk beskrivelse ikke kan indfange sprogets særlige karakteristika. Fx drejer sproglige modsætninger sig sjældent om et enten-eller, men vil i stedet være *participative*: betydningen af én størrelse indgår som en del af betydningen af dens modsætning. Det klassiske eksempel er leksikalsk, men de samme forhold gør sig gældende inden for morfologien: tager vi leksemerne LØVE – LØVINDE kan det umiddelbart se ud til at vi har at gøre med kontradiktoriske termer: en hanløve over for en hunløve. Men betegnelsen ‘løve’ kan også anvendes om løvinder i tilfælde hvor det er underordnet om det er en han eller en hun der er tale om – eller om arten som sådan hvor det heller ikke specifikt drejer sig om hanner. Det er altså en participativ opposition: den ene term er ganske snæver i sin betydning, den anden er bredere og kan ‘vikariere’ for den første.

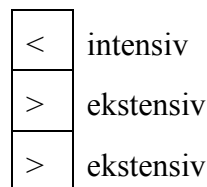
Begrebszonen befinder sig på et niveau hvor sprogspecifikke strukturer ikke gør sig gældende, og den gælder for alle de sprog der overhovedet har det pågældende paradigme. Men de særlige modsætninger som eksisterer i hvert enkelt sprog, ekspliciteres ved hjælp af det Hjelmsslev kalder et *kategoriskema*. Vi har altså dels en begrebszone der viser det abstrakte betydningsfelt for det pågældende paradigme (fx genus eller kasus), og dels et kategoriskema der viser hvordan det enkelte sprog forholder sig til begrebszonen – dvs. hvordan formerne i paradigmet fordeler sig over zonen.

Begrebszonen er opdelt i tre værdier: positiv, neutral og negativ (se figur 1 nedenfor). Forelæsningssteksten er temmelig svær at få hold på her (det skyldes bl.a. at tingene præ-

senteres i en forvirrende rækkefølge, men måske også at det i virkeligheden er uklart for Hjelmlev selv præcis hvordan begrebszonen og kategoriskemaet forholder sig til hinanden?), men det viser sig at den øverste boks altid har såkaldt *intensiv* betydning knyttet til sig, og de to andre har *ekstensiv* betydning (se figur 2 nedenfor). Det svarer til den kendte modsætning mellem et markeret og et umarkeret led, men bemærk at det for det første kun drejer sig om indholdssiden (det er altså ikke overvejelser om fx hvor mange fonemer én endelse har i forhold til de andre) og at det for det andet ikke er en binær modsætning (som markeret/umarkeret er). På den måde skaber Hjelmlev rammerne for en langt mere nuanceret, men også mere kompliceret teori for markerethed end den vi kender fra fx Roman Jakobson (1971 [1932]).

Figur 1. Begrebszonens Tredeling

Figur 2. Fordeling af intensiv og ekstensiv

Da vi nu har to begrebssæt til at karakterisere disse tre felter med, må det afgøres hvordan de kan fordeles i forhold til hinanden. Uden at begrunde det nærmere indfører Hjelmlev at fordelingen af intensiv/ekstensiv-relationen er konstant; dvs. det øverste felt er altid bærer af den intensive betydning, og de to andre af ekstensive. Til gengæld kan de tre andre værdier, plus, minus og nul, principielt bytte plads. Hjelmlev taler således om at skemaerne kan være positivt, negativt og neutralt vendt, hvor den positive vending er langt den mest almindelige – og ses vist som default. Spørgsmålet er simpelthen om det er den form (det led) i paradigmet der karakteriseres som positivt hhv. neutralt hhv. negativt der har en særlig intensiv betydning.

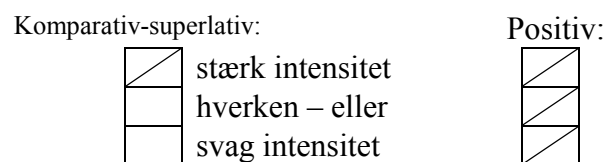
Eksempel: komparationsparadigmet

Lad os tage Hjelmlevs eget eksempel for at få en nærmere forståelse af hvad alle disse begreber skal bruges til, nemlig paradigmet for komparation eller gradbøjning (1972: 76ff). Han definerer indledningsvis komparations begrebszone som intensitet, hvilket vel

ikke giver anledning til indvendinger. Kombineret med de tre værdier, giver det mulighederne: stærk intensitet, svag intensitet og neutral eller ‘hverken – eller’ som han selv skriver.

Forskellige sprog kan så have et forskelligt antal komparationsgrader (og i øvrigt også forskellige ‘vendinger’, se ovenfor). Jeg har allerede været inde på at Hjelmlev faktisk kun godtager fleksiver som morfemer hvilket er årsagen til at han kun regner med to former i det franske komparationsparadigme: *plus* betragtes som et semantem og indgår derfor ikke i systemet. På fransk har vi så former som *bon, meilleur/mauvais, pire*, mens tysk har tre former. fx *gut, besser, best/klein, kleiner, kleinst*, og dansk har hele fire: *stor, større, størst, allerstørst/god, bedre, bedst, allerbedst*.

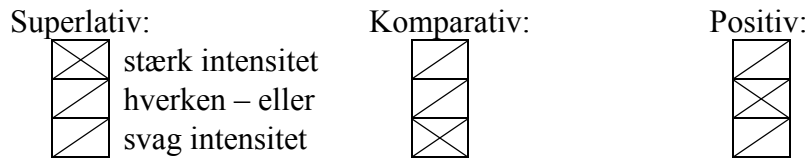
Lad os se nærmere på hvordan kategoriskemaerne for fransk og tysk komparation ser ud. Fransk har som sagt kun to former, og det er den ‘synkretiserede’ form komparativ-superlativ (*meilleur/pire*) der er intensiv, mens den positive (*bon/mauvais*) er ekstensiv. Det vil sige at komparativ-superlativen kun kan betyde stærk intensitet, mens positiven kan betyde såvel stærk som svag intensitet – alt efter konteksten. Det illustrerer Hjelmlev således (figur 3; 1972: 78-79)

Figur 3. Fransk komparation

Tysk har som sagt tre former, og så bliver markerethedsforholdene straks helt anderledes. Så er der ingen ‘rigtig’ intensiv betydning, og alle tre former kan dække over mere end et felt. Hvis vi ser på den tyske komparativ, kan vi se mønstret: på tysk findes der (som på dansk) to anvendelser af denne form, en absolut: *eine ältere Dame*, og en relativ: *er ist älter als sie*. Hjelmlev tager udgangspunkt i den absolutte brug, og den betyder helt klart svag intensitet (en ældre dame er – ligesom i Danmark – faktisk yngre end en gammel dame). Men den relative brug eksisterer jo også, og her er der så tale om stærkere intensitet. Derfor må tysk komparativ både være ekstensiv – idet den dækker over flere felter – og have størst tyngde i ét felt, nemlig det negative for svag intensitet. Det samme gør sig

gældende for de to andre former i paradigmet – de er også både udflydende i én variant, og mere koncentreret i en anden. Derfor ser det sådan ud i skemaform (figur 4; 1972: 80-82):

Figur 4. Tysk komparation

Bemærk at det er superlativen der har et kryds i det intensive felt (der som nævnt altid er det øverste): Hjelmlev omtaler også denne form som den intensive (1972: 81), men begrundet det desværre ikke – det kunne ellers have været interessant at få beskrevet nærmere hvordan en bøjningsform der principielt er ekstensiv, overordnet set kan være intensiv.²

Inden vi går over til modus, kan vi passende resumere de to store pointer ved Hjelmlevs paradigmatheori: den ene er fokuseringen på den ellers så forsømte indholdsside, og den anden er den kraftigt udvidede teori for markerethed der muliggør håndtering af meget store og komplekse paradigmer. Hjelmlev går faktisk så vidt som til at tale om kategorier i tre dimensioner (1972: 85-86).³

² Det er en yderst vanskelig passage der kun kan forstås når man har accepteret at det øverste felt altid er det intensive og de andre er ekstensive (hvilket ikke ekspliciteres nogen steder), og at tysk komparation er positivt vendt. Jeg citerer: “I det franske tilfælde signaliseres det positive felt alene i modsætning til hele zonen. I det tyske tilfælde signaliseres baade det positive og det negative felt i modsætning til hinanden, dels *intensivt*, saaledes at vægten ligger paa det positive felt, dels *extensivt*, saaledes at vægten ligger paa det negative felt; da det extensive felt signaliseres i begge tilfælde, og da det extensive felt altid har tendens til at brede sin betydning ud til de andre felter, bliver ogsaa det neutrale felt besat i begge tilfældene.” (1972: 81, min fremhævelse). Hvad der menes med en ‘intensiv signalisering’ af positiv/negativ-oppositionen er uklart. Til gengæld udfolder han hvordan sådanne treleddede paradigmer er karakteriseret ved både en kontrær og en kontradiktorisk modsætning. Den kontrære består i det tyske tilfælde mellem superlativ og komparativ alene (+ : ÷), mens den kontradiktoriske består mellem superlativ og komparativ på den ene side og positiv på den anden (nemlig + ÷ : 0; 1972: 83). Denne indsigt var helt ny, men er nok først blevet rigtig anerkendt af Henning Andersen (fx 2001:24 og 46).

³ Forelæsningssteksten er ikke konsistent på dette punkt, men jeg mener at det må være begrebszonen der er flerdimensional, selvom han på dette sted taler om ‘skemaet’. På et senere tidspunkt skriver han dog følgende: “I et saadant tilfælde maa man betragte kategorien som todimensional, idet vi inden for den samme begrebszone har to dimensioner.” (1972: 96)

Begrebszonen for modus

Et af de bøjningsparadigmer som Hjelmslev går mindst i detaljen med, er modus. Modus indgår sammen med seks andre paradigmer i et overordnet system hvor de er organiseret parvist om samme begrebszone. Det er der ikke mulighed for at uddybe nærmere her, men det forklarer at han overhovedet nævner modus. Følgende er alt hvad han skriver om dette paradigme:

”*Modus* har som grundbetydning *realitet*, med to dimensioner i denne rangforordning: 1. forønsket realisation; 2. forestillet eller faktisk realisation (*modus negativus* og *interrogativus*).” (Hjelmslev 1972: 109)

Det er en temmelig kompakt beskrivelse, og der er flere vanskeligheder forbundet med den. Hvad ligger der fx i et nu temmelig gammeldags ord som ‘forønsket’? Hvad er egentlig forholdet mellem realitet og realisation? Og hvad er forholdet mellem forestillet og faktisk realisation på den ene side og ‘modus negativus’ og ‘modus interrogativus’ på den anden? Vi kan vel næppe skulle forstå det sådan at modus negativus er et eksempel på forestillet realisation, mens modus interrogativus er et eksempel på faktisk – som rækkefølgen ellers kunne godt antyde? Det lyder mere plausibelt at begge disse modi i virkeligheden er eksempler på forestillet realisation, og så er rækkefølgen i hvert fald forvirrende.

Rent bortset fra dét er det værd at bemærke at i hvert fald på dansk bliver de to (negativ og interrogativ modus) udtrykt enten leksikalsk eller topisk, dvs. med hhv. en nægtelse og med et bestemt ledstillingsmønster. Vi kan altså ikke – på dansk – holde os til det morfologiske niveau hvis vi skal kunne finde en negativ eller interrogativ modus.

Men vi springer tilbage til ‘forønsket’ realisation. Ordet ‘forønsket’ betyder bare ‘som man har ønsket’ (vi kender det mest i bestemt form: “man opnåede det forønskede resultat”, fx). Modus har følgelig som grundbetydning noget i stil med: ‘virkeliggørelse som man har ønsket’. Det kan forholdsvis uproblematisk jævnføres med imperativ. Imperativ har i hvert fald abstrakt set at gøre med at noget skal blive som man ønsker, om der så er tale om ordre, bøn, henstilling, ønske eller noget helt femte. Men så er spørgsmålet om

det kun er forønsket realisation der kan passe på imperativ? Forestillet realisation lader også til at være en mulighed: imperativ handler gerne om det der ikke er en realitet nu, men som man fremstiller som en mulig fremtidig situation, netop noget man *forestiller* sig. Men så er vi ovre i den anden dimension, if. Hjelmlev, så det lader jeg foreløbig ligge lidt.

Til gengæld efterlader identifikationen af imperativ os med spørgsmålet om indikativ. Svaret er enkelt: indikativ er blot den ekstensive eller umarkerede form der har et overmåde bredt betydningspotentiale som også tillader regulative anvendelser (fx *Nu tier du stille!*). I Hjelmlevs kategoriskemaer bliver modsætningen mellem imperativ og indikativ på dansk altså ligesom den mellem de to franske komparationsformer: én form med temmelig snævert betydningspotentiale, og én med et meget bredt. Så vidt ser systemet altså ud til at passe.

Og principielt kunne vi stoppe her. Det er helt i overensstemmelse med Hjelmlevs teori at nogle sprog kun udtrykker den ene af flere mulige dimensioner i en begrebszone. Jeg synes imidlertid at det er mere interessant at fortsætte med den anden dimension, den der drejer sig om forestillet og faktisk realisation.

Det der i mine øjne kommer tættest på disse lidt upræcise betegnelser, er skellet mellem realis og nonrealis⁴, dvs. spørgsmålet om realitetsværdi. Realis betyder bare at taleren fremstiller det propositionelle indhold som sandt, og nonrealis at han ikke forpligter sig på om det er sandt eller ej. Og hvis vi skal holde os til et niveau hvor disse distinktioner er grammatikaliseret, og det skal vi i denne sammenhæng, så vender vi her tilbage til det topiske, til ledstillingen. Dansk ledstilling har nemlig grammatikaliseret forskellen på realis og nonrealis i udfyldningen af de tre første pladser af sætningskemaet. Her er et par eksempler på nonrealis:

	F	v	s	sa	Indhold....
(1)		<i>Er</i>	<i>du</i>		<i>sulten</i>
(2)		<i>Vil</i>	<i>han</i>		<i>ud at rejse</i>

⁴ Bemærk at jeg ikke benytter termen 'irrealis'. Jeg støtter mig på den distinktion som er blevet indført af Erik Hansen og nu videreføres i Hansen og Heltofts (forarbejder til) *Grammatik over det Danske Sprog* (1999 og senere): kort sagt betegner irrealis det der er i modstrid med virkeligheden (kontrafaktisk), fx *Havde jeg dog bare ikke sagt det!*, men nonrealis betegner det som uafklaret, fx *Hvis jeg ikke siger det, så bliver hun ikke vred.*

Som vi så, taler Hjelmslev selv om interrogativ modus, og det lader umiddelbart til at passe på disse to eksempler. Det er imidlertid upræcist (i hvert fald ift. dansk), for nok har spørgsmål realitetsværdien nonrealis – men det er et niveau højere oppe i sætningsindholdets lagdeling at der kan være tale om spørgsmål. Nonrealis-værdien udløses nemlig af en bestemt ledstilling – den i ovenstående eksempler – som ikke er forbeholdt spørgsmål. Skulle sætningerne afsluttes dér, så er der tale om spørgsmål, ja. Men de kan jo også fortsætte:

- (3) *Er du sulten, så står der mad i køleskabet*
 (4) *Vil han ud at rejse, må han først spare op*

Dette er ikke spørgsmål, det er betingelsessætninger. I begge tilfælde er ledstillingens betydning nonrealis, og denne abstrakte betydning er altså fælles for alle sætninger med dén ledstilling. Det gælder også sætninger med et verbal i imperativ⁵:

(5)	F	v	s	sa	Indhold....
	<i>Tag</i>	<i>(du)</i>	<i>bare</i>	<i>en kage til</i>	

Over for nonrealis-udfyldningen af sætningskemaet står så en realis-udfyldning som er den almindeligt anvendte ved fremsættende sætninger:

(6)	F	V	s	sa	Indhold....
	<i>Jeg</i>	<i>Er</i>			<i>Sulten</i>
(7)	Ha n	<i>Vil</i>			<i>ud at rejse</i>

Jeg finder det ganske rimeligt at sidestille Hjelmslevs faktiske realisation med realis, og med lidt god vilje kan forestillet realisation også jævnføres med nonrealis. Det gælder jo både for ja/nej-spørgsmål, betingelsessætninger og for imperativer at man så at sige ‘forestiller sig’ en mulig situation eller et sagforhold, som kunne være/blive realiseret.

Til gengæld har jeg svært ved at se hvorfor Hjelmslev insisterer på en dynamisk term (‘realisation’ i stedet for ‘realitet’). Hverken ved faktisk eller forestillet – eller altså hos mig: realis eller nonrealis – er der nødvendigvis impliceret noget om virkeliggørelse eller

tilblivelse. Fremsættende sætninger fremstiller fx noget som om det *er* en realitet, og spørgsmål fx tager slet ikke stilling til hvorvidt det er en realitet, men spørger netop til det.⁶

Hvad markerethedsforholdet angår, så kan der ikke være tale om samme slags relation som ved imperativ og indikativ – dvs. det der kaldes en ‘participativ’ opposition, dvs. hvor det ene leds betydning tager del i, eller parteciperer i, det andets. Ved realitetsværdien er det, så vidt jeg kan se, et enten-eller, og dermed er det en kontradiktorisk modsætning, ikke en participativ. Ét ledstillingsmønster insisterer altså på nonrealis og det andet på realis. Sådanne modsætninger er forudset i teorien: når der kun er to led i et paradigme, er det ikke afgjort på forhånd hvilken type opposition de vil indgå i.

Konklusion

Som sagt er valget mellem en realis- og en nonrealis-ledstilling grammatikaliseret i dansk – faktisk er det relevant at benytte termen paradigme om denne topologiske modsætning. Når man lægger hovedvægten på indholdssiden, som Hjelmlev gjorde det, og som den funktionelle grammatik også gør det, kan man på denne måde få åbnet øjnene for andre paradigmer end dem vi traditionelt bliver præsenteret for – her altså et ledstillingsparadigme der ydermere spiller sammen med det morfologiske modusparadigme. De to dimensioner som Hjelmlev skelner mellem i begrebszonen for modus gør det muligt at stille skarpt på hvilket paradigme der bidrager med hvad, hvilket i en analyse alene af verbalmodus ville være umuligt: som nævnt kan imperativ se ud til ikke blot at passe med forønsket realisation, men også med forestillet – men da vi kan finde samme abstrakte indhold i andre ytringstyper med samme ledstilling, er det rimeligt at tilskrive ledstillin-

⁵ Ved imperativ kan subjektspladsen godt være tom; det skyldes at imperativ så at sige ‘bærer subjektet i sig selv’ qua sin rettethed mod modtageren.

⁶ Og her er ikke blot tale om en vanskelig forelæsningsstekst – i den senere “Essai d’une théorie des morphèmes” ekspliciteres forskellen på dynamisk og statisk (realisation og realitet) i den såkaldte ‘synoptiske tavle’ hvor alle morfemkategorierne passes ind i et større system, og der indføres nu tre dimensioner i modus’ begrebszone (som den for øvrigt deler med artiklen): 1. (statisk) ikke-realitet – realitet, 2. (subjective) forønsket realisation [fr. *réalisation désirée*] – negation af forønsket realisation og 3. (dynamisk) ikke-realisation – realisation Det er en forudsætning i teorien at dimensionerne læses i omvendt rækkefølge når det gælder modus, og igen behøver ikke alle dimensioner være tilstede i ethvert sprog. Men så står vi igen over for problemet at verbalmodus (indikativ – imperativ) tilsyneladende bedst betegnes med hvad der nu kaldes den subjektive dimension, mens ledstillingsmodus snarere hører til under den statiske. Og det passer dårligt med den krævede rækkefølge.

gen (ikke bøjningskategorien) grundbetydningen forestillet realisation, eller bedre: non-realis.

Min konklusion er altså at det – med visse terminologiske justeringer – er muligt at ‘opløse’ Hjelmslevs kompakte definition og overføre den på den specifikt danske struktur – og endda få et nyt paradigme med i købet!

Litteratur

- Andersen, Henning. 2001: Markedness and the theory of change. *Actualization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Christensen, Tanya. 2002: *Det funktionelle paradigmebegreb*. Speciale i dansk. Roskilde Universitetscenter
- Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. 1996: *Content, Expression and Structure*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft. 1999 og senere: forarbejder til *Grammatik over det Danske Sprog*
- Heltoft, Lars. 1996: Paradigmatic structure, word order and grammaticalization. Elisabeth Engberg-Pedersen et al.: *Content, Expression and Structure*. Amsterdam: John Benjamins
- Heltoft, Lars. 1998: Det danske morfologiske system. *Årsberetning 1996-1997*. København: Selskab for Nordisk Filologi
- Hjelmslev, Louis. 1935: La Catégorie des cas. *Acta Jutlandica VII/1*. Universitetsforlaget i Aarhus
- Hjelmslev, Louis. 1970 [1938]: Essai d'une théorie des morphèmes. *TCLC: Essais linguistiques*, 2. udg. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag
- Hjelmslev, Louis. 1972: *Sprogssystem og sprogforandring*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag
- Jakobson, Roman. 1971 [1932]: Zur Struktur des russischen Verbums. *Selected Writings*. Haag: Mouton
- Rasmussen, Michael. 1992: *Hjelmslevs sprogteori – Glossematikken i videnskabshistorisk, videnskabsteoretisk og erkendelsesteoretisk perspektiv*. Odense Universitetsforlag

DERFOR KONNE GIRTE STALLONE NÆRSTEN ERKE TALLE DÆRNSK! – OM HVORDAN ANDETSPROGLIGT INPUT KAN PÅVIRKE MODERS- MÅLET

Af Anders Damgren-Højen (Aarhus Universitet)

Ifølge hypotesen om en “kritisk alder” for sprogindlæring (Lenneberg, 1967) kan der efter puberteten ikke ske ændringer i den grundlæggende mentale repræsentation af menneskers fonetiske system. Dette skulle være årsagen til at mange har svært ved at høre og udtale visse lyd i andetsprog (L2), når man lærer det efter puberteten, jf. fx danskeres problemer med den første lyd i engelsk *think* (*I **sink** I can walk on water*). Men kritisk alder-hypotesen er blevet udfordret kraftigt de seneste to årtier.

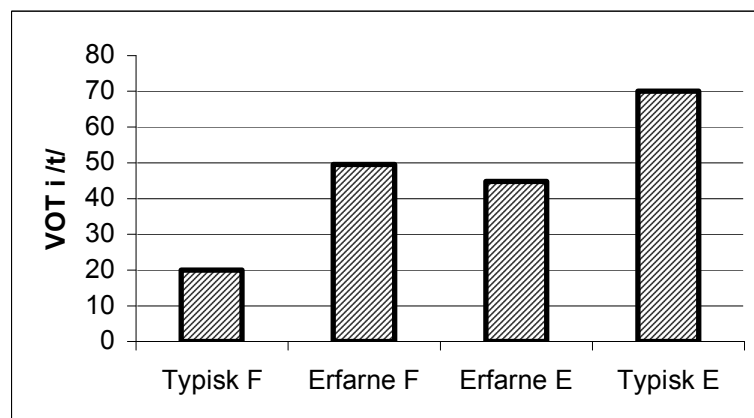
En alternativ model, Flege’s *Speech Learning Model* (SLM) (Flege, 1995), antager at de mekanismer der var i brug til at lære L1-lydsystemet, forbliver intakte. L2-sproglyd er vanskelige at høre og lære fordi de fonetiske kategorier der bruges i afkodningen af sprogligt input, blev indstillet til L1-lyd de første leveår. Lyd i L2 høres som (måske lidt underlige) udgaver af L1-lyd (fx opfattelsen af engelsk [θ] som en underlig udgave af [s]). De eksisterende mentale lyd kategorier bliver stadig mere robuste og mindre følsomme overfor nuancer – måske langt op i teenagealderen. Hvis der opnås tilstrækkeligt med L2-input inden den mentale lyd kategori bliver *for* robust, kan der evt. oprettes en ny lyd kategori (fx engelsk [θ]). Dette vil muliggøre opfattelse og udtale af fx *think* og *sink* som forskellige ord.

I andre tilfælde hvor en L2-lyd vedbliver at opfattes en udgave af en L1-lyd vil der opstå *diafoner*. En diafon er en mental lyd kategori som har specifikationer som er et kompromis mellem en L1-lyd og en L2-lyd. Sandsynligheden for at der opstår en diafon, bliver større jo mere L2-lyden ligner nærmeste L1-lyd, og jo mere robust L1-lydsystemet er blevet (dvs. jo ældre læreren er). Hypotesen om eksistensen af diafoner er bl.a. baseret på en undersøgelse af hvordan meget kompetente fransk-engelsk bilingvale (bosat i USA

i over 12 år) udtaler /t/ i fransk (Flege & Hillenbrand, 1984.) Engelsk og fransk /t/ adskiller sig fra hinanden ved at engelsk /t/ er aspireret (pustet), mens det franske /t/ ikke er aspireret. Aspirationen måles i millisekunder som den tid der går fra sprængningen af /t/'ets lukke til begyndelsen af den følgende lyd. Den fonetiske betegnelse for denne tidslige afstand er VOT (voice onset time). Fransk /t/ har kort VOT, og engelsk /t/ har lang VOT, ligesom dansk /t/. ("Lang" her vil sige ca. 70 millisekunder).

På søjlediagrammet ses i første søjle den typiske franske VOT-værdi for /t/, og i sidste søjle ses den typiske engelske. I anden søjle, "Erfarne F", ses VOT-værdien i /t/ udtalt i fransk *tu*. Talerne i denne gruppe havde fransk som L2, men havde gennem mange års L2-erfaring opnået en høj kompetence i engelsk, hvor /t/ har længere VOT. Men der var også sket en ændring i den måde de udtalte *fransk* /t/ på, og deres VOT-værdi i fransk /t/ lå nu mellem den typiske franske og typiske engelske. Ændringen i udtalen af /t/ imødekom delvist VOT-normen for engelsk, men havde givet de franske talere "fremmed ac-

VOT i /t/ i fransk *tu*, samt typisk fransk hhv. engelsk VOT

cent" i deres eget L1. I tredje søjle, "Erfarne E", ses VOT-værdien i fransk /t/ udtalt af talere med engelsk som L2. Disse talere, som havde opnået en høj kompetence i fransk, havde *forkortet* deres VOT-værdi for at imødekomme den franske VOT-norm.

Både de engelske og franske bilingvale havde stadig kun én /t/ kategori, som de brugte i både fransk og engelsk. De fransktalende i undersøgelsen som var blevet gode til engelsk, og de engelsktalende som var blevet gode til fransk, havde forbedret udtalen af /t/ i L2 ved at modificere VOT-værdien i deres oprindelige /t/-kategori så den blev et kompromis mellem normen for L2 og normen for L1.

Tidligere undersøgelser som har vist hvordan lang tids erfaring forbedrer udtale og opfattelsesevne på L2, har baseret sig på tværsnitsundersøgelser (Bohn & Flege, 1997; Bongaerts et al., 2000; Flege & Bohn, 1989; Flege & Fletcher, 1992; Yamada, 1995). Dvs. at man har sammenlignet en gruppe af nybegyndere med en gruppe af erfarne, typisk immigranter. Det eksperimentelle studie der rapporteres i det følgende, havde et longitudinalt design, dvs. undersøgte udviklingen i fonetiske kategorier i den samme gruppe talere over tid. Ét formål var at undersøge ændringer i det fonetiske system hos de *samme* individer, for med større sikkerhed at kunne påstå at L2-erfaring rent faktisk ændrer det fonetiske system. Et andet formål var at undersøge påstanden om eksistensen af de såkaldte diafoner, som skulle medføre at ændringer i en fonetisk kategori viser sig for både L1 og L2.

Metode

Informanter i projektet var 14 kvindelige au pairs og udvekslingsstuderende som var i Sydengland i et halvt til et år. Dette tidsrum er formodentlig det minimale der skal til for at der kan ske fonetiske ændringer i langtidshukommelsen. Informanterne blev testet før og efter deres udlandsophold. Flere aspekter af informanternes udtale og opfattelse af engelsk og dansk blev undersøgt, men her rapporteres kun resultater fra et eksperiment som testede perceptionen af sibilanter: dansk og engelsk [s], samt dansk [ç] som i *sjok*, og engelsk [ʃ], som i *shock*. Danskere opfatter typisk engelsk [ʃ] som svarende til dansk [ç]. Ifølge SLM vil en dansker typisk i begyndelsen udtale engelsk *shock* med den mere højfrekvente (lysere) danske [ç]-lyd. Hvis danskeren får intensivt input med engelsk [ʃ], vil den mentale lydkategori, diafonen som processerer både [ʃ] og [ç], ændre sig i retning af [ʃ]. Dette skulle reflekteres i en ændret udtale og opfattelse af både engelsk [ʃ] og dansk [ç]. Hvis diafonen ændrer sig i retning af engelsk [ʃ], kan det forventes at den perceptuelle grænse mellem [s] og [ʃ] forrykkes.

Placeringen af en fonetisk grænse kan undersøges med identifikations- og diskriminationseksperimenter. Der blev konstrueret et syntetisk kontinuum af sibilanter som gik i 11 lige store akustiske trin fra [s] over [ç] til [ʃ]; dvs. fra en “lys” sibilant med megen højfrekvent energi (trin 1) til en “mørk” sibilant med megen lavfrekvent energi. Disse sibi-

lanter blev hver især med et computerprogram “sat” på et dansk *sok*, i stedet for det oprindelige [s], så der skabtes et kontinuum af 11 ord fra *sok* til *sjok*. Ligeledes blev de 11 sibilanter sat på et engelsk *sock*, så der skabtes et kontinuum fra engelsk *sock* til *shock*. Resultatet af syntetiseringen og splejsningen af lyd til ord var af en sådan kvalitet at ingen af deltagerne fandt ud af at det ikke var naturlig tale.

Med et computerprogram præsenteredes de to kontinua, dansk og engelsk, for informanterne på to forskellige måder, nemlig til *identifikation* og *diskrimination*. I identifikationseksperimenterne præsenteredes de 11 ord hver 8 gange i tilfældig rækkefølge. Dvs. at hver informant responderede på 88 ord for hvert sprog hver test-gang (før og efter udlandshophold). Informanterne skulle for hvert ord indikere om de hørte ordet *sock* eller *shock* (*sok* eller *sjok* for dansk) ved at klikke på det relevante ord på en computerskærm. Computeren registrerede hvert svar.

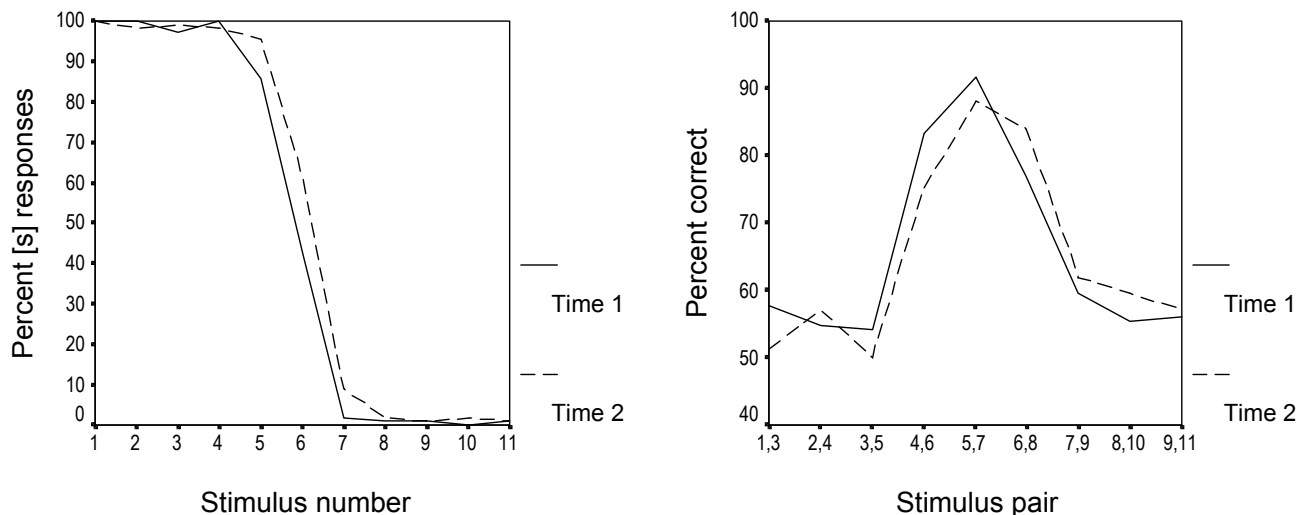
I diskriminationseksperimenterne præsenterede computerprogrammet triader af ord fra kontinuummet. I hver triade var der to helt identiske ord og et ord som var to trin på kontinuummet fra de to identiske. En triade kunne fx bestå af disse trin: 1,3,3 eller disse: 8,8,6. Rækkefølge og placering af identiske trin i triaderne blev modvægtet for at undgå bias. Informanternes opgave var at angive hvilke to trin i triaden der var helt identiske. På grund af den kategorielle måde sproglyde opfattes på, kan lyttere ikke høre forskel på to trin der helt klart begge tilhører samme lydkategori, fx [s] når det var trin 1 og 3 der blev præsenteret sammen. I disse tilfælde må informanterne gætte, og deres korrekte svar-niveau vil ligge omkring 50%. Når derimod de to forskellige trin i triaden “skræver” over den kategorielle grænse mellem de to sibilanter, kan informanterne høre forskel, og angive hvilke to ord i triaden der er identiske. De 9 triader blev i tilfældig rækkefølge hver præsenteret 12 gange i 4 forskellige permutationer (AAB, BAA, ABB, BBA). Dvs. at hver informant responderede på 108 triader for hvert sprog hver test-gang.

Hvis informanterne processerede både dansk [ç] og engelsk [ʃ] med samme lydkategori, og denne kategori ændredes i retning af engelsk [ʃ] som følge af massivt engelsk input i et halvt til et helt år, så skulle en graf vise en forskudt funktion af identifikation og diskrimination af det syntetiske sibilantkontinuum for både engelsk og dansk.

Resultater

Det engelske kontinuum

Figur 2 viser hvorledes de 14 informanter identificerede hhv. diskriminerede sibilantkontinuummet før de rejste ud (Time 1) og efter de kom hjem (Time 2). “1” på den vandrette akse er et typisk [s], og “11” er et typisk [ʃ].

Figur 1. Identifikation (tv) og diskrimination (th) af det engelske lydkontinuum. Identifikationsfunktionerne er baseret på 2464 responser, diskriminationsfunktionerne på 1944 responser.

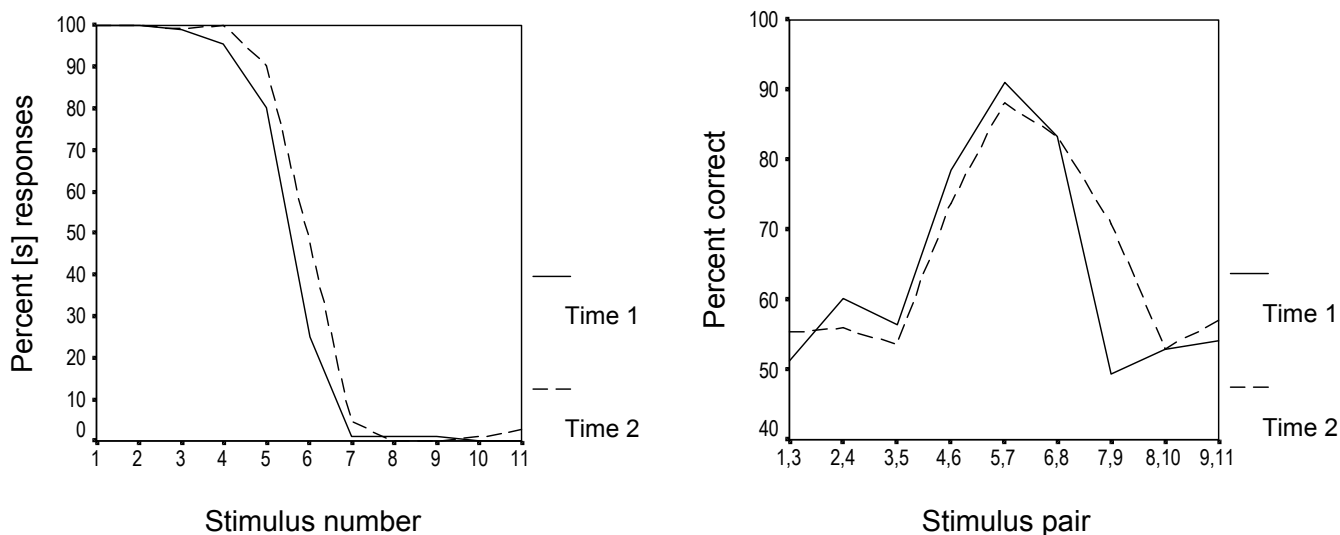
På den lodrette akse på identifikationsgrafnen til venstre ses det antal gange i procent hvert trin på kontinuummet er blevet identificeret som [s] (dvs. hørt som ordet *sock* snarere end *shock*). På den lodrette akse på diskriminationsgrafnen til højre ses det antal gange i procent de to identiske ord i triaderne er blevet angivet korrekt. Det ses at den stiplede identifikationsfunktion for anden test ligger længere til højre mod den engelske [ʃ] kategori end den fuldt optrukne funktion for første test. Dette er i overensstemmelse med forventningen om at massivt engelsk input modificerer lyd kategorierne. For at teste signifikansen af kategoriskiftet blev resultaterne analyseret i en Test-gang (2) × Stimulusnummer (11) repeated measures ANOVA. Effekten af Test-gang var signifikant [$F(1,13) = 19.047, p < 0.001$]. Det er et udtryk for at informanterne i anden test “krævede” en mere lavfrekvent sibilant for høre ordene som *shock* og ikke *sock*. Effekten af Stimulusnummer var, ikke overraskende, signifikant [$F(10,130) = 635.827, p < 0.000$], ligesom også interaktion mellem Test-gang og Stimulusnummer var signifikant [$F(10,130) = 5.128, p < 0.001$]. Den signi-

fikante interaktion betyder de to identifikationsfunktioner er signifikant forskudte i forhold til hinanden.

Diskriminationsfunktionerne ser også ud til at være forskudte i forhold til hinanden, selv om den triade der opnåede bedst diskrimination, i begge tilfælde var den hvor trin 5 var parret med trin 7. Resultaterne blev analyseret i en Test-gang (2) × Stimuluspar (9) repeated measures ANOVA. Effekten af Stimuluspar var signifikant [$F(8, 104) = 34.595$, $p < 0.000$], hvilket betyder at informanterne bedre hørte forskel på ord i triader med stimuluspar fra kategorigrænseområdet end på ord i triader med stimuluspar fra yderpunkterne af kontinuummet. Effekten af Test-gang var ikke signifikant [$F(1,13) = 0.139$, $p < 0.715$], hvilket heller ikke var forventet; informanterne skulle ikke blive *bedre* til at høre forskel på de to sibilantkategorier, men ændre det frekvensområde hvor de hørte forskel. Interaktionen mellem Test-gang og Stimuluspar var dog heller ikke signifikant, hvilket betyder at den tilsyneladende forskydning af diskriminationsfunktionen ikke understøttes af ANOVAen.

Det danske kontinuum

Resultaterne fra identifikation og diskrimination af det danske kontinuum kan ses i Figur 2. Det umiddelbare indtryk af identifikations- og diskriminationsfunktionerne for det danske kontinuum er at de korroborerer resultaterne fra det engelske kontinuum. Det ses at både identifikationsfunktion og diskriminationsfunktion er forskudt i retning af [ʃ] ved anden test-gang (stiplet linje).

Figur 2. Identifikation (tv) og diskrimination (th) af det danske lydkontinuum. Identifikationsfunktionerne er baseret på 2464 responser, diskriminationsfunktionerne på 1944 responser.

Identifikationsresultaterne blev analyseret i samme type ANOVA som de engelske identifikationsresultater. Effekten af Test-gang var signifikant [$F(1,13) = 9.325, p < 0.009$], hvilket betyder at informanterne i anden test “krævede” en mere lavfrekvent sibilant for høre ordene som *sjok* og ikke *sok*. Effekten af Stimulusnummer var naturligvis signifikant [$F(10,130) = 386.648, p < 0.000$], ligesom interaktionen mellem Test-gang og Stimulusnummer var signifikant [$F(10,130) = 5.292, p < 0.000$]. Den signifikante interaktion betyder de to identifikationsfunktioner er signifikant forskudte i forhold til hinanden.

Også diskriminationsresultaterne for det danske kontinuum blev analyseret som de engelske diskriminationsresultater. Effekten af stimuluspar var signifikant [$F(8,104) = 27.769, p < 0.000$], hvilket betyder at informanterne bedre hørte forskel på ord i triader med stimuluspar fra kategorigrænseområdet end på ord i triader med stimuluspar fra yderpunkterne af kontinuummet. Effekten af Test-gang var ikke signifikant, mens der var en signifikant Test-gang \times Stimuluspar-interaktion. Denne interaktion betyder at de to diskriminationsfunktioner er signifikant forskudte i forhold til hinanden, hvilket, sammen med den signifikant forskudte identifikationsfunktion, tyder på at informanternes kategorigrænse mellem danske sibilanter har forrykket sig.

Diskussion

14 L1-dansk talende danskeres perceptuelle kategorigrænse for sibilanter blev undersøgt før og efter et ophold i Sydengland. Grænsen blev testet med både identifikationstests og diskriminationstests. I perceptionen af engelske ord viste perceptions- og diskriminationstestene tegn på en forskydning af kategorigrænsen i retning af [ʃ], men kun forskydningen af identifikationsfunktionen var statistisk signifikant. I perceptionen af danske ord viste både identifikations- og diskriminationsfunktionerne en signifikant forskydning i retning af [ʃ].

Samlet set tyder resultaterne på at informanterne fik ændret deres kategorigrænse for både dansk og engelsk, selv om forskydningen af grænsen for engelsk må tages med forbehold fordi det ene mål, diskriminationstesten, ikke viste en signifikant forskydning. Dette kan skyldes flere ting. Én mulighed er naturligvis, at informanterne ganske enkelt ikke ændrede deres kategorigrænse. En anden mulighed er at i diskriminationstests er interaktionen mellem variablerne som mål for en funktionsforskydning for grovkornet et mål til at indfange forskydningen. Best & Strange (1992) brugte interaktionen mellem variabler som kriterium for signifikante forskelle i *størrelsen* af "toppe" i diskriminationsfunktioner. I nærværende eksperiment er der tale om en ændring af *placering* af "diskriminationstoppen". I Best & Strange fremkom en signifikant interaktion hvis kategorigrænse-stimuli diskrimineredes bedre i en funktion end den anden. I nærværende eksperiment skulle en signifikant interaktion fremkomme ved at informanterne ved anden testgang diskriminerede triader dårligere på [s]-siden af diskriminationstoppen, og bedre på [ʃ]-siden af diskriminationstoppen. Disse modsatrettede tendenser kræver muligvis for store forskelle i diskriminationen af stimuluspar end der kan forventes at fremkomme efter den forholdsvis korte periode med engelsk input (et halvt til et helt år). Der skal muligvis afprøves mere fintfølede metoder til at beregne signifikansen af forskydninger af diskriminationsfunktioner med samme form.

Den signifikante forskydning af kategorigrænsen for dansk i både identifikations- og diskriminationstestene tyder også på at der er sket en reel ændring af en diafon som processerer både dansk og engelsk [ʃ]. Det er svært at forklare forskydningen af den danske kategorigrænse, hvis den ikke skulle være fremkommet en sådan ændring af diafonen.

Konklusion

Undersøgelsen korroborerede tidligere tværsnitsundersøgelser som har vist at massivt andetsprogligt input kan ændre fonetiske kategorier (Bohn & Flege, 1997; Flege et al., 1995a; Flege et al., 1995b; Yamada, 1995). Den samme perceptuelle ændring i kategorisering af sibilanter sås for både engelsk og dansk, hvilket støtter The Speech Learning Model's (Flege, 1995) antagelse af eksistensen af diafoner til processering af lyde i L1 og L2 som opfattes som identiske. Denne ændring af diafoner må være årsagen (eller en blandt flere årsager) til at mennesker som har opnået stor udtalekompetence på L2, kan have afvigende udtale af deres L1, som den i Danmark herostratisk berømte Gitte Stallone, der efter en årrække i USA medvirkede i et dansk talkshow og *nærsten erke kunne tale dørnisk*.

Litteratur

- Best, C.T. & Strange, W. 1992: Effects of phonological and phonetic factors on cross-language perception of approximants. *Journal of Phonetics*, 20(3): 305-330.
- Bohn, O.-S. & Flege, J.E. 1997: Perception and production of a new vowel category by adult second language learners. I: A.R. James & J. Leather (red.), *Second language speech: Structure and process*. Mouton de Gruyter, Berlin, pp. 53-73.
- Bongaerts, T., Mennen, S. & Van Der Slik, F. 2000: Authenticity of pronunciation in naturalistic second language acquisition: The case of very advanced late learners of Dutch as second language. *Studia Linguistica*, 54(2): 298-308.
- Flege, J.E. 1995: Second language speech learning: Theory, findings, and problems. I: W. Strange (red.), *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research*. York Press, Timonium, MD, pp. 233-277.
- Flege, J.E. & Bohn, O.-S. 1989: The establishment of a new phonetic category by German learners of English. *Journal of the Acoustical Society of America*, 85, suppl. 1: S84.
- Flege, J.E. & Fletcher, K.L. 1992: Talker and listener effects on the degree of perceived foreign accent. *Journal of the Acoustical Society of America*, 91(1): 370-389.
- Flege, J.E. & Hillenbrand, J. 1984: Limits on phonetic accuracy in foreign language speech production. *Journal of the Acoustical Society of America*, 76(3): 708-721.
- Flege, J.E., Munro, M.J. & MacKay, I.R.A. 1995a: Effects of age of second-language learning on the production of English consonants. *Speech Communication*, 16(1): 1-26.
- Flege, J.E., Takagi, N. & Mann, V.A. 1995b: Japanese adults can learn to produce English /r/ and /l/ accurately. *Language and Speech*, 38: 25-55.
- Lenneberg, E. 1967: *Biological foundations of language*. Wiley, New York.
- Yamada, R.A. 1995: Age and acquisition of second language speech sounds. Perception of American English /r/ and /l/ by native speakers of Japanese. I: W. Strange (red.), *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research*. York Press, Timonium, MD, pp. 305-320.

KAN JOBSAMTALERS UDFALD VURDERES PÅ DEN MINIMALE RESPONS?

Af Gunhild Damsager

I det følgende vil jeg trække nogle resultater frem fra mit speciale: De afgørende ord – om den løbende bedømmelse i jobsamtaler. Først vil jeg gennemgå metode- og teoriapparatet, og dernæst vil jeg komme med to eksempler på, hvordan jeg har anvendt det med hensyn til den minimale respons. Den minimale respons har i den tidligere forskning om jobsamtaler kun været levnet en lille plads. På grund af dette vil jeg nu fokusere på den store betydning den minimale respons har vist sig at have for samarbejdet og udfaldet af disse samtaler.

I Skandinavien er der tidligere forsket i jobsamtaler ud fra en strukturel og socialt-funktionel synsvinkel (Adelswärd 1988, Scheuer 1998). Min undersøgelse adskiller sig fra den tidligere forskning ved at jeg bruger den konversationsanalytiske metode. Desuden opstiller jeg en trækmodel over samstemte og usamstemte sproglige træk i samtalerne.

Materialet i undersøgelsen består af ti autentiske jobsamtaler optaget på fire forskellige arbejdspladser i Danmark de sidste par år. Seks af ansøgerne har dansk som modersmål, og fire har dansk som andetsprog. Det er udelukkende auditive optagelser. Alle de medvirkende personer og arbejdspladser er anonymiseret.

Hvad består den løbende bedømmelse i?

Jeg antager, at der foregår en løbende bedømmelse af primært ansøgeren – men også af virksomheden – ved en jobsamtale. Bedømmelsen er løbende fordi sprogbrugerne hele tiden underbygger deres bedømmelse med de reaktioner, de får i interaktionen.

Ansættelsesudvalget søger at finde ud af, om det er klogt at ansætte netop denne ansøger. Ansøgeren søger at pejle sig ind på en selvfremsstilling, der både er konsistent med vedkommendes identitet, og med det virksomheden ser ud til at have brug for i en ny

medarbejder. En jobsamtale er desuden en formel samtale, hvor der er meget på spil for begge parter.

Jeg taler om den *løbende* bedømmelse for at pege på jobsamtalens karakter af iscenesat samtale med et bredt spektrum af udviklingsmuligheder. Den løbende bedømmelse kan senere analyseres ved hjælp af sprogbrugernes sprog, fx hvad angår turtagning, minimal respons, overlap og pausering. Men også på sprogets indholdsmæssige side kan den ses i form af emne- og rollevalg.

Hvad består samstemthed og usamstemthed i?

I analysen af jobsamtalerne i forhold til den løbende bedømmelse har jeg udviklet en trækmodel, hvori jeg overordnet skelner imellem om en samtale er *samstemt* eller *usamstemt*.¹ Jeg har opstillet ni parvist ordnede sproglige træk, der signalerer hhv. samstemthed og usamstemthed. Når en samtale er samstemt, er den karakteriseret ved høj grad af enighed og klarhed samt en glidende form. Her er de sproglige tegn, der signalerer samstemthed:²

- 1) tematisk overensstemmelse
- 2) enighed om emnevalg
- 3) klar rollefordeling
- 4) klar udmøntning af genrekonventioner
- 5) lydhørhed/fleksibilitet
- 6) glidende turtagning
- 7) billigende minimal respons
- 8) konstruktivt overlap
- 9) umarkeret pause

Omvendt kan en samtale også være præget af en vis uenighed og uklarhed og en gnidretted i formen. Så er samtalen usamstemt, og trækkene ser sådan ud:

- 1) mangel på tematisk overensstemmelse
- 2) uenighed om emnevalg
- 3) uklar rollefordeling

¹ Trækmodellen beskriver de sproglige træk der signalerer samstemthed og usamstemthed. Den udvikledes i mit speciale: *De afgørende ord – om den løbende bedømmelse i jobsamtaler*, Københavns Universitet, 2001.

² For en definition af de enkelte sproglige træk se bagest i artiklen.

- 4) uklar udmøntning af genrekonventioner
- 5) ensidig fokusering på egne mål
- 6) gnidret turtagning
- 7) misbilligende minimal respons
- 8) destruktivt overlap
- 9) markeret pause

Det er meningen at trækkene skal forstås som en positiv og en negativ udgave af det samme sproglige fænomen (fx *tematisk overensstemmelse* og *mangel på tematisk overensstemmelse*). Der optræder tit flere træk fra samme gruppe samtidig, sådan at de underbygger hinanden. Men der kan også optræde både samstemte og usamstemte træk samtidig. Det er dog antallet af *usamstemte* træk, der er afgørende for udfaldet af samtalerne. Optræder der mere end bare et par usamstemte træk, vil hele samtalen blive kategoriseret som usamstemt. De usamstemte træk vejer altså tungere end de samstemte.

Jeg vil nu demonstrere kategoriseringen af sproglige træk som enten samstemte eller usamstemte ved at fokusere på de to former for minimal respons, nemlig den billigende og den misbilligende, som forekommer som træk nr. 7 i trækmodellen. Først vil jeg dog referere til hvad Müller mener med billigende og misbilligende minimal respons.

Müllers billigende og misbilligende minimale respons

Frank Ernst Müller, der er professor i romanske sprog i Mannheim, har bl.a. arbejdet med det fænomen at sprogbrugere viser billigelse eller misbilligelse ved hjælp af minimal respons (Müller 1996). Han har udviklet sit begrebsapparat ud fra analyser af italienske samtaler mellem en radiovært og forskellige lyttere der ringer ind og fortæller lidt om deres liv før de får et musikønske opfyldt. Selv om der hos Müller er tale om en slags uformelle samtaler, der dog er offentlige, har det vist sig at hans begrebsapparat var direkte anvendeligt også i analysen af de formelle jobsamtaler. Müller opdeler den minimale respons i tre typer: den neutrale form, den billigende og den misbilligende form. I denne sammenhæng er det de to yderformer der er interessante, så jeg kommer ikke ind på den neutrale form.

Ifølge Müller er der fire forskellige måder den billigende minimal respons kan lyde på:

- 1) Når den minimale respons er placeret ved første relevante sted (s. 142).
- 2) Når den er placeret præcis ved de ord taleren markerer prosodisk (s. 143).
- 3) Når den er et ekko. Det vil sige: Når intonationskurven reproduceres (s. 143).
- 4) Og endelig når der forekommer overtagelse af blot dele af den andens prosodi (fx tempo, tonehøjde, vokalførlængelse eller det dramatiske niveau) (s. 149).

Den misbilligende minimale respons viser sig på mange måder som det omvendte af den billigende. Det vil sige at den består i mangel på minimal respons på de førstkomende relevante steder, og minimal respons der er ude af trit med talerens prosodi. Der kan også være tale om en let forsinket respons, som signalerer tøven over for at fortsætte det igangværende på en uændret måde. Forespørgsler der ikke responderes på, er også udtryk for misbilligende minimal respons.

Opsummerende kan man sige at den misbilligende minimale respons ikke er designet til at passe ind i den eksisterende prosodi i førstetalers tur. Generelt set er den billigende minimale respons mere varieret i intonation, ordvalg og længde end den misbilligende. Den billigende minimale respons responderer mere specifikt på vigtige detaljer og prosodiske kendetegn i turen inden. Derfor kan man sige at den billigende minimale respons "matcher" talerens prosodi (s. 163).

Analyse³

Eksempel 1

Først lidt information om konteksten: Vi kommer ind på et tidspunkt, hvor det samme emne, nemlig ansøgerens gennemslagskraft, har været genstand for adskillige udvekslinger igennem ca. syv minutter. Intervieweren angriber emnet på forskellige måder, og fastholder det ti gange, hvor det ellers kunne forlades. Når intervieweren i linje 1 henviser til *sådan nogle*, drejer det sig om opgaver, hvor man skal kunne slå i bordet over for nogle kolleger.

- 1 Interviewer >>hvordan har du det med med<< med sådan nogle.
- 2 Ansøger <<mm (0,5) det synes jeg er ok>>.
- 3 Interviewer =ja
- 4 Interviewer >>hvordan har du det med med<< med sådan nogle.

³ OBS: Eksemplerne er fortrolige og må ikke benyttes af andre. Se i øvrigt transskriptionssymbolerne bagest i artiklen.

- 5 Ansøger <<mm (0,5) det synes jeg er ok>>,
 6 Interviewer =ja
 7 Ansøger [altså]
 8 Interviewer [ja] ja
 9 Ansøger ja (0,6)>>hvis jeg ved at mit job indebærer jeg skal gøre det 10
 her<<,
 11 Interviewer =ja
 12 Ansøger =så vil jeg også gøre det
 13 Interviewer =okay (.) *ja*
 14 Ansøger og og det vil også være ok for mig at gøre det.
 15 Interviewer =ja

Intervieweren spørger: >>*hvordan har du det med med*<< *med sådan nogle*. Han stiller dette spørgsmål i et højt tempo. Hun svarer i et lavt tempo. Forskellen i tempo er altså betydelig. Hendes svar indeholder desuden en tøvlyd (*mm*) og en kort pause. Han reagerer med et direkte påhængt *ja*, som fungerer som fortsættelsesmarkør. Måske er det en uddybning hun begynder på med ordet *altså*, som hun siger i overlap med et *ja* fra ham. Hun siger ikke mere i overlappet, og tilbage høres endnu et *ja* fra intervieweren. Hans minimale respons falder med en høj frekvens.

I linje 6-7 argumenterer ansøgeren for at hun synes at det er ok, *hvis jeg ved at mit job indebærer jeg skal gøre det her*. Hun siger dette i et højt tempo måske som et forsvar. Hun påstår i hvert fald at hun godt kan det han efterspørger. Med turen i linje 6-7 forholder hun sig til hvad der skal til for at hun optræder med gennemslagskraft. Der skal viden om at hendes job indebærer det. Til dette responderer intervieweren med et *ja*. Her begynder hans respons at være utilstrækkelig som bekræftelse af andet end at han har hørt hvad hun siger. Man kan ikke høre hvad han mener om det hun siger. Herfra skal man altså være opmærksom på om interviewerens minimale respons kunne være misbilligende.

Hun understreger derefter sin pointe med ordene: *så vil jeg også gøre det* (linje 9). Han varierer sin respons til et *okay*, men kommer i øvrigt ikke med nogen udbygget respons. Hun har ellers givet ham et løfte (*så vil jeg også gøre det*). Intervieweren kommer altså ikke med en respons der lukker emnet og eventuelt konkluderer noget som ansøgeren kan godkende. Det er en mekanisme Müller beskriver som en uharmonisk lukning, og den er udtryk for misbilligende minimal respons.

Efter en mikropause siger han lavt *ja* igen. I sit forsøg på at overbevise ham om sin gennemslagskraft siger hun: *og og det vil også være ok for mig at gøre det*. Hun udfører

altså stadig mere sprogligt arbejde om dette emne, hvilket tyder på at hun mener det er nødvendigt. Dertil er hendes intonation final. Nu skulle der ikke være mere at sige om den sag. Intervieweren siger *ja* en gang til direkte påhængt – altså som en fortsættelsesmarkør. Hun får ikke lov til at stoppe uddybningen af emnet.

Jeg mener at interviewerens minimale respons i denne sekvens er misbilligende fordi den ikke er tilstrækkelig, og hen ad vejen kommer den ud af trit. Den bliver for hurtig og for ens til at være billigende. Der er desuden ingen prosodisk spejling i den, og den responderer ikke på de løfter modparten udtrykker.

Eksempel 2

I det andet eksempel er vi til en jobsamtale hos den samme interviewer. Ansøgeren er en anden. Hun er ved at fortælle om de mest spændende opgaver hun havde i et andet firma. Inden dette uddrag fortæller hun om hvordan hun etablerede kontakt til en kreds af leverandører.

1 Ansøger	men det er også sådan lidt for at lægge pisken (0,3)
2 Interviewer	>>selvfølgelig<< en [opfølgning] kan man sige
3 Ansøger	[øhm]
4 Ansøger	= en opfølgning på dem ikk'

Ansøgeren er ved at uddybe hvad formålet med hyppig kontakt med en leverandør er. Hun siger: *men det er også sådan lidt for at lægge pisken (0,3)*. Det er en afsluttet tur, og der er et overgangsrelevant sted efter ordet *pisken*. Derefter følger en kort pause, og interviewerens responderer med en bekræftende respons: >>selvfølgelig<< en [opfølgning] kan man sige. Responsen er prosodisk markeret, idet *selvfølgelig* siges i et hurtigere tempo. Med responsen i linje 2 udlægger interviewerens ansøgerens ytring, som indeholdt en metafor. Dermed viser han at han har forstået metaforen med pisken som en omskrivning af handlingen: at følge op på tidligere indgåede aftaler.

Samtidig med at interviewerens siger *opfølgning*, siger ansøgeren *øhm*. Dermed signalerer hun at hun stadig ønsker at have ordet, og hans respons i linje 2 bliver et indskud i hendes udvidede turkonstruktion. Da han har afsluttet sin tur i linje 2, har hun en tur der indeholder det centrale ord *opfølgning* fra hans tur. Dermed bekræfter hun hans udlæg-

ning af hendes metafor. Ved på denne måde at genbruge hinandens formuleringer bekræfter de gensidigt hinanden og udtrykker dermed velvilje til at søge en fælles forståelse.

Den minimale respons i dette eksempel er billigende af følgende grunde: Det hurtige tempo i linje 2 på ordet *selvfølgelig* forstærker det anerkendende i ordet. Det dramatiske niveau i ansøgerens tur *men det er også sådan lidt for at lægge pisken* matches af hurtigheden i interviewerens tur. Endelig matcher han ved også at bruge ord fra det man kunne kalde gruppen af fyldeord. Hvor hun siger: *også sådan lidt*, siger han: *kan man sige*. Ud over at den minimale respons er billigende, er der andre tegn på at de gør meget for at opnå fælles forståelse gennem interaktionen: ved at søge bekræftelse af udlægninger af flertydige vendinger og ved at genbruge hinandens formuleringer.

Så vil jeg slutte af

Jeg har her demonstreret hvordan et af trækkene i trækmodellen – nemlig den minimale respons – er blevet kategoriseret som enten et samstemt eller et usamstemt træk. Ingen af trækkene i trækmodellen kan stå alene som indikator for om en samtale er samstemt eller usamstemt. Men benytter man det brede udvalg af sproglige træk der findes i trækmodellen, er det muligt at sige noget om udfaldet af en samtale.

Sprogsynet bag trækmodellen er interaktionelt. Som vi så i analysen af den minimale respons, er der fokus ikke kun på afsenderen af en ytring, men også på modtageren, som ses som medskaber af samtaleforløbet. At se efter den løbende bedømmelse er det samme som at forholde sig dialogisk til samtaler. At se dem som et fælles anliggende for de medvirkende og et forløb som både afsender og modtager er medskabere af.

Netop på grund af det dialogiske præg forestiller jeg mig at trækmodellen vil kunne virke inspirerende for andre, som arbejder med kommunikation.

Definitionerne af de sproglige træk der signalerer samstemthed og usamstemthed

Henvisning: Definitionerne på de næste sider er en lettere omarbejdning af skema 4.1 fra: *De afgørende ord – om den løbende bedømmelse i jobsamtaler*, s. 35f, i: Gunhild Damsager Frandsens speciale.

Forkortelser

AU=ansættelsesudvalg, AN=ansøger (fra Scheuer 1998).

Samstemte sproglige træk

- 1) tematisk overensstemmelse: når AU og AN taler om det samme på netop dette sted i samtalen
- 2) enighed om emnevalg: når AU og AN er enige om, hvad det er vigtigt at tale om ved en jobsamtale på netop dette sted i samtalen
- 3) klar rollefordeling: når både AU og AN lever op til normerne for rollefordeling ved en jobsamtale på netop dette sted i samtalen, fx ved at spørge og svare tilstrækkeligt
- 4) klar udmøntning af genrekonventioner: når AU og AN overholder normerne for jobsamtalen som genre på netop dette sted i samtalen
- 5) lydhørhed/fleksibilitet: når AU eller AN i høj grad er lydhøre eller fleksible og fx forholder sig til baggrunden for det, den anden part siger
- 6) glidende turtagning: når turene nemt afløser hinanden, måske er direkte på-hængt og ikke overlapper destruktivt
- 7) billigende minimal respons: når der responderes umiddelbart efter prosodisk markerede ord, når der responderes afstemt i forhold til emnets karakter, når der responderes tilstrækkeligt
- 8) konstruktivt overlap: når de overlapper, der er, ikke medvirker til at vigtig information ikke kan høres, når overlappene støtter en gradvist opbygget turkonstruktion, som den anden laver, eller når der er genbrug af den andens formuleringer eller gentagelse af ord i overlap
- 9) umarkeret pause: når en pause er en del af en tur, som fastholdes hos samme taler, og det er tydeligt, hvad pausen bruges til, fx at tænke sig om; eller når pausen bruges til at markere et passende emneskift eller indledningen til et følsomt emne med

Usamstemte sproglige træk

- 1) mangel på tematisk overensstemmelse: når AU og AN ikke taler om det samme på netop dette sted i samtalen
- 2) uenighed om emnevalg: når AU og AN ikke er enige om, hvad det er vigtigt at tale om ved en jobsamtale på netop dette sted i samtalen
- 3) uklar rollefordeling: når enten AU eller AN ikke overholder normerne for rollefordeling ved en jobsamtale på netop dette sted i samtalen, fx ved ikke at spørge eller svare tilstrækkeligt
- 4) uklar udmøntning af genrekonventioner: når enten AU eller AN ikke overholder normerne for jobsamtalen som genre på netop dette sted i samtalen
- 5) ensidig fokusering på egne mål: når enten AU eller AN i mindre grad er lydhøre og fleksible og fx ikke responderer på baggrunden for det, den anden part siger, fx ved ensidigt at handle efter, hvad man selv vil opnå
- 6) gnidret turtagning: når turene kun svært afløser hinanden; når tempoet i turtagningen er for hurtigt, for langsomt eller for utilpasset, eventuelt med destruktivt overlap

- 7) misbilligende minimal respons: når der ikke responderes umiddelbart efter proso-disk markerede ord; når der ikke respon-deres afstemt i forhold til emnets karakter, når der responderes utilstrækkeligt
- 8) destruktivt overlap: når et overlap medvirker til at vigtig information ikke høres; når turtagningen afbryder den andens tur eller en kun delvist opbygget turkonstruktion
- 9) markeret pause: når en pause ikke er en del af en tur, og det ikke er tydeligt hvad pausen bruges til

Transskriptionssymboler der indgår her⁴

- (.) punktum omkranset af parenteser: mikropause (mindre end ét sekund)
- (2) tal omkranset af parenteser: pause, tallet angiver længden i sekunder med én decimal
- = lig-med-tegn: en efterfølgende tur er direkte påhængt den foregående
- [kantet venstre-parentes: markerer begyndelsen af et overlap
-] kantet højre-parentes: markeret slutningen af et overlap
- [ord] ord i kantede parenteser der er placeret lige over hinanden: overlap
- *ord* ord omkranset af en lille stjerne på hver side: ytres med svag volumen
- ord understregende ord: ytres med tydeligt markeret tryk
- <<ord>>ord omkranset af to sæt udadpegende pile: udtales langsomt
- >>ord<<ord omkranset af to sæt indadpegende pile: udtales hurtigt
- , komma: placeres efter fortsættende global intonation
- . punktum: placeres efter final global intonation

Litteratur

- Adelswärd, Viveka. 1988: *Styles of succes. On impression management as collaborative action in job interviews*, "Linköping Studies in Arts and Science", nr. 23, Linköping Universitet.
- Atkinson, J. Maxwell & John Heritage. 1984: "Transcript notation", i: *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Frandsen, Gunhild Damsager. 2001: *De afgørende ord – om den løbende bedømmelse i jobsamtaler*, cand.mag.-speciale, Københavns Universitet.
- Müller, Frank Ernst. 1996: "Affiliating and disaffiliating with continuers: prosodic aspects of reciprocity", i: *Prosody in conversation*, Elizabeth Couper-Kuhlen og Margret Selting (eds.), "Studies in Interactional Sociolinguistics", no. 12, Cambridge, Cambridge University Press.
- Nielsen, Mie Femø. 1999: "Grundbegreber i nyere samtaleanalyse", i: *Nydanske studier og almen kommunikationsteori*, nr. 25.

⁴ Udskrifterne er lavet på baggrund af Atkinson/Heritage 1984 og Femø Nielsen 1999.

Scheuer, Jann. 1998: *Den umulige samtale. Sprog, køn og magt i jobsamtaler*, København, Akademisk Forlag.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

OM RIGSSPROGSTENDENSER KONTRA DIALEKTALT PRÆG I RETSTEKSTER FRA 1600-TALLET

Af Inger Schoonderbeek Hansen (Aarhus Universitet)

Den 23. april i år afsluttede jeg godt fire års studier af ældre dansk skriftsprog, da jeg forsvarede min ph.d.-afhandling med titlen *Rigssprogstendenser kontra dialektalt præg i udvalgte retstekster fra 1600-tallet* (2001). Modsætningen mellem ‘rigssprogstendenser’ og ‘dialektalt præg’ relaterer til afhandlingens undersøgelse af, om ortografien i de udvalgte tekster udvikler sig hen imod en mere fast og/eller fælles skriftsprogsnorm, eller om den snarere er præget af tingskriverens formentlig lokaltfarvede talesprog. Jeg har desuden forsøgt at beskrive den ortografiske ‘norm’ i teksttypen retskilder. I 1600-tallet fandtes som bekendt ingen officiel, fastlagt retskrivning. Enhver skribent skrev dog ikke helt vilkårligt, idet der var visse traditioner inden for de forskellige teksttyper.

I nedenstående gør jeg rede for a) det materiale der har ligget til grund for undersøgelserne samt for enkelte af de problemer, der er forbundet med aflæsning af gotisk håndskrift; b) undersøgelsens teoretiske og metodiske udgangspunkt, dvs. om forholdet mellem skrift og tale i forbindelse med en beskrivelse af et ældre sprogtrin, samt om den nudanske referenceramme; c) de ortografiske beskrivelser; og endelig d) undersøgelsens vigtigste resultater, dvs. om teksterne er præget af rigssprogstendenser eller har et dialektalt præg.¹

Tekstmaterialet og problemer ved aflæsning af gotisk håndskrift

Tekstmaterialet bestod af nogle 1600-tals domme fra kongens retterting (en dom fra hvert af årene 1615, 1623 og 1641), et antal domme fra Skast herredsting nedfældet i 1630'erne og 1680'erne, et antal domme fra Sokkelund herredsting nedfældet i 1630'erne og endelig

¹ Dette bidrag er en afslutning på mit bidrag til MUDS 7, s. 331 ff.

et antal domme fra Københavns birks tingbog nedfældet i 1680'erne.² Materialet havde således a) en niveaumæssig fordeling, domme fra landets højeste og laveste retslige instans (dvs. rettertingsdommene versus herreds- og birketingsdommene), b) en tidsmæssig fordeling, domme fra første og anden halvdel af århundredet, og c) en geografisk fordeling, domme fra Øst- og Vestdanmark. Det varierede materiale kunne således belyse en evt. udvikling i teksternes ortografi hen imod en mere fast/fælles skriftsprognorm, det kunne bidrage til at karakterisere særformer som dialektale etc.

1630-teksterne fra Skast og Sokkelund herreds tingbøger var på forhånd udgivet (i serien *Ældre danske tingbøger* ved Landbohistorisk Selskab); 1680-teksterne har jeg selv aflæst. De valgte rettertingsdomme forelå udgivet i *Danske Domme*, men jeg har også selv måttet aflæse dem, da udgavens aflæsning filologisk set var problematisk.³ Tekstafsnittene var vilkårligt udvalgt for at opnå størst mulig objektivitet i beskrivelserne. Det samlede antal ord (jævnt fordelt over tekstgrupperne) udgjorde næsten 52.000, repræsenterende ca. 15.000 forskellige ortografiske former. Materialets omfang var repræsentativt med henblik på en beskrivelse af ortografien, mens det for detaljerede, systematiske studier af fx morfologiske og leksikalske forhold nok var i underkanten. Teksterne er alle lagt i et databaseprogram, der var specielt designet til formålet.

Originalmanuskripterne er aflæst bogstavret. Det, man kan indvende imod en sådan aflæsning, er, at ortografiske beskrivelser af ældre danske tekster kræver en meget nøjagtig gengivelse af originalmanuskriptet, hvorfor jeg i stedet kunne have valgt en diplomatarisk udgave af de gotiske håndskrifter. Til forsvar for min aflæsning af manuskripterne kan fremhæves, at hovedparten af tekstmaterialet allerede ved projektets start forelå udgivet bogstavret og var klar til at blive analyseret. Derfor valgte jeg at aflæse de øvrige tekster på samme måde. Generelt gælder for begge aflæsningsprincipper, at der skal tages stilling til en række karakteristiske problemer for periodens gotiske håndskrift, fx om ord optræder sammenskrevet eller særskrevet, om begyndelsesbogstav optræder som stort eller lille bogstav, om en 'klat' på papiret er et punktum, komma eller blot en klat på papiret

² 1683 bliver Sokkelund, Smørum og (enkelte sogne af) Ølstykke herreder sammenlagt under navnet Københavns Birk.

³ De tre rettertingsdomme samt 1680-teksterne fra Skast herred og Københavns birk ligger i dag frit tilgængeligt på nettet: <http://www.hum.au.dk/jysk/publikationer/inger.html>

etc. Disse palæografiske detaljer kan jo have betydning for en beskrivelse af teksternes ortografi og er problematiske for begge udgivelsesprincipper (jf. *Jammers Minde*: lxviii).

Forholdet mellem skrift og tale i ældre nydanske tekster og den nudanske referenceramme

Formuleringen 'dialektalt præg' i afhandlingens titel har rejst spørgsmålet, om man egentlig kan beskrive en mulig lokaltfarvet sprogtilstand udelukkende på basis af 1600-tals retstekster? I nedenstående vil jeg kort komme ind på spørgsmålet ud fra enkelte centrale punkter.

For et alfabetisk skriftsprog som det danske er forholdet mellem skrift og tale kendetegnet ved, at hver lydlig enhed i princippet modsvarer en skriftlig enhed, fx /kat/ <kat>. Betegnelsen 'i princippet' er et nødvendigt forbehold, idet forholdet i mange tilfælde ikke er så entydigt. Tag fx skrivemåderne 'Kaj', 'dej', 'mig' etc., der alle modsvarer samme lydlig enhed /aj/. Det enkelte sprogtegn består så at sige af et (lydligt) udtryk, /kat/, der er koblet sammen med et indhold; helheden repræsenteres i skriftsprogets 'kat'.

I beskrivelsen af de ældre nydanske teksters ortografi gik jeg ud fra to antagelser. For det første antog jeg, at 1600-tals ortografi ligeledes fungerer som et alfabetisk, fonem-baseret skriftsystem, hvor hver skriftlig enhed mere eller mindre nøjagtig repræsenterer en lydlig enhed. For det andet antog jeg, at også fonemfølgen, dvs. den rækkefølge de lydlig enheder optræder i, er (nogenlunde) den samme i ældre nydansk som i nudansk.

Forholdet mellem skrift og tale kan beskrives for nudansk, idet såvel skrift og tale er kendt, og diskrepansen mellem begge sproglige manifestationer kan studeres nøje. Men da vi ikke kender udtalen af ældre nydansk – der er ingen lydoptagelser til rådighed – har jeg fundet det nødvendigt at opstille en referenceramme, som de ældre nydanske retstekster er blevet sammenholdt med. Denne referenceramme er baseret på det veldokumenterede forhold mellem skrift og tale i nudansk (som fx beskrevet i Hansen 1967:311 ff.), samt på inddelingen af ord i ordtyper (dvs. en- vs. tostavelsesord, ord med lang vs. kort vokal og ord, hvis rodvokal efterfølges af ingen, en eller to/flere konsonant(er); jf. Andersen 1954:313 ff.).

De ortografiske beskrivelser

De ortografiske beskrivelser er foregået i to faser efter den todelte referenceramme. I første fase belyste jeg, hvordan referencerammens enkelte enheder repræsenteres i tekstmaterialet, dvs. hvordan repræsenteres vokalfonemer, diftonger og konsonantfonemer grafisk. Analysen af fx den grafiske repræsentation af konsonanter i Sokkelund herredstingsdomme 1630'erne ses i nedenstående Figur 1. Skemaet er inddelt efter konsonanter i (absolut og dækket) initial og i medial/final position. Procenttallene angiver, hvor hyppigt/sjældent et givet konsonantfonem repræsenteres af pågældende graf i teksten. Desuden angives, om repræsentanterne fx optræder i en bestemt position. Tallene bag de enkelte eksempelord angiver, hvor mange gange ordet optræder i teksten. På samme måde er den grafiske repræsentation af vokaler og diftonger blevet analyseret for hver tekstgruppe. (Skemaet som vist i Figur 1 er en lettere redigeret version fra afhandlingens bilagsbind.) De detaljerede graf-analyser er i selve afhandlingen mere samlet beskrevet, fx ved hjælp af et skema som vist i Figur 2. Her er samme inddeling af konsonanter i de forskellige positioner opretholdt. Figuren viser den grafiske notation for de forskellige konsonanter i hele tekstmaterialet.

Sok1630'

Fonem	Graf	Absolut initial	Dækket initial	Medial
/m/	Final <i>m</i>	Skrives altid som graf for initialt /m/, der kun optræder foran vokal, fx <i>møtte</i> (45), <i>moder</i> (17), <i>kalldtzmand</i> (12), <i>formelding</i> (7) etc.	Skrives altid som graf for /m/, der optræder efter <i>s</i> i fx <i>opsmede</i> (2), <i>smedt</i> (5), <i>Sma-ger</i> (12) etc.	Hovedgraf (83% af 52) for medialt /m/: intervokalsk (= nudansk 'mm') i fx <i>same</i> (29), <i>kome</i> (7), <i>forsømlse</i> etc.; postkonsonantisk i <i>armen</i> (2) og <i>sorthielmedt</i> ; forankonsonant i <i>hampeager</i> .
	<i>mb</i>			Hovedgraf (55% af 78) for finalt /m/, der optræder postvokalsk, fx <i>som</i> (249), <i>nam</i> (15), <i>huill-søm</i> (2) etc. (i alt 43 ord)
	<i>mm</i>			Positionsbestemt graf (13% af 52) for medialt /m/, der optræder foran <i>l</i> og <i>t</i> , fx i <i>fembien</i> (3), <i>hiemlede</i> (38), <i>sambtlig</i> etc. Positionsbestemt graf (41% af 78), der optræder absolut finalt (vsa. hovedgraf <i>m</i>) i fx <i>namb</i> (23), <i>sambtycke</i> (2) etc.; foran <i>t</i> i <i>slembt</i> . (i alt 32 ord)
				Positionsbestemt graf for medialt /m/, der optræder intervokalsk i <i>først komendis</i> (også <i>førstkomendis</i>).

<u>mp</u>	Positionsbestemt graf for mediant /m/ foran <i>t</i> : <i>samptlig</i> . Positionsbestemt graf (3% af 78) for finalt /m/ foran <i>t</i> : <i>tilldømp(2)</i> og <i>sampt</i> .
-----------	--

Figur 1: Den grafiske notation for /m/ i Sokkelund herreds tingbog 1630'erne

	Absolut initialt	Dækket initialt	Mediant/finant
/p/	<i>P</i>	<i>p</i>	<i>p, b, pp</i>
/t/	<i>t, th</i>	<i>t</i>	<i>t, tt, d, dt</i>
/k/	<i>k, ki, c, q</i>	<i>ch, k</i>	<i>ch, ck, g, gg, x</i>
/b/	<i>b</i>	-	-
/d/	<i>d, th</i>	-	-
/ð/	-	-	<i>d, dd, Ø</i>
/g/	<i>g, gi</i>	-	-
/q/	-	-	<i>g, gg, Ø, ch°, c°</i>
/m/	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m, mm, mb, mp</i>
/n/	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n, nn, nd°, nnd°, Ø</i>
/ng/	-	-	<i>ng°, n</i>
/l/	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l, ll, ld°, lff°</i>
/r/	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r, rr, rd°</i>
/f/	<i>f</i>	-	<i>ff, f</i>
/s/	<i>s, β</i>	-	<i>s, β, ds°, dz°</i>
/h/	<i>h</i>	-	-
/v/	<i>v, w, u, hu°</i>	<i>u</i>	<i>ff(u)</i>
/j/	<i>j, i, hi°</i>	<i>i</i>	<i>i</i>

Figur 2: Notationen for konsonantfonemer i hele materialet (understregning markerer en grafs positionsbestemte repræsentation af pågældende fonem; ° bag graf betyder, at grafen er bundet til et bestemt ord eller ordgruppe).

I fase to belyste jeg, hvordan vokalkvantitet markeres i materialet (jf. ovenfor mht. referencerammens inddeling af ord i forskellige typer), dvs. om kvantitetsmarkeringen af vokaler foregik efter de for nudansk gældende regler om kvantitetsmarkering, som fx at den trykstærke rodvokal i tostavellesord er lang ved efterfølgende enkeltskrevet konsonant ('vise'), men derimod kort ved efterfølgende dobbeltskrevet konsonant ('visse'). Figur 3 illustrerer, hvordan vokalkvantiteten i tostavellesord grafisk markeres i hele materialet – typen *V·Ke* har ord som 'vise', mens typen *VKe* har ord som 'visse'. Man kan se, at overensstemmelsen med nudansk er relativt stort i ord af typen 'vise', mens den for ord af typen 'visse' er mindre markant i de ældste herredstingsdomme end i de yngre herreds- og birketingsdomme, samt i rettertingsdommene.

Kvantitetsmarkering i ord af typen 'vise' (V·Ke) sammenlignet med notationen i nudansk

Ord-type	Ret1615	Ret1623	Ret1641	Skast1630'	Skast1680'	Sok1630'	KBT1680'
V·Ke	86%	76%	75%	91%	93%	94%	87%

Kvantitetsmarkering i ord af typen 'visse' (VKe) sammenlignet med notationen i nudansk

Ord-type	Ret1615	Ret1623	Ret1641	Skast1630'	Skast1680'	Sok1630'	KBT1680'
VKe	81%	96%	80%	59%	81%	58%	87%

Figur 3: Markering af lang hhv. kort vokal i ord af typen 'vise' og 'visse' i hele tekstmaterialet

De ortografiske beskrivelser fra hver tekstgruppe har jeg sammenholdt for nærmere at belyse den del af de ortografiske repræsentationer, der er fælles for alle tre tekstgrupper, og som således kan siges at afspejle 'skriftsprogsnormen' i retsteksterne.

Rigssprogtendenser eller dialektalt præg?

Den overordnede konklusion af undersøgelsen er, at ortografien i tekstmaterialet snarere er præget af rigsmålstendenser (eller rettere sagt uniformeringstendenser) end af dialektalt præg.

Undersøgelserne viser imidlertid ikke entydigt, at skriftsproget i teksterne i løbet af perioden udvikler sig til en mere fast 'norm'. Der er bestræbelser mod en 'skriftsprogsnorm', men der er langt fra tale om en rationalisering af ortografien som det kendes fra fx *Danske Lov* (1683). Det ser endda ud til, at ortografien i herreds- og birketingsdomme fra 1680'erne – mod forventning – er mindre konsekvent; der anvendes desuden flere grafiske varianter. Dette kan muligvis skyldes, at materialet består af ikke-trykte kilder, hvor ortografien generelt var mere inkonsekvent.

Langt hovedparten af alle grafiske repræsentanter har været fælles for hele materialet. Ortografien kan desuden karakteriseres som dels tidstypisk, dels arkaisk, dvs. at den afspejler en ældre skrivetradition, hvilket kan skyldes genren retskilde som sådan.

Undersøgelsen har ikke klart kunnet fastlægge, om særformer i herreds- og birketingsdommene skyldes dialektal påvirkning af tingskriverens eget, lokaltfarvede talesprog. Det har i mange tilfælde været svært med sikkerhed at slutte, om bestemte særfor-

mer kunne karakteriseres som dialektale; dette er et problem for sig, der nok bør undersøges nærmere.

For at give yderligere et bud på, hvor meget dialektalt præg der egentligt optræder i teksterne, foretog jeg desuden nogle mini-undersøgelser af kendte dialektfænomener, som fx apokope, og af forekomst af dialektgloser. Det viste sig, at tingskriverne i meget stort omfang ikke har ladet sig påvirke af deres egen dialekt. Der var dog nogle enkelte tendenser, der i begrænset omfang bekræftede forventninger om, at det dialektale præg i teksterne længst fra centraladministrationen (altså: de jyske tekster) ville være størst. Fx bruger tingskriveren i Skast herreds tingbog 1630'erne oftere end de øvrige skrivere apokope i substantiver; han gør det imidlertid kun i 15% af tilfældene. De fleste dialektgloser optræder også i de ældste jyske tekster, men der er kun ganske få af dem; her er materialets omfang nok problematisk.

Mit bidrag til belysning af 1600-tallets ortografiske norm i retskilderne har således vist, at skriftsproget snarere karakteriseres af rigssprogstendenser (her ment som teksternes fælles 'skriftsprogsnorm') end af dialektalt præg.

Litteratur

- Peter Widell og Mette Kunøe (red.). 1999: 7. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet: 331-337.
- Andersen, Poul. 1954: *Dansk Fonetik*. Poul Andersen og Louis Hjelmslev. *Fonetik*. (Særligt af nordisk lærebog for talepædagoger.) København: Rosenkilde og Bagger Forlag: 308 – 353.
- Danske Domme 1375-1662. De private domssamlinger*. 1978 ff. Erik Reitzel-Nielsen og Det danske Sprog- og Litteraturselskab (Udg.). Bd. I (1978), VII (1984) og VIII (1987). København.: C.A.Reitzels Forlag.
- Hansen, Aage. 1967: *Moderne dansk*. Bd. I. København: Grafisk Forlag: 311 ff.
- Leonora Christinas Jammers Minde*. 1998. Diplomatarisk udgave ved Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen. Det danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.). København: C.A. Reitzels Forlag: lxxviii-lxxii.
- Schoonderbeek, Inger. 2001. *Rigssprogstendenser kontra dialektalt præg i udvalgte retstekster fra 1600-tallet*. Upubl. ph.d.-afhandling v/Aarhus Universitet.

IKKE-NORMATIVE SUBJEKTER I DET DANSKE SPROGS HISTORIE*

Af Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson (Aarhus Universitet)

1 Indledning¹

Et centralt træk i den syntaktiske udvikling af de fastlandsskandinaviske sprog, dvs. dansk, norsk og svensk, er tabet af et differentieret morfologisk kasusystem. De øskandinaviske sprog, færøsk og islandsk, har begge to bevaret et differentieret morfologisk kasusystem, idet de stadigvæk gør forskel på de fire kasus der også findes i det fællesnordiske sprog fra runeindskrifterne, nemlig nominativ, akkusativ, dativ og genitiv. De fastlandsskandinaviske sprog har ikke tabt alle kasusforskelle; endnu den dag i dag er der forskel på nominativ og ikke-nominativ indenfor pronominalsystemet (Jørgensen 2000).

En anden forskel mellem de to sproggrupper er at de to øskandinaviske sprog har ikke-nominative subjekter, mens fastlandsskandinaviske sprog udelukkende har nominativsubjekter. Forskellige subjekttests viser nemlig at subjektet i sætninger som (1a) ikke er *þessir bátar* 'disse både', selv om det er markeret som nominativ, men *honum* 'ham', selv om det er markeret som dativ. Ligeledes er subjektet i den færøske sætning i (1b) ikke *hesar bátarnar* 'disse både', der er markeret som akkusativ, men *honum* 'ham', selv om det er markeret som dativ:

- (1) a. ... að honum líka þessir bátar
... at ham.DAT kan.lide.3PL disse.NOM både.NOM
'... at han godt kan lide disse både'

(islandsk)

- b. ... at honum dámar hesar bátarnar
... at ham.DAT kan.lide.3SG disse.AKK både.AKK
'... at han godt kan lide disse både'

(færøsk)

¹ Jeg vil gerne takke Marita Akhøj Nielsen på Gammeldansk Ordbog for hendes hjælp, og for tilladelse til at bruge ordbogens seddelsamling ved indsamling af data. Jeg vil også takke Inger Schoonderbeek Hansen for hendes hjælp ved indsamling af data fra Jysk Ordbog.

Selv om de fastlandsskandinaviske sprog i dag udelukkende har nominativsubjekter, har det formentlig ikke altid været sådan. Et eksempel som (2) viser at det på dansk ikke altid har heddet *Jeg drømte...*:

(2) Drømde mik en drøm i nat...²

For at finde ud af om dansk engang havde ikke-nominative subjekter, vil jeg nu prøve at anvende de tests der er blevet brugt til at påvise eksistensen af ikke-nominative subjekter i islandsk og færøsk (se fx Andrews 1976, Thráinsson 1979 og Sigurðsson 1989) på data jeg har indsamlet fra Gammeldansk Ordbog.

Jeg har indsamlet eksempler på verberne *græmjje* 'græmmes', *lithe* 'lide', *sjune* 'synes', *dughe* 'du', *behage* 'behage', *gaghne* 'gavne', *drøme* 'drømme', *like* 'kunne lide' og *thykje* 'tykkes' hvor enten subjekt, objekt, eller begge to er personlige pronominer, fordi det er inden for pronominalsystemet den morfologiske forskel på nominativ og ikke-nominativ findes. Jeg fandt ialt 139 eksempler fra perioden 1200-1515. 107 sætninger (77% af 139) har ikke-nominative subjekter. Omkring 1450 bliver sandsynligheden for at finde sætninger (med de ovennævnte 9 verber) med ikke-nominative subjekter mindre end sandsynligheden for at finde sætninger med et nominativsubjekt og et akkusativobjekt.

2 Subjekttests

Der findes forskellige tests der afgør om noget er et subjekt eller ej. Subjekter har bestemte positioner i bisætninger, reflektive pronominer kan kun bindes af subjekter og subjekter har en speciel position i AcI- og NcI-infinitiver, dvs. konstruktioner hvor en indlejret sætning har et verbum i infinitiv. Et verbum i infinitiv kan ikke tilskrive kasus til sit subjekt, men i stedet får subjektet enten nominativ eller ikke-nominativ fra det finite verbum i hovedsætningen (fx Hun så [*mig* læse bogen]). I alt er der 8 tests (se yderligere Sigurðsson 1989:204-209 og Thráinsson 1979):

1. Sætningsposition	4. AcI-Infinitiver	7. Kontrol
2. Refleksivering	5. NcI-Infinitiver	8. Klitisering
3. Konjunktionsreducering	6. "Heavy Subject Shift"	

Nogle af de 8 tests er ret svære at gennemføre, fx AcI- og NcI-infinitiver, fordi det er usædvanligt at have et verbum med et ikke-nominativ subjekt indlejret under verber som *se, høre, føle, bede, lade, forekomme* og *synes*. En test som "Heavy Subject Shift", ekstrahering af tunge subjekter, er også svær at gennemføre. Kasusforskelle findes kun hos pronominer som ikke er "tunge" nok til at undergå en flytning af denne type.

2.1 Sætningsposition

Subjekter har en bestemt position i sætningen. Hvis et subjekt er topikaliseret, befinder det sig i positionen umiddelbart foran det finite verbum:

- (3) Mig synes ej blomster lystelig
Mig.AKK synes.SG ikke blomster smuk
 'Jeg synes ikke at blomster er smukke'
- (1509)³

- (4) Jeg har måske læst bogen

Hvis et subjekt ikke bliver topikaliseret, forekommer det normalt i positionen umiddelbart efter det finite verbum. I (5a) er et adverbialled blevet topikaliseret, (5b) viser omvendt ordstilling i et spørgsmål og (5c) viser en V1-deklarativ:

- (5) a. thij syntes meg thet ynkelicke
derfor syntes.SG mig.AKK det ynkeligt
 'Derfor syntes jeg at det var ynkeligt'
- (1509)⁴
- b. synes thek ey so at være?
synes.SG dig.AKK ikke så at være
 'Synes du ikke at det er sådan?'
- (1500)⁵

² Runev(DaSprogt.I.14)

³ Flor.1509.1321(RomDII.328)

⁴ Flor.1509v1404(RomD.II.330)

⁵ Suso106,18

- c. syntis honum som the komo til et stort vatn
 syntes. **SG** ham. **DAT** som de. **NOM** kom. **3PL** til et stort vand
 'Det forekom ham at de kom til et stort vand'
- (1425)⁶

- (6)a. Derfor har jeg læst bogen.
 b. Har du ikke læst bogen?

I bisætninger befinder subjektet sig i positionen umiddelbart efter konjunktionen:

- (7)a. ... um them thickir swa
 ... hvis dem. **DAT** synes. **3SG** så
 '... hvis de synes så'
- (1200)⁷

- b. ... tho at thek synes annær ledhes
 ... selv om at dig. **AKK** synes. **SG** ander ledes
 '... selv om du synes det er anderledes'
- (1450)⁸

- (8)a. ... hvis de ikke har læst bogen
 b. ... selv om du aldrig har læst bogen.

Ved verber med ikke-nominative subjekter fandt jeg ingen eksempler på topikalisering af objektet i bisætninger, dvs. rækkefølgen konjunktion-objekt-verbum-subjekt-verbum:

- (9)a. *... om det havde dig thott (= ... hvis du syntes det)
 b. *... selv om bogen havde du læst.

Manglen på eksempler som (9) er relevant fordi hvis *thek* 'dig' i (7b) var et eksempel på et objekt som følger en konjunktion, så burde man også have fundet eksempler som (9). Altså konkluderer jeg at *them* i (7a) og *thek* i (7b) er subjekter og ikke foranstillede objekter.

2.2 Refleksivering

På moderne skandinavisk kan refleksive pronominer kun bindes af subjekter:

⁶ Sjt(Upps).19

⁷ SkL.HolmB.74.87^v,21

- (10) a. Hun_i fortalte ham_j en historie om sig selv_i / *sig selv_j
 b. Han gik sig en tur på stranden

Det samme gælder for de ældre stadier af dansk (se Mikkelsen 1911:258-267) og derfor må *honum* 'ham' i (11) være et subjekt:

- (11) a. *Honum* thøkte [sek vara i en lysteligen stath]
ham. DAT syntes. SG [*sig* være i en *dejlig* stad]
 'Han syntes at han var i en dejlig by'
- (1425)⁹

2.3 Konjunktionsreducering

På moderne skandinavisk kan man i den sidste af to koordinerede sætninger udelade subjektet, men ikke objektet:

- (12) a. I dag læste jeg en bog og [e] skrev et brev
 b. *Denne bog fandt jeg og [e] købte jeg med det samme

Hvis det også gælder for gammel- og middeldansk at kun subjekter kan udelades, må *oss* 'os' være subjektet for både *lighe* 'kunne lide' og *noghe* 'nøjes'¹⁰ i (13):

- (13) ... ladæ [oss lighe ok [e] noghe med thet]
 ... lade [*os. AKK* lide og [e] *nøjes* med det]
 '... lade os lide det og nøjes med det'
- (1407)¹¹

2.4 AcI-infinitiver

I AcI-infinitiver, dvs. akkusativ med infinitiv, befinder subjektet sig i bisætningens første position. Verbet i den indlejrede sætning er i infinitiv og kan derfor ikke tilskrive kasus til subjektet i sætningen. Verbet i hovedsætningen (*se, høre, bede, føle* eller *lade*) tilskriver derfor en ikke-nominativ kasus til subjektet i bisætningen. Ved verber med ikke-nominative subjekter har jeg dog endnu ikke fundet eksempler på denne konstruktion. Det

⁸ SøndEv.186,8

⁹ SjT(Holm).34

¹⁰ Verbet *nøjes* kunne engang have et ikke-nominativt subjekt:

(i) Hun har alt det, mig kand nøje. 'Hun har alt det jeg kan nøjes med.'

(1648 ASC.I.178)

¹¹ 26/2 1407 (Rosk,Rep.4882;i vid, 25/5 1414 kanc.)(bisp el.)kanc.;

er ikke sikkert at denne test overhovedet er velegnet for dansk. Et af AcI-verberne, *lade*, tillader nemlig topikalisering af objektet:

- (14) oc lada honum cristna af pafvan sælfom
 og lade *ham* kristne af paven selv
 'og lade ham kristne af paven selv'

(1425)¹²

2.5 NcI-infinitiver

I NcI-infinitiver, nominativ med infinitiv, befinder subjektet sig først i bisætningen, ligesom i AcI-infinitiverne. I stedet for at tilskrive en ikke-nominativ kasus til subjektet i den indlejrede sætning tilskriver verbet nominativ til subjektet. Ved verber med ikke-nominative subjekter har jeg ikke fundet eksempler på denne konstruktion.

2.6 “Heavy Subject Shift”

Det er umuligt at gennemføre denne test for dansk. Der findes kun forskel på kasus i pronominalsystemet i dansk og pronominer er ikke tunge nok til at undergå “Heavy Subject Shift” eller ekstraponering af subjektet. På moderne dansk findes tunge pronominer som positionelt opfører sig som substantiver (fx *du* og *jeg* eller *ham med det store skæg*), men de behøver ikke nødvendigvis undergå ekstraponering (Jørgensen 2000:72-76 og Mikkelsen 1911:593-596). Ved de 139 sætninger jeg har indsamlet har jeg ikke fundet eksempler på ekstraponering af subjektet.

2.7 Kontrol

Ved verber med ikke-nominative subjekter har jeg endnu ikke fundet eksempler på kontrol, dvs. sætninger som:

- (15) Han håber at behage sin svigermor

2.8 Klitisering

Ifølge Brøndum-Nielsen 1965:48 er brugen af klitiske former “især almindelig i Acc. og fremtræder navnlig i mere eller mindre talesprogsprægede Tekster”. *Han* ‘ham (akk)’ for-

¹² Sjt(Holm)

kortes således til *-(a)n* eller *-(æ)n*, og *hana* ‘hende (akk)’ forkortes til *-ana* eller *-(æ)na*. Jeg har ikke fundet eksempler på klitisering. Det kræver en mere systematisk søgning i kilderne, ikke mindst fordi de klitiske former i senere versioner af samme tekst bliver erstattet af ikke-klitiske former (Brøndum-Nielsen 1965:48).

3 Konklusion

Jeg har vist hvordan ikke-nominative subjekter i gammel- og middeldansk opfylder subjekttests som sætningsposition, refleksivering og konjunktionreducering. I gammel- og middeldansk optræder ikke-nominative subjekter i samme positioner som nominative subjekter i hovedsætninger, bisætninger og i sætninger hvor et andet led end subjektet er blevet topikaliseret. Refleksivpronominer kan bindes af ikke-nominative subjekter ligesom de bindes af nominativsubjekter, og et ikke-nominativ subjekt kan reduceres i en konjungeret sætning ligesom nominativsubjekter kan.

Jeg har endnu ikke fundet eksempler på ikke-nominative subjekter i NcI-infinitiver, klitisering eller eksempler der viser kontrol. Fordi pronominer ikke er tunge nok til at undergå ekstraponering, har jeg ikke fundet eksempler på “Heavy Subject Shift”.

En test, AcI-infinitiver, viser sig ikke at være velegnet for gammel- og middeldansk. Det er fordi mindst et af AcI-verberne, *lade*, tillader topikaliserings af objektet i bisætningen.

4 Det større perspektiv

Jeg har her vist hvordan forholdene så ud i de ældre trin af det danske sprog. Dette er kun en del af et større projekt som ikke alene vil prøve at etablere hvordan det var dengang, men også undersøge hvordan de forandringer foregik der efterfølgende fandt sted, og som ledte til det nutidige danske system hvor man udelukkende finder nominativsubjekter.

Hypotesen er at der er tre trin i udviklingen fra et sprog med ikke-nominative subjekter og nominativobjekter til et sprog hvor subjekter udelukkende er nominative og objekter ikke-nominativ, se (16) nedenfor. Gammeldansk befinder sig i overgangen fra det første trin til det andet trin, mens middeldansk befinder sig på det andet trin i forandringen, hvor både subjekt og objekt er ikke-nominative. Efter 1500 begynder dansk så at bevæge sig fra det andet trin over til det tredje og sidste, hvor verber der før havde ikke-nominative subjekter, nu har nominativsubjekter.

(16) *DAT-NOM* → *DAT-AKK* → *NOM-AKK*

TRIN	SUBJEKT	OBJEKT	KONGRUENS
a. DAT – NOM	Dativ	nominativ	med objekt
b. DAT – AKK	Dativ	akkusativ	ingen kongruens
c. NOM – AKK	nominativ	akkusativ	med subjekt

Det er ikke kun dansk der har udviklet sig på denne måde, også engelsk har gennemgået denne udvikling (se fx Allen 1995):

(17) a. þam wife þa word wel licodon
den. DAT kvinde de. NOM ord godt kunne. lide. 3PL
 'Kvinden kunne godt lide ordene'
 (oldengelsk 900)¹³

b. She likes them
hun. NOM kan. lide. 3SG dem. ACC
 'Hun kan godt lide dem'
 (engelsk)

Moderne færøsk befinder sig midt imellem det andet trin og det tredje trin. Færinger født efter 1960 har udelukkende nominativsubjekter, mens ældre færinger stadigvæk har dativsubjekter:

(18) a. av tí at mær dámar væl hesar bátarnar
af det at mig. DAT kan. lide. 3SG godt disse. AKK. PL både. AKK. PL
 'fordi jeg godt kan lide disse både'
 (færøsk, ældre generationer)

b. av tí at eg dámi væl hesar bátarnar
af det at jeg. NOM kan. lide. 1SG godt disse. AKK. PL både. AKK. PL
 'fordi jeg godt kan lide disse både'
 (færøsk, yngre generationer)

Moderne islandsk befinder sig stadigvæk på det første trin og viser ingen tendenser til forandring:

¹³ Beowulf 936

(19) a. af því að honum líka þessir bátar
 af det at ham. **DAT** kan.lide. **3PL** disse. **NOM. PL** både. **NOM. PL**
 'fordi han godt kan lide disse både'
 (islandsk)

b. *af því að honum / hann líkar þessa báta
 af det at ham. **DAT** / han. **NOM** kan.lide. **3SG** disse. **AKK** både. **AKK**

Det er muligt at sønderjysk har bevaret ikke-nominative subjekter med verbet *tykkes*. I Jysk Ordbog har jeg fundet eksempler som (20):

(20) a. Wad tükker dey?
 hvad synes dig
 (sønderjysk)

b. Me tükkers wy schul older versöm e Guystiennest
 Mig synes vi skal aldrig forsømme en gudstjeneste
 (sønderjysk)

Dette kræver en nærmere undersøgelse, eksemplerne er ikke mange og viser ikke på hvilket trin sønderjysk befinder sig.

Kildeartikler

- ASC** = Astree Siunge-Choer.
 Udgave: Terkelsen, Søren.: Astree Siunge-Choer, I-III. København 1648-1654.
- Dyrim** = Det gamle danske Dyrim, Cod.Holm.K46,4.
 Udgave: Brøndum-Nielsen, J. (red.): De gamle danske Dyrim. København 1908.
- Flor1509** = Flores og Blanseflor, Ghemen-tryk.
 Udgave: Brandt, C.J. (red.): Romantisk Digtning fra Middelalderen 2, s. 292-347 i uddrag. København 1870.
- JOB** = Jysk Ordbogs Seddelsamling.
- Runev** = Runevers i Codex Runicus AM28,8.
 Udgave: Brøndum-Nielsen, J. (red.): Danske Sprogtekster I, s. 14. 2. ændrede udgave. København 1932.

- SjT(Holm)** = Sjælens Trøst efter Cod.Holm.A109.
Udgave: Nielsen, N. (red.): Sjælens Trøst ("Siæla Trøst"), s. 25-130. København 1937-1952.
- SjT(Upps)** = Sjælens Trøst efter Cod.Upps.C529.
Udgave: Nielsen, N. (red.): Sjælens Trøst ("Siæla Trøst"), s. 3-24. København 1937-1952.
- SkL.HolmB74** = Skånske lov i Cod.Holm.B74
- Suso** = Henrik Susos Gudelig Visdoms Bog, AM783,4 (Grinderslev-håndskriftet).
Udgave: Brandt, C.J. (red.): Henrik Susos gudelige Visdoms Bog. København 1865 (= 1.del af Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen. København 1865).
- SøndEv** = Tillæg til Søndags-Evangelier, GkS1390,4.
Udgave: Brandt, C.J. (red.): Kirkeårets Søndags-Evangelier med Ud-læggelse, fra Advent til Langfredag. København 1865 (= 3.del af Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen 1. København 1865).

Litteratur

- Allen, Cynthia. 1995: *Case Marking and Reanalysis. Grammatical Relations from Old to Early Modern English*. OUP, Oxford
- Andrews, Avery. 1976: The VP Complement Analysis in Modern Icelandic. *Proceedings of NELS 6:1-21*
- Brøndum-Nielsen, Johannes. 1965: *Gammeldansk Grammatik. Bind V: Pronominer*. Akademisk Forlag, København.
- Jørgensen, Henrik. 2000: *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandskandinavischen Personalpronomina*. Aarhus University Press, Århus.
- Mikkelsen, Kristian. 1911: *Dansk Ordføjningslære*. Lehman & Stage, København. Gen-udgivet 1975 af Hans Reitzels Forlag, København.
- Sigurðsson, Halldór Ármann. 1989: Verbal Syntax and Case in Icelandic. PhD. Lunds Universitet.
- Thráinsson, Höskuldur. 1979: *On Complementation in Icelandic*. Garland Publishing, New York

<http://www.hum.au.dk/nordisk/norhrafn>
norhrafn@hum.au.dk

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

NOTER VEDRØRENDE ET IKKE-HOLDT INDLÆG – NOGET OM OVERSÆTTELSE OG PARAFRASE FRA MINE STUDIER I SKOLE- TRADITIONEN

Af Niels Haastrup

Dvs. nogle pointer og perspektiver fra mine løbende studier i parlører, retoriklærebøger (progymnasmata) og anstandsbøger m.v. med henblik på oversættelse og parafrase, topik og ekfrase. Interesserede kan læse eller finde frem til tidligere studier i MUDS-rapporterne, suppleret med en række nyere artikler af relevans for emnet jf. ndf.

Allerede trykt

2001a “En bro over knap 2000 år. Holder den? Sprog- og tekstpædagogik i to humaniora programmer Quintilians retorik og RUC’s basisuddannelse” s.91-100 i *Den analytiske geist, Festskrift til Uwe Geist på 60-årsdagen 23.september 2001*, red. L. Heltoft og C. Henriksen, Roskilde Universitets Forlag. (NB tillæg med fuld litteraturliste kan fremsendes).

2001c “Inskriften als Sinnträger” s. 298-301, i *Wandmalerei in Niedersachsen, Bremen und im Groningerland*, Aufsatzband. Red. R.-J. Grote & al. i Serien: *Fenster in die Vergangenheit*. Deutscher Kunstverlag. Hannover.

2001e ”Hvidt, papir, stilhed og et par jyske landsoldater i udlandet på Napoleonstiden” s. 35-45 in *Festbog til Tove Borre og Ørslev Kloster*, Red. Per Andreasen, Grethe Jørgensen m.fl.. Foreningen Ørslev Kloster. Viborg.

2002a ”Skift mellem metrer og mellem vers og prosa i anledning af oversættelse og parafrase. Nogle eksempler fra Saxo-traditionen”, s. 77-89 in *Metrik & Musik, Skrifter utgivna av Centrum för Metriska Studier 13*, ed. Chr. Kock. (Symposium, KUA, 1999)

2000b “Nordic language history and the history of translation, I: Denmark”, s. 502-511 in *The Nordic languages, An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* ed. O. Bandle & al., Handbücher der Sprach- und Kommunikationswissenschaften, Mouton De Gruyter, Berlin.

2002c “Nordic language history and pragmatics”, s.229-234 in *The Nordic languages, An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, Handbücher der

Sprach- und Kommunikationswissenschaften, ed. O. Bandle & al., Mouton De Gruyter, Berlin.

2002d “Ej blot til lyst, eller spøg og skæmt om et alvorligt emne. Lidt om nogle *Danske Stile af Københavnske Pigeboørn* (1856) og en lidt skævt placeret ordbog (1866) fra samme kreds, s. 196-214 in *M/K – Mod og Kvindehjerte, Festskrift til Mette Kunøe ...*, ed. Cramer, Togeby og Widell. Århus.

In print, ventes begge udsendt i 2003

2003a “Narratio, Ekfrasis og Topik, En retorisk analyse af en tavle fra 1638, hvor billede og tekst afløser hinanden i en fælles repræsentation”, s. 92-106 in *Bild og Berättelse*, ed. M. Roos & al., Helsinki, (Symposium, Åbo, 2000).

2003b “Om Ribes Kathoveddør. To notater: Kattespor og Kongesønnen som metafor”, (fra 2001), s. 281-196 in *Jyske Stenarbejder*, red. Jens Velle. Hikuin

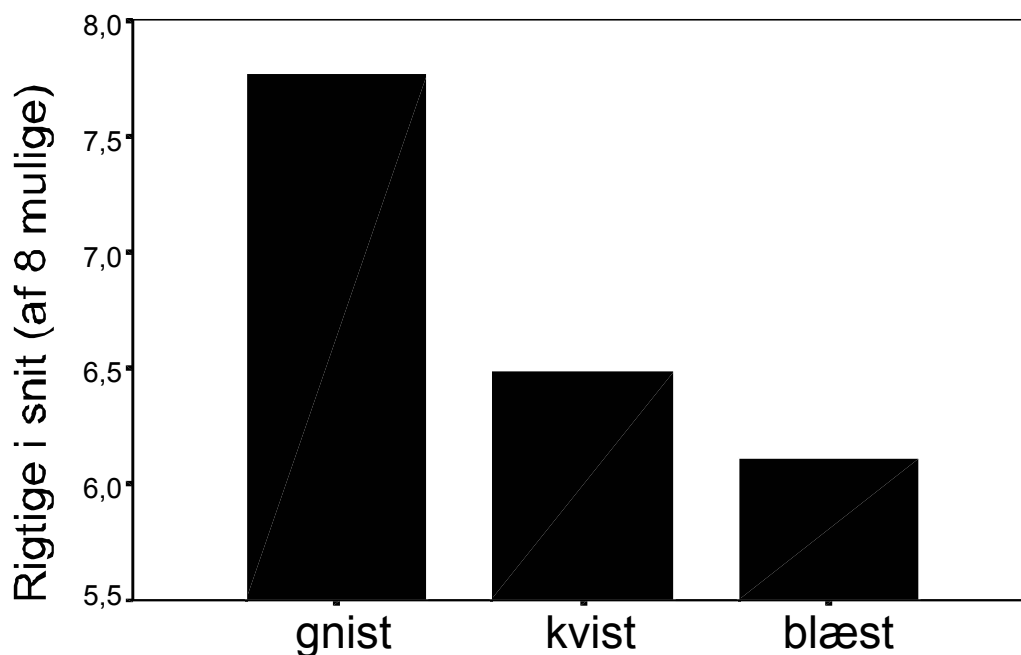
STAVEFEJL OG STAVEFÆRDIGHEDER – HOS SKOLEELEVER I 4. TIL 6. KLASSE

Af Holger Juul (Institut for dansk dialektforskning, Københavns Universitet)

I mit indlæg præsenterede jeg resultater fra en undersøgelse af stavefejl hos 104 skoleelever fra 4., 5. og 6. klassetrin på en skole i Rødovre. Undersøgelsen var lavet i samarbejde med Dorthe Klint Petersen fra Center for Læseforskning, Københavns Universitet.

På grundlag af en indsætningsdiktat blev elevernes brug af bestemte stavemåder (vokaler og konsonantfordoblinger) vurderet i forhold til stavemådernes forudsigelighed. Forudsigeligheden spillede som ventet en klar rolle for elevernes stavning.

Vokaler

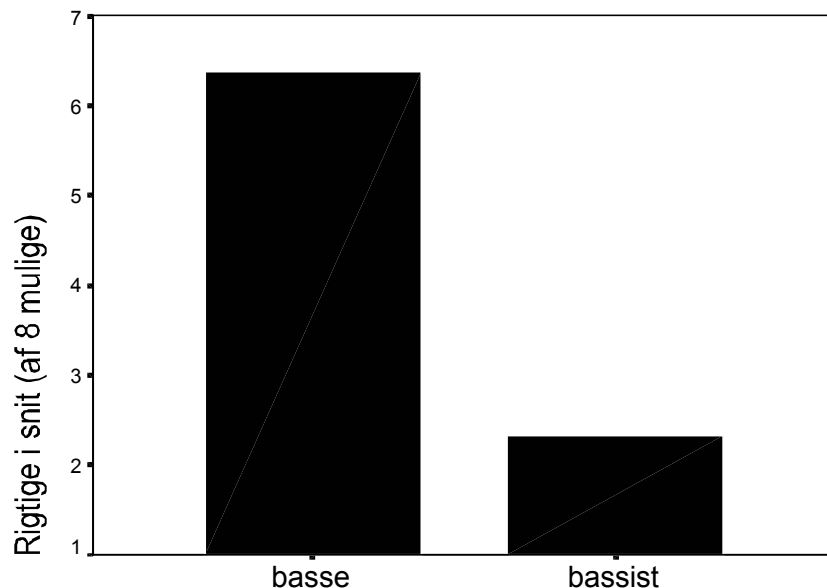
Således blev vokalbogstaver brugt næsten fejlfrit når de – som fx bogstavet *i* ordet *gnist* – var forudsigelige ud fra vokallyden. Derimod var der færre rigtige stavemåder når vokalbogstavet ikke var forudsigeligt ud fra vokallyden – som fx bogstavet *æ* i ordet *blæst*. Stavemåden med *æ* må læres specifikt for dette ord, eftersom samme vokal i tilsvarende sammenhæng også kan repræsenteres af bogstavet *e*, som i ordet *hest*.

Brugen af vokalbogstaver i ord som *kvist* indtog en mellemstilling. I ordet *kvist* kan e-lyden isoleret set repræsenteres enten af *i* eller af *e*, men i den konkrete sammenhæng (før *st* i samme morfem) er stavemåden med *i* enerådende. Den manglende forudsigelighed på vokalniveau var givetvis grunden til at ord som *kvist* blev stavet signifikant mindre sikkert end ord som *gnist*. Omvendt var muligheden for at inddrage sammenhængen formentlig grunden til at ord som *kvist* blev stavet signifikant *mere* sikkert end ord som *blæst*.

Sammenligningen var baseret på ord med omtrent samme struktur og hyppighed – hvilket øger sandsynligheden for at forskellene faktisk havde noget at gøre med stavemådernes grad af forudsigelighed.

En tilsvarende sammenligning gjaldt brugen af konsonantfordoblinger, dels i ord hvor fordoblingen var forudsigelig i sammenhængen (intervokalisk efter kort trykstærk vokal, fx *basse*), og dels i ord hvor fordoblingen *ikke* var forudsigelig (efter kort *tryksvag* vokal, fx i ordet *bassist* – sammenlign fx med *basal* med ufordoblet *s* i tilsvarende sammenhæng). Igen havde ordene af hver type omtrent samme struktur og hyppighed, og igen var resultatet at de forudsigelige stavemåder blev ramt af signifikant færre fejl.

Konsonantfordoblinger

Resultaterne peger på at det i diagnosticeringen af stavefærdighed er væsentligt at tage højde for stavemåders grad af forudsigelighed. Generelle, formelt orienterede fejltyper som vokalfejl og fordoblingsfejl har den fordel at de er lette at identificere. Imidlertid må formålet med at opdele fejl i forskellige kategorier jo være at undersøge bestemte delfærdigheder i stavning. Korrekt brug af vokalbogstaver og konsonantfordoblinger er ret diffuse delfærdigheder, netop fordi vokalers og konsonantfordoblingers grad af forudsigelighed varierer så stærkt. Hyppigheden af vokalfejl og fordoblingsfejl giver derfor også nogle ret diffus mål på stavefærdighed.

Undersøgelsen rejser spørgsmålet om en mere afslørende diagnostik burde gå på tværs af de traditionelle formelt orienterede fejlkategorier og fokusere på beherskelsen af forbindelser mellem tale og skrift defineret ud fra deres grad af entydighed: entydige forbindelser mellem lyde og bogstaver, forbindelser der er entydige i sammenhængen, og forbindelser der må læres ord for ord.

En mere udførlig rapportering af undersøgelsen er under udgivelse i Institut for dansk dialektforsknings tidsskrift *Danske Talesprog*.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

DANSKE EFTERKRIGSEMIGRANTER I CALIFORNIEN – FORTÆLLINGER OM ÅRSAGER TIL EMIGRATION

Af Mikala Jørgensen (Aarhus Universitet)

Baggrund

I mit ph.d.-projekt beskæftiger jeg mig med danskere der er emigreret til Californien efter Anden Verdenskrig. Ph.d.-projektet er en del af et større projekt, *DANA – Danskere i Nordamerika*. *DANA* gennemføres under ledelse af Anne Nesser, Stockholms Universitet¹. Projektets data er indsamlet i tre runder: 1998, 1999 og 2001. Data omfatter spørgeskemaer, video- og audiooptagelser af interview og gruppesamtaler, optagelser fra begivenheder blandt danskerne (f.eks. Grundlovsdag), og møder i danske selskabelige foreninger, samt skriftlige kilder, såsom statistikker og beskrivelser af foreninger. Video- og audiooptagelser udgør ca. 200 timer. I ph.d.-projektet beskæftiger jeg mig primært med interview og gruppesamtaler.

”Hvorfor-fortællingerne”

Denne artikel beskriver en bestemt type fortællinger i interviewene. Jeg kalder dem “hvorfor-fortællingerne” fordi de handler om hvorfor respondenterne emigrerede til USA. Fortællingerne er interessante fordi de udviser en række indholdsmæssige og sproglige fællestræk. De er endvidere spændende fordi de udgør et sted i interviewene hvor de interviewede præsterer et vigtigt stykke arbejde i fremstillingen og konstruktionen af deres (emigrant-)identitet.

Artiklen tager udgangspunkt i to fortællinger, som gengives nedenfor som eksempel (1) og (2) (for udskriftskonventioner, se Steensig 2001). Fortælling (1) er fra et interview med et par, Else og Nik, som kom til USA i 1950 med deres fireårige datter. Else og Nik er begge omkring 80 år gamle. Uddraget kommer ca. 19 minutter inde i interviewet:

¹ Endvidere har følgende deltaget i dataindsamlingen til projektet: Lene Lykke Christensen, Marc van Ges-

(1) Else & Nik, SB 98. (Interviewer: in).

1 in: hvorf[or kom I her↑over,
2 ni: [ne:j
3 (1.0)
4 el: ·hhh {ja: [hvor]for hhh} (({} udtales gennem suk))
5 ni: [()]
6 el: han ((peger på Nik)) havde en sø:ster der var
7 herovre.
8 (0.5)
9 ni: +ja:+
10 (0.6)
11 el: å så kom hun hjem på be↓søg (1.6) å så ↑sendte
12 så var der to,
13 (0.9)
14 ni: en anden søster,
15 el: andre søstre der så rejste herover,
16 in: m ↑hm
17 (1.2)
18 el: å så (0.4) sku vi jo så osse komme.
19 (1.7)
20 el: så [rejste] vi (0.9) så spurgte jeg min mor så=
21 ni: [°ja°]
22 el: =sagde jeg til min mor sagde jeg hvad vil du sige
23 til hvis vi rejser til °°Amerika°° så sagde hun ja
24 hun ville jo være ked af hvis vi rejste (0.3) men
25 hvis det var ↑hende så ville h(h)un re(h)jse?
26 [(he) (he)]
27 in: [m (h) (hu)] (hu) ja
28 (0.9)
29 el: å så: (.) gi:k vi herov- tog vi herover, (0.5)
30 å den ene af hans søstre der kom herover hun
31 kom hjem før vi kom,

Fortælling (2) er fra et interview med Rita, som kom til USA i 1948 med sin mand og fireårige datter. Rita er 74 år. Uddraget er fra starten af interviewet, ca. 2 minutter inde:

(2) Rita, SB 98. (Interviewer: in).

1 in: °ahm: (.) men jeg tænkte° at hvis vi nu:: øhm (.)
2 hvis vi s startede me:d, (0.5) dengang du kom herover.
3 (0.4)
4 ri: °°hja°°
5 (0.5)
6 in: hvornår du kom herover hvorfor du tog
7 hero:v[er] °alle så'n ting° om du ka=
8 ri: [nå ng]
9 in: =huske noget fra: rejsen herover,
10 ri: I'll never forget ↑that (h)e (h)e ((smiler))
11 in: ↑mm (h)u °hja°
12 ri: no: +ehm:+ (0.8) først å fremmest min mand

13 å jeg kom hertil (0.7) a::h <fjerde januar
14 (.) i: otteogfyrre.>
15 (0.4)
16 in: °°hja°°
17 ri: å: (.) min mands bror har været (0.4) i USA på det
18 tidspunkt fra syvogtredive (.) å de to brødre havde
19 bestemt sig ti:l at (0.5) han skulle have kommet i
20 otteog↑tredive eller n[iog]tredive men så kom
21 ↑krigen jo,
22 in: [mm]
23 in: mm
24 (0.4)
25 ri: s:å: i mellemtiden blev yi? (0.2) han blev i
26 Danmark å broderen var herovre,
27 in: mm
28 ri: så: da krigen var ovre (.) selvfølgelig skrev
29 de sammen,
30 in: mm
31 ri: å fortsatte deres ↑planer (0.3) så men yi var
32 altså bleven gift i fireogfyrre så han ku jo
33 ikk rejse alene så
34 in: ↓mm (h)e (h)e [(h)e (h)a:+]
35 ri: [så yi] rejste altså som
36 ri: [sagt]
37 in: [mm]
38 (0.6)
39 ri: hver tre- (0.8) det var så tre:dje (0.6) tredje
40 januar da (.) f:løj vi fra (0.3) København me- å
41 når man fløj i de år det tog jo otteogfyrre
42 timer (0.4) seks mellem- mellemlandinger,

Hvorfor-fortællingernes korthed

Karakteristisk for disse fortællinger er en række sproglige og indholdsmæssige lighedspunkter, samt en særlig kort udformning. Det skal fremhæves at der på ingen måde er tale om vrangvillige eller ordknappe respondenter, tværtimod kommer disse respondenter andre steder i interviewet med lange, detaljerede fortællinger om mange forskellige emner. Fortællingernes korthed undrede mig; jeg var forbavset over at det virkelig kunne være alt hvad disse respondenter havde at fortælle om hvad der må have været en meget stor beslutning i deres liv og jeg undrede mig yderligere da jeg fandt ud af at der faktisk var mange af disse korte hvorfor-fortællinger i mine data. Næsten alle de hvorfor-fortællinger jeg arbejder med, foranlediges af at interviewerens spørger om hvorfor de emigrerede. De fleste hvorfor-fortællinger forekommer i begyndelsen af interviewet (ca. 70%). Men det er ikke sådan at der er fuldstændigt sammenfald mellem disse korte hvorfor-fortællinger og det tidspunkt i interviewet, hvor de forekommer. Så det er altså ikke (kun) fordi inter-

vieweren stiller spørgsmålet i begyndelsen af interviewet, hvor de interviewede endnu er “på vagt” over for interviewerens eller ikke er “varmet op”, at fortællingerne er så korte. Det virker altså som om de interviewede valgte at præsentere deres hvorfor-fortælling i denne korte form. Ud over kortheden har hvorfor-fortællingerne også andre lighedstræk. Jeg vil i de følgende afsnit fremhæve to.

Slægtninge som hovedårsag til emigration

En vigtig indholdsmæssig lighed mellem mange af mine korte hvorfor-fortællinger er introduktionen af en slægtning i USA som den centrale årsag til emigrationen. Det gælder også i fortælling (1) og (2). Else nævner mandens (“han”) søster som årsag til emigrationen:

(3) Else og Nik, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (1)).

6 el: han ((peger på Nik)) havde en sø:ster der var
7 herovre.

Rita introducerer mandens bror:

(4) Rita, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (2)).

16 ri: å: (.) min mands bror har været (0.4) i USA på det
17 tidspunkt fra syvogtredive (.) å de to brødre havde
18 bestemt sig ti:l at (0.5) han skulle have kommet i
19 otteog[↑]tredive eller n[iog]tredive men så kom

Både Else og Rita fortsætter denne argumentationslinje, Else ved at introducere flere søskende – “to andre søstre” (l. 12-15 i fortælling (1) ovenfor), Rita ved at fortsætte med at tale om broderen, i l. 26, fortælling (2), “broderen var herovre”, og “de” i linje 29 inkluderer også broderen. Fælles for begge fortællinger er også at der ikke introduceres andre begrundelser for emigrationen end denne slægtning. Man kan også bemærke at både Rita og Else præsenterer denne slægtning så det klart fremgår at der er tale om mandens bror, ikke deres egen slægtning (Rita i linje 17 ‘min **mands** bror’, Else i linje 6 ‘**han** havde en søster’). Ansvar for beslutningen om at emigrere til USA præsenteres således på en sådan måde at det i højere grad hviler på en anden end fortælleren selv.

Hvorfor-fortællingens selvfølgelighed

Et andet træk som disse fortællinger har tilfælles er at hvorfor-beslutningen fremstilles som noget selvfølgeligt eller indlysende. Lad os igen se på to eksempler fra fortælling (1) og (2):

(5): Rita, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (2)).

27 ri: så: da krigen var ovre (.) selvfølgelig skrev
28 de sammen,
29 in: mm
30 ri: å fortsatte deres ↑planer (0.3) så men vi var
31 altså bleven gift i fireogfyrre så han ku jo
32 ikk rejse alene så
33 in: ↓mm (h)e (h)e [+ (h)e (h)a:+]
34 ri: [så vi] rejste altså som

I linje 28-29 og 31 fortæller Rita at “selvfølgelig skrev de sammen å fortsatte deres planer”. Det “de” hun refererer til, er hendes mand og hans bror. Brødrene havde skrevet sammen inden krigen og haft planer om at Ritas mand skulle komme over til broderen i USA. Så kom krigen og planerne blev udskudt. Efter krigen, da brødrene begyndte at skrive sammen igen, var broderen hjemme i Danmark så blevet gift med Rita (og inden de nåede at emigrere havde de også fået en datter). På den baggrund forekommer det ikke nødvendigvis “selvfølgeligt” at de to brødre fortsatte deres planer, men det er sådan Rita vælger at fremstille det. Hvis man ser på den umiddelbart efterfølgende del af Ritas ytring (l. 31-33), ser man at den eneste ændring i planerne var at Rita og manden var blevet gift “så han ku jo ikk rejse alene” – det fremstilles som om det var bestemt at uanset hvad der skete, så skulle han afsted og så måtte konen og barnet jo bare følge med. Bemærk at interviewerens med sin latter i linje 34 måske søger at signalere at det ikke nødvendigvis virker så indlysende på hende, men Rita synes tilsyneladende ikke der er noget at grine ad her, der kommer ingen latter-respons fra hende.

Følgende eksempel er fra interviewet med Else og Nik:

(6): Else & Nik, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (1)).

18 el: å så (0.4) sku vi jo så osse komme.

Bemærk her hvordan både ‘skulle’ og ‘jo’ er med til at understrege at der er tale om noget selvfølgeligt, næsten nødvendigt, sådan var dét bare. Nik havde en søster der var i USA og som kom hjem på besøg, så tog to andre søstre derover og på den baggrund skulle Else og Nik også komme. Igen er det ikke indlysende at det skulle være selvfølgeligt at fordi der var tre af ægtemandens søstre der rejste til USA, så skulle Else og Nik også nødvendigvis gøre det.

Hvorfor-fortællingernes foranledning: Interviewerens spørgsmål

Størsteparten af hvorfor-fortællingerne kommer efter at interviewerens har stillet et spørgsmål. Spørgsmålene har ligesom selve hvorfor-fortællingerne en række lighedspunkter. I fortælling (1) og (2) udviser spørgsmålene forskelle og ligheder. Nogle af forskellene diskuteres senere i artiklen. Her vil jeg først fokusere på en vigtig lighed i formuleringen af de to spørgsmål:

(7) Else & Nik, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (1)).

1 in: hvorf[or kom I her[↑]o]ver,

(8) Rita, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (2)).

6 in: hvornår du kom herover hvorfor du tog

7 hero:v[er] °alle så'n ting° om du ka=

I begge spørgsmål bruger interviewerens ordet “herover” i sit spørgsmål. To træk er vigtige ved denne formulering: For det første er “herover” inklusivt på den måde at det viser at interviewerens også befinder sig der hvor de interviewede emigrerede hen, for det andet fokuserer det på målet for rejsen, altså USA, snarere end udgangspunktet, dvs. Danmark. Ved at anvende ordet “herover” har interviewerens medvirket til at fokusere på grunde til at man kunne tage derover, snarere end grunde til at man kunne forlade Danmark. Inden for emigrant-forskningen taler man om “push”- og “pull”-faktorer som årsager til emigration, altså faktorer der skubber emigranten væk hjemmefra over for faktorer der trækker emigranten til det nye land. Interviewerens spørgsmål beder i sin form først og fremmest om “pull-faktorer”, altså faktorer der har (til-)trukket de interviewede til USA. Oftest vil pull-faktorerne være mere positive end push-faktorerne så man kunne lidt tentativt sige at

den måde spørgsmålet formuleres på, lægger mere vægt på positive end negative faktorer. Her minder disse spørgsmål om et fænomen som Heritage (2002) har kaldt “optimismeprincippet” (*the Principle of Optimization*). Han har iagttaget at der bl.a. i læge-patient samtaler er en tendens til, at lægen formulerer spørgsmål så de lægger op til et “best-case”-svar. Det samme kunne man måske sige om interviewerens spørgsmål i disse eksempler – og det synes da også at afspejles i de svar der kommer, der som vi har set, lægger vægt på tiltræknings- eller “pull”-faktorer, altså slægtningene i USA. Dette underbygges også af et eksempel der vender den anden vej:

(9) Hugo, SD 98. (Interviewer: in).

1 in: *bu:t* *h*vorfor tog du fra *D*anmark op[↑]*r*indelig,
 2 hu: >*h*vorfor jeg?< (.) *t*og jeg (.) fra Danmark,
 3 in: ·*h*ja
 4 hu: ·*h*h nå: jamen en dårlig *↓t*i:d jo i otteog*f*yrre.
 5 in: *mm*,=
 6 hu: =*f*em år efte:r (0.3) vi havde *f*em [*å:r*]=
 7 in: [*mm*,]
 8 hu: =me:d *t*yskerne på Born[↑]*h*o[:*lm*] *å*:, så havde=
 9 in: [*°hja°*]
 10 hu: =vi *e*t år med *r*usserne på Born*h*olm *i*kke?

I linje 1 ser man interviewerens spørgsmål “...hvorfor tog du fra Danmark oprindelig”. Her tager spørgsmålet udgangspunkt i hvorfor Hugo forlod Danmark, snarere end hvorfor han kom til USA. Spørgsmålets fokus afspejles i Hugos svar, i linje 4, 6, 8 og 10, der indleder med at fokusere på forholdene i Danmark som årsag til emigrationen. Vi præsenteres her for en push-faktor som er ganske negativ, nemlig som han siger ‘en dårlig tid i otteogfyre – fem år med tyskerne og så et år med russerne på Bornholm’.

Der er kun få af hvorfor-fortællingerne der inddrager “push”-faktorer. Og i de fortællinger der gør dette, kan man i de fleste tilfælde pege på noget i spørgsmålsformuleringen, der er anderledes end i de to fortællinger med hhv. Rita og Else og Nik. Interviewerens måde at formulere hvorfor-spørgsmålene på synes altså at være en del af forklaringen på hvorfor-fortællingernes form – og måske også til dels deres korthed – hvis man kun inddrager den ene side af en sag (altså “push”-faktorerne), vil det i sagens natur give en kortere fortælling end hvis man inddrager begge sider.

Fortælleren på vej – “ind i historien” og “ud af historien”

I dette afsnit vil jeg fokusere på hvordan de to fortællere i fortælling (1) og (2) kommer afsted med historierne. Lad os først se på Ritas responser undervejs i interviewerens spørgsmål:

(10) Rita, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (2)).

1 in: °ahm: (.) men jeg tænkte° at hvis vi nu:: øhm (.)
2 hvis vi startede me:d, (0.5) dengang du kom herover.
3 (0.4)
4 ri: °°hja°°
5 (0.5)
6 in: hvornår du kom herover hvorfor du tog
7 hero:v[er] °alle så'n ting° om du ka=
8 ri: [nå ng]
9 in: =huske noget fra: rejsen herover,
10 ri: I'll never forget ↑that (h)e (h)e ((smiler))

I linje 4 kommer Rita med et meget lavt ‘ja’, imellem to pauser, i linje 8 kommer der et ‘nå’ ved afslutningen af hvorfor-delen af spørgsmålet og endelig i linje 10 kommer den første længere respons “I’ll never forget that”. Denne del af responsen kommer da interviewer spørger om Rita kan huske noget fra rejsen til USA. Og denne respons lover noget – nemlig at her er noget at fortælle, noget ‘uforglemmeligt’ – og sikkert også morsomt, da hun samtidig smiler. Hun vælger altså at fortælle interviewer at hun har en historie at fortælle – og at den historie relaterer sig til rejsen, og ikke til hvorfor hun kom til USA – hvorfor’et får et ‘nå’. En del af forklaringen på hvorfor-historiens korthed kan altså i Ritas tilfælde være at hun ‘har travlt’ med at komme til fortællingen om rejsen. Og hvorfor-historien konstrueres også sådan at hun går direkte over i fortællingen om rejsen:

(11) Rita, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (2)).

1. ri: [så vi] rejste altså som
2. ri: [sagt]
3. in: [mm]
4. (0.6)
5. ri: hver tre- (0.8) det var så tre:dje (0.6) tredje
6. januar da (.) fløj vi fra (0.3) København me- å
7. når man fløj i de år det tog jo otteogfyrre
8. timer (0.4) seks mellem- mellemlandinger,

Fra konklusionen på hvorfor-fortællingen “så vi rejste altså som sagt” videre over datoen og afrejsestedet “tredje januar da fløj vi fra København me-”, går Rita over i beskrivelsen af rejsen og kommer på denne måde ud af hvorfor-historien. Men bemærk altså også at det er her hun vælger at fortælle en længere historie – ikke i hvorfor-fortællingen.

Lad os se på hvad Else og Nik gør – eller især Else, da det først og fremmest er hende, der er fortælleren. Hun kommer ind i fortællingen gennem den sukkende indledning:

(12) Else & Nik, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (1)).

4 el: .hhh {ja: [hvor]for hhh} (({} udtales gennem suk))

I modsætning til Rita, der via interviewerens flerdelte spørgsmål havde mulighed for at forholde sig til noget andet end netop hvorfor-delen af spørgsmålet, er Else nødt til at forholde sig til spørgsmålet om hvorfor, da det er det eneste der spørges om her. Før Else begynder sit svar, kommer der en pause og sammen med den sukkende indledning er disse to ting med til at lægge en tidsmæssig afstand mellem spørgsmålet og svaret. Her er der måske en lighed til Ritas “I’ll never forget that”-respons, som jo også skaber en tidsmæssig afstand fra hvorfor-spørgsmålet til svaret. Måske signalerer Elses sukkende indledning en modvilje mod at være fortæller af denne historie og måske er der også her en lighed til Rita der gør opmærksom på, at der er en historie hun hellere vil fortælle, nemlig historien om rejsen. Lad os se hvordan Else kommer ud af historien:

(13) Else & Nik, SB 98. (Interviewer: in). (Fortælling (1)).

1. el: så [rejste] vi (0.9) så spurgte jeg min mor så=
 2. ni: [°ja°]
 3. el: =sagde jeg til min mor sagde jeg hvad vil du gige
 4. til hvis vi rejser til °°Amerika°° så sagde hun ja
 5. hun ville jo være ked af hvis vi rejste (0.3) men
 6. hvis det var ↑hende så ville h(h)un re(h)jse?
 7. [(he) (he)]
 8. in: [m (h) (hu)] (hu) ja
 9. (0.9)
 10. el: å så: (.) qi:k vi herov- tog vi herover, (0.5)
 11. å den ene af hans søstre der kom herover hun
 12. kom hjem før vi kom,

Her ser vi hvordan Else præsenterer en samtale, hvor moderen udtrykker den ambivalente holdning at hun på den ene side ville være ked af det hvis Else og Nik rejste, men på den anden side selv ville gøre det samme (l. 23-25). Ved at vise at moderen ville have gjort det samme, får Else understreget at det at emigrere var noget andre (i dette tilfælde moderen) kunne finde på – og forstå (for i moderens erkendelse af at hun selv ville gøre ligger der netop et signal om at hun forstår dem) – dvs. noget forholdsvis almindeligt. Samtidig får Else skabt en humoristisk pointe i moderens erkendelse af at hun selv ville gøre det hun ønsker de ikke skal gøre. Med sin afsluttende latter i linje 25-26 får Else inviteret til et muntert perspektiv på historien. Latteren gengældes af interviewereren og er således med til at tage tyngden ud af beretningen om afskeden med moderen.

Vi ser altså hvordan begge fortællere så at sige “arbejder sig ud af” hvorfor-historien ganske hurtigt. Det er ikke en historie, der spindes lange ender på eller som frembringer eksplicite moralske evalueringer el. lign. Og her står hvorfor-fortællingerne i kontrast til andre fortællinger i data, bl.a. til dem jeg har kaldt “hardship”-fortællinger som handler om den første hårde tid i USA og som ofte er bygget op om en eksplicit moralsk evaluering. Men det betyder ikke at de ikke indirekte er udtryk for nogle (moralske) værdier. Der er et tema som går igennem en stor del af disse interview og det er familien og de værdier og normer der er knyttet til at tage sig ordentligt af sin familie. Og på en måde er det også gældende for de fortællinger jeg har præsenteret her. Vi har set hvordan begge de to fortællinger (1) og (2) fokuserede på slægtninge som begrundelse for emigrationen og hvordan Else endda gjorde det på to måder – både ved at tale om mandens søstre og ved at fortælle at hun spurgte sin mor inden de tog afsted.

Konklusion eller lidt om hvorfor hvorfor-fortællingerne ser ud som de gør

Afslutningsvis vil jeg, som forklaring på hvorfor-fortællingernes form, inddrage en forklaringsmulighed som rækker ud over den interaktionelle analyse. Sacks’ (1984) artikel “On doing ‘being ordinary’” handler om det sproglige arbejde vi gør for at fremstå som almindelige normale mennesker. Et eksempel: Hvis man vil fremstå som et helt almindeligt menneske så kommer man ikke hjem fra en tur i byen og fortæller at ‘pigens øjne var dybe som skovsøer eller funkede som krystaller’ – man siger ‘Det var hyggeligt og hun var nu ret sød’ – for ellers tror folk at man er lidt mærkelig. Og måske gør disse respon-

denter i hvorfor-fortællingerne samme type arbejde for at fremstå som normale. Hvis man nu spørger en ven 'Hvorfor har du købt en Citroën?', så svarer han måske 'Det var fordi sådan en har min bror og den er han glad for, så det lød som en god ide'. Og hvis man spørger 'Hvorfor tog du til USA?' så kan man jo sige 'Det var fordi det gjorde min bror og det var han glad for, så det lød som en god ide'. Min pointe er at 'slægtningebegrundelsen' er en meget dagligdags og almindelig begrundelse, hvor man ikke puster hverken beslutning eller sig selv op til noget særligt. Dels fremstår man som normal og dels er det måske sådan at hvis beslutningen er sådan en almindelig dagligdags en, så er den heller ikke nær så *accountable* – man står ikke på samme måde til regnskab for den, og det er måske også det man kan se at disse respondenter forsøger at undgå – f.eks. ved at vise at det er mandens bror eller søster eller i det hele taget en slægtning der er ansvarlig for beslutningen. Årsagen til at det er vigtigt for de interviewede at deres beslutning bliver mindre *accountable* er måske at netop denne beslutning på en måde er grundlaget for hele deres liv – eller i hvert fald det liv de lever nu, og måske er det ganske svært hvis man fremstiller sig selv som ansvarlig for grundlaget for hele sit liv eller hvis man bliver bedt om det på den måde som interviewereren gør ved at stille spørgsmålet så direkte – altså ved at bruge 'hvorfor' på den måde hun gør. Endnu ved jeg ikke om denne forklaringsmodel kan eftervises i data, det må det fremtidige arbejde vise.

Litteratur

- Heritage, J. 2002: Ad Hoc Inquiries: Two Preferences in the Design of Routine Questions in an Open Context, Maynard, D. et al. (eds.) (2002) *Standardization and Tacit Knowledge. Interaction and Practice in the Survey Interview*. New York: John Wiley and Sons.
- Sacks, H. 1984: On doing 'being ordinary', Atkinson, M. & Heritage, J. (1984) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: CUP. 413-429.
- Steensig, J. 2001: *Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

ORKESTRERING AF TV-DEBATTER

Af Mie Femø Nielsen (Københavns Universitet)

Tv-debatter er rige på identitetskonstruktion, retoriske strategier og meget andet. Her vil jeg imidlertid fokusere på den orkestrering, værten kan foretage. Jeg ser altså i denne artikel bort fra producerorkestreringen. Arbejdet bygger på John Heritages forskning i spørgsmålsdesign (Sachs, Schegloff & Jefferson 1974, Greatbatch 1988, Clayman 1988, Heritage 1995 og 2000a), Ian Hutchbys analyse af radiodebatprogrammer (Hutchby 1996), og på Erving Goffmans og Steven Claymans forskning i footing og neutralisme (Goofman 1981, Clayman 1992). Jeg foreslår en model for de allokerede eller selvvalgte talepositioner i debatter. Mine data er danske tv-debatter, fra Rigets Tilstand over toppolitikerduelleer til de danske versioner af Ricki Lake. Debatter er naturligvis mange ting: rundbordsdiskussioner, dueller, paneldebatter (m/u spørgsmål fra publikum), publikumsdiskussionsprogrammer eller 'retssal'. Indtil videre ser mine pointer imidlertid ud til at kunne appliceres på alle typer med en vært.

Spørgsmålsdesign og tildelt taleposition

Ved hjælp af spørgsmålsdesign kan en bestemt taleposition blive allokeret en debattør eller en interviewperson. Værten kan vælge og skabe den plads, som gæsten eller IE skal udfylde. Dette kan gøres på flere måder. Jeg opererer med følgende grundlæggende 'talepositioner':

Grundlæggende positioner i debatter

1. position : Fremsætte (et synspunkt)
2. position : Opponere (et synspunkt)
3. position : Forsvare (et synspunkt)

I det følgende vil jeg vise et eksempel på hver af de tre forskellige talepositioner. De er alle fra samme debat om automatiske fotofartfælder. I det første skaber værten en 1. posi-

tions slot:

Ex 1 Rigets Tilstand: Fartovervågning¹

Vært: Hva-, hva ↑var din ø:h- hvad var din øh reak↑tion,
Ma:Hrm.

Jah, den var ikk særlig positiv i hvert falde,
↑Først får man bøden
det kan man sådan øh set er(.)kende
menøh man kan jo ikk se hvem der er i bilen ↑dover

Vært: nej,

Ma:å så har man jo lidt å spekulere over
hvis man er jaloux,
ikk,

Vært: ja?

(.)

Jar ved ikk,

↑Birtha,
sidder her ved siden af-

De:t ↑dig
der sidder i ↓bilen.

Hva:, hva: tænkt ↑du
da >du kom hjem
å du fik at vide
å der var kommet< sådan et brev

Kv:Det rysted mar sån set lidt, ikk?
fordi jeg føler mar ikk ↑selv som en syn↓der,
jar har bare ↓fu↑lgt trafikken på Frederikssundsvej ((fortsæt-
ter))

Billede 1 Vært og konsekvens eksperter (fartsynder og bilejer/vognmand)

I det andet eksempel ser vi en debattør blive tildelt en 2. positions slot:

¹ Data i denne artikel stammer forskellige steder fra. Ex 2, 3, 7, 8, 9 og 10 er udskrevet af Rune Stilling, Michael Riis og Tina Høeg, ex 1 og 4 er udskrevet af mig, og ex 5 og 6 er udskrevet af Anne Bremmelgaard. Efterfølgende har jeg modificeret nogle af udskrifterne fra ovenstående personer.

Ex 2 Rigets Tilstand: Fartovervågning; 2:35-56

Vært: [Inge] Dahl Sørens[en]?

Auken: [og] det ↑hjælper det her.
(0.8)

Vært: ø:h ((kuglepen slås mod bordet))

Margrete Auken si:r

↑a,

det er ↑kun dem

(0.3)

ø[h[hh der begår]=

Auken: [()]

Vært: =noget ulovligt

(0.2)

[der bliver overvåget,]

Auken: [>det er det også kun<]

Billede 2, 3 Rigets Tilstand: Fotofartfælder, Inge Dahl Sørensen

I det tredje eksempel ses en debattør blive tildelt en 3. positions slot:

Ex 3 Rigets Tilstand, Fartovervågning; 1:1-10

Vært: [der er kun én der kan bestemme] hvad der sker ↓her,

Publ.: [()]

Vært: det er mig.=godaften Margrethe ↑Auk[en .h]h ø:h

Auken: [godaften]

Vært: >du er politiker. hvor langt skal vi gå i den udvikling< at

staten ↑over[våger og] staten har ret.=

Billede 4, 5 Værten og Margrethe Auken

Det er *ikke* et spørgsmål om kronologi, og det er just min pointe her. Det andet eksempel forekom faktisk lige før det tredje eksempel.

Ikke bare værten kan designe og allokere bestemte talepositioner for deltagerne. Deltagerne kan også skabe særlige talepositioner for hinanden. Og de kan skabe særlige talepositioner for værten. Det sidste kan være en invitation (eller en fælde) til værten til at forlade det neutralistiske stade. Lad os se et eksempel på en 3. positions turn blive allokeret til en debattør af en af tilhørerne. Dette spørgsmål bringer et helt nyt emne op i debatten. Det er det første spørgsmål fra denne tilhører til denne paneldeltager (Bostrup).

Ex 4 Lorry, Folketingsvalg 1998

Publ.: mm=jar ↑har et spørgsmål til Anne Bostrup=jar hedder Michael Rahbek Andersen,=>jar stemmer på venstre på onsdag<, (0.4) ø:h jar ↑hørt Margrethe ↑Auken, (.) ↑hun sagde i ø:h f- (.) i nyhederne forleden dag at hun e- (.) mener ikk at ↑SF ska gå ind for højere straffe ti:l voldsmand'ne, (0.5) ↑så vil jeg bare lige sp- spørge dar ø:h skal vi for↑gylde vores ↑voldsmænd eller ska vi ↓straf dem,

Hun bliver ikke bedt om at udtrykke et standpunkt, hvad der ville have været ækvivalent med at bringe hende i første position. Hun bliver ikke bedt om at opponere mod et synspunkt, hvad der ville have været ækvivalent med at bringe hende i anden position. Hun

bliver bedt om at forsvare et synspunkt fremsat af en af hendes partifæller, som hun deler synspunkt med.

Den teknik, der bliver brugt for at bringe hende i den position, er at citere et synspunkt, som hun er enig i, og opponere mod dette synspunkt. Første del af gjort som et footingskift til partifællen. Den sidste del er gjort som et retorisk spørgsmål, der også fungerer som et spørgsmål til hende. Den taleposition hun bliver tildelt er at forsvare det citerede synspunkt, og dermed er hun bragt i 1. position. På den måde kan en debattør blive tildelt en 3. positions tur i selve begyndelsen af debatten om et spørgsmål, altså blive bragt i forsvarsposition fra starten. Dette gøres via spørgsmålsdesign alene.

En fjerde position?

Muligvis er der brug for at operere med en fjerde position, når man vil beskrive debatters forløb. Denne position kalder jeg indtil videre blot for 'andet'.

Debatpositioner

1. position : Fremsætte (et synspunkt)
2. position : Opponere (et synspunkt)
3. position : Forsvare (et synspunkt)
4. position: 'Andet'

Fjerde position har jeg haft brug for at definere, fordi der i mine data ind i mellem bliver skabt et slot for en debattør, hvor vedkommende bliver bragt i en position, hvor noget andet end at fremsætte, opponere mod eller forsvare synspunkter bliver gjort relevant. Dette ses blandt andet, når værten skaber en plads for at komme med en undskyldning eller en anerkendelse, fx ved at sanktionere en debattør for hendes opførelse i debatten eller ved ligefrem at skælde hende ud. De ture, der anbringes i fjerde position, tilhører ikke nødvendigvis samme kategori.

Den fjerde position ser ud til, at den ikke bliver taget, hvis den bliver tildelt forinden af værten, i det mindste ikke i mine data, men debattørerne indtager den af og til frivilligt. Altså: man vil ikke komme med en undskyldning, hvis man bliver irettesat for sin opførelse i debatten, men man kan godt finde på at undskylde adfærden, hvis man ikke er blevet bedt om det. Nu har jeg endnu ikke kigget synderlig meget på disse ture, men man kan se

deltagerne tage dem, lige før værten anbringer dem i den, som om de kunne se det komme.

Partiturmodellen

For at visualisere de forskellige talepositioner kunne man anvende dette partitur:

Pos. 4	_____
	O O
Pos. 3	_____
	O O O
Pos. 2	_____
	O
Pos. 1	_____
	O O O O

Fig. 1 Partiturmodellen

Ligheden med et nodepartitur er årsagen til, at jeg kalder den for partiturmodellen. Vi har her første position, anden position, tredje position og også fjerde position.

Hvad jeg finder nyttigt ved denne model er, at den gør det lettere at se, hvordan deltagerne kan blive tildelt forskellige positioner. Det kan man gøre ved at give de respektive deltagere hvert sit symbol, fx en trekant, et snabel-a, eller hvad man nu kan finde på.

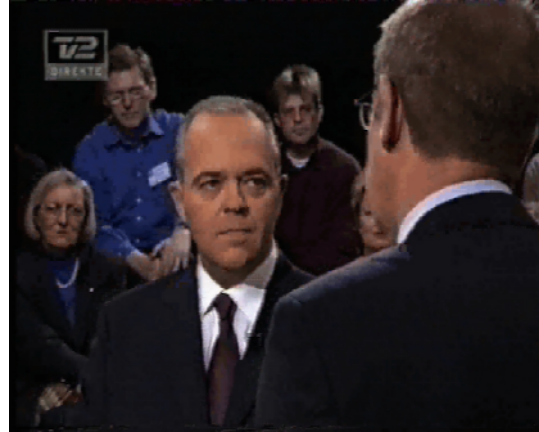
Pos. 4	_____
	2
Pos. 3	_____
	2 2 2 ®
Pos. 2	_____
	Ø
Pos. 1	_____
	@ @ @ Ø @ ®

Fig. 2 Partitur modellen: Forskellige personer kan tildeles forskellige positioner

At deltagerne får forskellige talevilkår gennem de positioner, de indbydes til at indtage, er ikke ualmindeligt. Det skete fx i en af de vigtigste debatter for nylig, topmødet på TV2 mellem Anders Fogh Rasmussen og Poul Nyrup Rasmussen under valgkampen i november 2001. Det var den af de to dueller, der havde det højeste seertal, og her fik Fogh de mest favorable talepositioner tildelt. Jeg påstår naturligvis ikke, at det var derfor, han vandt valget. Og rimeligheden eller det modsatte af dette valgresultat er heller ikke mit

ærinde her. Pointen er, at der foregår en del på mikroniveauet i interaktionen, og den mundtlige side af den offentlige debat fortjener større opmærksomhed.

Lad os se en enkelt udveksling fra deldebatten om sundhed. Det følgende spørgsmål stilles til Nyrup, hvor værten tildeler ham en 3. positionstur.

Billede 6, 7 TV2 Topmøde, Vært og Nyrup

Ex 5 TV2-duel, Folketingsvalg 2001; 11:17-18

Vært: ↑hv^orfor (.) ↑er det (.) så g^alt
at >den lille mand< f^ar p^enge fra s^taten
til at la^r sar operere
>for eksempel i ↑udlandet<
(.)
og dermed ↑osse sk^aner den danske ↑venteliste,

Nyrup besvarer dette og i slutningen af dette svar bliver ordet givet til Anders Fogh Rasmussen, daværende leder af oppositionen:

Billede 8, 9 Værten stiller spørgsmål til Fogh

Ex 6 TV2-duel, Folketingsvalg 2001; 11:24-31

Nyrup: ((...)) jeg kan ikke forstå simpelthen hvad det er der driver Venstre til at sige nu skal vi investere i nogle private sygehuse i stedet for at sige lad os dog koncentrere kræfterne om de nioghalvfems procent af vores sygehusvæsen som skal som skal redde det her=

Vært: =>men ↑det handler jo< om sund konkurrence
>vil du sige Anders Fogh
ikke sandt<

Fogh: ja jeg=

Nyrup: =ja, hvis jeg ↑lige må gøre det færdigt,
[det handler]

Vært: [>så skal det vær]e kort<

Her bliver Fogh ikke alene tildelt en 2. positions tur, han får også hjælp af værten til hvad han kan sige. Men det er designet som et tag-question, så rent formelt er værten ikke biased.

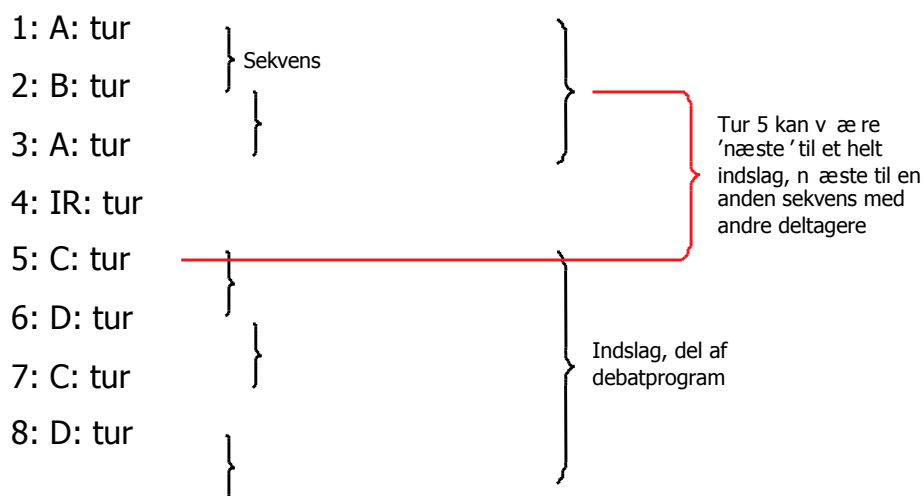
Samarbejde om tildelt position

Naturligvis kan deltagerne i en debat gøre andet end at udfylde den plads, der er blevet skabt for dem. Selvfølgelig er det et valg, om de vil samarbejde eller ikke samarbejde eller måske ligefrem modarbejde. Det faktum, at en person er blevet allokeret en bestemt slot, betyder ikke, at han eller hun ikke kan udfylde en anden slot. Men det kan være problematisk. Hvis der fx er blevet skabt en forklaringsplads (Antaki 1994) for en deltager, og denne ikke leverer en forklaring, så kan vedkommende fremstå som undvigende. Og hvis en person tildeles en 3. positions slot, dvs. bliver bedt om at forsvare sig, og han eller hun gør noget andet, kan det opfattes som undvigelse og måske endda at vedkommende *ikke er i stand til* at forsvare sig.

Taleposition og sekventialitet

Noget andet, der gør billedet mere komplekst, er spørgsmålet om sekventialitet. En taletur produceret af en debattør i en debat er nogen gange ikke kun en respons på det forudgående spørgsmål; det kan fungere som en respons på noget, der er foregået tidligere i udsendelsen (eller endnu tidligere, uden for programmet). Det kan være en respons på et helt indslag, det kan respondere på en hel sekvens med andre debattører.

Partiturmodellen - og sekventialitet

Mie Fem ø Nielsen, MUDS, okt 2002

Fig. 3 Sekventialitet

Som et eksempel på det vil jeg i det følgende vise et uddrag af en debat fra 1997 om lesbiske og enliges ret til offentligt finansieret kunstig befrugtning. Det var lige inden en ny lov trådte i kraft, hvor det blev gjort illegalt for læger at hjælpe lesbiske med kunstig befrugtning.

Det første indslag i programmet var et interview med et lesbisk par, der gjorde de et stort arbejde for at konstruere sig selv som 'normale, almindelige og ansvarlige'.

Billede 10, 11 Vært interviewer konsekvens eksperter (lesbisk par)

Senere i udsendelsen bliver Brian Mikkelsen, sundhedsordfører for Det konservative Folkeparti, spurgt, om han kan fortælle det lesbiske par, hvad der er galt med dem.

Billede 12, 13 Vært interviewer Brian Mikkelsen

Ex 7 Rigets Tilstand: Kunstig befrugtning; 7:234-236

Host: Brian Mikkelsen,
du er kon[↑]servativ,
du er jo varm fortaler for den
lov.
.hhh ka du forklare? (.)
°Annemette og Lena°
hva det er der er galt med dem?,

Det er en invitation til at udfylde en 2. positions slot, og det er let gjort af Mikkelsen. Første del af flerenhedsspørgsmålet “Brian Mikkelsen, du er kon[↑]servativ, du er jo varm fortaler for den lov.” beskæftiger sig med at stadfæste fakta, der introducerer ham og hans ståsted for publikum. Fortsættelsen “.hhh ka du forklare? (.)°Annemette og Lena°” lægger op til at Mikkelsen skal forklare det lesbiske par noget, og givet at vi lige har fået introduceret, at Mikkelsen er varm fortaler for den lov, så gøres det relevant, at det er dét, han skal forklare. Det ligner indtil nu en invitation til at udfylde en 1. position. Men fortsættelsen “hvad det er der er galt med dem?,” ændrer det til en invitation til at udfylde en anden position. Det er således en plads, der er let at udfylde. Her er hvad han svarede:

Ex 8 Rigets Tilstand: Kunstig befrugtning; 7:234-268

Vært: Brian Mikkelsen,
du er kon[↑]servativ,
du er jo varm fortaler for den
lov.

.hhh ka du forklare? (.)
 °Annemette og Lena°
 hva det er der er galt med dem?,
 BM: (0.2)
 Selvfølgelig kan jeg det.
 .hhh altså
 (0.4)
 man laver en lov,
 (0.4)
 fordi man bekymrer sig om børnene.
 (0.5)
 Lena og Annemette ska nok ↑klare sig=
 =det ska andre i samme situation selvfølgelig ↑også gøre,
 .hh men man må tænke på børnenes tarv,
 (0.3)
 deres mu:ligheder,
 .h og børn har brug for en far og en mor,
 (0.7)
har nogle identiteter,
 nogle roller de har at forholde sig til.
 .hh altså (0.2) kvinderne [der skal ↓nok klare sig],
 ((fortsætter))

Den udfyldte plads er ikke attraktiv at udfylde; det er skadeligt for ham, for man har lige inden set det lesbiske par, som så sympatiske ud. Han bliver da også ved med at reparere på det, han først responderede på, at han "selvfølgelig" godt kunne forklare dem, hvad der var galt med dem. Igen og igen pointerer han, at der skam ikke er noget galt med dem:

Ex 9 Rigets Tilstand: Kunstig befrugtning; 16:529-537

BM:=som-som politikere til at ↑sørge for og beskytte børnenes interesser.
 .hh >vi skal ↑ikk ↑beskytte ↑de ↑voksnes ↑interesser,
 ↑Annemette ↑og ↑Lena ↑ser ↑smadder ↑sunde ↑ud
 ↑og ↑dejlige ↑ud,
 og de får et fantastisk godt liv.<
 .hh men det er ↑børnenes interesser
 >vi skal beskytte.<
 (0.3)
 ↑de klarer sig fantastisk godt,
 det er søde ↑piger

Gentagne gange i dette indslag forsikrer han om, hvordan de to kvinder nok skal klare sig, og hvor søde og sunde de er. Dette (forstyrrende) arbejde blev gjort relevant af, at han blev inviteret/lokket til at fortælle, hvad der var galt med dem.

Modifikation af modellen

Partiturmodellen kan ikke forklare alt, hvad der foregår i en debat. Der er også en indbygget kompleksitet i data, der gør, at det ikke er så let igen, som modellen umiddelbart kunne tyde på. Der viser sig således et behov for at skelne mellem 'lag' af taleposition.

I det følgende uddrag bevæger værten sig fra at interviewe det lesbiske par til at åbne debatten mellem to politikere. Lone Møller har sammen med nogle andre politikere rejst et modforslag til loven, som forsvarer de enlige og de lesbiske rettigheder. I sit åbnings spørgsmål til hende refererer værten til dette og spørger hende, om hun er ude på at skabe en ny samfundsklasse af faderløse børn. Umiddelbart ser hans spørgsmål dermed ud til at sætte hende i 3. position, at hun bringes til at forsvare sig:

Billede 14, 15 Vært interviewer Lone Møller

Ex 10 Rigets Tilstand: Kunstig befrugtning; 6:193-205

Vært: godt foreløbig tak.

.hhh og ↑velkommen

te (.) ↑dig

Lone Møller

fra Socialdemokratiet

.hh øhm

(2.0)

du øhh er jo gået imod den lov.

som star- som træder i kraft her første oktober,

og som begrænser enlige og lesbiskes ret

[til kunstig]

LM: [(rømmer sig)]

Vært: befrugtning

.hh >er det fordi du vil være med til< o:g, skabe et samfund med en ny klasse

a:f ↑faderløse børn?,

Man kan imidlertid argumentere for, at dette spørgsmål er et retorisk spørgsmål. Han gør brug af en 'extreme case formulation' (Pomerantz 1986) ved at spørge hende, om hun er ude på at "skabe et samfund med en ny klasse af ↑faderløse børn". Dermed gøres de potentielle konsekvenser så grotesk ekstreme, at det ligner det retoriske greb 'reductio ad absurdum'. Møller lader da også til at opfatte spørgsmålet som et retorisk spørgsmål, her nærmere bestemt en proforma opposition, eftersom hun smiler afvæbnende (se billedet) og let affærdiger spørgsmålet og giver sig til at udfylde en 1. position og blot gør rede for sit standpunkt.

Der lader her til at blive skabt en anden type forklaringsplads i dette spørgsmål, end i "kan du forklare"-spørgsmålet. Den ene er mere bekvem at udfylde end den anden, eftersom Møller her bliver *givet en chance for* at forklare sig, mens Mikkelsen blev stillet i en situation, der *afkrævede* en forklaring af ham. Jeg har dog endnu ikke kigget nærmere på sådanne forskellige typer af forklaringspladser. Det vil dog være værd at se på, om et særligt spørgsmålsdesign kombineret med venligt tonefald reelt blot sætter en debattør i 1. position, selv om det umiddelbart ser ud til at sætte vedkommende i 3. position.

De to eksempler er fra samme debat og viser den samme bias, idet den ene side af debatten (for de lesbiskes rettigheder) i begge tilfælde bliver givet bedre vilkår. Sådanne eksempler viser, at det er muligt for værten at være biased, uden at der formelt set er noget at komme efter, fordi han i begge tilfælde holdt sig inden for rammerne af at stille et spørgsmål.

Modellen som grafisk overblik

Hvis partiturmodellen bliver appliceret på en debat giver det mulighed for at give et grafisk overblik over resultaterne af analysen. På den måde bliver mønstre lettere at få øje på (se næste side). Modellen kan designes, så det er muligt at ikke bare at se, hvilke typer af talepositioner deltagerne hver især tildeles, men også om de bliver udfyldt eller ej, hvor mange ture deltagerne får, hvor lange de er, hvordan de inden for hver tur eventuelt skifter mellem forskellige positioner og hvor længe de opholder sig i dem respektivt.

Partiturmodellen appliceret - et muligt næste skridt i analysen
→ Muligt at få overblik over værtsorkestreringen

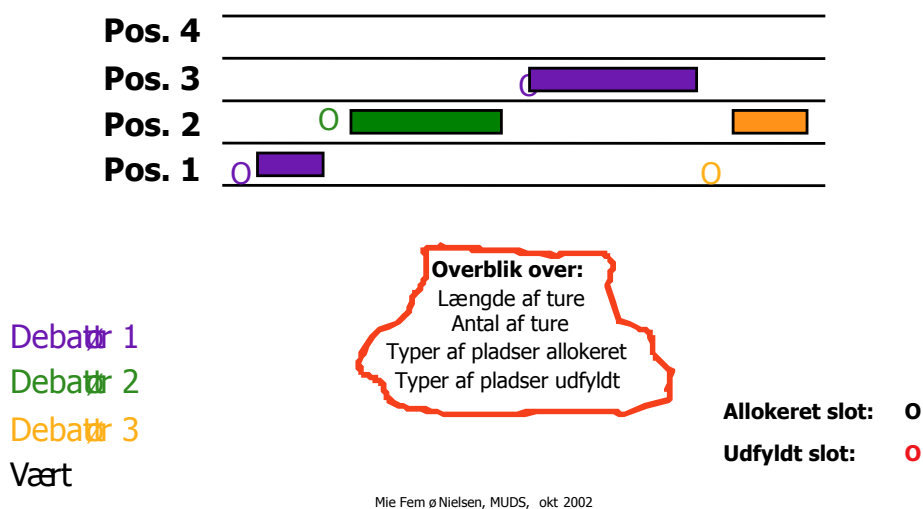

Fig. 4 Partiturmodellen appliceret på data som et muligt næste skridt i analysen

I sig selv behøver det ikke at sige særlig meget om talevilkårene, hvor mange ture folk får, og hvor lange de er. En lang tur behøver ikke at være udtryk for dominans, sådan som det ofte udlægges. Man kan tværtimod blive sat i en uattraktiv taleposition og blive ladt i stikken med ordet, uden hjælp til at slippe af med det. Derfor giver det et mere facetteret billede at inddrage det sekventielle aspekt og handlingsaspektet, herunder turpositioner.

Min analyse af en del af debatten om fotofartfælder er her sat ind i partiturmodellen:

For det andet kan man pege på, at partiturmodellen gør det lettere at sammenligne forskellige debatter, lige som det bliver lettere at lave kvalitative såvel som kvantitative analyser af debatter.

For det tredje er det relevant at diskutere journalistisk fairness og at diskutere de identiteter, der konstrueres for deltagerne gennem de talepositioner, de tilbydes. Det er således muligt at fastholde en deltager i en bestemt taleposition. Man kan således se en tendens til at sætte konsekvens eksperter i 1. position og lade dem blive der. Når de gives dette privilegium, kan enkeltsager komme til at styre debatten. De får lov at italesætte 'sandheden om livet'. Dette er særdeles problematisk, især fordi konsekvens eksperterne ofte castes af særinteresser og gives til medierne. Ikke mange gives mulighed for kun at indtage 2. position, men det hænder for journalister-som-eksperter og for kommentatorer. Man kan hævde, at disse er født i denne position. Men kombineret med gatekeeperrollen OG den institutionelle ret til at tildele taleture OG magten til at orkestrere de øvrige deltagers positioner i debatten (som fx vist i denne artikel), så giver det medierne en meget stor magt over samfundsdebatten (se også Femø Nielsen 2000). Ret ofte ses administratorer, ministre, visse særinteresser og visse etniske grupper i 3. position. Det er med til at konstruere en identitet for de pågældende som 'i forsvar', og indikerer dermed, at de nok har/er et problem, siden de hele tiden skal legitimere sig.

For det fjerde og sidste giver modellen en anledning til at drøfte, hvordan den ideelle debat kunne se ud. *Hvis* det altså er en debat, vi ønsker at deltage i...

Litteratur

- Antaki, Charles 1984: *Explaining and Arguing: The Social Organization of Accounts*, Sage.
- Antaki, Charles & Sue Widdicombe 1998 *Identities in talk*, Sage.
- Clayman, Steven 1988: Displaying Neutrality in Television News Interviews, in: *Social Problems* 35 (4), pp. 115-131
- Clayman, Steven 1992: Footing in the achievement of neutrality: the case of news-interview discourse, in: Paul Drew & John Heritage (eds.): *Talk at work. Interaction in institutional settings*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Goffman, Erving 1981: Footing, in: *Forms of talk*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press), pp. 124-159.
- Greatbatch, David L. 1988: A Turn-taking System for British News Interviews, in: *Language in Society* 17, pp. 401-430.

- Drew, Paul 1992: Contested evidence in courtroom cross-examination: the case of a trial for rape, in: Paul Drew & John Heritage (eds.): *Talk at work. Interaction in institutional settings*, Studies in Interactional Sociolinguistics 8, (Cambridge University Press).
- Femø Nielsen, Mie 2001: *Replik til journalistikken – mikroanalyse af medieinterviewet*, Akademisk Forlag.
- Femø Nielsen, Mie forthcoming: Partiturmodel, under udgivelse.
- Heritage, John 1985: Analyzing News Interviews: Aspects of the Production of Talk for an Overhearing Audience, in: Teun van Dijk (ed.): *Handbook of Discourse Analysis* Vol. 3, *Discourse and Dialogue*, (London: Academic Press).
- Heritage, John 1995: Turn-taking in the News Interview, upubl. kladde, UCLA.
- Heritage, John 2000: Basic Ground Rules: Takings Turns and ‘Doing’ News Interview Talk, revideret version af upubl. kladde til kap. 4 i upubl. bog, UCLA.
- Heritage, John 2000a: Designing Questions and Setting Agendas in the News Interview, kladde til artikel i: Mie Femø Nielsen & Johs. Wagner: *Broadcast Conversations. Interaction in the Media* (arbejdstitel).
- Heritage, John & David Greatbatch 1991: On the Institutional Character of Institutional Talk: The Case of News Interviews, in: Deirdre Boden & Don Zimmerman (eds.): *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*, (Cambridge: Polity Press).
- Hutchby, Ian 1996: *Confrontation Talk. Arguments, Asymmetries, and Power on Talk Radio*, Lawrence Earlbaum.
- Pomerantz, Anita 1980: Telling My Side: “Limited Access” as a “Fishing” Device, in: *Sociological Inquiry* 50, pp. 186-198.
- Pomerantz, Anita 1986: Extreme case formulations: a way of legitimizing claims, in: *Human Studies* 9, pp. 219-229.
- Sacks, Harvey 1984: On doing “being ordinary”, in: Atkinson, J. Maxwell & Heritage, John (eds.) 1984: *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*, Studies in Emotion and Social Interaction (Cambridge University Press), pp. 225-246.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50(4). 696-735.
- Schegloff, Emanuel A. 1995: Sequence Organization, draft of 261 p. for chapter in *Talking in Interaction: An introduction to conversation analysis*, upubl. manus, UCLA.
- Zimmerman, Don 1998: Identity, Context and Interaction, in: Charles Antaki & Sue Widdicombe 1998 *Identities in talk*, Sage.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

DANSKE PRODUKTIONSORDBØGER

Af Jette Bundgaard Pedersen (Syddansk Universitet, Odense)

I henhold til Kulturministeriets bekendtgørelse af 4. september 1997 om Dansk Sprognævnets virksomhed og sammensætning skal den danske retskrivning fastlægges i overensstemmelse med et traditionsprincip og et sprogbrugsprincip. Ifølge traditionsprincippet ligger stavemåderne af det eksisterende ordforråd principielt fast, bortset fra justeringer som følge af sprogbrugsprincippet. Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbrugeres skriftlige sprogbrug. Mens Kulturministeriet altså i sin bekendtgørelse definerer grundlaget for justeringer af stavemåden efter sprogbrugsprincippet, forholder ministeriet sig ikke til, hvordan disse justeringer implementeres i praksis. For en afklaring af dette spørgsmål, må man konsultere Retskrivningsordbogen, jf. §2 i Lov om Dansk Sprognævn af 14. maj 1997: 'Dansk Sprognævn redigerer og udgiver den officielle danske retskrivningsordbog. Opslag i de seneste udgaver af Retskrivningsordbogen viser, at de justeringer efter sprogbrugsprincippet kan komme til udtryk på tre måder:

1) En ny stavemåde kommer til, og der opstår en såkaldt dobbeltform. Et eksempel er *grundliggende*, som optrådte første gang i 1996-udgaven af Retskrivningsordbogen. Indtil da havde *grundlæggende* været enerådende. Som det fremgår af følgende artikler fra Retskrivningsordbogen, behandles dobbeltformer som lige korrekte: **grundliggende** (*el. grundlæggende*) *ubøj. adj.* og **grundlæggende** (*el. grundliggende*) *ubøj. adj.*

2) Også den næste måde at justere stavemåden på drejer sig om dobbeltformer, men hvor en ny stavemåde før kom til, falder en eksisterende stavemåde her ud. Et eksempel er *linie* og *linje*, der blev anset for lige korrekte til og med 96-udgaven af Retskrivningsordbogen, men fra 2001-udgaven er *linje* den eneste anerkendte stavemåde, jf.

følgende resultat ved søgning på *linie* i online udgaven af Retskrivningsordbogen: 'I ordbogen er der ingen ord der passer til søgekriteriet.'

3) Endelig kan justering af stavemåden ske ved, at en eksisterende stavemåde udgår og erstattes af en ny. Et eksempel på en ny stavemåde er *kraft-varme-værk*, som første gang kom med i 2001-udgaven af Retskrivningsordbogen, hvor den samtidig fortrængte den hidtidige stavemåde uden bindestreger, der indtil da havde været den eneste mulighed.

Sammenholder man ovennævnte eksempler på Dansk Sprognævns justeringer af stavemåden efter sprogbrugsprincippet med sprogbrugen i praksis, således som den fx kommer til udtryk i søgemaskinen Google og Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs Korpus 2000, fremkommer følgende frekvenser ved søgninger gennemført ultimo september 2002:

Google		Korpus 2000	
grundliggende	3.740	grundliggende	27
grundlæggende	63.100	grundlæggende	765
linie -n, -r, -rne	134.370	linie*	2.529
linje -n, -r, -rne	62.010	linje*	759
kraft-varme-værk -et, -er, -erne	14	kraft-varme-værk*	1
kraftvarmeværk -et, -er, -erne	6.913	kraftvarmeværk*	64

Den manglende overensstemmelse mellem de 'gode og sikre sprogbrugere' og det store flertal af danske sprogbrugeres skriftlige sprogbrug, der her kan konstateres, bringer mindelser om Niels Hausgaards spørgsmål, om 'de fleste er de bedste eller bare de fleste'. På samme måde som spørgsmålet får lov at blæse i vinden i Hausgaards sang, ligger det også uden for rammerne af dette bidrag at søge at svare på, om de ortografiske regler bør rette sig efter de fleste sprogbrugere, eller om de bør rette sig efter de gode sprogbrugere. I stedet vil jeg forholde mig til nogle af de problemer, der opstår som en konsekvens af den manglende overensstemmelse mellem de fleste og de 'gode og sikre':

Dansk Sprognævn gør med udgangspunkt i et mindretal af 'gode og sikre sprogbrugere' fra den ene dag til den anden flertallet af danske sprogbrugere til dårlige stavere. Staveprogrammer bliver forældede. Det samme gør alle andre danskordbøger end Retskrivningsordbogen. Virksomheder som *Odense Kraftvarmeværk A/S*, *Sønderborg Kraftvarmeværk I/S*, *Kraftvarmeværk Thisted*, rengøringsmiddelproducenten *Grøn Linie*, erhvervsrengøringsselskabet *Den Rene Linie* og Aalborg Kommunes Ældre- og Handicapforvaltnings servicetelefon *Den Åbne Linie* og mange, mange andre staver pludselig ikke længere deres navne i overensstemmelse med den officielle danske retskrivning. Dette er ikke bare et problem i sig selv, men har bl.a. også til følge, at forventede søgeresultater udebliver, når man i forbindelse med søgning på nettet overholder stavemåden i Retskrivningsordbogen.

Behovet for leksikografisk nytænkning i danske produktionsordbøger opstår dermed særligt markant der, hvor de 'gode og sikre sprogbrugeres skriftlige sprogbrug', sådan som den kommer til udtryk i Retskrivningsordbogen, ikke er i overensstemmelse med den sprogbrug, der kan iagttages hos et flertal af danske tekstproducenter.

Vi skal først kigge på eksemplet, hvor Retskrivningsordbogen er **deskriptiv** og tillader dobbeltformer som *grundlæggende* og *grundliggende*. Som det fx fremgår af nedenstående spørgsmål til Dansk Sprognævns online service, 'Spørg Sprognævnet', fører ukommenterede dobbeltformer let til usikkerhed hos tekstproducenten:

Spørgsmål: Jeg har lært at det hedder *grundlæggende* og ikke *grundliggende*, men der er mange der skriver *grundliggende*. Må man det?

Svar: Ja, både *grundlæggende* og *grundliggende* er korrekte ifølge Retskrivningsordbogen, 2. udg., 1996. Ordet *grundliggende* kom først med i 1996-udgaven af Retskrivningsordbogen, så indtil 1996 var det altså kun *grundlæggende* der blev anerkendt af Sprognævnet. Og selvom der er gode argumenter for *grundliggendes* eksistensberettigelse (jf. Erik Hansen: *Rigtigt dansk*, 2. udg., 1993, s. 107-108), og ordet længe har været brugt af **sikre sprogbrugere**, er der stadig en del der opfatter *grundliggende* som ukorrekt. **Så hvis man vil undgå at blive kritiseret for sin sprogbrug, er det bedst at bruge *grundlæggende*.** (min fremhævelse)

Ukommenterede dobbeltformer i Retskrivningsordbogen må inden for den praktiske leksikografi føre til overvejelser om, på hvilket grundlag og hvordan en produktionsordbog kan yde hjælp til den tekstproducent, der 'vil undgå at blive kritiseret for sin sprogbrug' med at afgøre, hvilken form det er 'bedst at bruge'.

Hvor Retskrivningsordbogen er **præskriptiv** og justerer og normerer i modstrid med gængs sprogbrug, som i eksemplerne med *linje* og *kraft-varme-værk* ovenfor, må den praktiske leksikografi forholde sig til spørgsmålet om, på hvilket grundlag og hvordan en ordbog kan yde hjælp til den sprogbruger, som fx i forbindelse med søgning på nettet, har behov for at få kendskab til de stavemåder, der anvendes af et flertal af danske tekstproducenter, men som i henhold til Retskrivningsordbogen er ikke-eksisterende.

Specielt når det drejer sig om learnerordbøger, betjener den praktiske leksikografi sig undertiden af en tredje mulighed, **proskriptivitet**, der kan beskrives som følger:

Anstelle von präskriptiv würden wir eine Verfahrensweise, nach der nur die **häufigsten** Konstruktionsmöglichkeiten im Wörterbuch angegeben werden, ohne dass damit gesagt wird, dass alle anderen Möglichkeiten falsch sind, als **proskriptiv** bezeichnen ... Wenn der Ausländer zwischen mehreren konkurrierenden Möglichkeiten wählen muss, wird er zu oft nicht wissen können, welche Variante die üblichere ist.' (Bergenholtz og Mogensen 1998).

Inden for den proskriptive leksikografi anføres altså kun de hyppigste hhv. almindeligt forekommende former. Proskriptivitet betegner dermed inden for leksikografien deskriptiv ufuldstændighed baseret på frekvens og benævnes undertiden også selektiv deskriptivitet. Metoden er eksklusiv / restriktiv, idet selektion af visse varianter indebærer udelukkelse af andre i ordbogen, dog uden at disse eksplicit anses for forkerte. Mens Retskrivningsordbogen altså i nogle tilfælde er deskriptiv og i andre præskriptiv, så er den ikke proskriptiv, idet udelukkelse af en stavemåde eller fleksionsform fra Retskrivningsordbogen er ensbetydende med, at den i henhold til Dansk Sprognævn er forkert.

De tre leksikografiske metoders utilstrækkelighed i forbindelse med de brugerbehov, der opstår som en konsekvens af den ovenfor beskrevne praksis i Ret-

skrivningsordbogen, kan sammenfattes som følger: Ingen af metoderne orienterer på samme tid brugeren om både den gængse praktiske sprogbrug og hvad Dansk Sprognævn normerer i de tilfælde, hvor der er uoverensstemmelse mellem de to, ligesom brugeren heller ikke oplyses om, hvilken af flere mulige varianter i Retskrivningsordbogen der må anses for 'bedst', samtidig med at han også informeres om andre i Retskrivningsordbogen forekommende, men ikke-anbefalede varianter.

Da jeg i perioden 1997 til 99 var med til at koncipere og udarbejde DanskOrdbogen, foreslog jeg derfor en fremgangsmåde, der skulle tage højde for de brugerbehov, der opstår som en konsekvens af praksis i Retskrivningsordbogen. Uden et gennemarbejdet teoretisk grundlag og besværlig som det ville være at arbejde med i praksis, blev forslaget afvist af den hovedansvarlige redaktør, og det var først, da direktøren for det forlag, der til sin tid skulle udgive ordbogen, købte ideen, at det alligevel blev sådan.

Forslaget gik kort fortalt ud på, at lemmabestanden i Retskrivningsordbogen skulle medtages i DanskOrdbogen i sin helhed. Det samme gjaldt lemmatas mulige stavemåder og fleksionsformer. Samtidig skulle DanskOrdbogen yde den service til brugerne, at angivelser til stavemåder og fleksion skulle præsenteres på en sådan måde, at

1) det dels kom til at fremgå, hvilken ortografisk eller fleksionsvariant DanskOrdbogen anbefalede i de tilfælde, hvor Retskrivningsordbogen anfører flere muligheder, dvs. at dobbeltformer som *grundliggende* og *grundlæggende* skulle prioriteres,

2) også stavemåder, der ikke var godkendt af Dansk Sprognævn, skulle optages og kommenteres i det omfang, de var almindeligt forekommende.

Ordbogsartiklerne i DanskOrdbogen kom herefter til at se sådan her ud:

grundliggende ... ► grundlæggende

grundlæggende ... *adj* <-, ->

....

kursus ... *subst* <et, kurset, kurser, kurserne>

....

ANM DS godtager også kursusset / kursuset, kursus, kursusene / kursussene

refrain ... ► refræn

refræn ... *subst* <et, -et, -er, -erne>

....

ANM DS godtager ikke stavemåden *refrain*, der ofte anvendes af fagfolk

Fremgangsmåden gav anledning til gentagne og ophedede diskussioner om, hvorvidt det nu mest korrekt hed det ene eller det andet, således fx *en* eller *et automobil*, *bolsje* eller *bolche*, *vejlede* / *vejledet* eller *vejlede* / *vejledt* – eksempler på, at der efter min mening er truffet forkerte eller inkonsekvente valg i DanskOrdbogen. Diskussionerne opstod ikke mindst, fordi vi alene havde fået fastlagt hvordan, men ikke på hvilket grundlag. Et grundlæggende problem ved fremgangsmåden i DanskOrdbogen er nemlig, at der indsættes en tredje instans mellem Dansk Sprognævn og ordbogsbrugerne, og en tilfældig ordbogsredaktørs ofte lige så tilfældige præferencer og idiosynkrasier hverken kan eller bør have nogen som helst leksikografisk interesse.

Hvad enten der altså er tale om en hovedansvarlig ordbogsredaktør, en hel ordbogsredaktion eller informanter, må der sættes et stort spørgsmålstegn ved introspektion eller multispektion som empirisk grundlag for anbefaling af ortografi og grammatik og evt. udelukkelse af andre i en produktionsordbog, jf. også McEnery & Wilson 1997:4-9. Det samme forbehold gælder belægsamlinger, som ligeledes er et resultat af en subjektiv excerpering. Hertil kommer i øvrigt, at der kan konstateres en markant tendens til at fokusere på det specielle snarere end det generelle ved indsamling af belæg.

Men subjektive former for empirisk basis burde heller ikke længere være nødvendige, når der findes offentligt tilgængelige tekstkorpora på nettet, og det empiriske grundlag i forhåndenværende søgemaskiner er rigeligt stort og bredt til, at det kan anvendes til leksikografisk dokumentation af den faktiske sprogbrug. Nettet har dog ikke alene betydet en række nye muligheder for den praktiske leksikografi. I en tid, hvor det offentlige, institutioner, private virksomheder og medierne i stigende grad henviser borgerne, interessenterne, kunderne, læserne, lytterne, seerne og andre interesserede til at orientere sig på nettet, har nettet også betydet nye brugerbehov. Der er således opstået en ny

ordbogsfunktion, nemlig produktion af søgestrengene med henblik på tekstreception. Om man kan finde frem til de ønskede oplysninger på nettet vil være betinget af kendskab til de stavemåder, der anvendes af danske tekstproducenter, men som med udgangspunkt i Retskrivningsordbogen er ikke-eksisterende.

Blandt andet under hensyntagen til denne brugsfunktion anbefales der derfor her en produktionsordbog, der i lighed med DanskOrdbogen, men dog ikke dens elektroniske pendant, Den Danske Netordbog¹, anerkender Dansk Sprognævns lovbestemte autoritet på retskrivningsområdet og bl.a. medtager hele lemmabestanden i Retskrivningsordbogen plus samtlige ortografiske og fleksionsvarianter. Til forskel fra DanskOrdbogen skal ordbogsredaktionen imidlertid ikke intervenere og prioritere og rekommendere, men lade sprogbrugen tale for sig selv. Dette kan mest objektivt ske i form af eksplicit angivelse af frekvens i den tilgrundliggende empiriske basis i de tilfælde, hvor der konstateres divergens mellem Dansk Sprognævn / Retskrivningsordbogen på den ene side og den gængse sprogbrug på den anden.

Hvor Retskrivningsordbogen er **deskriptiv**, vil en frekvensangivelse kunne hjælpe brugeren med at afgøre, hvilken form det er 'bedst at bruge', hvis man vil 'undgå at blive kritiseret for sin sprogbrug':

grundliggende (el. grundlæggende) *ubøj. adj.*

FREKVENS grundliggende 3.767, grundlæggende 63.865

grundlæggende (el. grundliggende) *ubøj. adj.*

FREKVENS grundlæggende 63.865, grundliggende 3.767

Hvor Retskrivningsordbogen er **præskriptiv**, vil en frekvensangivelse kunne yde hjælp til den bruger, som for at opnå forventede søgeresultater i forbindelse med søgning på nettet har behov for oplysning om den stavemåde eller de stavemåder, der anvendes af (et flertal af) danske tekstproducenter, eller som i forbindelse med tekstproduktion blot ønsker at anvende samme stavemåde som flertallet af danske sprogbrugere:

¹ *Kraft-varme-værk* med bindestreger kan ikke slås op i Den Danske Netordbog. Lemmaet *kraftvarmeværk* er ledsaget af følgende anmærkning: '**NB!** Dansk Sprognævn godtager ikke denne skrivemåde. Den anbefales alligevel, da det både i fagtekster og i aviser er den almindeligt brugte form. Derimod bruges skrivemåde med to bindestreger, dvs. kraft-varme-værk, som Dansk Sprognævn anbefaler, stort set ikke.'

linie *sb.*, -n, -r, -rne

► linje, FREKVENS

linje *sb.*, -n, -r, -rne

FREKVENS linje 62.769, linie 136.899

DS anerkender siden 2001 kun *linje*.

kraftvarmeværk *sb.*, -et, -er, -erne

► kraftvarmeværk, FREKVENS

kraft-varme-værk *sb.*, -et, -er, -erne

FREKVENS kraft-varme-værk 15, kraftvarmeværk 6.977

(kraft/varme-værk 9, kraft varme værk 7, kraft-varme værk 2)

DS anerkender siden 2001 kun *kraft-varme-værk*. Indtil da var *kraftvarmeværk* den eneste anerkendte stavemåde.

Til forskel fra hvad der er tilfældet i DanskOrdbogen, indsættes der altså i nærværende konceptforslag til en dansk produktionsordbog ingen smagsdommere mellem Retskrivningsordbogen og sprogbrugerne.

Litteratur

<http://www.kulturministeriet.dk/sw2401.asp>

<http://www.kulturministeriet.dk/sw2400.asp>

<http://www.dsn.dk>

http://www.kokken.go.jp/public/world/mirror/www.dsn.dk/oss_faq.htm

<http://www.google.com/intl/da/>

<http://korpus.dsl.dk/korpus2000/indgang.php>

DanskOrdbogen. 1999. Århus. Forlaget Systime A/S.

<http://netdob.asb.dk/NetDOB.html>

Bergenholtz, H. & Mogensen, J.E.: Die Grammatik der Verben. I: Wiegand, H.E. (Hg.) (1998). Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen. Untersuchungen anhand von "Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache". Tübingen: Niemeyer (Lexicographica, Series Maior 86).

McEnery, Tony & Wilson, Andrew. 1997: Corpus Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002

DANSK POSTKOLONIAL DISKURS

Af Aldís Sigurðardóttir (Syddansk Universitet)

”Oppe på Island har de digtere, som vi andre har folkeskolelærere. De lever bogstavelig talt tæt på fortællingens urdyb, når tågen vælder frem over det vulkanske land, hestene går lyslevende rundt, og solen bliver oppe. De har endnu ikke sluppet taget i gamle eventyr eller oprindelig skabelsesmytologi.” (Politiken, 9. oktober 2002)

Sådan indleder Connie Bork en anmeldelse af den islandske forfatter Sjóns roman *Dine øjne så mig*. Romanen foregår i Tyskland under Anden Verdenskrig og har derfor ikke meget med islandske heste, vulkaner eller islandsk tåge at gøre. Nogle måneder forinden bragte *Weekend-avisen* to lange artikler om Island på forsiden af 2. sektion, skrevet af Synne Rifbjerg.¹ På forsiden af 1. sektion den 12. – 18. juli er der som en appetitvækker et stort, smukt billede af en søpapegøje med medfølgende tekst:

”Mystiske Island
Selv fuglene ligner noget fra en anden planet.
Synne Rifbjerg rapporterer fra øen, hvor historien ligger lige under den boblende overflade”

Den slags udsagn om Island er reglen snarere end undtagelsen. Hvorfor tror danskere, at alle islændinge er forfattere² med rødder i et urdyb, hvorfor påstås det i næsten alle artikler om Island, at “historien ligger lige under den boblende overflade”, hvorfor er Island mystisk, og hvorfor bidrager islændingene selv aktivt til denne diskurs? Disse spørgsmål søges besvaret på baggrund af postkolonialistiske teorier efter en kort introduktion af Danmark som koloni-magt og Island som koloni.

¹ *Weekendavisen* 12.-18. juli 2002: *Planeten Island*, 19.-25. juli 2002: *Glosetrotter*.

² At alle islændinge skulle være gode forfattere, stiller Laxness (1939/1963) sig tvivlende overfor: “Det er enhver islænders drøm, om ikke at blive en professionel digter, så dog at excellere i det skrevne sprog... [det] forekommer ... kun undtagelsesvis, at en bog bliver nedrasket af kritikken, en dårlig bog aldrig ... Man vil snarere opdage, hvis man studerer boganmeldelser i den islandske presse, at skribenterne skiftevis roser hinanden for alt, hvad de laver; det er en slags god tone, islandsk kineseri” (p. 80f).

Danmark som kolonimagt

Danmark var og er en kolonimagt, omend i begrænset omfang sammenlignet med de store kolonimagter, men det ser ud til, at erkendelsen af dette forhold mangler. Det er derfor min påstand, at der i Danmark har fundet en fortrængning sted, men paradoksalt nok kan der sam-tidig spores en vis stolthed over at have og have haft kolonimagtstatus. Undertiden – eller temmelig hyppigt – gives der direkte eller indirekte udtryk for en fornærmelse over, at Island blev selvstændigt i 1944, f.eks. skriver Søren Mørch (1996) følgende:

”Island blev efter langvarige stridigheder i 1918 anerkendt som en selvstændig stat i forbund med Danmark, og islændingene benyttede 2. verdenskrig til helt at blive fri for Danmark i 1943 (sic!)” (p. 468f. – min understregning).

Om de Vestindiske øer skriver Niels Thomsen (1998) bl.a. følgende:

”... England, Frankrig, USA m.v. – som jo alle udøvede et autoritært koloni- eller formynderherredømme over millioner af fattige farvede mennesker. Hvad Danmark sådan set også gjorde over de 35.000 negre på de Vestindiske øer, lige til øerne omsider blev solgt til USA i 1917 efter en folkeafstemning i Danmark – men ikke på øerne.” (p. 166 – min understregning).

Gennem det første eksempels verbal- og adverbialbrug kommer den forurettede holdning til udtryk, og erkendelsen er fuldstændig fortrængt. I det andet eksempel viser adverbialbrugen, at forfatteren er i besiddelse af en næsten-erkendelse af Danmarks status som kolonimagt. Jeg har undersøgt verbal- og adverbialbrugen i en række litteraturhistoriske, historiske, antropo-logiske og idéhistoriske værker, og disse undersøgelser har vist, at ovenstående eksempler ikke er undtagelser.

Ud over den omfattende fortrængning af at Danmark er og har været en kolonimagt, afslører mine undersøgelser et vidensunderskud i forhold til tidligere og nuværende kolonier, her eksemplificeret ved et citat fra *Verdens Litteraturhistorie* (1992):

”Men mange skrev stadig på dansk – som Gunnar Gunnarsson (1889-1975) med Borgslægtens historie (1912-14) og Edbrødre (1918). Da han kort før 2. verdenskrig flyttede hjem og skrev på islandsk, havde en lang række lyrikere og prosaister længe gjort det – ...” (Bind 6, p. 218 – min understregning).

Island som koloni

Islands stilling som biland i kongeriget Danmark kan ikke sammenlignes med f.eks. de

Vestindiske øers eller Trankebars, men at de på visse områder indtog samme stilling i rigs-fællesskabet viser det faktum, at man efter krigen i 1864 overvejede “Muligheden af at give de tyske Magter ‘fri Disposition’ over Island” eller alternativt de Vestindiske øer, (Møller (1958), p. 174). Sverrir Kristjánsson (1964) påviser, at afsnittet om Island i “*Instruction for den endelige Fredsforhandling i Wien*”, som blev forelagt statsrådet den 18. august 1864, er blevet streget ud, men ikke udraderet, og det fremgår her, hvilke betæneligheder man nærrede ved at foreslå Island som bytteobjekt: “... ikke alene den danske, men den hele nordiske og navnlig den norske Nationalfølelse ville dybt berøres ved Afstaaelsen af et Land, der indtager en saa udmærket Plads i Nordens historiske Liv.” (Sverrir Kristjánsson (1964), p. 67, min understregning). Der blev trods det sendt en særlig “*Confidentiel Depesche til de Kongelige Befuldmægtigede ved Fredsunderhandlingerne i Wien d. 18. August 1864*”, underskrevet af Bluhme, hvori der står:

”Foruden en eventuel Afstaaelse af de vestindiske Øer mod Æquivalent i Nordslesvig, som er omtalt i den udføreligere Instruction som Dherr. idag modtage, er ogsaa den Tanke fremkommen i det Gehemestatsraad, at de allierede Magter muligviis vilde tilstaae Danmark Linien syd for Flensborg-Tønder, dersom Island overlodes dem til fri Disposition. Vægtige Indvendinger kunne vistnok reises mod et saadant Offer. Thi om end nok saa omhyggelige Forbehold maatte blive tagne for at sikre Islænderne deres Nationalitet og eiendommelige Institutioner, vilde Afstaaelsen til Tydskland af denne Ø, der indtager en saa betydningsfuld Plads i Nordens historiske Liv, dog ikke kunne Andet end meget smærteligt ramme den danske Nationalfølelse og ikke mindre den almindelige nordiske og navnlig den norske, til hvilken Island med saa mange Aarhundreders Baand er tæt knyttet.” (Sverrir Kristjánsson, 1964: 68 – min understregning).

Bluhme fremhæver endvidere, at man ikke endeligt har besluttet at ville afstå Island og beder forhandlingsdelegationen om at sondere terrænet og ‘confidentielt’ give en vurdering af en afståelse af Island til Tyskland. At Island indtog kolonistatus på linje med de Vestindiske øer på dette tidspunkt, kan der derfor ikke herske nogen tvivl om. Island blev dog ifølge Sverrir Kristjánsson ikke direkte foreslået som bytteobjekt under forhandlingerne med Tyskland, men det skyldtes ikke, som det fremgår af citaterne, en hensyntagen til Island.

Postkolonialisme (poco)

Postkolonialistiske studier og kritik blev i 1970-erne og 80-erne introduceret og udviklet af vestlige intellektuelle med rødder i kolonierne.³ Disse teorier tager primært udgangspunkt i forholdene mellem vestlige kolonimagter og de afrikanske, asiatiske og sydamerikanske kolonier, og visse dele af teorierne kan da heller ikke uden videre appliceres på alle danske koloniale forhold, foruden at de danske kolonier ikke udgør nogen homogen gruppe.

Som det hævdes i den ovenfor citerede depesche, spillede Island i 1800-tallet en ganske særlig "historisk" rolle inden for Norden. Sproget og litteraturen fra den islandske middelalder var et skatkammer for det danske identitets- og nationalitetsdannelseprojekt i 17-1800-tallet som fundament for tidens ideologi, men at der er tale om en konstruktion fremgår af adverbialbrugen i bl.a. følgende eksempel fra *Litteraturhåndbogen* (1990) – bemærk også de deiktiske markører 'man' og 'vi':

"Der er tradition for at beskrive den gamle islandske litteratur i dansk litteraturhistorie, fordi man mener, at der nok har været noget lignende her i landet. Det er vel også sandsynligt, men vi må erkende, at der ikke er bevaret originale rester af en oldtidsdigtning på dansk." (p. 50 – min understregning).

Historikeren Gunnar Karlsson (2000) mener, at "to Danish romantics Iceland was a small jewel in the Crown", (p. 216), og at dette hang sammen med bl.a. Rasmus Rasks teorier om, at islandsk var stammoder til alle de nordiske sprog. Han påpeger yderligere, at der ikke i 1800-tallet var nogen interesse for islandsk samtidslitteratur, og hertil kan føjes, at der, som det fremgår af afsnittet om Island i *Verdens Litteraturhistorie* (p. 218), heller ikke i 1900-tallet har været nogen udbredt interesse for denne litteratur. Der er derfor en påfaldende skævhed i interessen for Islands litteratur og kultur fra dansk side, idet de fleste danskeres viden om Island er knyttet til middelalderen, selv om artiklerne fra dagspressen måske umiddelbart kan give et andet indtryk. Man kan så spørge, hvad dette har med postkolonialisme at gøre?

³ Ifølge Phillip Darby (1998) og Bart Moore-Gilbert (1997) havde forfattere i kolonierne siden begyndelsen af 1900-tallet beskæftiget sig med postkoloniale forhold. Også Laxness reflekterer over dansk/islandske koloniale forhold i såvel sine litterære værker som i sine essay.

Til belysning af den skitserede problematik er Homi Bhabhas⁴ teorier om fiksering, stereotypi og fetichisme, som bl.a. er behandlet i artiklen *The Other Question* (1983/1996), velegnede. Om fiksering skriver Bhabha:

“Fixity, as the sign of cultural/historical/racial difference in the discourse of colonialism, is a paradoxical mode of representation: it connotes rigidity and an unchanging order as well as disorder, degeneracy and deemonic repetition. Likewise the stereotype, which is its major discursive strategy, is a form of knowledge and identification that vacillates between what is always ‘in place’, already known, and something that must be anxiously repeated ...” (p. 37).

Stereotypien – den koloniale diskurs’ vigtigste strategi – er således en form for viden og identifikation, som svinger mellem det, der altid er “på plads”, allerede kendt, og noget, der konstant skal gentages, jf. Connie Borks anmeldelse. Denne ambivalens, som Bhabha karakteriserer som en af den diskriminerende magtudøvers mest betydningsfulde diskursive og psykologiske strategier, er central for stereotypien. Den sikrer gentagelsen i skiftende historiske og diskursive sammenhænge; den angiver strategier for individualisering og marginalisering; den skaber effekten af en sandsynlig sandhed og forudsigelighed, som for stereotypien altid må findes ud over hvad der kan bevises empirisk eller forklares logisk. Fokuseringen inden for den koloniale diskurs må ifølge Bhabha flyttes fra en “*identification of images as positive or negative*” til en forståelse af “*the process of subjectification made possible (and plausible) through stereotypical discourse.*” (ibid., p. 37). For at vurdere den stereotype fremstilling er det ifølge Bhabha nødvendigt at se på det repertoire af positioner for magt og modstand, dominans og afhængighed, som skaber det koloniale subjekt – såvel kolonialisten som den koloniserede.

Den koloniale diskurs fremstiller ifølge Bhabha den koloniserede som en fikseret realitet, som på én og samme gang er en “anden” og dog fuldstændig genkendelig og synlig, og han fortsætter: “It resembles a form of narrative whereby the productivity and circulation of subjects and signs are bound in a reformed and recognisable totality. It employs a system of representation, a regime of truth, that is structurally similar to Realism.” (ibid., p. 41). Bhabha henviser til Saida analyse af den europæiske diskurs, som konstitue-

⁴ Homi Bhabha er en af pionererne inden for postkolonialforskningen. Af andre centrale forskere kan nævnes Edward Said, Gayatri Spivak og Frantz Fanon. Said beskæftiger sig primært med kolonimagten som magtudøver, Fanon med den koloniserede som offer, hvorimod Spivak og Bhabha arbejder dialektisk med forholdet mellem kolonimagt og koloni. Desuden arbejder Spivak med postkolonialfeminisme.

rer orienten som et ensartet racemæssigt, geografisk, politisk og kulturelt område i verden, og som han kalder *radikal realisme*, hvor den anvendte tempus er den tidløse evighed, som udtrykkes gennem det simple copula 'er', (ibid., p. 41). Bhabha fremhæver endvidere Saids observation af en splittelse eller polaritet i hjertet af orientalismen, hvor orienten på den ene side bl.a. repræsenterer læring og opdagelser og på den anden bl.a. drømme, fantasier og myter. Det er ifølge Said et statisk system, en 'synkron essentialisme', sådan som det fremstilles af leksiko-grafien og encyklopædien, men den er konstant truet af diakronien, hvilket er ensbetydende med ustabilitet.

Said hævder, at orientalisten ser orientaleren gennem faste linser, som er blevet til i historiens løb gennem mødet med orienten, og som er blevet nedfældet af orientalisten som typiske historier om: rejsen, historien, fablen, stereotypien og den polemiske konfrontation, og som alle bidrager til udformningen af sproget, perceptionen og formen i mødet mellem øst og vest. Said fremhæver, at orientalisten på et tidspunkt ophører med at opfatte nye oplevelser som nye, og der opstår en ny kategori, som muliggør oplevelsen af nye ting som en version af noget allerede kendt, og Said tolker dette som en måde at kontrollere noget, der kan true den allerede etablerede forståelse (1978/1995, p. 58f). Det allerede kendte skal hele tiden bekræftes gennem repetition, og Bhabha ser det som et symptom på, at det allerede kendte faktisk ikke er så etableret, som den stereotype retorik antyder. Det betyder ifølge Bhabha, at der er en mangel i kolonialistens psyke, som kommer til udtryk ved, at stereotypien kræver, at orientalisten identificerer sig selv i forhold til hvad han ikke er, hvilket samtidig bevirker en underminering af ham selv, idet hans identitet delvist afhænger af forholdet til 'den anden'.

Bhabha læser stereotypien som fetichisme på baggrund af Freuds fetichismeteorik og Foucaults teorier om viden og magt som en respons på et presserende behov på et givet historisk tidspunkt. Fetichen og stereotypien er ifølge ham af samme natur ved at fungere metonymisk som en substitution for det virkelige objekt. Fetichismen betyder ifølge Bhabha i denne sammenhæng en vaklen mellem på den ene side en bekræftelse af helhed og lighed og på den anden side en bekymring, der knytter sig til mangler og forskelle⁵. Det fører til konflikter i den koloniale diskurs, i og med at den koloniserede på én og

samme gang er ufor-ståelig – den uudgrundelige orientaler eller det mystiske østen (jf. appetitvækkeren i *Week-endavisen*) og samtidig er fuldstændig kendt som et objekt for det panoramiske koloniale blik. Denne konflikt kommer til udtryk i Synne Rifbjergs overvejelser om Reykjavik i *Weekend-avisen*:

“Reykjavik er en blanding af provins og storby, det sidste mest på grund af hovedgaden imponerende udbud af stroløse selskabskjoler fra Prada og tilsvarende dyre mærker. Den gennemsnitlige temperatur og nedbørsmængde taget i betragtning ville en islandsk sweater og et par røjsere være mere smart ... og i de smalle gader kører enorme fire-hjulstrækkere, som noget der er ankommet fra det ydre rum til planeten Island. Måske er det moderne vikingskibe skabt til at skræmme fjenden, man føler sig i hvert fald lille, når de traktorstore hjul ruller forbi med en almindelig bil sat ovenpå” (12.-18. juli 2002).

Selv om tonen i dette afsnit er munter, er indholdet underlagt kolonimagtens forestillinger om den tidligere koloni, hvis befolkning er marginaliseret i en provins på et middelalderligt ud-viklingstrin. Synne Rifbjerg oplever det moderne Island gennem en vikingetidslinse, og hendes oplevelse bliver ‘en version af noget allerede kendt’. Dermed bliver angsten for det nye og ukendte tilsyneladende tøjlet, og kolonien bliver placeret mellem det – lidt komiske – kendte, de islandske sweatre og vikingskibe, og en frydblandet angst for det nye repræsenteret ved stroløse kjolder fra internationale modehuse samt ‘enorme fire-hjulstrækkere’, som kan skræmme ‘fjenden’, som kommer til at føle sig ‘lille’, idet konfrontationen med det nye og fremmede også fremkalder følelsen af mangler i forhold til ‘den anden’. Og eftersom stereotypien i virkeligheden er en umulighed, opstår der en forvirring i mødet med den tidligere koloni.

Den koloniserede er underlagt den samme diskurs som kolonimagten, hvilket f.eks. kommer til udtryk i Einar Már Guðmundssons (EMG) karakteristik af Reykjavik:

“Der er ikke meget, der er, som det synes på Island. Einar Már Guðmundsson beskriver selv Reykjavik som en slags paradoks, en by med en mystik under overfladen, som kun folk, der har boet der længe, kender, men til gengæld ikke lægger mærke til, netop fordi de bor der ...

Når man er barn, bekymrer man sig ikke om det, men med alderen begynder man at se det eksotiske i det. Så har man rejst mere og vender tilbage og ser landet med andre øjne” (12.-18. juli 2002, min understregning).

⁵ Bhabha: “... in Freud’s terms: ‘All men have penises’; in ours ‘All men have the same skin/race/culture’ – and the anxiety associated with our lack and difference – again, for Freud ‘Some do not have penises’; for us ‘Some do not have the same skin/race/culture.’ (p. 44)

Efter et ophold i udlandet (EMG opholdt sig i Danmark i en årrække) er islændingen selv ironisk nok først i stand til at se det mystiske – Island som en mystisk planet, et ikke ueffent salgstrick, som også det officielle Island opretholder.

Koloniernes kulturelle og sproglige frembringelser, bliver, når det drejer sig om orienten, normaliserede og neutraliserede – hjemliggjorte eller tilpassede modtagerkulturen – og de indtager normalt en perifer plads.⁶ Moderne islandsk litteratur indtager således også en perifer plads, men der er i modsætning til den orientalske litteratur ikke tale om en normalisering eller hjemliggørelse af den islandske litteratur. Fælles for Island og orienten er imidlertid fastholdelsen i en fiksering. Det kommer f.eks. til udtryk i Synne Rifbjergs undren over, at det islandske folk “med en imponerende stædighed [har] sat sig for at kunne tale og skrive om alle de emner, det vil, på sit eget sprog” (19.-25. juli 2002).

Oversættelser af islandske tekster til dansk (sagaer såvel som moderne litteratur) er endnu et område, hvor den stereotype diskurs er herskende. Der opstod gradvist en norm for oversættelser af islandske tekster med udgangspunkt i værker af danske digtere og forfattere i romantiken og især i 1800-tallets oversættelser af islandske sagaer, men denne norm har ikke meget med islandsk sprog at gøre. Det er derimod et hybrid-sprog, der består af en (u)skøn blanding af dansk sprog fra forskellige perioder i dets udvikling og elementer fra oldislandsk. Denne norm følges f.eks. i de fleste oversættelser af Halldór Laxness’ værker – eksemplerne i det følgende stammer henholdsvis fra *flú vínvíður hreini* (1931), bind 1 af det, der senere blev 1. del af *Salka Valka*, og den danske oversættelse af Gunnar Gunnarsson⁷ (mine understregninger): Adverbialets placering: “Andartak virti hún fyrir sér andlit gestsins í kaffigufunni ... > Et øjeblik stod hun og betragtede gennem kaffedampen gæstens ansigt...” (p. 240 og 157). Afledte og sammensatte verber foretrækkes i mange tilfælde for enkle og usammensatte former: “Hvað kemur mér við, hvað flú gerir?” > “Hvad vedkommer det mig, hvad du gør?” (p. 267 og 175), verber nominaliseres: “... sendibréf ... og skrifað utaná með allskonar listfengum dráttum og hlykkjum ...” > “... et brev ... og udskriften var prydet med allehånde sving og krusedul-

⁶ Som Spivak har gjort opmærksom på, hører Gandhis værker til den indiske kanon, mens de i England behandles som eksotiske.

⁷ Mine undersøgelser af de øvrige Laxness-oversætteres sprog viser samme tendens.

ler...” (p. 275 og 180), etisk dativ⁸ er udbredt: “... augabrúnirnar sátu óvenjulega hátt ... > ... øjnbrynene sad ham højt oppe i panden ...” (p. 49 og 35), og endelig vil jeg nævne komplekse præpositioner, adverbier og konjunktioner, som oftest ikke har belæg i de islandske tekster, f.eks.: “... slík var orðanna hljóðan” > “... sålunde lød ordene” (p. 275 og 180). Valget af et sådant hybridsprog rammer fuldstændig ved siden af Laxness’ moderne – og i replikkerne kollokviale – sprog. Denne – her groft skitserede – norm bliver anvendt til fiksering af teksterne i en fortidig, pietetsfuld ånd, som der ikke er belæg for i hverken de ældre eller de yngre tekster, men som i Danmark forbindes med islandsk sprog og litteratur.

Fetichen Island

Den moderne islænding som ‘den anden’ fremstår som en mere kompleks figur end pocolforskningens øvrige subjekter, idet han/hun dels repræsenterer fetichen i form af den fælles, mytiske fortid og dels det koloniserede – lidt komiske – subjekt. Ligheden mellem det islandske subjekt og de øvrige subjekter findes i fikseringen og i stereotypien, som gennem en magtdiskurs bliver gentaget, og som fungerer som en ramme for subjektets udfoldelse. Vurderingen af subjektet foretages på grundlag af de opstillede præmisser, og derfor sker der en kollision i kolonialistens fremstilling af ‘den anden’, for stereotypien er en umulighed. Fikseringen af den moderne islænding som en oldnordisktalende, stolt bonde i islandsk sweater M/K – i vid udstrækning opretholdt og reproduceret af det officielle Island – skaber forvirring i kommunikationen.

Hvad der efter middelalderen skete med islandsk litteratur og sprog er for dansk kultur og historie irrelevant og måske endda truende. Islandsk sprog og kultur har naturligvis undergået en udvikling siden, ligesom ethvert andet sprogområde i verden, men det kommer aldrig til udtryk i den danske diskurs – eller for den sags skyld i den officielle islandske diskurs – idet alle oplysninger om Island fikseres i en stivnet, allerede kendt viden, også selv om ‘nyheden’ ingen direkte berøringspunkter har med fortiden. Stereotypien og fikseringen udtrykkes gennem den tidløse evighed (se f.eks. anmeldelsen af Sjóns roman og citaterne fra *Weekendavisen*), og dermed opstår der en kollision i den danske fremstilling og forståelse af det moderne Island.

⁸ Mikkelsen (1911) karakteriserer denne brug for forældet.

Litteratur

- Bhabha, Homi. 1983/1996: *The Other Question. I: Contemporary Postcolonial Theory. A Reader*. Ed.: Padmini Mongia. London/New York/Sydney/Auckland: Arnold.
- Darby, Phillip. 1998: *The Fiction of Imperialism. Reading Between International Relations and Postcolonialism*. London/Washington: Cassell.
- Gunnar Karlsson. 2000: *Iceland's 1100 Years. History of a Marginal Society*. London: Hurst & Company.
- Halldór Laxness. 1931 og 1932: *flú vinnidur hreini. Saga úr flæðarmálinu. og Fuglinn í fjörunni*. Reykjavík: Bókadeild Menningarsjóðs. Dansk oversættelse: Gunnar Gunnarsson: *Salka Valka*. København: Gyldendals Tranebøger, 1934/1966.
- Halldór Laxness. 1938/1963: *Gammelt og nyt om islandsk litteratur. I: De islandske Sægaer og andre Essays*. Red.: Erik Sønderholm. København: Gyldendal.
- Litteraturhåndbogen*. 1990. Red.: Ib Fischer Hansen et al. 4. udg. 2. opl. København: Gyldendal.
- Mikkelsen, Kristian. 1911/1975: *Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske Tillæg. Håndbog for Viderekomne og Lærere*. 1911: København: Lehmann & Stages Forlag; 1975: København: Hans Reitzels Forlag.
- Moore-Gilbert, Bart. 1997: *Postcolonial Theory. Contexts, Practices, Politics*. London/New York.
- Mørch, Søren. 1996: *Den sidste Danmarkshistorie. 57 fortællinger af fædrelandets historie*. København: Gyldendal.
- Said, Edward. 1978/1995: *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*. London: Penguin Books.
- Sverrir Kristjánsson. 1964: *Skjöl um skipti á Íslandi og Norður-Slesvík árið 1864. I: Andvari*. Nærr flokkur VI., 1. hefti. Tímarit bókaútgáfu Menningarsjóðs og Hins íslenska fljóðvinafélags.
- Thomsen, Niels. 1998: *Hovedstrømninger 1870-1914. Idélandskabet under dansk kultur, politik og hverdagsliv*. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 217. Odense Universitetsforlag.
- Verdens Litteraturhistorie*, Bind 6, 1914-45. 1992. Red.: Hans Hertel. København: Gyldendal.
- Weekendavisen* 12.-18. juli og 19.-25. juli 2002.

VERDEN I SPROGET

Af Flemming Smedegaard (Syddansk Universitet)

På Syddansk Universitet i Odense er vi en forskergruppe, der arbejder med en systemisk funktionel beskrivelse af dansk sprog. Et foreløbigt resultat af dette arbejde er udkommet i lærebogen Andersen et al. (2001): *Sproget som ressource – Dansk systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Vi arbejder i øjeblikket videre på en række delforskningsprojekter for at uddybe enkeltområder af den samlede systemisk funktionelle beskrivelse af dansk. Dette indlæg vil rumme et eksempel fra et enkelt af disse delforskningsprojekter, nemlig *Verden i sproget* (Smedegaard 2002), som omhandler en beskrivelse af det leksikogrammatiske system TRANSITIVITET i dansk. Dette system beskriver, hvordan vores erfaringer om verden afspejles på sætningsrang i leksikogrammatikken.

Beskrivelsen bygger på den antagelse i den systemisk funktionelle lingvistik (SFL), at sproget er et komplekst semiotisk system, der er organiseret i tre strata, nemlig et udtryksstratum, som er fonologi/grafologi, samt to indholdsstrata, som er leksikogrammatik og semantik. Disse tre sproglige strata er indlejret i et fjerde ekstrasprogligt stratum, nemlig den sociale og kulturelle kontekst. Der eksisterer en realiseringsrelation mellem de forskellige strata på den måde, at et højere stratum realiseres af et lavere stratum. Konteksten realiseres af semantikken, semantikken realiseres af leksikogrammatikken osv. Heraf følger, at kontekstuelle erfaringer direkte afspejles i sprogets leksikogrammatik, og herunder bl.a. i systemet TRANSITIVITET.

TRANSITIVITET er et system i den eksperientielle metafunktion, idet vi i SFL opererer med tre metafunktioner i sproget: (i) den ideationelle metafunktion, som repræsenterer de ressourcer i sproget, vi betjener os af for at konstruere vores erfaring med verden omkring os og inden i os, og som yderligere kan inddrages i to submetafunktioner: (a) den eksperientielle metafunktion, som konstruerer vores erfaringer som strukturelle konfigurationer, og (b) den logiske metafunktion, som konstruerer erfaringerne sekventielt, (ii) den interpersonelle metafunktion, som repræsenterer de ressourcer i sproget, som vi bru-

ger til at etablere relationer til andre mennesker, og (iii) den tekstuelle metafunktion, som rummer ressourcerne til diskursivt at organisere ideationel og interpersonel betydning.

Det eksperimentielle system TRANSITIVITET består af to funktionelle delområder: (i) kerneTRANSITIVITET, bestående af de to samtidige systemer: (a) AGENTIV (med valgmulighederne middel og effektiv), (b) PROCESTYPE (med valgmulighederne materiel, mental, verbal og relationel), (ii) cirkumstantiel TRANSITIVITET, bestående af i alt 9 cirkumstantielle systemer (LOKALITET, TEMPORALITET, METODIK, KAUSALITET, PROBABILITET, ADDITION, ROLLE, SAG og SYNSVINKEL).

Materielle forandringsprocesser

Materielle processer udgør en af de fire hovedprocestyper i TRANSITIVITET og udtrykker handlinger og hændelser i den materielle verden, både konkrete handlinger og hændelser i de fysiske og biologiske systemer samt en række mere abstrakte og ikke direkte observerbare processer i menneskets materielle erfaringsverden.

Materielle processer er en omfangsrig procestype, som rummer adskillige subtyper. En af disse subtyper er materielle forandringsprocesser, som er kendetegnet ved, at der forekommer to obligatoriske participanter, dels (i) Aktør>disponent, som er den participant, der udfører den materielle proces, dels (ii) Mål, som er den participant, Aktør>disponents handling er rettet imod. I den materielle forandringsproces gennemgår Målet en eller anden forandring gennem Aktør>disponents proces, idet en foregående tilstand ændres gennem processen, og ændringen resulterer i en ny tilstand for Målet. Som det fremgår af det følgende opererer jeg med i alt 8 subtyper af materielle forandringsprocesser i dansk.

1. Ændring af ydre tilstand, som er forandringer, hvor Målet forbliver intakt gennem processen og er det samme før og efter processen, men hvor Aktør>disponents proces blot medfører, at Målet efter processen optræder i en anden tilstand end før processen, men hvor det gennem en ny proces er muligt at bringe Målet tilbage til den gamle tilstand. Hovedfokus er mere på forløbet af processen end på resultatet af processen. De fleste leksikalske verber¹ i denne procestype kan optræde i par, fx *åbne – lukke, tænde – slukke, fyl-*

¹ Valget af procestype i SFL er afhængig af følgende forhold: (i) tolkningen af sætningens semantik (perspektivet fra oven), (ii) sætningens grammatiske struktur (perspektivet fra neden) og (iii) det systemiske potentiale for de enkelte procestyper, som det kommer til udtryk gennem systemnetværkene (perspektivet fra siden). Hvis de tre perspektiver giver forskelligt resultat, har perspektiverne 'fra oven' og 'fra siden' forrang frem for 'fra neden', da SFL er en teori, der først og fremmest fokuserer på sprogets betydning. De leksikalske verber udgør en væsentlig indikator på procestypen, men de fleste verber kan ikke isoleret klassificeres

de – tømme, hæve – sænke, nedkøle – opvarme og importere – eksportere. Enkelte leksikalske verber rummer i sig selv mulighed for, at processen via en ny proces af samme type kan bringes tilbage til sin oprindelige tilstand, fx *afløse, bytte, erstatte* og *skifte*.

Eksempler på ændring af ydre tilstand:

<i>Vagten</i>	<i>åbnede</i>	<i>porten.</i>
<i>Vagten</i>	<i>lukkede</i>	<i>porten.</i>
<i>Hun</i>	<i>byttede</i>	<i>bukserne.</i>
Aktør>disponent	Materiel	Mål

2. Ændring af indre tilstand, som er forandringer, hvor Målet ikke forbliver intakt gennem processen og ikke er det samme før og efter processen, men hvor Aktør>disponents proces medfører, at Målet opnår en vedvarende ny tilstand, hvor det – i modsætning til forandring af ydre tilstand – ikke er muligt at bringe Målet tilbage til den oprindelige tilstand. Hovedfokus er mere på resultatet af processen end på forløbet af processen. Denne type omfatter ikke mindst en række kulinariske processer, hvor ingredienser gennemgår en eller anden forvandling, der gør, at Målet ikke kan bringes tilbage til sin oprindelige tilstand, fx *stege, grille, bage, skrælle, smelte, snitte* og *svitse*. Typen omfatter endvidere forskellige destruktionsprocesser, hvor slutresultatet må siges at være endeligt, fx *aflive, dræbe, myrde, forvandle* og *udslette*.

Eksempler på ændring af indre tilstand:

<i>Han</i>	<i>Stegte</i>	<i>bøfferne.</i>
	<i>Svits</i>	<i>løgene.</i>
<i>Bombardementerne</i>	<i>Udslettede</i>	<i>byen.</i>
Aktør>disponent	Materiel	Mål

3. Ændring fra helhed til dele, som er forandringer, hvor Målet ved processens start udgør en helhed, og hvor Aktør>disponents proces medfører, at Målet ved processens afslutning udgør et antal dele. Typiske eksempler på leksikalske verber er her *brække, dele, knuse, nedbryde, rive, skille, skære* og *smadre*.

Eksempler på ændring fra helhed til dele:

som tilhørende en bestemt processtype. I valget af processtype er det altid afgørende at inddrage de omgivelser, som verbet optræder i.

<i>Hun</i>	<i>brækkede</i>	<i>brødet</i>	<i>i små bidder.</i>
<i>Nyrup</i>	<i>rev</i>	<i>Foghs bog</i>	<i>i stykker.</i>
<i>Krigen</i>	<i>har smadret</i>	<i>tusindvis af huse.</i>	
Aktør>disponent	Materiel	Mål	Attribut

4. Ændring fra dele til helhed, som er forandringer, hvor Målet ved processens start udgør et antal dele, og hvor Aktør>disponents proces medfører, at Målet ved afslutningen af processen udgør et hele. Typiske eksempler på leksikalske verber er fx *binde, forene, fusionere, integrere, koordinere, sammenlægge, sammenslutte* og *sammensætte*.

Eksempler på ændring fra dele til helhed

<i>Fodbolden</i>	<i>forener</i>	<i>rig og fattig.</i>	
<i>Vi</i>	<i>må koordinere</i>	<i>opgaverne.</i>	
<i>Kongresudvalget</i>	<i>føjede</i>	<i>de forskellige forslag</i>	<i>sammen.</i>
Aktør>disponent	Materiel -	Mål	- Materiel

5. Ændring af overflade, som er forandringer, hvor Målets overflade bliver ændret af Aktør>disponent gennem processen. Typiske eksempler på leksikalske verber er fx *afsyre, blanke, børste, male, polere, pudse, slibe, skure, smørre, strigle* og *sværte*.

Eksempler på ændring af overflade:

<i>Claus</i>	<i>Afsyrede</i>	<i>den gamle kommode.</i>
<i>To svende og en lærling</i>	<i>Maledede</i>	<i>huset.</i>
<i>Du</i>	<i>må smøre</i>	<i>din hud.</i>
Aktør>disponent	Materiel	Mål

6. Ændring af størrelse, som er forandringer, hvor Målets størrelse, længde, udstrækning, omfang etc. bliver ændret af Aktør>disponent gennem processen. Typiske eksempler på leksikalske verber er fx *dæmpe, forhøje, forkorte, forlænge, formindske, forrente, mindske, reducere, spare* og *udbygge*.

Eksempler på ændring af størrelse:

<i>Usikkerhed og nedtur i aktiekurser</i>	<i>vil dæmpe</i>	<i>befolkningens forbrug.</i>
<i>De internationale kapitalbevægelser</i>	<i>Mindsker</i>	<i>de enkelte landes muligheder.</i>
<i>Lastbilchaufførstrejken i Frankrig</i>	<i>Forlænger</i>	<i>manges ferie.</i>
Aktør>disponent	Materiel	Mål

7. Ændring af form, som er forandringer, hvor Målets form, udseende etc. bliver ændret af Aktør>disponent gennem processen. Typiske eksempler på leksikalske verber er fx *brække, bøje, folde, forme, klippe, ordne, puste, rede* og *spidse*.

Eksempler på ændring af form:

<i>Viktor</i>	<i>har brækket</i>	<i>linealen.</i>
<i>Eleverne</i>	<i>Formede</i>	<i>figurer i ler.</i>
<i>Eleven</i>	<i>Spidsede</i>	<i>sin blyant.</i>
Aktør>disponent	Materiel	Mål

8. Ændring ved hjælp af bevægelse, som er forandringer, hvor Aktør>disponents proces udtrykker en bevægelse, der bringer Målet i en ny situation eller tilstand. Typiske eksempler på leksikalske verber er fx *bevæge, dreje, hælde, kaste, motionere, svinge, vende* og *vælde*.

Eksempler på ændring ved hjælp af bevægelse:

<i>Han</i>	<i>Kastede</i>	<i>bolden.</i>
<i>Du</i>	<i>burde motionere</i>	<i>din dovne krop.</i>
Aktør>disponent	Materiel	Mål

Transitivetsanalyse af en brugsanvisning for en kaffemaskine

Det foregående afsnit har vist et eksempel på den systemiske beskrivelse af TRANSITIVI-TET, nemlig materielle forandringsprocesser. I dette afsnit vil jeg vise et eksempel på en transitivetsanalyse af en tekst, nemlig nedenstående brugsanvisning for en kaffemaskine.

Før De tilbereder Deres første kop kaffe...

- læs omhyggeligt alle instruktioner vedrørende brug og sikkerhed.
- vær sikker på, at spændingen (volt) i Deres hjem svarer til den volt, der er anført i bunden af maskinen.
- rens maskinen ved at fylde rent, koldt vand i vandbeholderen og lad vandet løbe igennem (uden kaffe). Sluk for maskinen og lad den køle af i 5 min. før processen gentages og fortsæt derefter som anført under rengøring.

Kaffebrygning

1. Sæt stikket fra maskinen i stikkontakten.
2. Løft vandbeholderens låg og hæld med glaskanden den ønskede mængde frisk koldt vand ned i vandbeholderen (Fig. 1). Antallet af kopper er angivet på en skala på glaskanden og på vandstandsmåleren (Fig. 2).
Venstre skala = små kopper.
Højre skala = store kopper.
3. Sving filtertragten ud til højre.
4. Fold de prægede kanter af filteret (1 x 4) og anbring det i den svingbare tragt (Fig. 3).
5. Kom fintmalet kaffe i filterposen. Det anbefales at bruge 1 strøget kaffemål (ca. 6 gr.) pr. kop.
6. Sving tragten tilbage i position, så den låser ved et klik.
7. Sæt glaskanden med låg på varmepladen under tragten.
8. Tænd for maskinen – tænd/sluk lampen lyser (Fig. 4) og viser, at maskinen er i drift.
9. Drypstoppet forhindrer, at maskinen drypper, når kanden tages væk efter at kaffen er brygget (Fig. 5).
10. Så længe der er tændt for maskinen, holder varmepladen kaffen på den perfekte serveringstemperatur.

Yderligere instruktioner:

Start kun bryggeprocessen, når låget er på glaskanden, hvilket sikrer at udløbet på tragten er åbent.

Sluk for maskinen mellem 2 brygninger og lad den køle af i ca. 5 min.

Rengøring og vedligeholdelse

Træk altid stikket ud først.

Aftagelige dele

Den svingbare tragt (Fig. 6), glaskanden og låget kan rengøres med varmt vand og opvaskemiddel eller vaskes i opvaskemaskine.

Maskinen

Brug en blød fugtig klud og lidt opvaskemiddel til at rengøre udvendig med.

Maskinen og ledningen må aldrig renses under rindende vand eller neddyppes i vand. Brug ikke skuremidler eller –svampe.

Afkalkning

Der vil danne sig kalk i Deres maskine. Det kan ikke undgås.

De skal regelmæssigt afkalke Deres maskine (efter hver 40. bryg) for at sikre at maskinen fungerer perfekt. Brug Melitta Bio-afkalker, som efter ca. 30 min giver en effektiv afkalkning.

Vigtigt

Efter afkalkning, gentag bryggeprocessen mindst 2 til 3 gange (uden kaffe) med rent koldt vand.

Ekstra glaskander

Glaskander med låg, som passer til “drypstoppet”, kan købes i handelen.

Sikkerhedsregler

- Når maskinen er tændt, kan nogle af delene (f.eks. varmepladen) på maskinen blive meget varme. Rør dem ikke – der er risiko for lettere forbrænding.
- Sørg altid for, at maskinen står uden for børns rækkevidde.
- Sørg for, at ledningen ikke kommer i berøring med varmepladen.
- Træk altid ledningen ud af stikket, før maskinen rengøres og hvis man er bortrejst i længere tid.
- Kom aldrig maskinen ned i vand.
- Glaskande og låg kan ikke tåle at sættes i mikrobølgeovn.
- Brug ikke varmt vand, fyld kun koldt frisk vand i vandbeholderen.

Ledningen må i tilfælde af beskadigelse kun udskiftes af Melittas’ serviceafdeling.

I tabellerne nedenfor er en vist en oversigt over procesfordelingen i brugsanvisningen:

83 sætninger, heraf 73 fuldsætninger og 10 minisætninger.	Antal	%	Antal	%
Materiel			45	61,6
Materiel>handling>kreativ>konkret	1	1,4		
Materiel>handling>dispositiv>elaboration>kontakt	10	13,8		
Materiel>handling>dispositiv>elaboration>forandring	19	26,0		
Materiel>handling>dispositiv>ekstension>overførsel	2	2,7		
Materiel>handling>dispositiv>cirkumstantion>placering	3	4,1		
Materiel>handling>dispositiv>cirkumstantion>fjernelse	4	5,4		
Materiel>hændelse>begivenhed	6	8,2		
Mental			10	13,8
Mental>kognitiv	1	1,4		
Mental>perceptiv	9	12,4		
Verbal			2	2,7
Verbal>verbal udveksling	2	2,7		
Relationel			16	21,9
Relationel>eksistentiel	2	2,7		
Relationel>attributiv/ intensiv	8	11,0		
Relationel>attributiv/ cirkumstantiel	1	1,4		
Relationel>identificerende/ intensiv	4	5,4		
Relationel>identificerende/ cirkumstantiel	1	1,4		
I alt			73	100,0

Tabel 1: Procesfordeling I i brugsanvisning

19 sætninger	Antal	%	Antal	%
Materiel>handling>dispositiv>elaboration>forandring>			19	100,0
ændring af ydre tilstand	9	47,3		
ændring af indre tilstand	2	10,5		
ændring af størrelse	1	5,3		
ændring af overflade	1	5,3		
ændring vha. bevægelse	6	31,6		
I alt			19	100,0

Tabel 2: Procesfordeling II i brugsanvisning

Ikke overraskende er det materielle processer, der dominerer brugsanvisningen. I alt 61,6% af sætningerne i teksten er materielle.

Største subtype af materielle processer er materielle forandringsprocesser, som er udtryk for, at der i brugsanvisningen eksisterer et Mål i form af kaffemaskinen eller bestanddele heraf, og at dette Mål gennemgår forskellige forandringer i forbindelse med installation, kaffebrygning, rengøring og vedligeholdelse.

Som det ses i tabel 2 kan der være tale om forskellige typer af forandring. I en række tilfælde er der tale om en ændring af ydre tilstand, fx *tænd for maskinen* og *De skal regelmæssigt afkalke Deres maskine*. Denne type forandringsprocesser er kendetegnet ved, at Målet ved hjælp af en ny proces kan bringes tilbage til den oprindelige tilstand, fx “tænd for” vs. “sluk for” og “afkalke” vs. “tilkalke”.

I forbindelse med selve kaffebrygningen møder man også et par ændringer af indre tilstand, fx *efter at kaffen er brygget*. Denne type forandringsproces er kendetegnet ved, at Målet ikke kan bringes tilbage til den oprindelige tilstand vha. en ny proces. Når kaffen først er brygget, kan den ikke forandres til “ikke brygget kaffe”.

En del af forandringerne i forbindelse med kaffebrygning og rengøring foregår også ved hjælp af en bevægelse, fx *sving filtertragten ud til højre* og *sving tragten tilbage i position*. En enkelt forandring foregår vha. ændring af form, *fold de prægede kanter af filtret*, og en enkelt forandring foregår vha. ændring af overflade, *maskinen og ledningen må aldrig renses under rindende vand*.

Der forekommer også en del øvrige materielle handlingsprocesser i brugsanvisningen: (i) kontaktprocesser, hvor en Aktør (som oftest er underforstået i denne tekst) i form af brugeren og så et Mål kommer (eller ikke må komme) i kontakt med hinanden gennem processen, fx *brug ikke skuremidler eller –svampe* og *brug Melitta Bio-afkalker*, (ii) placeringsprocesser, fx *sæt stikket fra maskinen i stikkontakten*, og (iii) fjernelsesprocesser, fx *løft vandbeholderens låg*.

Det er karakteristisk for næsten alle de materielle handlingsprocesser i brugsanvisningen, at Aktøren er udeladt, og at den verbalgruppe, der former processen, udgøres af en imperativ, fx *rens*, *sluk for* og *sæt*.

Brugsanvisningen rummer også nogle eksempler på materielle begivenhedsprocesser, hvor det pludselig er dele af maskinen, der optræder som Aktør, fx *den låser ved*

et klik og tænd/sluk lampen lyser, eller en substans, der optræder som Aktør, fx *der vil danne sig kalk i Deres maskine*. I to tilfælde er de materielle begivenhedsprocesser initieret af en Initiator, der lader vandet eller maskinen gøre noget, nemlig *lad vandet løbe igennem (uden kaffe)* og *lad den køle af i 5. min.*

Brugsanvisningen rummer også en del relationelle processer, hvor enten kaffemaskinen eller forhold vedrørende kaffemaskinen beskrives (relationelle, attributive processer), fx *når maskinen er tændt, kan nogle af delene (...) blive meget varme*, eller hvor dele af maskinen defineres nærmere (relationelle, identificerende processer), fx *venstre skala = små kopper*.

Den relativt store gruppe af mentale, perceptive processer henfører til henvisningerne til de figurer, der ledsager teksten, fx (*Fig. 1*). Disse henvisninger tolker jeg som en underforstået proces med det perceptive *se* som proces, idet det er en Opfordring til læsere om at percipere yderligere information fra figurerne. Den enlige mentale, kognitive proces i brugsanvisningen er en indledende Opfordring til modtageren om at læse brugsanvisningen.

Brugsanvisningen rummer ikke mange eksempler på cirkumstantialer. Dette er imidlertid ikke udtryk for, at brugsanvisningen ikke rummer betydelig cirkumstantiel information. Den cirkumstantielle information udtrykkes her blot primært vha. Attributter. Den cirkumstantielle information er primært af lokativ art og optræder som Attributter i de mange materielle kontakt-, forandrings-, placerings-, og fjernelsesprocesser, fx *hæld med glaskanden den ønskede mængde frisk koldt vand ned i vandbeholderen, sving filtertragten ud til højre og kom fintmalet kaffe i filterposen*.

Af cirkumstantialer møder man primært enkelte eksempler på (i) Tidspunkt, fx *sluk for maskinen mellem to brygninger*, (ii) Varighed, fx *lad den køle af i ca. 5 min.*, (iii) Kvalitet, fx *rens maskinen ved at fylde rent koldt vand i vandbeholderen* og (iv) Middel, fx *hæld med glaskanden den ønskede mængde koldt vand ned i vandbeholderen*.

Konklusion

Det bliver tydeligt i en analyse som ovenstående, at der er nøje sammenhæng mellem den kontekst, som en tekst fungerer i, den semantik, som en tekst udtrykker, og så den måde teksten leksikogrammatisk konstrueres på. Sproget er ikke noget uden konteksten. Spro-

get kan kun forstås og beskrives på baggrund af den kontekst, hvori det fungerer. Sproget kan ikke beskrives uden at medtænke verden, for verden er i sproget. Omvendt må man også acceptere, at sproget er et system opbygget af nogle strukturer, hvorfor man heller ikke kan beskrive sproget ud fra rene kontekstuelle betragtninger uden inddragelse af sprogets strukturer. Vi kan ikke kommunikere uden at trække på det i forvejen eksisterende sproglige potentiale, men dette potentiale påvirkes til gengæld også hver gang, vi bruger sproget. Sprogbeskrivelsen har både en systemisk og en tekstlig side.

SFL er et bud på en teori, der forsøger at se sproget som totalitet og medtænke alle aspekter heraf. Det er den store force ved SFL. En ulempe kan synes at være, at teorien er så kompleks, men hellere en kompleks teori med mange begreber, som synes at sige noget centralt om det fænomen, man undersøger, end en mere letgængelig teori med færre begreber, som til gengæld ikke bringer os ud af den sproglige middelalder, som Halliday taler om i nedenstående interview med to norske sprogforskere:

Vi må føre studiet av språk ut av middelalderen. Hvis vi ser på hvordan kunnskapen har utviklet seg siden renessancen i alle fall i den vestlige verden, vil vi se en tydelig rekkefølge i hvordan menneskene har klart å knække koden i forskjellige systemer. Vi begynte med de fysiske systemer..... Det tok 200 år før koden i biologi ble knekket, for her har vi en høyere grad av kompleksitet.....

Vi er virkelig bare i begynnerfasen når det gjelder å forstå relasjonen mellom det vi kan observere i en tekst, og det underliggende semiotiske språkssystemet. Vi er på en måte der hvor fysikken var rundt 1450 eller kanskje rundt 1500 (Maagerø og Tønnesen 2001, p. 41).

Litteratur

- Andersen, Thomas et al. 2002: *Metafunctional Profile: Danish*?. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation.
- Andersen, Thomas et. al. 2001: *Sproget som ressource – Dansk systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Andersen, Thomas Lund. 2000: *Stjernernes tale – register i teori og praksis*. *Odense-Working Papers in Language and Communication* nr. 21. SDU – Odense Universitet.
- Davidse, Kristin. 1991: *Categories of experiential grammar*. Leuven: Catholic University of Leuven (upubliceret ph.d.-afhandling).
- Halliday, M.A.K. 1978: *Language as social semiotic*. London: Arnold.
- Halliday, M.A.K. 1994: *Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold. (2. udg.).
- Halliday, M.A.K & Christian M.I.M. Matthiessen. 1997: *Systemic Functional Grammar: A First Step Into the Theory*. Sydney: Macquarie University.
- Halliday, M.A.K & Christian M.I.M. Matthiessen. 1999: *Construing Experience through Meaning*. London: Cassell.

- Martin, J.R., Christian Matthiessen & Claire Painter. 1997: *Working With Functional Grammar*. London: Arnold.
- Matthiessen, Christian M.I.M. 1995: *Lexicogrammatical Cartography: English Systems*. Tokyo: International Language Sciences Publishers.
- Maagerø, Eva og Elise Seip Tønnesen. 2001: *Samtaler om tekst, språk og kultur*. Oslo: Landslaget for Norskundervisning (LNU)/ Cappelen Akademisk Forlag.
- Smedegaard; Flemming. 2002: *Verden i sproget – TRANSITIVITET i dansk – en systemisk funktionel beskrivelse*. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation (upubliceret ph.d.-afhandling).
- Smedegaard, Flemming. 2001: *Registeranalyser*. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation (Kompendium).
- Teruya, Kazuhiro. 1998: *An exploration into the world of experience: a systemic-functional interpretation of the grammar of Japanese*. Sydney: Macquarie University (upubliceret ph.D.-afhandling).

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

MODALITET SOM MEDIUM FOR SUBJEKT-TEMPUS-RELATIONER¹

Af Sune Vork Steffensen (Aarhus Universitet)

I denne artikel behandler jeg med udgangspunkt i en dialektisk sprogteori udviklet af Jørgen Chr. Bang & Jørgen Døør (Bang & Døør 1985-1998 og forthcoming) et aspekt af den danske verbalmorfologi. Mit mål er at identificere nogle af de dialektiske implikationer der eksisterer mellem lingvistiske subjekter og verbalflexivernes tempus-udtryk. Derved ser jeg mit oplæg på MUDS 9 i oktober 2002 – og i forlængelse heraf denne artikel – som en *rite de passage* i forhold til to af mine forskningsprojekter: for det første min afhandling *De danske verbers morfologi(er) I-II* (tildelt Syddansk Universitets guldmedalje 2001), og for det andet mit ph.d.-projekt ved Nordisk Institut på Aarhus Universitet (påbegyndt september 2002) i *Det sprogvidenskabelige subjekt*.

Min hovedtese i denne artikel er at danske verber ikke bøjes i *tempus* (som denne traditionelt defineres i dansk og international lingvistik), men derimod i *modalitet*. Derved forklarer jeg verbalflexiverne som en systematisk indikation af de pragmatiske subjekters måde at forholde sig til kommunikationen på.

1. To aksiomer og femten teser

Jeg præsenterer nedenfor de aksiomer og teser som i kortfattet form anskueliggør min teoretiske behandling af de danske verbalflexiver:²

Axiom 1: Praxis kan forstås som en helhed, der eksisterer i tre dialektisk interdependente dimensioner: en ideo-logisk, en bio-logisk og en socio-logisk (jf. Døør 1998:65). Falsifikationsbetingelsen for dette axiom er, at der kan udpeges ét eneste fænomen, (i) der

¹ Jeg takker Jørgen Døør for de gode diskussioner som ligger forud for denne artikel.

² Jeg har i denne sammenhæng fravalgt at gengive mine explicitte diskussioner med den grammatiske tradition. Læsere der fuldt forståeligt måtte savne disse, henvises til Steffensen 2001 hvor jeg inddrager og diskuterer en række danske og internationale grammatikere.

er rent ideo-logisk, rent bio-logisk eller rent socio-logisk, eller (ii) som ikke er enten ideo-, bio- eller socio-logisk.

Tese 1: Dialoger er mindst tre subjekters (dvs. en taler og tre tolkere) fælles og individuelle handlinger i (dvs. interpretationer af, interaktioner i og interventioner i) en situation (dvs. en topisk afgrænset helhed i praxis). Det følger heraf og af Axiom 1, at *dialoger, subjekter, ytringer, led, ord, morfer, foner etc.* eksisterer i en ideo-logisk, en bio-logisk og en socio-logisk dimension (jf. Bang & Døør 1993:35-39; Steffensen 2001:93-117).

Tese 2: Ethvert udsagn er et udsagn *i* en situation her-og-nu (jf. Tese 1). Dermed skal udsagns relevans forstås *i forhold til* situationen. Ethvert udsagn er dermed (også) et udsagn *om* den situation hvori den yttes.

Tese 3: *Tid* er et praxis-fænomen. I forhold til tid skelner jeg derfor mellem mere ideo-logisk tid, mere bio-logisk tid og mere socio-logisk tid, men altså ikke ren ideo-, bio- eller socio-logisk tid (jf. Axiom 1).

Tese 4: *Tempus* definerer jeg som deiktiske markører af mere/mindre ideo-logisk, bio-logisk og socio-logisk tid.

Tese 5: Forskellen mellem deiktiske tempus-henvisninger til mere ideo-logisk, bio-logisk eller socio-logisk tid er forskelle *i modalitet*.

Tese 6: Det følger af Tese 4 og 5, at *tempus* skal forstås som (forskelle *i*) *modalitet*.

Tese 7: *Modalitet* definerer jeg som subjekters måde at forholde sig til (i) sig selv, (ii) hinanden, (iii) omverdenen og (iv) det sagte på.

Tese 8: De pragmatiske subjekters modalitet kan sprogligt bl.a. udtrykkes verbalflexivisk. Verbalflexiviske indikationer af modalitet kalder jeg *modus*. På dansk er der fire modi: *Situativ, derivativ, optativ og imperativ*. Eksempler på udtryk for disse fire er henholdsvis: *giver, gav, give og giv!*

Tese 9: Med *situativ* modus handler (jf. Tese 1) subjekter i forhold til den dialogiske situation her-og-nu, dvs. til den aktuelle konjunktur af ideo-, socio- og bio-logiske dimensioner. Med *derivativ* modus handler subjekter i forhold til situationen her-og-nu, men med inddragelse af andre erindrede eller forestillede situationer (som jeg kalder sær-situationer). Sær-situationernes dialogiske existens er altså *afledt (deriveret)* af subjekternes handlinger i situationen. Sær-situationernes særhed kan være mere/mindre ideo-

logisk, socio-logisk og bio-logisk domineret. *Optativ* og *imperativ* indikerer ikke-realiserede sær-situationer, henholdsvis en mere ideo-logisk sær-situation (ønske: *Gud giv ham fred*) og en mere socio-logisk sær-situation (ordre/opfordring: *giv mig (lige) saltet!*). Jeg vil ikke yderligere behandle disse to modi i denne artikel; jeg henviser til Steffensen 2001:kap. 7.

Tese 10: *Situativ* bruges af subjekter som grund-modalitet i ethvert udsagn der omfatter en deiktisk reference til noget nærværende (jf. Tese 7) i situationen her-og-nu (jf. Tese 1, 2 og 8). Der kan skelnes mellem bio-logisk domineret reference (fx *dér står en bil*), ideo-logisk reference (fx *om vinteren kører den sidste bus kl. 18.30*, dvs. noget vi ved gælder som "iterativ" realitet) og socio-logisk reference (fx *hvalen er et pattedyr*, dvs. fælles-konceptuelle definitioner af begreber i vores sociale inter-aktioner).

Tese 11: *Derivativ* modalitet med *bio-logisk* dominans bruges af subjekter til at betegne sær-situationer, der har haft en real-eksistens tid-ligere end situationens eksistens. *Derivativ* modalitet med *ideo-logisk* dominans bruges prototypisk af subjekter til at betegne sær-situationer, der opstilles som fiktive/imaginære/forestillede muligheder (handlemuligheder), der fungerer som alternativer til de dominerende situationelle her-og-nu-logikker. *Derivativ* modalitet med *socio-logisk* dominans bruges prototypisk af subjekter til at betegne sær-situationer, hvis realisering opstilles som sociale ønsker til afløsning af situationen her-og-nu.

Tese 12: Af de tre derivativer i Tese 11, er den prototypiske den bio-logisk dominerede, idet *derivativ* modalitet uden extra-relatorer prototypisk tolkes af subjekterne som bio-logisk domineret. (Fx *jeg var en rig mand*) Vil det talende subjekt understrege en ideo-logisk tolkning kræver det en extra-relator: *hvis jeg var en rig mand*. Tilsvarende med en socio-logisk tolkning: *bare jeg var en rig mand*. Dette kan udtrykkes som forskelle i dominansforholdet: ved den bio-logiske tolkning dominerer udtrykket en bestemt indholds-tolkning, ved de andre dominerer et (relator-markeret) indhold verbal-udtrykket med *derivativ* (Steffensen 2001:176ff.).

Tese 13: Der findes ikke før-tider på dansk, kun tilstandsbeskrivelser i enten *situativ* eller *derivativ*. Disse tilstandsbeskrivelser har dog visse tidsmæssige implikationer: *nu har jeg spist isen* er en tilstandsbeskrivelse her-og-nu (jf. tidsadverbialet), men implicerer

en forudgående situation hvori handlingen kunne benævnes i situativ: *nu spiser jeg isen* (jf. Steffensen 2001:258-272).

Tese 14: Der findes ikke efter-tid på dansk, kun tilstandsbeskrivelser der kan omfatte ønsker, påbud og tilladelser (fx udtrykt med *vil/ville*, *skal/skulle* og *må/måtte*). Disse eksisterer situationelt (dvs. her-og-nu ved situativ, og i sær-situationen ved derivativ) uafhængigt af om ønskerne realiseres, påbuddene efterkommes eller tilladelserne gives/følges.

Tese 15: Hidtil har den lingvistiske tradition med tempus-begrebet forvekslet subjekternes modalitet med subjekt-independente tids-relationer mellem i-sig-selv-eksisterende situationer. Dette skyldes at lingvisten har set sig selv som stående uden for det beskrevne (a-topisk). Set fra lingvistens position *sub specie æternitatis* er forholdet mellem forskellige situationer som forholdet mellem perler på en snor: Hver perle har nogle forudgående og nogle følgende perler, og de danner én lang kæde således at én og kun én perle er i nu'et. Den videnskabsteoretiske baggrund herfor er en positivistisk/objektivistisk videnskabsopfattelse, ifølge hvilken lingvisten ikke må interferere med det undersøgte objekt (jf. Steffensen 2000).

Axiom 2: Sprogvidenskabens *raison d'être* er at bidrage til sundere kommunikation (mere økologisk, demokratisk og fredelig kommunikation). Dette forudsætter en mere subjekt-sensitiv og situationel tilgang til sprog, *in casu* verbal morfologien.

2. Jorden er rund

I dette og det følgende afsnit vil jeg analysere to tekster med henblik på at demonstrere de teoretiske, analytiske og praktiske konsekvenser af den i afsnit 1 skitserede teori. Det første eksempel er hentet fra Arnauld & Lancelots cartesisk-jansenistiske Port-Royal-grammatik, *Grammaire Générale et Raisonnée de Port-Royal* fra 1660. Heri optræder følgende eksempel (§1), som her gengives med min oversættelse (§2) samt fire alternative formuleringer ("kommutationer") i §§3-6:

§1 *la terre est ronde*

§2 *jorden er rund*

§3 *jorden er ikke rund*

§4 *jorden var rund*

§5 *jorden vil være rund*

§6 *jorden vil blive rund*

De næsten 100 år fra 1543 til 1641 revolutionerede videnskaben. I 1543 bekendtgjorde Kopernikus, at solen stod stille i universets midte med jorden og de andre planeter roterende rundt om sig (den kopernikanske heliocentrisme), og i 1641 udgav René Descartes sine *Meditationer* (den cartesiske cognicentrisme). I mellemtiden havde Gilbert opdaget magnetismen, Galileo tyngdekraften, Kepler de elliptiske planetbaner og Harvey blodcirkulationen (jf. Cooper 1996:233). Kirken og de jesuitiske undervisningscentre var under pres.

De jansenistiske (efter Cornelius Jansen) *Petites-Écoles*, som eksisterede fra 1638 til 1661, var en del af denne bevægelse. Arnaulds og Lancelots arbejde skal ses i forhold til den pædagogiske udfordring, som lå i arbejdet på disse “små-skoler”, hvoraf den mest berømte lå i Port-Royal-klostret. I 1660 udkom deres fælles grammatik, *Grammaire Générale et Raisonnée de Port-Royal*, baseret på henholdsvis Lancelots lærebøger i latin, græsk, italiensk og spansk og Arnaulds cartesisk inspirerede lærebog i logik, *La logique ou l'art de penser* (som dog først udkom to år senere, i 1662). Ovenstående eksempel er taget fra indledningen til anden del. Arnauld & Lancelot har overtaget tankerne heri fra *La logique* (jf. Tsiapera & Wheeler 1993:129). Den cartesiske baggrund gør det relevant at betragte eksemplet ikke ahistorisk, men netop som et eksempel til brug i en videnskabsrevolutionær fase, hvor udsagnet ikke forekom lige så indlysende sandt, som det gør for de fleste i dag.

Lad os se på eksemplet i det lys. Formen *est* (*er*) indikerer i en traditionel grammatisk optik præsens (jf. Tese 8, 9 og 10). Diderichsen skelner inden for præsens-formerne mellem fem betydninger: “det nærværende”, “det, som er og altid har været”, “det, der plejer at ske”, “det fremtidige” og “historisk Præsens” (EDG:122). Jeg postulerer, at Diderichsen vil betegne tiden i eksemplet som “det, som er og altid har været”. Hans eksempel herpå er: “*I en ligebenet Trekant er Vinklerne ved Grundlinien lige store | Danmark er omgivet af Hav paa alle Sider*” (ibid.).

Lad os aksiomatisk antage, at sandhedsværdien i eksemplet er sand, og at vores kære værtinde, *Gaia*, ikke er blevet rundere med årene, men har den samme runde form som

hun altid har haft. I dette perspektiv må vi sige – med Diderichsen – at så lever eksemplet (§§1-2) op til definitionerne for “det, som er og altid har været”. Ligeledes giver §3 ikke mening for det der altid er, kan ikke negeres. Tilsvarende med §§4-6, for det der altid er, kan ikke modificeres temporalt fordi det forudsætter en attributiv modsætning (*engang var jorden rund, men nu er den ikke*). Kun i udsagn som *jorden var rund, jorden er rund og jorden vil altid være rund* giver det mening fordi der netop her skabes en anden slags modsætning, nemlig til påstande om noget eviggyldigt andet, fx: *jorden er, forbliver og har altid været flad*.

Så kunne analysen stoppe her hvis det ikke lige var for Kopernikus. For selvfølgelig er der en grund til at Arnauld & Lancelot bruger netop dette eksempel. Det typiske lingvistiske eksempel præsenteres jo netop som en neutral omverdens-beskrivelse for på den baggrund at kunne forholde sig til det “rent sproglige” uden at skulle diskutere eventuelle problemer i den omtalte omverden. Baggrunden for eksemplet er at det heliocentriske verdensbillede skal præsenteres og forstås som en neutral baggrund for vores forståelse af sprog og logik. Dette er den politisk-filosofiske – og ikke mindst den lingvistiske – dagsorden, og når det er nødvendigt, så er det selvfølgelig fordi kirken hidtil havde hævdet noget andet. Men dermed er det ikke længere muligt at opretholde “altid”-tolkningen af eksemplet, fordi det netop ytres i en modsætningsfigur: *I har hidtil sagt, at jorden er flad. Vi siger, at jorden er rund*.

Vi må her specificere, at det altidige begrænser sig til en bio-logik, jf. aksiomet om jordens rundhed, mens udsagnet ideo- og socio-logisk kun kan forstås som en situativ modalitet: et *her-og-nu* i opposition til *dengang*. Ideo-logisk er der tale om en forskel i den mentale opfattelse af vores om- og medverden. Socio-logisk er der tale om en afgrænsning mellem én social orden (den katolske og jesuitiske kristendom) og en anden (jansenistisk-cartesisk videnskab/kristendom).

Denne tilgang – med en skelnen mellem ideo-, bio- og socio-logisk modalitet – gør det klarere, at Diderichsens inddelinger blot refererer til forskellige dimensioner af *samme* her-og-nu-tid: Enten bio-logisk eksistens (“det nærværende”) eller ideo-logisk eksistens (“det, som er og altid har været”, “det, der plejer at ske” og “det fremtidige”).

En sådan analyse medfører, at *viden topikaliseres*. Det er ikke længere muligt at tale om viden, som løsrevne repræsentationer af verden, der er sande og eviggyldige i det om-

fang at verden og viden-repræsentationen er isomorfiske. Snarere må vi spørge: Hvem *ved* hvad, hvor, hvornår, hvordan³ og hvorfor? Det bliver altså klarere, at udsagn ikke skal tolkes atomisk eller atopisk, ikke som i-sig-selv-eksisterende sproglige helheder, men netop *topisk*: som motiverede mellemmenneskelige handlinger. Spørgsmålet er dermed ikke: Er udsagnet i sig selv sandt eller falsk?, men snarere: Under hvilke topiske omstændigheder blev udsagnet sagt? Og under hvilke er det mere sandt, under hvilke mere falsk og under hvilke både-og?

3. Overgangen fra barn til voksen

Det følgende eksempel er citeret efter Ole Tøgebys danske grammatik *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære* (Århus 2002). I denne er der en række eksempeltekster, herunder følgende fra text Z (p. 354). Nummereringen og den afsluttende kursiverede sætning er Tøgebys:

0/Overgangen fra barn til voksen.

1/Overgangen fra barn til voksen kunne gøres meget lettere end den er. 2/Der bliver snakket forfærdelig meget. 3/Jeg tror egentlig at hvis man ikke snakkede så meget ville det afhjælpe lidt. 4/Hvordan den burde laves om, kommer vel an på ens politiske indstilling. 5/jeg mener at såfremt samfundet blev lavet "lidt" om var overgangen ikke så svær. [...]

Stil skrevet af en pige i 9. klasse over emnet: Overgangen fra barn til voksen

Ad 0: Jeg vil indledningsvis spørge, om der i pigens overskrift (0/ i Tøgebys nummerering) er modus, modalitet, tempus og tid (jf. definitionerne i Tese 3, 4, 7 og 8)? Der er ikke modus, for der er ingen verbalflexiver. Men der er modalitet, idet pigen refererer til den omtalte *overgang* i bekendt form, dvs. som en velkendt størrelse. Det er dog ikke klart om *overgangens* velkendthed skyldes en fælles bekendt co-text eller context: Skyldes bekendtheden stilehæftet eller dialogisk ekspliciterede omverdenserfaringer? Der er også tempus i teksten, idet der er en deiktisk reference til tid, nemlig den tid der er impliceret i en overgang fra barn til voksen. Men om hun refererer til overgangen i dens mere ideo-, bio- eller socio-logiske tids-dimensioner, er ikke ekspliciteret i overskriften. Overgangens bio-logiske tid markeres fx af kropsforandringer ved kønsmodningen; den ideologiske tid af en ny selvforståelse som "voksen", "moden" etc.; den socio-logiske tid er

³ Hvordan-dimensionen er særlig vigtig i en videnskabelig sammenhæng, fordi det gør en betydelig forskel,

kendetegnet ved en overgang til mulig lønmodtager (fra 13 år) og selvstændig forbruger, dvs. barnet bliver en deltager i en kapitalistisk økonomi (jf. Døør 1998:80-85).

Ad 1: Om overgangen hedder det i situativ, at den *er*, dvs. der er tale om en praxis-realtitet, som vha. relatoren *end* tilskrives et prædikat. Sammen med adjektivet *lettere* i komparativ skabes der en sammenligning, hvorved det siges om overgangen, at den *nu* er ikke-så-let. Pigen laver altså en sammenligning mellem overgangen som den *er* (mindre let), og som den *kunne være* (mere let). Verbet *gøre* indikerer at det ligger inden for individets handlemuligheder, men med passiven *gøre-s* abstraherer hun fra konkrete agenter. Derved ophæver hun faktisk den semantiske mulighed i *gøre*: Det kan gøres lettere, men der er ikke nogen til at gøre det. Handlingen er altså *irreal*, hvilket jeg definerer således at den eksisterer som et altdominerende ideo-logisk fænomen. Dette markeres med *kunne* i derivativ. Den ideo-logiske tolkning af derivativen implicerer at lettelsen er en imaginær bevægelse, som opstilles som et forestillet alternativ til situationen her-og-nu (dvs. som et *Utopia*). Dette er i modsætning til en socio-logiske tolkning, der implicerer artikulationen af mål og midler, dvs. en konkret transformation af topos. Den ideo-logiske tolkning skal ses i lyset af, at hun faktisk *ikke* opfatter overgangens sværhed som ideo-logisk konstitueret, men netop som socio-logisk konstitueret, jf. hendes problem-udpegning i 5/.

Ad 2: I Steffensen 2001:258-272 præsenterer jeg min analyse af det som Diderichsen kalder “Verbets omskrevne Former” (EDG:127ff.). Grundlæggende opfatter jeg ikke disse som bestemte tempus-former (før-tider, jf. Tese 13), men i stedet som prædikatskonstruktioner med forskellige prædikationslogikker. Disse kan opstilles i følgende matrix, som jeg ikke vil kommentere nærmere:⁴

	<i>Indre prædikation</i>	<i>Ydre prædikation</i>
<i>Konstitutiv</i>	Jeg er glad	Jeg har en bil
<i>Genetisk</i>	Jeg bliver glad	Jeg får en bil
<i>Agentiv (genetisk med agent)</i>	Hun gør mig glad	Du giver mig en bil

om viden er lingvistisk, ikke-lingvistisk eller før-lingvistisk.

⁴ Matricen bygger på og er inspireret af følgende tre semantiske analyser: (i) Finn Sørensens analyse af passivkonstruktioner med *være/être* (Sørensen 1986) (ii) Peter Widells analyse af “den dobbelte aspektkalkule”, som udgøres af verberne *være, have, blive, få, gøre* og *give* (Widell 1996) og (iii) Émile Benvenistes analyse af *være* og *have* (*être* og *avoir*) som komplementære verber, distributionelt og semantisk (Benveniste 1966, jf. Henrik Jørgensen 1984). Min brug af ovennævnte kan læses i Steffensen 2001:260 - 264.

Verbet *bliver* indikerer ifølge matricen “genetisk, indre prædikation”, dvs. en prædikation der beskrives ud fra et genetisk (“inkoativt”) (overgangs-)aspekt i forhold til subjektet indre egenskaber. Subjektet for prædikationen er *der*, der er en udpegning af “verden” eller situationen som en “tom ramme” for en nærmere beskrivelse.⁵ Dermed fremstår prædikation som en generel beskrivelse af de baggrunds-logikker der gælder i den sociale verden. At prædikationen netop er *genetisk* og ikke *konstitutiv*, skyldes og bevirker at prædikation i dette tilfælde beskriver en “konstant foranderlighed”: pigen beskriver altså en social baggrund af en evindeligt gentagen handling som er indikeret med det prædikats-bøjede verbum *snakke*.⁶ I 2/ beskriver pigen altså en “konstant overgang til”, dvs. en tilstand af, *snak*. Derved viger pigen atter uden om en social udpegning af sociale agenter, hvilket underbygger den ikke-socio-logisk tolkning af derivativen i 1/.

Ad 3: *Tror* indikerer her situativ. Pigen opfatter altså sine tanker som en situationel realitet. Men det er værd at bemærke, at selvom tanken er en realitet, så er verbet *leksikalsk* en reference til noget fundamentalt ideo-logisk, nemlig hendes mentale aktiviteter. Sætningsbygningen af relatoren (konjunktionen) *hvis* og derivativen *snakkede* skaber en hypotetisk situation (kontrafaktisk i forhold til den situative beskrivelse i 2/), således at hun altså bruger en ideo-logisk derivativ. Det samme gælder oversættelsens verbum *ville* (*afhjælpe*). Dette refererer nemlig til en følge af den hypotetiske situation, og en sådan følge er naturligvis i sig selv også hypotetisk, så længe betingelsen i betingelsesledsætningen er uopfyldt.

Ad 4: Oversættelsens verbum *kommer* indikerer situativ; der er altså *en* som har en politisk indstilling her-og-nu, men hvem det er får vi ikke at vide, for her optræder ingen syntaktiske, semantiske eller pragmatiske subjekter. Den situativt indikerede *politiske indstilling* implicerer nogle holdninger til forandringer i/af praksis, dvs. et ideo-logisk aspekt. Men forandringens sociale realitet negeres som mulighed af ledsættelsens derivativ *burde*, fordi den udelukker en her-og-nu real-forandring til fordel for en blot forestillet forandring. *Burde* indikerer altså (også) en ideo-logisk derivativ.

⁵ Diderichsen kalder dette *der* for “formelt situativ”, og med det gives “Sætningen en situationsbeskrivende Karakter” (EDG:182f.).

⁶ Jeg benævner dette P-bøjning, *snakket*, i modsætning til V-bøjning, *snakker/snakkede*, og N-bøjning, (*at*) *snakke*, jf. Steffensen 2001:109ff. og Steffensen & Bang 2001.

Ad 5: Denne sætning er syntaktisk næsten identisk med 3/. Igen bemærker jeg forholdet mellem realiteten i den mentale aktivitet og den socio-logiske irrealitet i den sociale forandring: *mener*, som indikerer situativ, over for *blev lavet om*, som indikerer derivativ. I øvrigt laver pigen også her en “genetisk indre prædikation” således at hun omtaler en forandring, men ikke med *agentiv*-indikation: *Hvem* der skal gøre *hvad*, er usagt.

Summa summarum: Der er en massiv brug af ideo-logisk dominerende derivativ. Pigen indlejrer dermed enhver gøren-overgangen-lettere i et ideo-logisk domineret virkefelt. Dette bliver meget tydeligt, hvis vi opstiller følgende skematiske oversigt:

Hvad er? (Situativ)	Den samfundsmæssige snak, den svære overgang fra barn til voksen, pigens tro og meninger samt en-eller-andens/alles ukendte politiske indstillinger.
Hvad er ikke? (ideo. derivativ)	En lettere overgang fra barn til voksen, afhjælpningen af den megen snak og den samfundsmæssige forandring.

Vi kan altså konkludere, at der er en modsætning mellem pigens problem-udpegning og hendes måde at forholde sig hertil. I 5/ peger pigen således på, at problemet er samfundsmæssigt, hvilket indikerer at hun opfatter den socio-logiske dimension af puberteten som den dominerende eller den mest problematiske. Men i hele teksten opstiller hun enhver forandring som en blot ideo-logisk (hypotetisk) mulighed, ikke som en socio-logisk (gennemførlig) mulighed.

Eksemplet rejser det spørgsmål om lingvisten ifølge Axiom 2 kan bidrage til en sundere kommunikation. Dette kan gøres ved at gøre pigen opmærksom på misforholdet mellem den socio-logiske identifikation af pubertetens vanskeligheder og den dominerende ideo-logiske måde at forholde sig til problematikken. Endvidere kan lingvisten – med pigen, i klassen og/eller i uddannelsessystemet – tage op om problemet skyldes en institutionel problematik eller en individuel problematik: skriver hun sådan fordi (hun tror at) det forventes af lærer/censor/skole, eller “er hun bare sådan”?

Er det første tilfældet, har vi et alvorligt pædagogisk og demokratisk problem, fordi skoleelever så internaliserer en (skjult?) læreplan, ifølge hvilken enhver problem-identifikation *ikke* skal resultere i en identifikation af sociale handlingsmuligheder, men derimod i en opstilling af mentale fantasier. Hvis dette er en korrekt interpretation, så er der et stort pædagogisk potentiale i at udvikle den danske stil som genre til faktisk at være et socialt

forpligtende (og eksperimentelt realisabelt) indlæg i en demokratisk dialog (jf. Døør 1991:16ff.). Er det sidstnævnte tilfældet, dvs. "sådan er hun bare", så kan lingvisten rejse det spørgsmål, om hun ønsker at (vedblive at) være sådan, eller om der er udviklingsvilje og -muligheder.

4. Invitationer

Med denne artikel vil jeg gerne invitere mine læsere til følgende to eksperimenter: (i) Hvilke videnskabelige, pædagogiske og demokratiske perspektiver er der i at anlægge det her præsenterede synspunkt på verbalmorfologien specifikt og sprog og tekster generelt? (ii) Hvilke videnskabelige, pædagogiske og demokratiske perspektiver er der i at handle og leve i overensstemmelse med mit Axiom 2; og er implikationerne heraf sundere for os og vores medmennesker end implikationerne af det modsatte, dvs. at leve som om Axiom 2 ikke er sandt?

Litteratur

- Arnauld, Antoine & Lancelot, Claude. 1660/1980: *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*. Genève.
- Bang, Jørgen Chr. & Døør, Jørgen. 1990: *Sprogteori IV*. Odense.
- Bang, Jørgen Chr. & Døør, Jørgen. 1993: Eco-Linguistics: A Framework. In: R.J. Alexander, J. Chr. Bang & J. Døør (eds.): *Ecolinguistics – Problems, Theories and Methods*. Odense.
- Bang, Jørgen Chr. & Døør, Jørgen (forthcoming): *Dialectical Ecolinguistics*. Edited by Sune Vork Steffensen & Joshua Nash.
- Benveniste, Émile. 1966: *Problèmes de linguistique générale*. Paris.
- Cooper, David E. 1996: *World Philosophies*. Oxford.
- Diderichsen, Paul. 1968: *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. København.
- Døør, Jørgen. 1991: *Økologi & Moral*. Odense.
- Døør, Jørgen. 1998: *Moralske Meditationer*. Odense.
- EDG = Diderichsen 1968.
- Jørgensen, Henrik. 1984: Verber, Syntax og Skrift. In: *Semiotik*, nr. 7-8. København.
- Steffensen, Sune & Bang, Jørgen Chr. 2001: Sætnings-, ord- og morfemklasser i dansk sprog. Udkast til en dialektisk dansk grammatik. In: Peter Widell & Mette Kunøe (red.): *8. Møde om Udforskningen om Dansk Sprog*. Århus.
- Steffensen, Sune. 2000: *Strukturalisme, Marxisme & Dialektik*. ELI Working Paper no. 2. Odense.
- Steffensen, Sune. 2001: *De danske verbers morfologi(er) I-II*. Odense.
- Sørensen, Finn. 1986: Passivkonstruktioner er prædikatskonstruktioner. In: *CEBAL*, no. 8. København.
- Togebj, Ole. 2002: *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. Århus.

- Tsiapera, Maria & Wheeler, Garon. 1993: *The Port-Royal Grammar. Sources and Influences*. Münster.
- Widell, Peter. 1996: Aspektuelle verbalklasser og semantiske roller – Den dobbelte aspektkalkule. In: Lone Schack Rasmussen (ed.): *Semantiske roller*. Odense Working Papers in Language and Communication, no. 10. Odense.

HVAD LAVER DE DER *HER*'ERE OG *DER*'ERE EGENTLIG?

Af Rita Therkelsen (Roskilde Universitetscenter)

Man hører i talesproget en masse *her*'ere og *der*'ere som ikke er udtrykssubjekter og heller ikke entydigt stedsadverbier. Det vrimler faktisk med dem i mit talesprogskorpus, som er udskrifter af forskellige typer samtaler; fokusgruppeinterview, jobsamtaler og lignende, udskrifter som RUC-studerende har lavet i forbindelse med deres projekter. Jeg har så vidt jeg ved ingen bornholmere som informanter i det materiale, men ellers dækker det geografisk, socialt og aldersmæssigt. Jeg vil i den her artikel gøre rede for hvilken funktion *her*'erne og *der*'erne har i interaktionen når de optræder sammen med et substantiv, og jeg sammenligner med brugen af *denne* + substantiv i skriftsproget.

Eksempel (1) er et længere uddrag af et fokusgruppeinterview om værdibaseret ledelse i en filial af Jyske Bank på Sjælland. R står for respondent og I for interviewer:

- (1) R3: Vores grundlæggende værdier? Det er kunden, medarbejderen og aktionæren.
R1: Det er de tre grundlæggende, og så har vi nogle ringe, vi skal arbejde sammen om, og så har vi nogle udsagn om, hvad vi så skal gøre med *de der tre værdier*.
I: *Den der "Jyske Bank 2002"*, hvordan har I arbejdet med den?
R1: Den har vi printet ud på diskette, og så har vi glemt alle udsagnene, og så arbejder vi bare efter den. <latter>
R2: Er det ikke *de der plancher der*?
R1: Nåh, neej, nej ikke værdibaseret, det var team. Det var teambuilding.
R2: Men det var da også på baggrund af noget af *det her*.
R1: Ja, vi tog udgangspunkt i nogle af grundværdierne.
R3: Ja, vi har da arbejdet med det.
R1: Det er sgu' ikke en bibel vi sidder og slår op i, jeg kan sgu' ikke lige huske, hvor meget den dækker, altså helt ærligt.
R4: Ja, men altså, den første vi fik, nej det var ikke den første. Den anden, den skiftedes vi til at have oppe på et morgenmøde, hvor vi hver især havde udvalgt en side eller sådan noget.
I: Den første og den anden?
R4: Ja, men vi har tre. Vi startede med at have den, hvad hed den?

R3: "Plan 99".
 I: Så var der en, der hed "Min Bank".
 R4: "Min Bank", det var "Min Bank", ja.
 R3: Var det den første, jeg kan ikke huske det.
 R4: Nej, det var nok nummer to.
 R1: *Den der, den allerførste vi fik*, det var der i vores krisefase. Der skulle vi lige lære, hvordan *det her* var...
 R3: Og det var helt som igennem tåge, de forklarede *det her*. Jeg fattede ikke...
 R1: ...de agerede forskelligt rundt omkring i afdelingerne. Der havde vi virkelig en krise, fordi der, i den afdeling, hvor jeg var, der blev vi sat der med den ene hånd omme på ryggen og så med den anden, der skulle vi skrive under i *den her bog*, ik'. Det var virkelig værdibaseret. Nu skriver I under på, at de og de ting, det er det, i vil leve efter.
 R3: Det har vi så ikke gjort.
 R1: Så der var ligesom nogle, der havde misforstået *det der med værdibaseret*.
 R3: Har du læst *den der "Som sol gennem tåge"*?
 I: Nej.
 R3: Så skulle du næsten læse den.
 R2: Den er speciel.
 R3: Men den er værd at læse. Det synes jeg.
 R4: Men så var der *den der "Min Bank"*, den var i hvert fald oppe efterhånden som...
 I: *Den der "Sol gennem tågen"*, den kender jeg slet ikke.
 R1: Nej, men den var nok heller ikke så værdibaseret, så du behøver læse den.
 R3: Jeg tror, det var et flop.
 R4: Det var efter vi var på *det der kursus oppe på Sorø Store Kro der*.
 R1: Ja, seminar, det var smaddersjovt, hvor fik vi meget at drikke. <latter>
 R4: Ja, men der var det, den kom frem *den der*.
 R1: Jeg vil så sige – det var så bare sagt i spøg – der startede nogle ting på *det der*, det gjorde der. For vores vedkommende i hvert fald. Jeg synes, de to dage vi havde der; vi havde nok svært ved at se lyset i starten, for det var så...
 I: Det er helt tilbage i starten af 90erne?
 R2 og R3: Ja, det var i 92.

Uddraget giver et indtryk af hvor hyppigt *her'*erne og *der'*erne kan optræde i en samtale, og med det som udgangspunkt kan jeg præcisere hvilke *her'*ere og *der'*ere jeg ikke beskæftiger mig med: For det første regner jeg typerne *den der*, *det der* og *de der* for pronominer, også jf. Ømålsordbogen som skriver dem i ét grafisk ord¹. Jeg har ikke undersøgt hvilken funktion pronominet af typen *dender* har i forhold til pronominet *den*. Jeg ser også bort fra helt klare stedsdeiktiske / situationsdeiktiske anvendelser af *her* og *der*, som fx det sidste *der* i uddragets *er det ikke de der plancher der*, hvor det

¹ Tak for nyttige og oplysende kommentarer, til dialektologerne som deltog på MUDES: Karen Margrethe Pedersen (KU), Finn Køster og Holger Juul.

sidste *der* peger ud mod nogle synlige plancher i det lokale hvor interviewet foregår. Jeg koncentrerer mig om konstruktioner hvor *her* eller *der* optræder sammen med et substantiv, og hvor de indgår i en demonstrativ ikke-stedsdeiktisk brug.

Restriktioner

Der er visse kombinationer af *her* / *der* + substantiv der ikke er mulige. 'Ikke mulige' dækker over at jeg dels ingen eksempler har fundet i mit korpus, dels også selv mener at det kan man i hvert fald ikke sige. Afgrænsningen af stjerneeksemplerne (2) – (4) er substantivets bestemthedsbøjning:

- (2) *en bog *der* / *her*
- (3) *en *der* / *her* bog
- (4) **der* / *her* bogen

Men ud over det er der en rigdom af kombinationer. Der er typen *den der* / *her bog* (5), og typen *den bog her* / *der* (6):

- (5) *Den der* "Jyske Bank 2002", hvordan har I arbejdet med den?
- (6) de købte for fire fem år siden et selskab i (land) som de fik til at vokse fra en halvtreds millioner dollar virksomhed til en femhundrede millioner dollar virksomhed på på *den periode der* det viser at de ka' åbenbart.

Der er typen *bogen her* / *der*, bestemt form med efterstillet *der* / *her*, (7):

- (7) ja, det er så officielt nok men så reder vi andre nogle gange trådene ud ikk' altså salget er jo vigtigt og så det øh, men der er jeg så med i hele *processen der* fra øh fra start til slut kan man sige eller til slut som forhåbentlig ikke er slut men som formentlig er er øh, selvom projektet er slut altså vi stadig har et samarbejde med kunden ikk'

Der er med to *der*'ere eller to *her*'ere, typen *den der bog der*, (8) og (9):

- (8) Er det ikke *de der plancher der*?
- (9) ...at patienternes rettigheder tages til vare i *den her sag her*

Og det behøver ikke være to af samme slags, der findes også typen *den her bog der*²,

- (10) men så sagde de også inde fra *det her vagthistorie der*

Der er i forbindelse med *sådan en* efterstillet, typen *sådan en bog der / her*, (11), og endda (12)³:

- (11) Det jeg havde forestillet mig at gøre det var at at vi øh startede med at du fortæller sådan lidt om hvem du er og hvad du laver og, og så videre, og så fortæller jeg lidt om virksomheden og om det vi går og laver som produkter, de store sammenhænge virksomheden er i, og så mere specifikt om afdelingen og om stillingen fordi altså et er at skrive *sådan en annonce der* men men det gi'r jo ikke rigtigt noget billede af, vel, og når vi så er færdige med det, så prøver vi.....

- (12) er det sådan en *her eyeliner* eller sådan en *her eyeliner*

Det gennemgående mønster som stjerneeksemplerne og de tilladte forekomster følger, er at brug af *her* og *der* for det første kræver et andet morfem der betegner identificerbarhed – *den, det, bogen* eller *sådan en*, og for det andet at *her* og *der* skal komme efter det – **der bogen* duer ikke. Den demonstrative brug af *her* og *der* opstår altså ikke kun som en “forstærkning” af det “gamle” demonstrativ *den*, men foregår i et allround samarbejde med morfemer der betegner identificerbarhed.

Jeg fandt også eksempler af typen *denne her* i mit korpus. Jeg regner *den her* og *denne her* som (oprindeligt) regionale varianter, idet *denne, dette* og *disse* ifølge dialektologerne (se også Møller 1945: 20, fodnote) udelukkende tilhører sjællandsk. Jeg har derfor ikke ledt efter systematiske forskelle mellem brugen af *den her* + substantiv og *denne her* + substantiv. Det siges normalt at *den her* er talesprogets variant af skriftsprogets *denne*, og jeg undersøgte først brugen af *denne* + substantiv i skriftspro-

² Jeg har dog ikke fundet nogen eksempler på typen *den der bog her*. Hvad man så kan udlede af det?

get. Skriftsprog definerer jeg som noget man finder i tekster der er nedskrevet, og som er beregnet på at blive læst indenad.

Denne / dette /disse + substantiv, brug

Denne, dette og *disse* + substantiv bruges i skriftsproget når der refereres til noget tidligere nævnt, til en allerede etableret diskursreferent, enten ved ordret genoptagelse som i (13):

- (13) Der er også stor enighed om at Krag havde *usædvanligt gode analytiske evner*. *Disse evner* brugte han både på saglige og politisk-taktiske problemer. (boganmeldelse, *Information*, d. 28. jan. 2002)

Eller ved genoptagelse med synonym, (14):

- (14) Kun *de jødiske organisationer*, hvis ledere udgør jødernes interne establishment, slutter sig til anklagen, men *disse kredse* begår den fejl automatisk at gøre sig til ekko af den israelske regering. (Leder, *Information*, d. 28. jan. 2002)

Eller med hyperonym, (15):

- (15) For få år siden blev der i Sydafrika opdaget *resterne af en hel sten- og knogleforarbejdningsindustri* af stor teknisk sofistikation samt *flere okkerbemalede klippeflader med geometriske motiver*. Nu er *disse fund* for første gang blevet troværdigt dateret med nye metoder i to laboratorier... (Artikel, *Information*, d. 28. jan. 2002)

Det er værd at bemærke at *denne, dette* og *disse* er forholdsvis sjældne – man skal grave sig igennem mange tunge avisspalter for at få blot et rimeligt udbytte. *Denne, dette* og *disse* bruges, så vidt jeg kan se, overvejende når der kunne opstå tvivl om at der refereres til en allerede nævnt diskursreferent, nemlig ved genoptagelse med synonym eller hyperonym – og efter min sprogforfølelse næsten obligatorisk når synonymet eller hyperonymet får hæftet en ny klassificerende bestemmer på, som i (16), *denne elementære pointe*:

³ Ingen af typen *sådan en der bog* fundet.

- (16) Mange mænd mener, at kvinder ikke er så gode til skak. De 'beviser' det endda statistisk: Verdens dygtigste kvindelige skakspiller er kun nr. 26 på verdensskaklisten. Der er altså 25 dygtigere og cirka to milliarder dummere mænd end hende til skak. Strengt taget siger dette dog ikke andet, end at kvinder i almindelighed er for kloge til at spille deres kostbare liv med at spille skak hele tiden.
Denne elementære pointe overses af NN i *Information* den 19. januar. (Læserbrev, *Information*, d. 28. januar 2002)

Denne, dette og disse er ikke obligatoriske ved genoptagelse med synonym. Det demonstrative pronomen kan det samme, som i (17) og (18):

- (17) Jeg kan godt forstå at Israel endelig *vil ud af Holocausts skygge og være en stat på egne præmisser uden overgemt sympati*. Men så vil jeg gerne markere, at for mit vedkommende er *det mål* allerede nået. (Læserbrev, *Information*, 28. jan. 2002)
- (18) Derimod er der *givet tilladelse til at drive netcafé i lokaler andetsteds i byen*, men *de anvisninger* er aldrig blevet fulgt. (*Dagbladet Roskilde Tidende*, 9. feb. 2002)

Jeg har ikke fundet nogen eksempler med kataforisk *denne, dette og disse* + substantiv. Det er vel ikke umuligt, men snarere yderst sjældent. Allerede Mikkelsen nævner at den kataforiske brug er på retur, men jeg kan ikke sige noget med sikkerhed om det. En sikker obligatorisk brug af *denne, dette og disse* er når man vil referere til taletidspunktets tid og sted, til afsenders jeg, her og nu med Bühlers formulering (Bühler 1924:102). I (19) refereres der til kommunikationens nu, i (20) refereres der ikke til kommunikationens nu.

(19) I disse tider

(20) I de tider

Opsummerende kan man sige at *denne, dette og disse* + substantiv i skriftsproget bruges anaforisk og fortrinsvis når der kunne være tvivl om at dikursreferenten allerede er etableret, nemlig ved genoptagelse med synonym og heteronym, næsten-nødvendigt når synonymet har en ny bestemmer, og obligatorisk når man vil referere til kommuni-

kationens tid og sted. Det egentligt afklarende i sammenligningen med talesproget er, så vidt jeg kan se, kontrasten mellem (19) og (20): Skriftsproget råder over de nærdeiktiske *denne*, *dette* og *disse*, svarende til *den her*⁴, og de fjerndeiktiske *den*, *det* og *de*. Talesproget har to fjerndeiktiske: *den*, *det* og *de* uden OG med *der*.

***Den/det/de der* + substantiv, interaktionel funktion**

For at finde ud af hvordan man kunne sætte ord på hvad *her*'erne og *der*'erne laver, har jeg kigget på litteratur om demonstrativer, anafori, deiksis, substantivers morfologi og bøjning, nominalers opbygning og så videre. Det jeg især vil referere til her, er Nicolaus P. Himmelmann (1984 og 1997). Himmelmann systematiserer brugen af demonstrativer ud fra brugskontekster, og hans særlige fortjeneste er at trække en anamnestic brug frem som særegen for demonstrativer. Termen og til dels indholdet har han fra Bühler. Himmelmann skelner mellem 4 forskellige brug af demonstrativer. For det første den situationsdeiktiske, når der peges på en synlig diskursreferent. For det andet og tredje den anaforiske brug, hvor han skelner mellem to underarter, eftersom det genoptagede er en entitet eller sammenfatning af en proposition, kaldt henholdsvis tracking og diskursdeiktisk. På dansk skelner vi konsekvent mellem de to underarter idet den diskursdeiktiske brug altid udtrykkes med *dette*, *det* eller *det her / der*. Den fjerde brug er den anamnesticke – på engelsk kaldt recognitional. Den anamnesticke brug er når der markeres at der refereres til afsender og modtagers fælles specifikke viden – i modsætning til generel fælles viden i sprogsamfundet. Den anamnesticke brug parafraserer jeg som 'som du jo kender', altså ikke blot identificerbarhed som den bestemte artikel og demonstrativet også betegner, men kendskab.

Man kan karakterisere brugen af *denne* + substantiv som anamnesticke: *Denne*, *dette* og *disse* + substantiv bruges når der er specielt behov for at minde om at der ER tale om fælles specifik viden, nemlig ved genoptagelse med synonym eller hyperonym, hvor *denne* markerer 'som du jo kender' og *den* blot siger identificerbar. At der er mindre behov for at bruge 'som du jo kender'-markeringer i skrevne tekster som (som

⁴ Man skulle således ikke kunne finde eksempler på *denne der*, og det holder også stik. Jeg fandt 2 eksempler i BySoc, ved det ene stoppede informanten med at snakke, ved det anden retter informanten *denne der*

regel) er redigerede (i en vis grad), og hvor der kun er en person til at holde styr på ko-hærensen, er indlysende.

I talesproget fungerer *den der / her* + substantiv anamnestic. Først et par eksempler hvor der er tale om genoptagelse, i (22) og (23) griber genoptagelsen længere tilbage i samtalen, men (21) viser at det ikke er noget håndfast kriterie:

(21) R3: Vores grundlæggende værdier? Det er kunden, medarbejderen og aktionæren.

R1: Det er de tre grundlæggende, og så har vi nogle ringe, vi skal arbejde sammen om, og så har vi nogle udsagn om, hvad vi så skal gøre med *de der tre værdier*.

(22) *Den der "Jyske Bank 2002"*, hvordan har I arbejdet med den?

(23) - Hvad gør man egentlig som lærer, altså hvis man står med en som virkelig har et problem, altså det må da være virkelig svært?

- Ja, det er det også. Det kommer jo an på hvad den elevs holdning er. Jeg har én nu i *den der 2.hf*, som ikke har arbejdet i over et år nu, og nu er jeg nået dertil, at det tager jeg mig ikke af mere. Jeg har gjort alle de forsøg jeg kunne, og nu, nu kan det simpelthen ikke nytte noget.

Selvom (23) er et løsrevet citat – det er fra et interview med en fransklærer i gymnasiet – kan man kun tolke, og det er korrekt, *den der 2. hf* som en 2. hf der har været nævnt eller talt om tidligere – og som interviewerens jo kender. *Den der / her* + substantiv bruges anaforisk som skriftsprogets *denne* + substantiv.

Men *den der / her* + substantiv kan også bruges til at introducere nye diskursreferenter. Her opfører de sig anderledes end skriftsprogets *denne* + substantiv, som næsten kun bruges anaforisk, og hvis de bruges kataforisk skal der en attributiv størrelse på til at gøre referenten identificerbar. Anafor, eller katafor med krav om en attributiv størrelse gælder også for *den* + substantiv. Heroverfor kan *den der / her* + substantiv introducere nye diskursreferenter uden attributiver (de ses tit med også), som i (24), der er fra en udskrift af et husmøde i et kollektiv. Husmødet starter med at Vibe siger

“husmøde”, og ingen har talt om toiletter den sidste halve time (som den ligeledes bandede foregående middag varede):

- (24) Vibe: husmøde, hvordan går det med reglerne? Jeg synes det er godt vi har sat noget papir på det
Pil: Jeg, altså jeg kan mærke at jeg udøver en stor selvdisciplin ved at have skrevet *den der cisterneting*...fordi havde jeg ikke haft den, og så specielt fordi det er mig selv der har skrevet det, husk at fyld op, ikke, så synes jeg bare det er så dobbeltmoralisk man sådan lige sårn, arj, jeg gider ikke stå og vente på det der, vel...så kigger jeg lige lidt på *den der seddel*, ej for fanden du skal sgu også, så venter jeg lige på at fylde den op

Den der cisterneting, forstår man, efter at have læst det igennem et par gange, er en seddel der blev sat op på badeværelset efter det foregående husmøde. Der står noget i retning af at man skal huske at fylde cisternen op med vand efter toiletbesøg. Pil refererer til fælles specifik viden – og det er en ny diskursreferent. I (25) er det også første, og desuden sidste gang, at de blå arbejdsbukser bliver nævnt – markeret som antaget fælles specifik viden med *de der*:

- (25) I: Hvad er kanvas?
R1: Kanvas? Det er hvis man prøver at få nye kunder ind i bøgerne. Så ringer man ud og siger: Kunne du tænke dig at være kunde i Jyske Bank eller holde et møde med Jyske Bank. Og så siger kunden ja, og så vil vi gerne have et møde med dem, og så kører man ud og besøger dem.
I: Det hedder kanvas?
R1: Ja.

I: Nå, okay <latter>.
R3: Ja, jeg gad vide, hvad det kommer af, kanvas, man skulle tro, det var *de der blå arbejdsbukser*.

En naturlig konsekvens at *den der* + substantiv markerer antaget fælles specifik viden er også at syntagmet bliver udbygget med yderligere bestemmelser – der er tit relativsætninger hæftet på og bolcherne i (26) er et meget udvidet eksempel – afsenderen hjælper tilhørerne med at identificere den nyintroducerede diskursreferent som hun markerer at hun antager at de jo kender:

- (26) ...det er sådan meget i perioder hvor jeg bare får lyst til at give ham gaver hele tiden, og det er overhovedet ikke noget der koster noget nødvendigvis, det plejer det ikke sådan rigtigt at gøre, vel, men det (uf) sådan lidt, måske så fandt jeg *de der lækre bolcher som de sælger nede i øh i Strandberg, de der i de der poser uden noget mærkat på, ik'*

Informationsstrukturel funktion

Udover den anamnesticke brug, den interaktionelle funktion at markere 'som du jo kender', mener jeg at *der* og *her* markerer at substantivets referent skal opfattes som ikke-fokus i meddelelsen. Hvad det så kunne karakteriseres som; tema, emne eller noget helt tredje, er der ikke plads til at udfolde her, men det synes klart i (21) at fokus er på *gøre med*, i (22) bliver der spurgt til *hvordan arbejdet med*, i (23) nævnes den 2. hf. kun en passant, i (24) vil Pil sige noget om at overholde regler og ikke sætte fokus på de sedler hvor reglerne står på, arbejdsbukserne i (25) affokuseres – de skal jo tale om værdibaseret ledelse – og i (26) reduceres Strandbergs lækre bolcher med *der* til et eksempel på en gave og ikke noget der skal snakkes mere om. Set i det lys er (27) interessant fordi R4s præcision kan forklares:

- (27) R4: Det var efter vi var på *det der kursus oppe på Sorø Store Kro der*.
R1: Ja, seminar, det var smaddersjovt, hvor fik vi meget at drikke . <latter>
R4: Ja, men der var det, den kom frem den der.
R1: Jeg vil så sige – det var så bare sagt i spøg – der startede nogle ting på det der, det gjorde der. For vores vedkommende i hvert fald. Jeg synes, de to dage vi havde der; vi havde nok svært ved at se lyset i starten, for det var så...

Ved at affokusere kurset på Sorø kro markerer R4 at det er *efter* et bestemt tidspunkt, identificeret som der hvor de var på kursus, der er fokus. R1 begynder så at snakke om kurset, hvorefter R4 igen præciserer at det var tidspunktet hun ville sige noget om.

***Her* har specialiseret sig**

Med hensyn til den anamnesticke brug og den informationsstrukturelle funktion er der ikke forskel på *her* og *der*. Men *her* synes at have specialiseret sig i en brug som Bühler kalder for Deixis am Phantasma (1934: 121ff), det er når afsender refererer til sin

beretnings her og nu, altså når det fungerer som en slags refereret stedsadverbial. Det er tilfældet i (28), som er et uddrag af (1), og i (29), som er (12) med mere kontekst. I begge eksempler fortæller informanten om sig selv i en fortidig situation, og *her* som refereret stedsadverbial kan siges at betegne ‘tilstede for mig i den situation’.

- (28) R1: ...de agerede forskelligt rundt omkring i afdelingerne. Der havde vi virkelig en krise, fordi der, i den afdeling, hvor jeg var, der blev vi sat der med den ene hånd omme på ryggen og så med den anden, der skulle vi skrive under i *den her bog*, ik’. Det var virkelig værdibaseret. Nu skriver I under på, at de og de ting, det er det, i vil leve efter.
- (29) nå, men også i den situation hvor jeg skal ud at købe det, og jeg har ønskelisten, eller ønskesedlen, og så skal jeg finde den, og så kan jeg gå, og jeg kan virkelig blive, jeg kan virkelig gå i timnevis fordi, nå men en eyeliner, er det nu *sådan en her eyeliner* eller er det *sådan en her eyeliner*, og skal jeg nu købe den her, eller, og så, nå nej, en eyeliner er måske også for kedeligt, og så starter jeg forfra.

Brugen er ikke anamnestic, men *her* markerer ikke-fokus.

Opsamling

Typen *den der* + substantiv har en interaktionel funktion, den anamnesticke brug, hvor den eksplicit markerer at afsender antager at der refereres til afsender og modtagers fælles kendte specifikke viden – både når det er anaforsk og diskursreferenten er nyintroduceret. Desuden har den en informationsstrukturel funktion, idet afsender med *der* markerer at referenten er ikke-fokus i meddelelsen. *Her* har specialiseret sig i brugen Deixis am Phantasma, som refereret stedsadverbial, ved nyintroducerede diskursreferenter i beretninger. I den brug har *her* kun den informationsstrukturelle funktion.

Litteratur

- Bühler, Karl. 1965 (1924): *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart
- Diderichsen, Paul. 1971 (1946): *Elementær dansk grammatik*. Gyldendal. København.
- Frederiksen, Britta Olrik. 1974: “Adverbierne “her” og “der” i dobbelt belysning”. I *Dialektstudier, 3. bind*. Akademisk forlag. København. s. 169-249.
- Hansen, Aage. 1927: *Bestemt og ubestemt substantiv*. Arnold Busck. København.

- Himmelman, Nikolaus P. 1984: Demonstratives in Narrative Discourse: A taxonomy of Universal Uses. I Barbara Fox (ed.) *Studies in Anaphora*. John Benjamins. Amsterdam. s. 205-254.
- Himmelman, Nikolaus P. 1997: *Deiktikon, Artikel, Nominalphrase. Zur Emergenz syntaktischer Struktur*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- Mikkelsen, Kr. 1975 (1911): Dansk Ordføjningslære. Hans Reitzel. København.
- Møller, Kresten. 1945: *Nordiske Artikelproblemer*. Udvalg for folkemaals publikationer, serie A, nr. 7. J. H. Schultz forlag. København.
- Togebj, Ole. 1994: *Praxt*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Togebj, Ole. 1997: "Nominalernes bestemthedsformer informationsteoretisk anskuet." I Peter Widell og Mette Kunøe (red.): *6. møde om udforskningen af Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*. Institut for Nordisk Sprog og Litteratur. Århus Universitet. s. 289-300.

GRADSUDTRYK

Af Torben Thrane (Handelshøjskolen i Århus)

Indledning og problemafgrænsning

Adjektivsyntaks og –semantik er kompliceret. Der er mindst fem forskellige forslag til syntaktisk analyse af sammenhængene imellem D, A og N i nyere generativ litteratur¹, især mhp kongruens- og afledningsforholdet imellem attributive og prædikative adjektiver. Men det er ikke disse forhold jeg vil se på her, så jeg vil blot gå ud fra en basal struktur som

(1) Han/den er {Prædikativ}

En anden syntaktisk knast – i det mindste for det klassiske generative paradigme – drejer sig om komparativernes mulige diskontinuitet, som i

(2) Han er **bedre** til at spille bridge **end** til at lave mad

Den slags problemer søges løst ved flytning, og forudsætter således akcept af transformation.

Adjektivsemantik er kompliceret, specielt hvad angår gradsadjektiver som *stor*, *bred*, *dyr* og *god*. Det skyldes især et indbygget modsætningsforhold imellem semantikens mål om at redegøre for de kontekstuaafhængige sandhedsbetingelser for sætninger i naturligt sprog og den omstændighed at tolkningen af gradsadjektiver normalt er kontekstafhængig.

Men selv når man koncentrerer sig om så forholdsvis enkel en konstruktionstype som (1) er der mange andre knaster, både med semantik og syntaks. Én af de semantiske forholdet imellem APer der indeholder gradsmodifikation og dem der ikke gør, som i (3):

(3) a. han er for stor
b. han er stor

Én af de syntaktiske knaster i den forbindelse er at gøre rede for (attributive) par som (4):

(4) a. han er for stor en mand
b. *han er stor en mand

¹ Nyttige oversigter gives i Barbiers (1992), Delsing (1993), og Silva-Villar & Gutiérrez-Rexach (1998).

En anden er den jeg vil se nærmere på her. Den illustreres af par som (5) over for (6):

- (5) a. han er **for** stor **til** at holde i hånden
 b. *han er stor **til** at holde i hånden
- (6) a. han er **for** stor at holde i hånden
 b. han er stor at holde i hånden

Umiddelbart adskiller gradsmodifikatoren *for* (a) fra (b)-eksemplerne, mens præpositionen *til* adskiller (5) fra (6). Men to andre faktorer spiller ind ved tolkningen af dem:

- (7) a. Fastlæggelsen af hhv. subjekt og objekt for *holde*.
 b. Fastlæggelsen af akcentueringen af *holde* som enten stærk eller svag. Ved svag akcentuering er der tale om et inkorporerende prædikat.

Ordnet efter (7)(a) får vi paradigmet i (8):

(8)	5 a i	han er for stor til at <u>t</u> holde <u>x</u> i hånden
	5 b i	* han er stor til at <u>t</u> holde <u>x</u> i hånden
	6 a i	* han er for stor at <u>t</u> holde <u>x</u> i hånden
	6 b i	* han er stor at <u>t</u> holde <u>x</u> i hånden
	5 a ii	han er for stor til at <u>t</u> holde <u>x</u> i hånden
	5 b ii	* han er stor til at <u>t</u> holde <u>x</u> i hånden
	6 a ii	* han er for stor at <u>t</u> holde <u>x</u> i hånden
	6 b ii	* han er stor at <u>t</u> holde <u>x</u> i hånden
<hr/>		
	5 a iii	han er for stor til at <u>x</u> holde <u>t</u> i hånden
	5 b iii	* han er stor til at <u>x</u> holde <u>t</u> i hånden
	6 a iii	han er for stor at <u>x</u> holde <u>t</u> i hånden
	6 b iii	han er stor at <u>x</u> holde <u>t</u> i hånden
	5 a iv	han er for stor til at <u>x</u> holde <u>t</u> i hånden
	5 b iv	* han er stor til at <u>x</u> holde <u>t</u> i hånden
	6 a iv	han er for stor at <u>x</u> holde <u>t</u> i hånden
	6 b iv	han er stor at <u>x</u> holde <u>t</u> i hånden

Her er t anafor til *han*, mens x er et latent argument. *Han* skal således tolkes som logisk subjekt for *holde* i eksemplerne over strengen, som logisk objekt i dem under.

Blandt de acceptable er der en klar overvægt af (a)-eksempler (6 mod 2) – dvs. eksempler med *for*. Men hvad er deres syntaks? Mere specifikt, hvad er relationen imellem adjektivet *stor* og de flg. hhv. *at-* og *til at-*infinitivkonstruktioner?

Min påstand vil være den at der ikke *er* nogen syntaktisk relation imellem dem. Hverken *til at* eller *at-*infinitiven er komplement til *stor*. Det er nemmest at dokumentere for *til at-*infinitiven. Hvis den var skulle (5)(b) være grammatiske på samme måde som:

- (9) a. han er **god** til at t holde x i **hånden** ($\langle \diamond \rangle$ (5)(b)(i))
 b. han er **god** til at t **holde** x i hånden ($\langle \diamond \rangle$ (5)(b)(ii))
 c. han er **god** til at x holde t i **hånden** ($\langle \diamond \rangle$ (5)(b)(iii))
 d. han er **god** til at x **holde** t i hånden ($\langle \diamond \rangle$ (5)(b)(iv))

I modsætning til *stor* kan *god* altså have en *til at*-infinitiv som komplement. Det understreges af et eksempelpar som

- (10) a. Peter er **for** [_{AP} god **til**₁ at stave] **til**₂ at vi gider spille *Scrabble* med ham
 b. Peter er **for** [_{AP} stor] **til**₂ at vi gider spille basketball med ham

Det er konstruktioner af typen *for+Adjektiv+til*₂ jeg vil koncentrere mig om i det følgende.

Syntaks

Hvis infinitiverne ikke er komplement til *stor*, hvad er de så? Og hvad adskiller dem fra hinanden? Se på disambigueringerne af de inkorporerende (5)(a) og (6)(a) sat ind som

- (11): (5)(a)(i) Han er for stor til at t holde x i **hånden**
 (5)(a)(iii) Han er for stor til at x holde t i **hånden**
 (6)(a)(i) *Han er for stor at t holde x i **hånden**
 (6)(a)(iii) Han er for stor at x holde t i **hånden**

Her er (6) kun mulig hvis det latente led fortolkes som subjekt for *holde*, mens begge versioner af (5) er mulige. Den syntaktiske funktion af de latente led er ligegyldig i (5), men signifikant i (6). Det understøttes af parafraser til (5) med både aktiv og passiv form af *holde*:

- (12) a. Han er for stor til at blive holdt i **hånden** (svarer til (5)(a)(i))
 b. Han er for stor til at man holder ham i **hånden** (svarer til (5)(a)(iii))

Tilsvarende parafraser er ikke mulige for (6):

- (13) a. *Han er for stor at blive holdt i **hånden**
 b.. *Han er for stor at man holder ham i **hånden**

Til har mao afgørende indflydelse på fortolkningsmulighederne af par som (5)-(6).

Til

Det er den præposition der er tilmålt flest spalter i ODS – 237! Der gives 7 overordnede kognitive anvendelsesdomæner, fra det konkret rumlige over det tidslige til mere abstrakte domæner som forandring, hensigt og målsætning, og der identificeres 51 hovedbetyd-

ninger med adskillige sekundære anvendelsestyper. En detaljeret udredning er selvsagt næppe på sin plads her, så jeg trækker bare et par relevante forhold frem.

- (14) a. *Til* er etymologisk beslægtet med moderne tysk *Ziel* ‘mål’ eller ‘hensigt’.
b. Det er et fællestræk for præpositioner at sætte noget i relation til noget andet.
c. ODS (sp. 1156) karakteriserer det fjerde almene kognitive domæne for *til* som følger:

angivende retning, sigte, (ind)stilling, der ikke er forbundet m. nogen (tydelig) rumlig forestilling, ell. angivende det forhold, at noget er beregnet for, har gyldighed for, henblik paa ell. angaar en ell. noget.

Disse tre karakteristika vil jeg udnytte i et forsøg på at udrede et af de mere kontroversielle spørgsmål omkring gradsadjektivernes semantik, nemlig antagelsen om at tolkningen af et gradsadjektiv selv i positiv form forudsætter en *sammenligningsdimension*, en *sammenligningsklasse* og en *sammenligningsnorm*, konvergerende i en *gradsskala*.

Fortolkningsparametre

En *sammenligningsdimension* er en abstraktion fra det pågældende adjektivs leksikalske betydning, fx ‘fysisk udstrækning’ abstraheret fra *bred*. Man kan sammenligne egenskaber ved samme genstand ved to forskellige adjektiver forudsat de deler sammenligningsdimension:

- (15) a. Den reol er bredere end den er høj
b. *Den reol er bredere end den er dyr

En *sammenligningsklasse* er et modelteoretisk konstrukt. Her er betydningen af prædikatet groft sagt mængder af genstande. Betydningen af *stor* er fx den mængde af genstande i diskursuniverset der sandfærdigt lader sig beskrive som *store*. Allerede den formulering antyder nogen af de cirkulære besværligheder man har med at give en formel semantisk analyse af gradsadjektiver. Her kommer derfor begrebet *sammenligningsklasse* ind i billedet. For at kunne evaluere sandhedsværdien af en sætning som

- (16) Peters bold er stor

- foreslås det at prædikatet *bold* indskrænker diskursuniverset til bolde, der på den måde bliver den relevante sammenligningsklasse. Hvis man applicerer prædikatet *stor* på denne

klasse medfører det en *trevejs* inddeling i hvad vi kan kalde tre applikationsmængder: klart store, klart ikke-store og muligvis-store bolde. Hvis referenten for udtrykket *Peters bold* i (16) er i applikationsmængden ‘klart store’ er sætningen sand, hvis den er i applikationsmængden ‘klart ikke-store’ er den falsk, og hvis den er i det Ewan Klein (1980) kalder ‘the extension gap’ – nemlig applikationsmængden ‘muligvis-store’ – er der skabt basis for forhandling, evt. ved at fintune betydningerne af hhv. *stor* og *bold*, og dernæst applicere *stor* igen, denne gang på medlemmerne af ‘the extension gap’ selv. Hvorom alting er, der etableres i sætningen en sammenligningsklasse – her ved prædikatet *bold* eller ved referenten for *Peters bold* – dvs. en delmængde af genstande i diskursuniverset som betydningen af *stor* skal virke på.

Men det er ikke altid tilfældet at et gradsadjektiv kun lader sig anvende på en sammenligningsklasse, eller at taleren vil acceptere at det er denne klasse der alene udgør det domæne adjektivet skal virke på. Tag et eksempel som

(17) Peters bold er dyr

Hvis samtalen drejer sig om en nogenlunde rimelig og retfærdig fordeling af julegavepenge på familiens børn er det ikke prisen på *bolde* der er til debat, men derimod prisen på legetøj og julegaver. Der er her tale om et noget mere diffust sammenligningsgrundlag. Her træder begrebet *sammenligningsnorm* ind. En sammenligningsnorm defineres i forhold til en sammenligningsklasse, ikke i forhold til dens medlemmer (bolde), men derimod i forhold til de klasser der *inkluderer* den (legetøj, julegaver, og i sidste ende genstande generelt), og som *inkluderes af* den (basketbolde, tennisbolde, etc.). En sammenligningsnorm etableres således ved inferens fra en sammenligningsklasse og en sammenligningsdimension, i det aktuelle tilfælde dimensionen ‘pris’ abstraheret fra *dyr* og klassen ‘bolde’ etableret ved *bold*.

Disse tre forskellige parametre – dimension, klasse og norm – konvergerer i en *gradsskala*, så vidt jeg ved det seneste trin i formalsemantikkens behandling af gradsadjektiver. Især Christopher Kennedy og Louise McNally har i en række artikler (Kennedy 1999; Kennedy & McNally 1999, 2002) udviklet en egentlig gradskalkyle som jeg vil ta-

ge udgangspunkt i. Jeg nævner blot det der set fra mit aktuelle synspunkt kan være interessant:

- (18) Betydningen af gradsadjektiver antages at afbilde deres argumenter på en ordnet gradsskala i en eller anden dimension (fx pris, størrelse, vægt, udstrækning, osv.) abstraheret fra adjektivet. De samme dimensioner må antages at indgå i *qualia*-beskrivelsen af genstande.

Den ekstensionale betydning af *stor* kan herefter noteres som i

- (19) $[[_{A} \text{ stor}]] = \lambda x. \exists g \exists i [C(g) \ \& \ \text{størrelse}(x, C(i)) \ \& \ i \succcurlyeq g]$

- hvor x er en genstand og i et indextal for størrelsen af x . **Størrelse** er sammenligningsdimensionen abstraheret fra *stor*. C er de kontekstafhængige begrænsninger der fastlægges af sammenligningsklassen og/eller sammenligningsnormen, mens g er den grad på en skala der fastlægger det nedre ‘cutoff point’ for ‘klart-store’ genstande under C . Enhver genstand er mao *stor* hvis der blandt dens egenskaber er én for størrelse med et indextal der under de givne kontekstuelle begrænsninger er større end eller lig med g . Om dette er udtømmende som karakteristik af betydningen af *stor* er dog et andet spørgsmål som jeg vender tilbage til.

Betydning som fortolkningsinstruktion

Uden nærmere diskussion vil jeg nu tillade mig at betragte betydningen af grammatiske formelementer – herunder præpositioner – som *fortolkningsinstruktioner*. At tilegne sig et sprog – dvs. at lære en grammatik – er at tilegne sig en fortolkningsnøgle. Men hvad er det *til* instruerer om?

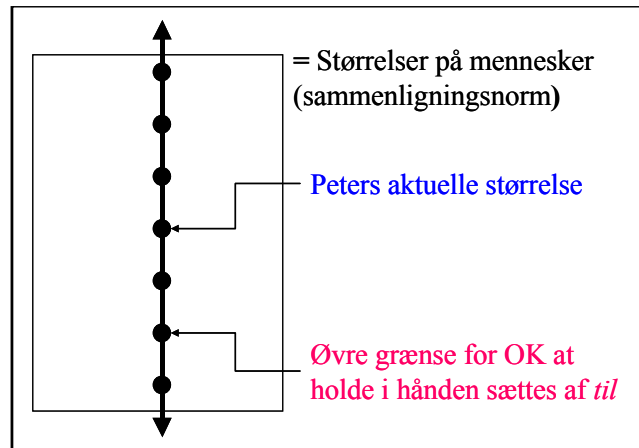
Jeg vil nærme mig svaret ved at give en uformel tolkning af (5) som i (20). Antag at *han* refererer til en person, **Peter**; *han* etablerer mao sammenligningsklassen ‘mennesker’:

(20) Uformel tolkning af (5)(a)(i) og (iii):

Det ville være i orden (efter (5)(a)(i)) at Peter holdt nogen i hånden eller (efter (5)(a)(iii)) at nogen holdt Peter i hånden *hvis blot Peter var mindre end han er*.

Formuleret inden for rammerne af det begrebsapparat jeg skitserede ovenfor vil det sige at *til* instruerer tilhører om at sætte en grad på en størrelsesskala inden for kontekstbegrænsningen *C*, der tjener som *øvre* grænse for hvor stor man efter talers mening må være for at det er OK at holde i hånden. . Det kan illustreres som i

(21) = **Mennesker (sammenligningsklasse)**

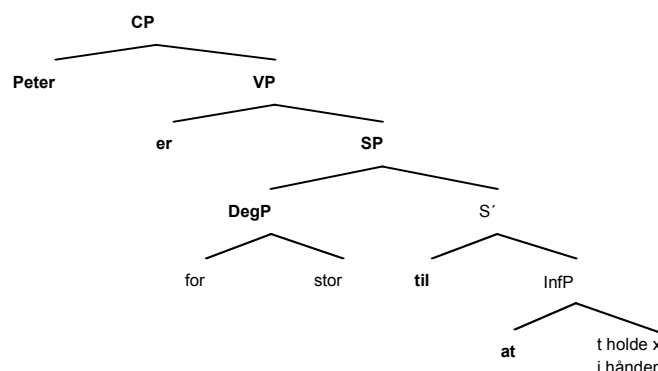

Indextallet for Peters størrelse ville være større end indextallet for e større end indextallet for denne øvre grænse. Sætningen siger mao ikke noget om hvor *stor* Peter er – endsige om han overhovedet er *stor* af en person at være. Alt hvad den siger er blot at Peter efter talers mening er større end grænsen for hvornår det er OK at holde i hånden. Jeg vender tilbage til spørgsmålet om hvorvidt det altid er en *øvre* grænse der sættes af *til*.

Syntaks igen

Hvad betyder det for syntaksen? Uden at gå nærmere ind på hele ræsonnementet vil jeg nu påstå at det er *til* der er kernen i prædikativet. Vi ville få en (minimalistisk inspireret) repræsentation af den syntaktiske struktur som i

(22)

‘SP’ står for ‘Scale Phrase’. Det er en funktionel kategori der har et obligatorisk gradssyntagma (her forkortet ‘DegP’, for ‘Degree Phrase’) som specifikator og (her) et infinitivsyntagma som komplement. Lad mig uddybe nogle af disse påstande.

At specifikatoren obligatorisk er et *gradssyntagma* dokumenteres af at (5)(b)(i) er ugrammatisk: **han er stor til at holde i hånden*.

At det alligevel ikke er *for* der er kernen i den overordnede konstruktion fremgår af at det kan erstattes af andre gradsmodifikatorer, fx *temmelig*, *meget*, *tilpas* og – med anden ordstilling i gradssyntagmet – *nok*. Dem vender jeg kort tilbage til.

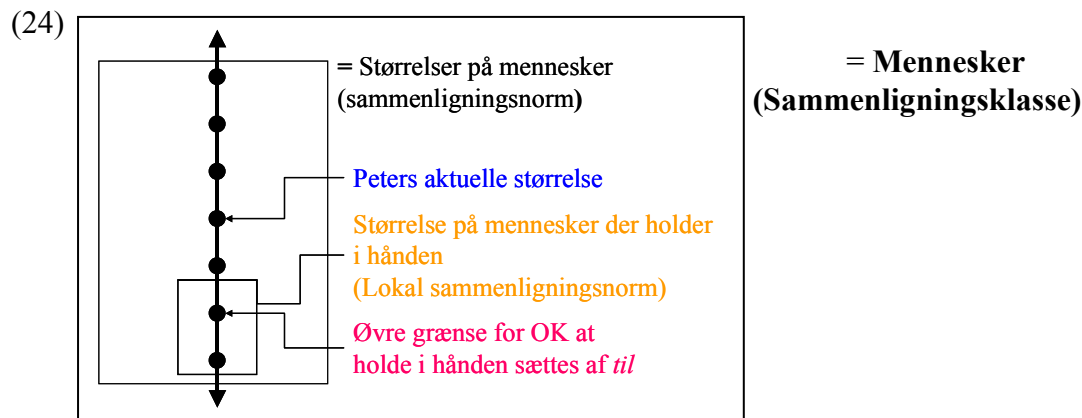
Semantik

De næste påstande drejer sig om semantik. Den første er at kernen *til* giver instruktion om at sætte en grad på en skala langs en dimension abstraheret fra adjektivet *stor*. Som anført i (19) formodes denne dimension at være *størrelse*. Men jeg er ikke sikker på at det er den dimension der er den mest relevante i dette tilfælde. Der er snarere tale om en *tidsdimension*. Udsagnet er typisk et udsagn om Peters *alder*. Samtidig er det sandsynligt at Peter er et *barn*. Jeg tvivler på at nogen ville finde på at sige om sin gamle far at han er blevet *for stor* til at køre bil, *bare* fordi han lige er fyldt firs. Peter kunne dog også være en lidt ældre teenager der er ved at vokse fra holde-i-hånden-epoken og på vej ind i en lidt mindre uskyldig fase af sit liv. Det kunne derfor se ud til at sammenligningsdimensionen *størrelse* – ofte abstraheret fra *stor* – kan ændres lokalt til *alder* i en kontekst hvor *stor* fortolkes som det foreløbige resultat af endnu ikke afsluttet vækst. Abstraktionen af den relevante dimension er således i sig selv situationsbestemt. Men fortolkningspotentialer er til stede uafhængigt af situationen. At det er det må så vidt jeg kan afgøre skyldes komplementets semantik, *det at holde-i-hånden*. Men hvad er det for en relevant semantik der er knyttet til komplementet?

Min påstand er at der – i konsekvens af Grice’ske samarbejdsprincipper – *etableres* en semantisk sammenhæng imellem den dimension der abstraheres fra adjektivet og komplementet. Eksemplerne i (23) er umiddelbart vanskeligt fortolkelige, men kan kontekstualiseres:

- (23) a. ?Peter er for stor til [at det regner]
b. ?Peter er for stor til [at pigerne i klassen kan tale engelsk]

Den valgte dimension indgår altså også i komplementets semantik. En naturlig forklaring på det kunne være at komplementet bidrager til at fastlægge en *partiel* skala, nærmere bestemt ved at *indskrænke* den globale sammenligningsnorm (størrelsen på mennesker) til en lokal (størrelsen på mennesker der holder i hånden), som illustreret i (24):

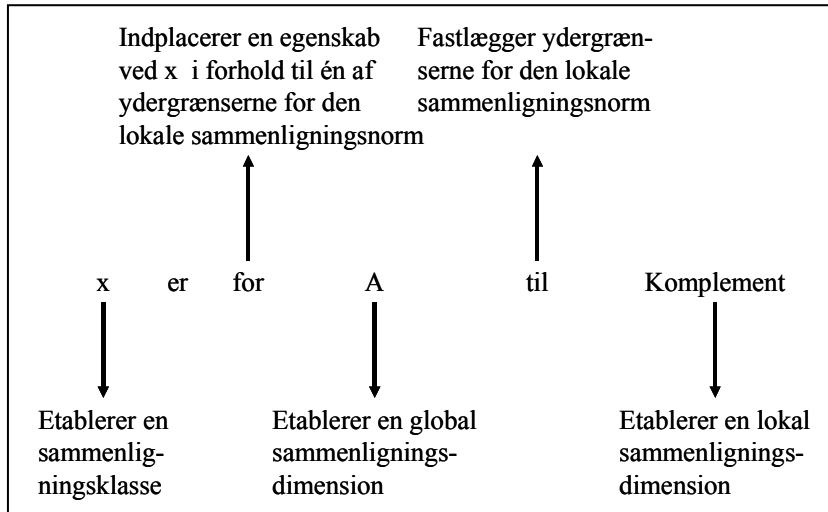
Til bliver på den måde en relation imellem to gradsskalaer, hvor dets komplement afbilder en *partiel*, lokal skala på den globale skala abstraheret fra adjektivet.

Jeg kan nu også vende tilbage til spørgsmålet om, hvorvidt *til* altid sætter en *øvre* grænse på en skala. *Stor* er det ene medlem af et såkaldt *polært antonym-par*, hvis andet medlem er *lille*. Vi kan således også have:

(25) Peter er for lille til at holde i **hånden**

Hvis det er rigtigt at prædikatet *holde i hånden* etablerer en lokal sammenligningsnorm som skitseret, så ville en tese om at *til* altid fastlægger en *øvre* grænse for (25) indebære at *til* her sætter en *øvre* grænse for den acceptable *lidenhed* for personer der holder i hånden. Men det forekommer mere naturligt at foreslå en tolkning hvorefter *til* fastsætter en *nedre* grænse på den lokale skala for det at holde i hånden. Det er bl. a. ikke længere et spørgsmål om det acceptable i, men derimod om evnen til, at holde i hånden. Med denne modifikation kan jeg nu opsummere instruktionssemantikken af *for+Adjektiv+til*-konstruktioner generelt som i:

(26)

Der er mao tale om en høj grad af semantisk samarbejde imellem forskellige dele af konstruktionen ved etableringen af, og fastlæggelsen af grænser for, lokale dimensioner og indplaceringen af egenskaber ved genstande i forhold til dem. Og bemærk endelig at selv adjektiver der normalt ikke anses for gradsadjektiver, samt andre prædikatsagtige udtryk, kan etablere globale dimensioner:

- (27) a. Han er for *død* til at kaste liv over det selskab
b. Han er for *meget direktør af den gammeldags skole* til at vi gider forhandle med ham
c. Han er for *lidt Tarzan* til at begå sig i det selskab

Disse muligheder følger af den foreslåede syntaks hvorefter *for* er kerne i det gradssyntagma der fungerer som specifikator for *til*, og som har det prædikatsagtige udtryk som sit interne komplement. Bemærk at dette komplement *tilskrives* graduerbarhed af kernen. Hvis det strider mod det leksikalske valg skal det ekspliciteres. Derfor er (28) ugrammatiske.

- (28) b. *Han er for direktør af den gammeldags skole til at vi gider forhandle med ham
c. *Han er for Tarzan til at begå sig i det selskab

Andre gradsmodifikatorer

Men der er mange andre gradsmodifikatorer end *for*, fx dem i (29):

- (29) a. Peter er {*meget* | *temmelig* | *frygtelig* | *grumme* ...} stor til at holde i **hånden**

- b. Peter er stor *nok* til at holde i **hånden**
- c. Peter er *tilpas* stor til at holde i **hånden**
- d. Peter er *lige* til at holde i **hånden**
- e. *Peter er *større* til at holde i **hånden** (end sin søster)

De fortolkningsmæssige mekanismer er de samme for (29)(a) som de er for udtryk indledt med *for*. Men kun *for*-udtryk kan negeres, og de hverken præsupponerer eller implicerer sagforholdet, i modsætning til udtryk med de øvrige modifikatorer i (29)(a), der implicerer det:

- (30) a. Peter er (ikke) for stor til at holde i hånden \supset Peter enten holder eller holder *ikke* i hånden
 b. Peter er (*ikke){meget, temmelig ...} stor til at holde i hånden \supset Peter holder i hånden

For (29)(b) forholder det sig lidt anderledes. Her instruerer *til* om eksplicit at indsætte en *nedre* grænse for hvor stor man kan være for at holde i hånden, og gradsmodifikatoren indplacerer Peters størrelse *inden for* denne nedre grænse. Dette ændres til den *øvre* grænse ved omvendt polaritet, men størrelsen indsættes stadig indenfor:

- (31) Peter er lille nok til at holde i hånden \supset Det er OK for Peter at holde i hånden

I (29)(c) indplacerer *tilpas* Peters størrelse som nær ideel for den lokale dimension.

Udtrykket med *lige* i (29)(d) er specielt ved at der ikke etableres nogen global dimension. (32) er ugrammatisk

- (32) *Peter er lige stor til at holde i hånden

Som eneste gradsudtryk indplacerer *lige* hele *personen Peter* i klassen af ting man kan holde ud at holde i hånden, eller som det er nemt at holde i hånden. I forbindelse med andre modifikatorer angiver det en minimal overskridelse af den etablerede lokale grænse:

- (33) Peter er *lige* stor/lille *nok* til at holde i hånden

Komparativer

Adjektivet i (29)(e) er en komparativ. Men det er ikke det der gør at den er ugrammatisk. Grunden er snarere at konstruktionen påtvinger en tolkning af *til at*-infinitiven som komplement til *stor*, og det kan den som nævnt ikke være (sml. (10)). Naturligt nok er gradbøjning reserveret for gradsadjektiver – den samme klasse der tillader gradsmodifikation. Dette sammenfald har derfor betydet at man betragter komparativsmorfemet $\{-re\}$ som en form for gradsmodifikator, hvilket understøttes af at det ved ‘lange’ adjektiver erstattes af *mere*.

Der har – i det mindste indtil fornylig – været forholdsvis stor enighed om at komparativkonstruktioner kunne repræsenteres syntaktisk som i

(34) Peter er [_{AP} [_{AP} større] [_{PP} end [_{CP} hans søster (er) [_{AP} e]]]]

Det kan der muligvis argumenteres for i engelsk, men næppe i dansk, på grund af distributionen af *hans* og *sin*; jf.

- (35) a. Peter er større end **sin** søster (Komplementet til *end* må være DP (eller NP))
b. Peter er større end **hans** søster **er** (Komplementet til *end* må være CP (eller S))

Jeg forestiller mig i stedet at komparativer har den syntaktiske struktur (22), men med de forskelle at det her er korrelativet *end* der er kernen i hele konstruktionen, og $\{-re\}$ der er kernen i den specificerende DegP. Det er den positionelle konkurrence imellem *til* og *end* der ligger bag ugrammatikaliteten af (29)(c). Komparativen **kræver** *end* som korrelat – derfor tvinges man til at tolke *til at*-infinitiven som komplement til *stor*.

Konklusion

Semantikken af gradsudtryk er stadig ikke endeligt fastlagt. Jeg har fx ikke sagt noget om andre typer af antonympar end de polære. Men hvis den skal fastlægges må det så vidt jeg kan se ske efter retningslinjer som dem jeg har skitseret her. Et af de udestående problemer bliver konsekvenserne for Freges princip om semantisk kompositionalitet – at betydningen af et komplekst udtryk beregnes fra betydningen af dets dele plus betydningen af de regler hvorefter det er dannet. Men hvis betydningen af fx *stor* i en *for stor til at*-konstruktion først kan fastlægges når komplementets semantik er fastlagt forekommer det

mig at dette princip enten bliver tomt – som nogle allerede har argumenteret² – eller må revideres. Og det afhjælper ikke problemet at henvise fortolkningen af gradsudtryk til pragmatikken. Det flytter bare aben.

Litteratur

- Barbiers, S. 1992: Adjectives as Auxiliaries of the Noun Phrase. I: Bok-Bennema, R. & Hout, R. v. (udg.), *Linguistics in the Netherlands*. Amsterdam: John Benjamins: 13-24.
- Delsing, L.-O. 1993: *The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages. A Comparative Study*. Ph.d. – thesis. Department of Scandinavian Languages. University of Lund.
- Janssen, T. M. V. 1997: Compositionality. I: von Stechow, A. & ter Maalen, A. (udg.), *Handbook of Logic and Language*. Amsterdam: Elsevier: 417-473.
- Kennedy, C. 1999: Gradable Adjectives Denote Measure Functions, not Partial Functions. *Studies in the Linguistics Sciences* 29: 65-80.
- Kennedy, C. & McNally, L. 1999: From Event Structure to Scale Structure: Degree Modification in Deverbal Adjectives. I: Matthews, T. & Strolovitch, D. (udg.). *SALT 9*. CLC Publications: Ithaca, NY.
- Kennedy, C. & McNally, L. 2002: Scale Structure and the Semantic Typology of Gradable Predicates. <http://www.upf.es/dtf/personal/louisemcnally/papers.htm>
- Klein, E. 1980: A semantics for positive and comparative adjectives. *Linguistics and Philosophy* 4: 1-45.
- Silva-Villar, L. & Gutiérrez-Rexach, J. 1998: Syntactic Position and the Interpretation of Temporal Adjectives. *Canadian Journal of Linguistics* 43: 97-120.
- Szabó, Z. G. 2000: Compositionality as Supervenience. *Linguistics & Philosophy* 23: 475-505.
- Szabó, Z. G. 2001: Adjectives in Context. I: Kenesei, I. et al. (udg.), *Perspectives on Semantics, Pragmatics, and Discourse*. Amsterdam: John Benjamins: 119-146.

² Jeg kan ikke gå nærmere ind på dette spørgsmål her. En grundig oversigt gives af Janssen (1997). Konkrete forsøg på at præcisere begrebet i almindelighed gives bl. m. a. af Szabó (2000), i forhold til adjektiver i særdeleshed, af Szabó (2001).

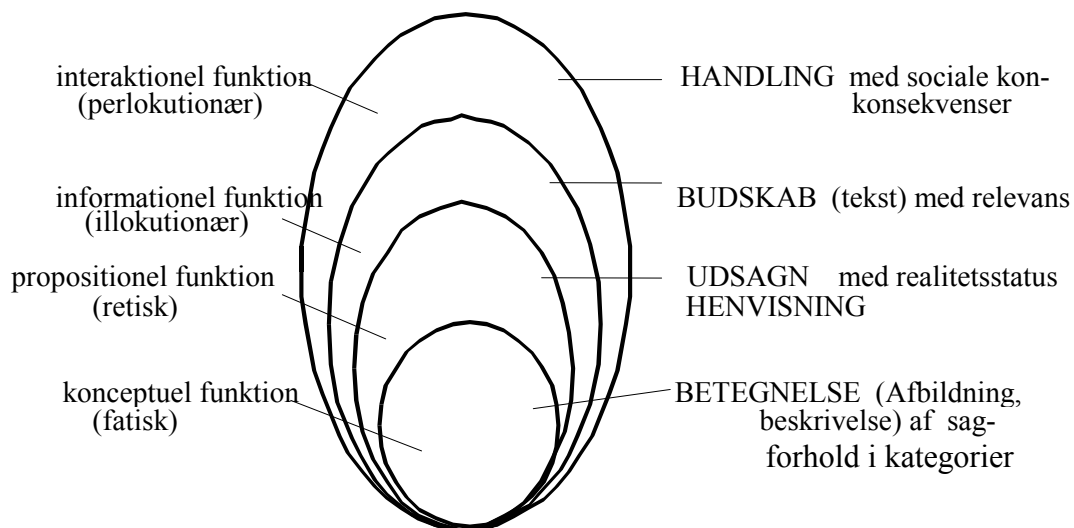
METAFORENS KONCEPTUELLE TOLKNING

Af Ole Togeby (Aarhus Universitet)

1. Modellen for grammatisk beskrivelse

Traditionelt har man sagt at metaforer og metonymier hører til stilistikken og den litterære tolkning, og ikke til grammatikken. I funktionel grammatik kan man ikke lave et sådant skel mellem grammatik og semantik for al sprogbeskrivelse må have til opgave at beskrive hvorledes man kommer fra den manifeste udtryksside til den latente indholdsside af morfemer, ord, sætninger, tekster og ytringer af dem.

I funktionel grammatik kan man derimod skelne mellem fire forskellige former for mening med en sproglig ytring: interaktionel mening (hvilke sociale konsekvenser har ytringshandlingen for samtaleparterne?), informationel mening (hvilken relevans har budskabet for modtagerne?), propositionel mening (hvilken sandhedsværdi (realitetsstatus) har udsagnet i forhold til den omtalte situation?), og konceptuel mening (hvilken genkendelig situation beskriver ordene?). De fire forskellige typer af mening forholder sig til hinanden som figur og grund på følgende måde.

2. Kohærensregler

Min analyse indebærer: at et udsagn skal have en propositionel mening som er relevant i forhold til den øvrige tekst, og at den syntaktiske sammenhæng utvetydigt kan afgøre hvilke genstande der henvises til i den omtalte verden og hvilken realitetsstatus udsagnet har, men at der i alle eksemplerne sker et brud på KOHÆRENSREGLERNE om hvilke kategorier af de genstande som der er henvist til med tekstens nominaler, der kan optræde i hvilke roller i forhold til den foregang der betegnes med udsagnets prædikater.

Dette kræver at alle genstande som der kan henvises til ved nominaler, kan klassificeres. Det sker efter deres distribution i følgende kategorier:

(1) klassifikator KL (tryktabsforbindelse ml. to N)		(2) partitiv PT			<i>sektor, side, halvdel</i>	
		(2) skala SK			<i>meter, decibel, grad</i>	
1 enti- tet EN	(3) uhånd- gribelige fæno- mener: mål, egen- skab eller forløb FN	(14) tidsenhed TD			<i>minut, dag</i>	
		(14) situa- tionel (divalent verbal- sub- stantiv) ST	(15) tem- poral TM	(16) til- stand TL	(18) kvalitet KV	<i>identitet, størrelse, længde</i>
					(19) kognition KG	<i>interesse, frygt, glæde</i>
					(20) relation RL	<i>afhængighed, faktor, position</i>
					(21) resultat RS	<i>produktion², undtagelse, investering²</i>

			(16) proces PR	(17) aktivitet AK	<i>belejring, produktion1,</i>	
				(17) værk VK	<i>erobring, revolution, investering1, udforskning,</i>	
		(15) udsagn US			<i>fordel, mulighed, problem</i>	
(3) og (13) konkret (håndgribelig genstand) FG	(4) semiotisk (verbalsubstantiv) SM				<i>bog, artikel, afsnit, forslag, aftale</i>	
	(4-5) levende organismer LV	(6) menneskelig MN	(8) individ IN	(9) agent AG	<i>fabrikant (af), tilskuer (til), herre</i>	
				(9) person PS	<i>heks, soldat, Jesus, Struensee</i>	
			(8) organisation OG		<i>hjemmemarked, industri, regering</i>	
	(6) Ikke-menneskelig IM	(7) dyr AN		<i>stork, bakterier, virus</i>		
		(7) planter VT		<i>blomst, træ,</i>		
	(13) sted (lokalitet) LO					<i>Europa, København, ildlinjen, mark,</i>
	(4-5) døde ting DØ	(10) tællelige ting TL	(11) del DL	<i>motor, svinghjul, taster, næse, ryg, forklæde</i>		
			(12) legemsdel LD			
		(11,13) ting TN		<i>sabel, kiste, høstak,</i>		
(10) masse MS		<i>vand, luft, sand</i>				

AG: agent	IN: individ	MS: masse	ST: situation
AK: aktivitet	KG: kognition	OG: organisation	TD: tid
AN: animat (dyr)	KL: klassifikator	PR: proces	TL: tællelig ting
DL: del	KV: kvalitet	PS: person	TN: ting
DØ: døde ting	LD: legemsdel	PT: part	TS: tilstand
FG: fysisk genstand	LO: lokalitet (sted)	RL: relation	US: udsagn
FN: uhåndgribeligt fænomen	LV: levende organisme	RS: resultat	VK: værk
IM: ikke-menneskelig	MN: menneskelig	SK: skala	VT; plante
		SM: semiotisk	

Og dernæst at det for alle foregange som betegnes med prædikater, dvs. verber, korporative verber, adjektiver, præpositioner (i visse anvendelser) og visse adverbier) kan angives dels hvilken type de hører til, dels hvilke kategorier af rollehavere de kræver. Ordbogen over de leksikalske prædikater må derfor bl.a. indeholde følgende oplysninger:

spørge: V3 (MN) :ytr: <MN> [*om-sætn*/US]

gå: V2 [LV] :dpl: <LO>

på: V2 [US/sætn_{overgang}] :frh: <TD>

behagelig: V2 [*at-inf*] :vrđ: <MN>

3. Brud på kohærensreglerne

I alle de eksempler som jeg skal analysere her, sker der et brud på disse kohærensregler markeret med tegnet #:

- 1 *Irak # forsøger med velkendt # frækhed at skjule sit oprustningsprogram og overtræder # dermed FN's beslutninger.*
- 2 *Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje # reglerne til egen fordel.*
- 3 *Således opstod den uhyre Ymer, alle rimtursers fader. Mens Ymer endnu lå slumrende, sprang sveden ud af ham over hele kroppen. Under hans venstre armhule voksede der en mand og en kvinde frem, hans højre fod # avlede en søn # med den venstre, og fra dem kom en rig yngel, så at verden snart blev opfyldt af grumme jætter.*
- 4 *Man må ikke se # med fingrene, men gerne røre # med øjnene.*

Foregangene *forsøge at skjule* og *er fræk* tager et 'levende væsen' (LV) som sit subjekt, mens *Irak* hører til kategorien 'sted' (LO). Modtagerne lader derfor ordet *Irak* henvise til noget andet end det betegner, nemlig til 'styret i Irak' eller 'Iraks hersker', og først da kan de tillægge sætningen realitetsstatus som udsagn.

I sætning 2 *Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje # reglerne til egen fordel* er der sket et brud på den leksikalske kohærens, idet *bøje* kræver en 'håndgribelig (bøjelig) genstand' som sin E-rolle, mens *reglerne* er af kategorien 'se-miotisk' (SM). Her kommer *bøje* til at betegne 'omfortolke' eller 'omgå' i stedet for 'bøje'.

Når der kommer uoverensstemmelse mellem kategorien eller typen af det et ord henviser til, og den kategori eller type ordet betegner eller afbilder, omfortolker modtagerne enten betegnelsen eller henvisningen: *Irak* henviser ikke til 'Irak', men til 'Saddam Hussein', og *bøje* betegner ikke 'det at bøje', men 'omgåelse (af reglerne)'. Det første kaldes en metonymi, og det andet en metafor. Ved metonymien er der nærhed (eller kontiguitet) i den omtalte situation mellem det element der henvises til ('Saddam Hussein'), og et der betegnes ('Irak'). Ved metaforen er der alternation mellem det der henvises til ('omgåelse'), og det der betegnes ('bøjning'), de hører til hver sin situation, som udgør to forskellige isotopier, nemlig henholdsvis isotopien for socialt definerede handlinger og isotopien for materielle handlinger.

4. Usande udsagn

Der findes også eksempler på inkohærens hvor hverken det ordene henviser til, eller det de betegner, omfortolkes af modtagerne: 3 *Således opstod den uhyre Ymer, alle rimtursers fader. Mens Ymer endnu lå slumrende, sprang sveden ud af ham over hele kroppen. Under hans venstre armhule voksede der en mand og en kvinde frem, hans højre fod # avlede en søn med den venstre, og fra dem kom en rig yngel, så at verden snart blev opfyldt af grumme jætter*. Her er der sket et brud på kohærens, for en 'fod', som er en 'legemsdel' (LD), kan ikke 'avle', hvilket kræver et 'levende væsen' (LV) som sin G-rolle. Men hverken *hans højre fod* eller *avlede* kan omtolkes, hvorfor modtagerne må tage stilling til sætningens realitetsværdi som udsagn direkte, og

antagelig komme til det resultat af udsagnet ikke er sandt. Sådanne eksempler opfattes som fantasi, fiktion eller – som her – primitiv mytologi.

5. Metonymi

Metonymiske og metaforiske tolkninger kan opfattes som indirekte mening: ordene henviser ikke til det de betegner, og modtagerne har kun indirekte adgang til hvad den intenderede mening er. Det simpleste tilfælde er METONYMIEN, hvor et af de inkohærente led kommer til at henvise til noget der i den samme omtalte situation er nært ved det der betegnes.

Tolkningsprocessen består da af fire dele (som nok mentalt processeres samtidig):
 1° modtagerne konstaterer bruddet, dvs. den manglende leksikalske kohærens mellem to led der på baggrund af sætningens syntaktiske opbygning skulle være kohærente fordi det ene er rolle for det andet, som er en foregang, fx *Irak # forsøger at skjule sit oprustningsprogram ...* 2° Man konstaterer at det de to inkohærente led betegner, hører til samme isotopi og er nær hinanden i tid og rum i den omtalte situation: ‘oprustningsprogrammet’ foregår ‘i Irak’. 3° Modtagerne erstatter det ene led (‘Irak’) med et element der er kohærent (noteret) med det andet led og nært (noteret) ved det første led, nemlig: ‘styret i Irak’ som den intenderede mening med den inkohærente konstruktion. 4° Dette er den bedste mulighed (dvs. den med størst relevans, genkendelighed, informativitet og brugbarhed), eftersom det element der er kohærent med det første led (noteret) og nært ved det andet led (noteret): ‘(i Irak) er der mulighed for at skjule våben’ er en plathed eller en tautologi uden relevans i meddelelsen. Den nærhedsrelation der er mellem ‘Irak’ og ‘styret i Irak’ er relationen mellem STED og PERSON, som er en af de almindelige nærhedsrelationer (eller metonymiske relationer). Det kan illustreres således:

1. led	KOHÆRENS ☐	?
NÆRHED ☐		NÆRHED ☐
?	☐ KOHÆRENS	2. led

Noteret på to linjer

1. *Irak* □ □ ?

? □ □ 2. *forsøger at skjule sit oprustningsprogram*

1. *Irak* □ ‘~~har naturlige skjulesteder for våben~~’ □

□ ‘**styret i Irak**’ □ 2. *forsøger at skjule sit oprustningsprogram*

1. *Irak* □ **styret i Irak** □ # □ ~~har skjulesteder for våben~~ □ 2. *forsøger at skjule sit oprustningsprogram*

6. Metafor

Lidt mere kompliceret er tolkningen ved METAFORER, hvor de to inkohærente led ikke er nære; således at det ene led hører hjemme i én isotopi (noteret □), mens det andet led hører hjemme i en anden isotopi (noteret □), der står i et alternationsforhold til den første. I *Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje # reglerne til egen fordel* hører *bøje* til en situation hvor ‘levende væsener’ (LV) forårsager (**mtr**) at ‘lange og tynde fysiske genstande’ (FG) bliver krumme, mens *reglerne* hører hjemme i en situation hvor menneskelige væsener (MN) tolker handlinger (**mnt**) i forhold til ‘accepterede principper for adfærd’ (SM).

Når der således ikke er nogen nærhed mellem de to inkohærente led, omfatter tolkningsprocessen følgende fire dele: 1° Modtagerne konstaterer inkohærens mellem de to led, 2° og finder ingen nærhed mellem dem, således at der i samme udsagn beskrives to situationer i alternative isotopier; 3° de indsætter på det ene leds plads et element der er kohærent med det andet led og har lighed eller ÆKVIVALENS med det første led, og de indsætter på det andet leds plads et led der er kohærent med første led og ækvivalent med det andet led. 4° Modtagerne vælger den af de to alternative situationsbeskrivelser som har størst relevans, dvs. størst genkendelighed af de genstande og foregange der henvises til i den omtalte situation, som de foregående sætninger, eller mest informativitet og brugbarhed for det efterfølgende.

1. led ☐	KOHÆRENS ☐	☐ ?
☐ ÆKVIVALENS ☐		☐ ÆKVIVALENS ☐
☐ ?	☐ KOHÆRENS	2. led ☐

I eksemplet *Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje # reglerne til egen fordel* er det ækvivalente alternativ til ‘reglerne’ som også er kohærent med ‘bøje’: ‘tremmerne i et fængsel’, mens alternativet til ‘bøje’ som er kohærent med ‘reglerne’, er: ‘omgå’ eller ‘omfortolke’. I valget mellem -udsagnet ‘Saddam Hussein tror at kunne bøje tremmerne i fængslet’ og -udsagnet ‘Saddam Hussein tror at kunne omgå reglerne’, er det afgørende at *reglerne* henviser anaforisk til *FN’s beslutninger*, mens der ikke har været omtalt noget fængsel med ‘tremmer’ som der kunne henvises anaforisk til. Den anden tolkning har således meget mere tekstuel mening end den første og kommer derved til at dominere.

1. *bøje* ?

? 2. *reglerne*

1. *bøje* ‘tremmerne i fængslet’

‘omgå’ 2. *reglerne*

Og noteret på én linje:

1. *bøje* ‘omgå’ # ‘tremmerne i fængslet’ 2. *reglerne*

7. Merbetydning ved inkohærens

Inkohærens kan ikke betragtes som ødelæggende brud på sprogets regler (grammatikken og leksikonnet), men tværtimod som en træk ved det regelsystem der gør det muligt for mennesker at dele tanker om mange flere ting end de har ord for. Tekster med inkohærente sætninger er udnyttelse af reglerne til det yderste og fornyelse af ordforrådet. For de modtagere der måske aldrig har hørt udtrykket *at bøje reglerne*, men som alligevel finder mening i det således som det er beskrevet ovenfor, er det en berigelse og fornyelse som udvider deres fremtidige sproglige muligheder.

Metonymier og især metaforer giver på grund af afsenderens intenderede inkohærens og modtagernes omtolkende interpretation af dem ganske simpelt dobbelt betydning af sætningens ord i forhold til kohærente sætninger. Når modtagerne læser sætningerne:

1 Om to ting er der ingen tvivl: Irak forsøger med velkendt frækhed at skjule sit oprustningsprogram og overtræder dermed FN's beslutninger; 2 og Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje reglerne til egen fordel.

får de ikke blot den mening ud af det som er beskrevet ovenfor: ‘Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne omtolke og omgå reglerne til egen fordel’, men også den mere anskuelige tanke ‘at Saddam Hussein er spærret inde i et fængsel, men har midler til at bøje tremmerne så han kan komme ud og ind som det passer ham’. Denne metaforiske forståelse af situationen er en del af det der skal overbevise modtagerne om at *men kun et militært indgreb kan tvinge ham til at overholde FN's resolutioner*; hvis han kan bøje tremmerne må man lave stærkere tremmer, dvs. fysiske tvangsmidler. Denne konklusion når man ikke til ved den dominerende tolkning ‘omtolke og omgå reglerne’

Ved metaforer (hvor man også kan finde at 1. led dominerer, mens 2. led kasseres) er virkningen større:

Som om det skulle være en fejl at tage udgangspunkt i populus, folket. Den store, store mangel er netop, at hensynet til folkets ønsker, følelser og krav # spiller en stadig faldende rolle. Den hjemlige politiske historie er plastret til med eksempler.

Metaforen må analyseres således:

1. □ Hensynet til folket □ ‘folkets-ven’ □ # □ ‘har ikke stor betydning’ □ 2. spiller-en-faldende-rolle □

Den mening som dominerer og får realitetsstatus, bliver □-isotopien: ‘hensynet til folket har ikke stor betydning’, mens den kasserede □-isotopi, som både er anskuelig og komisk, også spiller med: ‘folkets ven spiller en rolle hvor han falder’.

8. Tekstuel mening

I valget mellem de to alternative læsninger der ved metaforer og metonymier findes af den samme sætning, er det mængden af tekstuel mening der er afgørende; modtagerne vælger den læsning der giver mest mening i konteksten og situationen.

Tekstuel relevans omfatter genkendelighed, informativitet og brugbarhed for modtagerne i den situation de er i. Først et eksempel hvor genkendelighed er det eneste afgørende: I *Om Dagen sender Vulkanen en Røgstøtte op i Himlen, uhyre Dampe som blander sig med de øverste Skytinder, milehøjt oppe, men om Natten ulmer den som et blodigt Svælg der gaber over Jorden, og stundom slynger den Flammer og gloende Sten op efter Maanen. Det er Gunung Api, den store Tordner, Jordskælvet og Ildens # Fader* kommer □-læsningen til at dominere fordi ‘jordskælvet’ og ‘ilden’ er givet information der er kendt fra det foregående, mens ‘børnene’ fra □-isotopien ikke er nævnt tidligere. Merbetydningen ‘børnenes fader’ er dog vigtig, fordi det er den mening der også underforstås i tekststykket gennem synsvinklen: bjerget ses af primitive mennesker der antager det for at være en guddom.

1. □ *Jordskælvet og Ildens* □ ‘børnenes’ □ # □ ‘årsag’ □ 2. *Fader* □,

Dernæst et eksempel hvor den isotopi der (som ovenfor) indeholder den givne information, kommer til at dominere, men hvor informativitet også spiller en rolle: I *Man må ikke se # med fingrene, men gerne røre # med øjnene* ville □-læsningen gøre det forgrundede led *med fingrene* □ ‘med øjnene’ uinformativt og nærmest tautologisk, mens dette forgrundede led i □-læsningen netop bliver det mest relevante for modtagerne. Derfor dominerer □-læsningen og er den der får realitetsstatus, mens den anden læsning kasseres. Eksemplet kan da noteres således:

1. □ *Man må ikke se* (□ ‘sansse’ □) # □ ‘med øjnene’ □ 2. *med fingrene* □,

1. □ *men gerne røre* (□ ‘sansse’ □) # □ ‘med fingrene’ □ 2. *med øjnene* □.

Merbetydningen er en del af dette ellers lidt sure forbud på en udstilling; man forestiller sig synssansen siddende på fingrene (som på et insekt) og at folk berører de udstillede genstande med øjnene. Derved tages det sure af forbudet.

9. Præsuppositioner ved metaforer

Metaforer er en effektiv måde at overbevise om kontroversielle ting på. I Ekstra Bladet 12.3.1986 stod der med store typer på forsiden: *MINISTERMASSAKRE*. I □-isotopien opfattes *minister-* som et stort antal forsvarsløse personer der dræbes på grusom vis, og i □-isotopien opfattes *-massakre* som ‘afskedigelse’.

1. □ *MINISTER* □ ‘person’ □ # □ ‘afskedigelse’ □ 2. *MASSAKRE* □,

Da der i en overskrift på forsiden af en avis ikke er nogen kontekst som giver tekstuel relevans, er valget af □-isotopien ikke indlysende; det viste sig når man læste længere nede i teksten at der var tale om at statsminister Poul Schlüter havde udskiftet 6 ministre med seks andre mennesker: *Seks ministre faldt i nat for Poul Schlüters massakre på sit kabinet ... Danmark vågner i dag op til i alt ni nybesættelser af ministerposter* Dette var sikkert en klog og fornuftig politisk manøvre, men bladet vurderede altså at det var groft gjort, grusomt og hensynsløst.

Men dette er faktisk pådutning for vurderingen, at det var grusomt gjort, er udtalt forudsat, meddelelsen er at det er sket. Læserne kan kun begribe henvisningen til den omtalte situation (at statsministeren har udskiftet nogle ministre), hvis de accepterer den forudsatte vurdering der ligger i den metaforiske betegnelse (at det var groft og grusomt gjort). Denne læsernes prisgivelse til afsenderens manipulation, er meget præcist beskrevet ved en metafor af Kierkegaard:

Naar en Hai vil gribe sit Bytte, da maa den kaste sig om paa Ryggen, da dens Mund sidder paa dens Bug; den er mørk paa Ryggen, sølvhvid under Bugen. Det skal være et herligt Syn, at se denne Afvexling i Farve; den skal stundom blinke saa stærkt, at det næsten gjør ondt i Øiet, og dog forlyster det at see derpaa.

Søren Kirkegaard: *Johannes Climacus eller De Omnibus Dubitandum est. En Fortælling. Indledning.* Papirer IV B 1.

Sådan fungerer metaforen. Det er et herligt syn at se afvekslingen, her afvekslingen mellem den ene isotopi, den fysiske massakre, og den anden, de politisikre beslutninger, det kan gøre helt ondt i øjet, men dog forlyster det.

Sagen er at man kun ser hajens vekselspil én gang, nemlig i sekundet før man bliver ædt; når man ser hajen skifte farve, har den allerede sat tænderne i en. Og sådan er det også med metaforen; man kan kun forstå den flade betydning 'Schlüter har afskediget nogle ministre' hvis man allerede er ædt af den tvetydige og antydende betydning at 'det var grusomt og hensynsløst gjort'. Det er en forudsætning for at forstå den flade betydning, at man har forstået hele merbetydningen. Den faktuelle oplysning får man kun hvis man har accepteret den forudsatte vurdering. Det skal være et herligt syn!

Litteratur

Togebj, Ole. 2003. *Fungerer denne sætning?* Funktionel dansk sproglære. København: Gads Forlag.